

Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь
Установа адукацыі
«Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Янкі Купалы»

**Шлях у навуку:
да 55-годдзя
студэнцкага навукова-даследчага
гісторыка-краязнаўчага гуртка «НіКа»**

Зборнік навуковых артыкулаў

Гродна
ГрДУ імя Я.Купалы
2011

Рэдакцыйная калегія:

Н.А. Івашчанка, кандыдат гістарычных навук (адк. рэд.);
С.В. Марозава, доктар гістарычных навук, прафесар;
І.В. Соркіна, кандыдат гістарычных навук, дацэнт;
В.А. Белазаровіч, кандыдат гістарычных навук, дацэнт;
С.У. Сілава, кандыдат гістарычных навук, дацэнт;
А.М. Загідулін, кандыдат гістарычных навук.

Рэцэнзенты:

С.М.Токць, кандыдат гістарычных навук, дацэнт кафедры сацыялогіі Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы;
А.Р.Радзюк, кандыдат гістарычных навук, дацэнт кафедры грамадскіх навук Гродзенскага дзяржаўнага аграрнага ўніверсітэта

Шлях у навуку: да 55-годдзя студэнцкага навукова-даследчага гісторыка-краязнаўчага гуртка “НіКа”: зб. навук. арт. / ГрДУ імя Я.Купалы; рэдкал. Н.А. Івашчанка, С.В.Марозава, І.В. Соркіна [і інш.]. – Гродна: ГрДУ, 2011. – 281 с.

У аснову зборніка пакладзены матэрыялы Рэспубліканскай навуковай канферэнцыі «Шлях у навуку»: да 55-годдзя студэнцкага навукова-даследчага гісторыка-краязнаўчага гуртка “НіКа”, якая была праведзена кафедрай гісторыі Беларусі ГрДУ імя Янкі Купалы 22 – 23 красавіка 2010 г. Разглядаюцца пытанні ролі студэнцкага гуртка ў станаўленні спецыяліста-гісторыка, уклад гурткуўцаў у развіццё беларускай гістарычнай навукі, а таксама шырокі спектр актуальных праблемаў гістарыяграфіі і крыніцазнаўства, гісторыі Беларусі, у тым ліку канфесійнай гісторыі, краязнаўства. Пункт гледжання рэдакцыйнай калегіі можа не супадаць з аўтарскімі палажэннямі. Адрасуецца навукоўцам, выкладчыкам, аспірантам, магістрантам, студэнтам, настаўнікам, усім, хто цікавіцца айчынай гісторыяй.

СТУДЭНЦКІ ГУРТОК І ЯГО РОЛЯ Ў СТАНАЎЛЕННІ СПЕЦЫЯЛІСТА- ГІСТОРЫКА

УДК 378.4 (476.6):908

І.П. Крэнь, Н.А. Івашчанка (Гродна) НАВУКОВА-ДАСЛЕДЧЫ ГІСТОРЫКА-КРАЯЗНАЎЧЫ ГУРТОК «НіКа»: ГІСТОРЫЯ Ў ПАДЗЕЯХ І АСОБАХ

В статье раскрываются основные вехи истории научно-исследовательского историко-краеведческого кружка «НіКа» при кафедре истории Беларуси Гродненского государственного университета имени Янки Купалы от момента его основания до настоящего времени.

У 1954 годзе ў Гродзенскім педагагічным інстытуце быў адчынены гістарычны факультэт, а ў 1955 годзе на факультэце быў утвораны гурток [2, арк.4], які ўжо на працягу 55 год не перапыняе сваёй дзейнасці.

Ідэя стварэння гуртка належала Барысу Маркавічу Фіху, у той час кандыдату навук, а пазней доктару гістарычных навук, прафесару – ураджэнцу Малдавіі, які ўсё сваё свядомае жыццё пражыў у Беларусі. Як успамінае прафесар Крэнь Іван Платонавіч у “гэтага мілага майму розуму і сэрцу “малдаваніна” была надзвычай светлая і адукаваная галава, у якой ідэі і прапановы па іх рэалізацыі і выканаўцах нараджаліся імгненна”. А ажыццявіў ідэю і кіраваў гуртком на працягу 35 год Я.Н.Мараш. Першапачаткова ў гуртку аб’ядналіся восем студэнтаў. Пералічым імёны тых, хто праторыў гістарычную сцяжынку для наступных пакаленняў: Барсегян Эма, Буянаў Валерый, Казімірская Іна, Крэнь Іван, Фаменка Станіслаў, Шыбека Эмаля, Шынкевіч Нэлі, Шыфрына Ганна [1].

Якаў Навумавіч Мараш быў чалавекам, які сам пракладаў сабе шлях у навуку і дзякуючы асабістым намаганням і стараннасці заняў адпаведнае месца ў грамадстве. На фарміраванне яго навуковых інтарэсаў значны ўплыў аказалі студэнцкія гады ў Віленскім універсітэце куды Якаў Навумавіч паступіў восенню 1936 года на

гісторыка-філалагічны факультэт. Пасля далучэння Заходняй Беларусі да БССР Віленскі універсітэт быў зачынены, таму апошнія гады вучобы Якаў Навумавіч правёў на гістарычным факультэце Львоўскага універсітэта імя І.Франка. У гады Вялікай Айчыннай вайны ён працаваў вясковым настаўнікам у адной са школ Саратаўскай вобласці. У 1945 г. вярнуўся ў родны Гродна дзе пачаў працаваць на пасадзе дырэктара СШ №2. У 1946 г. яго запрасілі ў Гродзенскі педагагічны інстытут выкладчыкам гісторыі і лацінскай мовы. Аднак не абышлося без чарговых выпрабаванняў. Пачалася новая хваля рэпрэсій супраць інтэлігенцыі, якая не абмінула і Якава Навумавіча. У загадзе ад 23 снежня 1946 г. аб вызваленні выкладчыка ад правядзення заняткаў па гісторыі запісана: “...дапушчана ў выкладанні няправільнае асвятленне некаторых пытанняў з пункту гледжання метадалогіі”. З-за недахопу педагагічных кадраў Якава Навумавіча пакінулі працаваць у педінстытуце. Ён жа для сябе зрабіў пэўныя вывады – не трэба разлічваць толькі на вязанне, трэба заявіць аб сабе ў навуковай сферы. А для гэтага ён быў добра падрыхтаваны: не толькі памнажаў прыродны талент нястомнай працай, а быў чалавекам энцыклапедычных ведаў і паліглотам (ведаў лацінскую, польскую, нямецкую, французскую, украінскую, беларускую мовы). У 1954 г. ён абараніў у вучоным савецце Белдзяржуніверсітэта кандыдацкую дысертацыю. У 1968 г. на абмеркаванні вучонага савета БДУ была вынесена доктарская дысертацыя Якава Навумавіча. Але шмат у чым яна ішла ў разрэз з тагачаснай ідэалогіяй партыі і чыноўнікаў ад гістарычнай навукі, таму абарона не была зацверджана. Толькі ў сакавіку 1972 г. Я.Н.Мараш абараніў доктарскую дысертацыю на вучоным савецце Інстытута гісторыі АН БССР. У снежні 1973 г. яму была прысвоена вучоная ступень доктара гістарычных навук, а ў наступным годзе – званне прафесара [3, с.12–13].

Прайшоўшы няпросты шлях чалавека і вучонага Якаў Навумавіч аддаваў сабе ў поўнай меры студэнцкай моладзі, дапамагаючы спасцігаць не толькі гісторыю і краязнаўства, методыку работы з архіўнымі крыніцамі, манаграфічнымі даследаваннямі, а і школу жыцця. “Кожнае пасяджэнне гуртка адзначалася непаўторнасцю, адсутнасцю штампай і руціны, - успамінае выпускнік гуртка пачатку 70-х гадоў ХХ ст. Анатоль Прысяч, - што, безумоўна, было вялікай заслугай прафесара Мараша, які не шкадаваў ні часу, ні асабістай працы, ні багатага навуковага і жыццёвага вопыту для фарміравання і развіцця студэнцкай моладзі таго часу” [3, с.24].

Утварыўшыся 55 гадоў таму, гурток набіраў сілы, выпрацоўваў асноўныя накірункі сваёй дзейнасці, формы і стыль работы. У лістападзе 1974 года гурток, як структурная частка факультэта, прыняў свой першы

Статут, які ў далейшым пастаянна ўдасканалваўся. Адна з асноўных задач Статуту гісторыка-краязнаўчая даследчыцкая работа стала асноўным зместам яго дзейнасці. Безумоўна, што накірункі гэтай дзейнасці вызначаліся патрабаваннямі таго часу і былі скіраваны на: 1) вывучэнне рэвалюцыйных, баявых і працоўных традыцый Камуністычнай партыі і савецкага народа на мясцовым матэрыяле; 2) даследаванне гісторыі фабрык і заводаў, калгасаў і культурна-асветніцкіх устаноў Гродзенскай вобласці; 3) абагульненне перадавога вопыту работы школьных краязнаўчых музеяў і гістарычных гурткоў; 4) вывучэнне помнікаў гісторыі і культуры Беларусі і Гродзеншчыны і іх ролі ў выхаванні падрастаючага пакалення.

Трэба аддаць належнае гурткоўцам 70-80-х гадоў ХХ ст. і іх папярэднікам, што яны зрабілі дастаткова значны ўклад у даследаванне рэгіянальнай гісторыі і культуры. Гэта прасочваецца па колькасці навуковых даследаванняў, многія з якіх былі прадстаўлены на конкурсы навуковых прац студэнтаў рэспублікі і мелі дастаткова высокі рэйтынг, па публікацыях у мясцовых сродках масавай інфармацыі, па дакладах на навуковых канферэнцыях рознага ўзроўню. За перыяд з 1955 па 1987 год гурткоўцамі было падрыхтавана 185 навуковых даследаванняў па вышэй азначанай праблематыцы. Назавём імёны гурткоўцаў, якія асабліва вызначыліся ў той перыяд: С.Фаменка, З.Разанава, М.Касцюк, У.Міхнюк, Н.Паўлючэнка, Г.Болтач, В.Чарапіца, А.Прысяч, С.Дзергай, Т.Слабуха, Т.Блінова, Т.Петухова, М.Беспамятных, Л.Бандарчук, Т.Данілік і многія іншыя.

Для тых, хто аб'ядноўваецца ў гуртку, заўсёды была ўласціва патрэба ў самаадукацыі і самарэалізацыі, імкненне авалодаць не толькі новымі ведамі, але і далучыцца да таямніц даследчага майстэрства. У гуртку студэнты дакранаюцца да глыбін нашай гісторыі, вучацца павазе і акуратнасці ў абыходжанні з ёю. Тут прывучаюцца да стараннасці і карпатлівасці, культуры дыскусіі, гэтак неабходных даследчыку.

З 1965 года пачалі праводзіцца раз у пяць гадоў навуковыя канферэнцыі гуртка. Канферэнцыя 2010 года, дарэчы, дзесятая па ліку і таксама юбілейная. Па выніках канферэнцыі з 1990 года выдаюцца зборнікі артыкулаў. Пераважаючая іх частка належыць гурткоўцам, як тым, хто прайшоў навукова-метадычную загартоўку ў гуртку, так і цяперашнім гурткоўцам. І гэта невыпадкова, таму што многія выпускнікі гуртка звязалі свой далейшы лёс з навукай, працай у навуковых і вышэйшых навучальных установах горада, вобласці і краіны. Гэта Касцюк М.П., Крэнь І.П., Міхнюк У.М., Коўкель І.І., Паўлючэнка Н.У., Працэнка В.Э., Белавусова А.В., Вербавы К.У., Кобрынец П.М., Ягорычаў У.Я., Марозавы С.В., Бадзюкова Т.А.,

Усцюгава А.Г., Беспамятных М.Н., Фёдарыў І.А., Соркіна І.В., Белазаровіч В.А., Сілава С.У., Сабалеўская В.А., Сіткевіч С.А., Ступакевіч М.А., Загідулін А.М., Гецэвіч А.К., Борка А.І., Макрушыч А.М. і многія іншыя.

Выпускнікі гуртка занялі сваё пачэснае месца ў самых розных сферах жыцця нашага горада, вобласці і краіны. Яны працуюць у адукацыйных установах: дырэктарамі школ – Каршакоўскі Г., Прысяч А., настаўнікамі – Сурага Т., Нямера В., Шурупава А., Моніч Ю. і інш.; у архівах – дырэктар Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі ў г.Гродна Афанасьева Т., загадчык архіва ГрДУ Кандрашова С., якая доўгі час узначальвала Дзяржаўны архіў Гродзенскай вобласці; у музеях – дырэктар Рэспубліканскага музея гісторыі рэлігіі Карнілава Л., намеснік дырэктара па навуковай рабоце Гродзенскага дзяржаўнага гісторыка-археалагічнага музея Царук В., былы дырэктар гэтага музея Салаўёва А., навуковыя супрацоўнікі Вашкевіч А., Казак Т., Барташэвіч А. і інш.

Пасля Я.Н.Марашы яго справу дастойна працягваў прафесар Крэнь І.П. Яму дапамагалі прафесары Коўкель І.І., Марозавы С.В., дацэнты Паўлючэнка Н.У., Івашчанка Н.А. З успамінаў Ірыны Прысяч: “Я вельмі ўдзячна кіраўнікам гуртка прафесарам І.П.Крэню і С.В.Марозавой за абуджэнне ў студэнтаў-гісторыкаў зацікаўленасці да больш глыбокіх і грунтоўных даследаванняў мінулага Гродна і Гродзеншчыны; да вывучэння помнікаў старажытнасці і гістарычных каранёў і традыцый нашага народа; за авалоданне метадалогіяй навуковага пазнання; за крытычны падыход, дапамогу і навуковыя кансультацыі, якія я атрымала калі рабіла самыя першыя спробы самастойных даследаванняў. Той цудоўны гістарычны, навуковы, тэарэтычны і практычны скарб, які я атрымала за гады ўдзелу ў рабоце гуртка, тыя веды і навыкі застануцца са мной на ўсё жыццё” [3, с.24].

Важным звязуючым звяном у дзейнасці гуртка з’яўляюцца старасты і сакратары, якія заставілі ў яго гісторыі свой значны след. Першым з іх быў С.Фаменка, затым у розныя гады К.Вербавы, В.Царук, У.Міхнюк, М.Беспамятных, В.Нямера, Л.Коўкель, В.Белазаровіч, С.Сіткевіч, С.Салей, В.Сабалеўская, А.Загідулін, А.Борка, С.Марозаў, І.Страх, А.Шыдлоўскі.

Сённяшняе пакаленне гурткоўцаў з гонарам працягвае навукова-даследчыцкія традыцыі сваіх папярэднікаў. У сучаснай дзейнасці гуртка захаваліся самыя лепшыя традыцыі мінулага і ўспрыняты павевы новага часу.

Адным з галоўных накірункаў работы гуртка па-ранейшаму застаецца краязнаўчы. Гурткоўцы з’яўляюцца пастаяннымі ўдзельнікамі краязнаўчых канферэнцый і семінараў, якія праходзяць як на базе

нашага факультэта, так і іншых навучальных і культурна-асветніцкіх устаноў горада і вобласці. На пасяджэннях гуртка заслухваюцца цікавыя паведамленні і прэзентацыі краязнаўчага зместу, тэматыка якіх часам выходзіць за межы Гродзеншчыны. Сярод іх можна вызначыць выступленні А.Весаўхі “Друя і яе ваколiцы”, А.Бруило “Татары на Іўеўшчыне”, А.Шыдлоўскага “Кобрын: гісторыка-культурная спадчына” і г.д. можна Своеасаблівымі лідэрамі у накірунку краязнаўчых даследаванняў з’яўляюцца выпускнік гуртка, а цяпер аспірант кафедры ўсеагульнай гісторыі Занеўскі С., артыкулы якога пастаянна з’яўляюцца на старонках газеты “Гродзенская праўда”, а таксама ўтрымліваюцца ў зборніках краязнаўчых канферэнцый, якія былі праведзены ва ўсіх раёнах Гродзенскай вобласці; гуртковец С.Раманаў, які ўжо мае шэраг публікацый па гісторыі Свіслаччыны ў мясцовых перыядычных выданнях.

Вялікая ўвага надаецца ўдзелу сябраў гуртка ў навуковых студэнцкіх форумах рознага ўзроўню. Хочацца асабліва выдзеліць супрацоўніцтва з Мінскімі духоўнымі школамі ў Жыровічах. На працягу 2007–2008 гадоў гурткоўцы сумесна з навучэнцамі гэтых школ правялі навукова-практычныя семінары, прысвечаныя праблемам гісторыі Праваслаўнай царквы на Беларусі XVI–XX ст.ст. і прадставілі 15 дакладаў. Напрыканцы 2009 года прынялі ўдзел у семінары студэнтаў ВНУ краіны “Подох вечнасці ў лёсе маёй Беларусі”, які праходзіў у Жыровічах. Сярод іншых канферэнцый, у якіх актыўны ўдзел за апошнія гады прынялі гурткоўцы, трэба назваць наступныя: “Гродна і гродзенцы: дзевяць стагоддзяў гісторыі”, “Гарады Беларусі ў кантэксце палітыкі, эканомікі, культуры”, “Хрысціянства ў гістарычным лёсе беларускага народа”, “Вялікая Айчынная вайна ў гістарычнай памяці беларусаў”, “Грамадскія рухі і палітычныя партыі ў Беларусі” і г.д. Кожны год традыцыйна вылучаецца асобная секцыя гуртка ў межах “Тыдня навукі” на факультэце гісторыі і сацыялогіі. Актыўны ўдзел у гэтых мерапрыемствах прымалі У.Буцько, А.Фіронава, Дз.Чарняк, А.Іванчык, А.Горны, С.Раманаў, П.Сарока, А.Шыдлоўскі і інш.

За апошнія пяць гадоў пашырылася і геаграфія ўдзелу гурткоўцаў навуковых мерапрыемствах. 23 лютага 2008 года на базе факультэта адбыўся міжнародны “круглы стол” на тэму “Халакост на Беларусі”, якому папярэднічала сумесная праца студэнтаў факультэта і гуртка са студэнтамі Еўрапейскага ўніверсітэта Вядрына (Франкфурт-на-Одары). Асабліва вызначыліся ў такім супрацоўніцтве гурткоўцы У.Буцько, А.Горны, М.Петраўскас. У 2009-2010 гадах А.Весаўха, А.Болван, С.Раманаў, В.Грышко і А.Горны прадставілі сваі даклады на міжнародных канферэнцыях у Кракаве і Лодзі.

Даволі актыўнае і ўнутрыфакультэцкае жыццё гуртка. На яго пасяджэннях выступаюць вядучыя яго выкладчыкі і навукоўцы, якія дзеляцца сваім вопытам і новымі навуковымі здабыткамі. На базе нашага студэнцкага навуковага аб’яднання актыўна праходзяць прэзентацыі кніг гродзенскіх гісторыкаў і краязнаўцаў – С.А.Піваварчыка, В.В.Шведа, В.М.Чарапіцы, А.П.Госцева. Падчас такіх сустрэч гурткоўцы актыўна задаюць аўтарам хвалюючыя іх пытанні, а часам выказваюць і некаторыя крытычныя заўвагі. Больш таго, спецыяльна для сябраў гуртка правялі свой “майстар-клас” такія “мэтры” айчынай гісторыі, як акадэмік М.П.Касцюк, прафесар З.Шыбека, Г.Сагановіч і інш. З красавіка 2009 года намаганнямі гурткоўцаў на факультэце было праведзена некалькі вечарын, прысвечаных знакамітым і малавядомым асобам нашай гісторыі і культуры.

Пашырэнню нашых ведаў пра гісторыка-культурную спадчыну краіны і Гродзеншчыны садзейнічаў шэраг краязнаўчых экскурсій, якія прайшлі ў апошнія гады. Гурткоўцы сталі бадай што першымі наведвальнікамі экспазіцыі музея ў Брыгіцкім касцёле, якую стварыў пробашч касцёла кс. Антоній Грэмза. Таксама адбыліся экскурсіі ў музей-аптэку, Фарны і Бернардынскі касцёлы, музей МНС, музей гімназіі №1 імя Я.Карскага; пасяджэнні гуртка праходзілі ў Адзеле рэдкай кнігі і старадрукаў Гродзенскага дзяржаўнага гісторыка-археалагічнага музея. Напрыканцы мая 2009 года адбылася выязная краязнаўчая экскурсія па маршруту Гродна-Астрына-Старыя Васілішкі-Васілішкі-Касценёва-Жалудок-Галавічполье-Шчучын-Гродна.

Вялікая навукова-даследчая і выхаваўчая праца гісторыка-краязнаўчага гуртка пры кафедры гісторыі Беларусі ГрДУ была заўважана кіраўніцтвам краіны. У 2007 годзе Спецыяльны фонд Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь па падтрымцы адораных вучняў і студэнтаў узнагародзіў гурток Ганаровым дыпломам і адпаведна аказаў фінансавую падтрымку (10 млн. рублёў). Безумоўна, што такая ўзнагарода з’яўляецца вынікам таленту і працы гурткоўцаў усіх пакаленняў.

Знамянальным для гуртка стаў снежань 2008 – студзень 2009 года: былі прыняты назва гуртка – “НіКа” – і зацверджаны герб гуртка; адпаведныя змяненні былі ўнесены ў Статут гуртка; назву “НіКа” атрымала і газета, якая выходзіла з 2001 года пад назвай “Гурт”; былі выпрацаваны ўнутры структуры гуртка тры асноўныя накірункі яго дзейнасці і ўсталяваны склад рады ў адпаведнасці з імі.

Ці ёсць яшчэ ў нашай краіне гурток з 55-гадовай гісторыяй? Можна адказаць адназначна – не! Таму для кожнага цяперашняга гурткоўца – гэта вялікі гонар і вялікая адказнасць. Адказнасць перад сваімі

папярэднікамі, якія праклалі такую доўгую жыццёвую сцяжынку гуртка сваім талентам і працай. Вялікі гонар, таму што яны, трапляючы на сляды сваіх папярэднікаў, ідуць наперад і таксама сваім талентам і працай жывяць дзейнасць гуртка.

Спіс крыніц і літаратуры

1. Архіў Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы. Адзел кадраў. Асабістыя справы выпускнікоў факультэта гісторыі і сацыялогіі. Т.1. – Л.254; Т.2 – Л.325; Т.6. – Л.358.
2. Дзяржаўны архіў Гродзенскай вобласці (далей: ДАГВ).–Ф.991.–Воп.1.– Спр.283.– Арк.1,4. План работы кафедры истории, политэкономии и философии Гродненского педагогического института на 1-е полугодие 1954–1955 учебного года.
3. Здайсненне мары апантаных: матэрыялы рэсп. навук. канф., прысвеч. 50-годдзю студ. навук.-даследч. гіст.-краязн. Гуртка /Гродз. дзярж. ун-т; пад рэд. І.П.Крэня, С.В.Марозавай. – Гродна: ГрДУ, 2006. – 148 с.
4. Мараш, Я.Н. Студенческий научно-исследовательский кружок /Я.Н.Мараш. – Мн.: Выш. школа, 1976. – 128 с.
5. Мараш, Я.Н. Студенческий научно-исследовательский кружок /Я.Н.Мараш. – Мн.: Университетское, 1989. – 134 с.
6. Научно-исследовательский кружок и историческое краеведение //Материалы VI науч.-практ. конф., посвященной 35-летию историко-краеведческого кружка при кафедре истории БССР Гродненского государственного университета имени Я.Купалы, состоявшейся 27 апреля 1990 г./сост. доктор исторических наук профессор Мараш Я.Н. – Гродно, 1990. – 88 с.

Іван Платонавіч Крэнъ, кандыдат гістарычных навук, прафесар, ганаровы прафесар ГрДУ імя Я.Купалы, заслужаны работнік адукацыі РБ.

Наталля Альбертаўна Івашчанка, кандыдат гістарычных навук, дацэнт кафедры гісторыі Беларусі ГрДУ імя Я.Купалы; навуковыя інтарэсы звязаныя з гістарычным краязнаўствам і рэгіяналістыкай.

УДК 930(476.6)

С.В. Марозава (Гродна) НАВУКОВА-ПЕДАГАГІЧНАЯ ШКОЛА ПРАФЕСАРА Я.Н.МАРАША

Статья посвящена научной биографии ученого и педагога Я.Н.Мараша, созданию и деятельности сформированной им научной школы исследования конфессиональной истории Беларуси.

Сёння ў Беларусі існуюць дзве моцныя навуковыя гістарычныя школы: мінская і гродзенская. Гродзенская школа гісторыкаў заявіла аб сабе ў 1990-я г., калі суверэнная Рэспубліка Беларусь актыўна

пераасэнсоўвала сваю мінуўшчыну на аснове нацыянальна-дзяржаўнай канцэпцыі, хоць фарміравацца гэта школа пачала намнога раней.

Інтэлектуальным ядром гродзенскай школы з’яўляецца факультэт гісторыі і сацыялогіі Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы. Заснаваны ў 1954 г. з мэтай падрыхтоўкі выкладчыкаў гісторыі для сярэдніх школ, факультэт з часам стаў буйным цэнтрам развіцця гістарычнай навукі Беларусі, трэцім па значэнню пасля Інстытута гісторыі Акадэміі навук БССР і гістарычнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Больш за поўстагоддзя тут нараджаюцца высокакваліфікаваныя кадры педагогаў і вучоных, якія нясуць наступным пакаленням святло гістарычнай навукі, даследуюць багатую і самабытную гісторыю беларускага народа.

Гродзенская школа гісторыкаў ўзнікла не раптоўна і не на пустым месцы. Прайшлі дзесяцігоддзі, перш чым дала плён навукова-педагагічная праца тых выкладчыкаў-даследчыкаў, якія стаялі ля вытокаў гістарычнага факультэта. Вялікую ролю ў фарміраванні школы адыграў узгадаваны класічнымі Віленскім і Львоўскім ўніверсітэтамі вучоны і педагог Якаў Навумавіч Мараш (1917 – 1990 гг. – чалавек энцыклапедычных ведаў, нястомнай энергіі і вялікай працаздольнасці.

Ён нарадзіўся і атрымаў сярэднюю адукацыю ў Гродна. Восенню 1936 г. стаў студэнтам гісторыка-філалагічнага факультэта Віленскага ўніверсітэта, які аднак пасля далучэння Заходняй Беларусі да БССР быў закрыты. Таму апошні курс вучыўся на гістарычным факультэце Львоўскага ўніверсітэта імя Івана Франка, дзе ў 1940 г. атрымаў дыплом выкладчыка гісторыі і накіраванне на педагагічную працу ў Вальнскую вобласць. Там у Ківярэцкай сярэдняй школе выкладаў гісторыю і Канстытуцыю СССР.

Аднак у чэрвені 1941 г. малады выкладчык разам з патокам бежанцаў апынуўся ў Саратаўскай вобласці, дзе ў час Вялікай Айчыннай вайны настаўнічаў у адной з вясковых школ. У 1945 г. па запрашэнню Гродзенскага аблвыканкама ён вярнуўся ў родны горад і быў прызначаны дырэктарам сярэдняй школы № 2. У 1946 г. яго запрасілі ў Гродзенскі педагагічны інстытут выкладчыкам гісторыі і лацінскай мовы. Так ён назаўжды звязаў сваё жыццё з гэтай навучальнай установай.

Новая хваля сталінскіх рэпрэсій супраць інтэлігенцыі, якая пачалася ў 1946 г., не абмінула Якава Навумавіча. Ён быў абвінавачаны ў метадалагічных памылках у выкладанні асобных гістарычных падзей. Аднак негледзячы на ўсе намаганні праціўнікаў, яго, кваліфікаванага педагога, пакінулі-такі ў інстытуце з-за недахопу кадраў. З тых падзей выкладчык зразумеў, што не варта разлічваць толькі на вязенне, але трэба заявіць пра сябе ў навуковай сферы.

Кола навуковых інтарэсаў гэтага чалавека было шырокае: методыка выкладання гісторыі, гістарычнае краязнаўства Гродзеншчыны, але найбольш цікавіла гісторыя каталіцкай царквы на Беларусі ў XVI – XVIII ст. [1] і пытанні гісторыі рэлігійна-філасофскага вальнадумства ў Беларусі. У 1954 г. Я.Н.Мараш абараніў у вучоным савете Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта кандыдацкую дысертацыю на тэму “Агрэсія каталіцызма і Ватыкана ў Літве і ў Беларусі ў канцы XVI – пачатку XVII ст.” [12]. Але прысваення вучонага звання дацэнта яму давялося чакаць шэсць гадоў.

У 1955 г. Я.Н.Мараш стаў працаваць старшым выкладчыкам, у 1956 г. - дацэнтам кафедры гісторыі толькі што заснаванага гістарычнага факультэта. Кажуць, што ён доўга насіў і моцна цаніў акадэмічны знак Львоўскага ўніверсітэта. Яму было даручана чытаць гісторыю старажытнага свету. Лекцыі ён чытаў спакойна, удумліва і разважліва. Гэты чалавек, хоць і меў складаны лёс, прайшоў няпросты шлях у навуку, але быў надзвычай чулы і добры, тактоўны і прынцыповы ў адносінах з калегамі. Свой прыродны талент і рознабаковыя здольнасці ён прысвяціў самаадданаму служэнню навукова-педагагічнай справе. У 1955 г. заснаваў студэнцкі навуковы гісторыка-краязнаўчы гурток, які з часам стаў візітнай карткай гістарычнага факультэта.

У 1968 г. Я.Н.Мараш падаў да абароны ў Вучоны савет Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта доктарскую дысертацыю “Очерки истории экспансии католической церкви в Белоруссии (1569 – 1795 гг.)” [13]. У ёй, акрамя іншага, на падставе гістарычных крыніц абгрунтавалася тэза, што заключэнне Брэсцкай царкоўнай уніі 1596 г. і стварэнне ў Беларусі уніяцкай царквы мела аб’ектыўныя прычыны. Абарона дысертацыі праходзіла ў рэзкіх дыскусіях, апаненты абвінавачвалі спашукальніка ў адыходзе ад марксісцка-ленінскай метадалогіі [23, с. 64]. Яму было прапанавана вярнуцца да абароны пасля апублікавання манаграфіі.

На мяжы 1960-х – 1970-х гг. Я.Н.Мараш выдаў 3 манаграфіі: “Из истории борьбы народных масс Белоруссии против экспансии католической церкви” [[15]], “Ватикан и католическая церковь в Белоруссии (1569 – 1795)” [14], “Очерки истории экспансии католической церкви в Белоруссии XVIII в.” [16]. Гэтымі працамі ён атрымаў прызнанне ў БССР, СССР і за мяжой (напрыклад, у Германскай дэмакратычнай рэспубліцы) як буйны даследчык гісторыі каталіцкай царквы ў Беларусі ў XVI – XVIII ст.

У 1969 г. вучоны абіраецца на пасаду прафесара кафедры гісторыі СССР, выконвае абавязкі дэкана гістарычнага факультэта, а ў 1970 – 1973 гг. працуе дэканам гісторыка-педагагічнага факультэта. У 1973 г. Я.Н.Мараш атрымаў вучоную ступень доктара гістарычных навук, у

наступным годзе – званне прафесара. З 1978 г. прафесар узначальваў кафедру гісторыі СССР і БССР, з 1981 па 1987 гг. – кафедру гісторыі БССР.

Памёр у 1990 г., пакінуўшы пасля сябе вялікую навуковую спадчыну: 20 манаграфій і навучальных дапаможнікаў, больш за 50 брашур і каля 500 артыкулаў [4, с. 319]. У канцы XX ст. у гістарыяграфіі змяніліся канцэптуальныя падыходы да трактоўкі гісторыі рэлігіі і царквы ў Беларусі, але працы Я.Н.Мараша грунтоўнасю распрацоўкі пастаўленых пытанняў і багаццем крыніцавай базы сталі з’яўляцца беларускай савецкай гістарыяграфіі ў галіне канфесійнай праблематыкі.

Канфесійная гісторыя Беларусі, спачатку – сфера асабістых навуковых інтарэсаў Я.Н.Мараша, з цягам часу стала навуковай традыцыяй на гістарычным факультэце. На працягу канца 1970-х – першай паловы 1980-х г. ён стварыў тут навуковую школу даследавання канфесійнай гісторыі Беларусі, якую звычайна называюць “школай прафесара Мараша”.

Першымі паслядоўнікамі даследчыка сталі яго аспіранткі Т.Б.Блінова і Н.У.Паўлючэнка, якія ў 1979 г. абаранілі падрыхтаваныя пад яго кіраўніцтвам кандыдацкія дысертацыі. Н.У.Паўлючэнка даследавала гісторыю праваслаўнай царквы Беларусі ў пачатку XX ст. Дацэнт Т.Б.Блінова пасля выхаду ў свет дзвюх манаграфій [2; 3] стала вядомай у навуковых колах на постсавецкім абшары і за мяжой як буйнейшы беларускі даследчык дзейнасці ордэна езуітаў на Беларусі.

Са стварэннем у 1981 г. кафедры гісторыі Беларусі (да 1991 г. называлася кафедрай гісторыі БССР), якую ўзначаліў прафесар Я.Н.Мараш і на якой праходзілі падрыхтоўку ў аспірантуры, а потым і заставаліся працаваць яго вучні, гісторыка-канфесійная праблематыка на працяглы час стала яе галоўным навуковым прыярытэтам.

У 1980-я г. распрацоўвалі гісторыю уніяцкай (грэка-каталіцкай) царквы Беларусі і абаранілі кандыдацкія дысертацыі гадаванцы Я.Н.Мараша С.В.Палуцкая (Марозава) і І.А.Фёдараў, пры гэтым першая вывучала гістарычную унію 1596 г. [21], другі – неаунію ў Заходняй Беларусі ў 1921 – 1939 гг. [26]. М.М.Ганчароў таксама распрацоўваў заходнебеларускую праблематыку, звязаную з рэлігійнай сферай.

На мяжы 80-х – 90-х г. не заахвочваемая раней у СССР даследчая цікавасць да няпростай і шмат у чым унікальнай канфесійнай гісторыі Беларусі значна ўзрасла ў айчынных і замежных навуковых колах, у грамадстве і не слабее да нашага часу. У 90-я г. у даследчую дзейнасць у межах закладзенай Я.Н.Марашам праблематыкі і метадалогіі ўключылася яго вучаніца С.У.Дэйкалава (Сілава).

Так за годам год фарміравалася школа прафесара Мараша даследавання канфесійнай гісторыі Беларусі як адзін з моцных

навуковых напрамаў гродзенскай школы гісторыкаў. Аснову школы Я.Н.Мараша склалі 9 навукова-педагагічных работнікаў кафедры гісторыі Беларусі – даследчыкаў айчынай канфесійнай гісторыі: Я.Н.Мараш, Т.Б.Блінова, Н.У.Паўлючэнка, С.В.Морозова, І.А.Фёдарав, М.М.Ганчароў, С.У. Сілава, Э.С.Ярмусік, А.М.Загідулін (чацвёра з іх і сёння працуюць на кафедры), а сама кафедра стала яе інтэлектуальным ядром.

У 2000-х гг. на кафедры гісторыі Беларусі фарміруецца ўжо трэцяе пакаленне даследчыкаў канфесійнай гісторыі – «вучні вучняў» прафесара Я.Н.Мараша: абаронены 4 кандыдацкія дысертацыі: “Каталіцкі касцёл на Беларусі ў складзе Расійскай імперыі. 1772 – 1830 гг.” (выпускніком факультэта І.Г.Ганчароў, навуковы кіраўнік – доктар гістарычных навук С.Я.Сяльверстава, вучаніца Я.Н.Мараша) [7], “Деятельность римско-католического костела по сохранению позиций католицизма на территории Беларуси (1864 – 1905 гг.)” (выпускніком аспіранты пры кафедры А.І.Ганчароў, навуковы кіраўнік – доктар гістарычных навук С.Я.Сяльверстава) [5], “Этнаканфесійная палітыка польскіх улад у Заходняй Беларусі (1921 – 1939 гг.)” (выпускніком аспіранты А.М.Загідуліным, навуковы кіраўнік – кандыдат гістарычных навук, прафесар І.П.Крэнь) [10], “Дысідэнцкае пытанне на Беларусі ў кантэксце міжнародных адносін (1660 – 1768 гг.)” (аспіранткай Рэспубліканскага інстытута вышэйшай школы Н.А.Поляк, навуковы кіраўнік – доктар гістарычных навук С.В.Марозава) [22].

У гэтым праблемным полі сёння таксама вядуць даследаванні і рыхтуюць кандыдацкія дысертацыі выкладчык-стажор А.Паўшок (навуковы кіраўнік – кандыдат гістарычных навук Э.С.Ярмусік), аспіранты М.Пятраускас, А.Барташэвіч, А.Каламійцаў (навуковы кіраўнік – доктар гістарычных навук С.В.Марозава). Па ёй выконваюцца на кафедры гісторыі Беларусі таксама магістэрскія дысертацыі, шматлікія курсавыя і дыпломныя работы.

2000-я гады далі значны плён у гісторыка-канфесійных даследаваннях, якія вядуцца на кафедры гісторыі Беларусі. Абаронены 2 доктарскія дысертацыі [18; 30; 33], 4 вышэй названыя кандыдацкія, 4 магістэрскія дысертацыі. Выдадзена 8 манаграфій: [2; 6; 9; 19 (20 – рэцэнзія); 24; 25; 31 (8 – рэцэнзія); 32] і 2 вучэбныя дапаможнікі [11; 17]. Нягледзячы на невялікі наклад гэтых кніг, яны аказаліся запатрабаванымі навуковай супольнасцю, царкоўнымі коламі Беларусі і замежжа і зрабілі іх аўтараў пазнавальнымі як спецыялістаў па царкоўна-рэлігійнай гісторыі Беларусі.

Сваімі даследаваннямі навукоўцы кафедры ахопліваюць гісторыю асноўных хрысціянскіх культывых інстытутаў на Беларусі ў XVI – XX ст. і іх ролю ў духоўна-культурным, этнанацыянальным, грамадска-

палітычным жыцці беларускага народа і яго дзяржавы. Даследаванні праводзіцца па наступных асноўных напрамках: гісторыя уніяцкай царквы на Беларусі (1596 – 1839 г.), этноканфесійная палітыка польскіх уладаў у Заходняй Беларусі (1921 – 1939 г.), дзейнасць праваслаўнай царквы ў гады Вялікай Айчынай вайны, становішча рымска-каталіцкага касцёла ў 1939 – 1991 г. Адбываецца перагляд гістарыяграфічнай традыцыі, пошук у архівах нашай і суседніх краін і ўвядзенне ў навуковы ўжытак новых гістарычных крыніц, рэканструкцыя невядомых фактаў, вяртанне ў гістарычную памяць забытых імёнаў, удакладненне ведаў пра ўжо даследаваныя працэсы і з’явы, урэшце, – канцэптальнае пераасэнсаванне ўсёй канфесійнай гісторыі Беларусі, яе найбольш балючых пытанняў і трывае ўвядзенне яе ў кантэксце грамадзянскай гісторыі краіны. Кафедрай праведзена серыя навуковых канферэнцый “Хрысціянства ў гістарычным лёсе беларускага народа” [27 – 29]. Вынікі навуковых даследаванняў ляглі ў аснову арыгінальных аўтарскіх спекурсаў: “Хрысціянскія канфесіі на Беларусі ў XX ст.” (Э.С.Ярмусік), “Праваслаўная царква ў Беларусі ў канцы XVIII – XX ст.”, “Праваслаўная царква Беларусі ў гады Вялікай Айчынай вайны”, “Праваслаўная культура Беларусі” (С.У.Сілава), “Берасцейская царкоўная унія 1596 г. ў гісторыі Усходняй Еўропы (канец XVI – XIX ст.)” (С.В.Марозава).

Навукова-педагагічная школа прафесара Я.Н.Мараш найбольш вядомая сваімі даследаваннямі ў галіне гісторыі рэлігіі і царквы на Беларусі. Але было бы несправядлівым яе абмежаваць толькі гэтай праблематykай. Усяго вучоны падрыхтаваў 10 кандыдатаў навук, чацвёра з якіх (Л.Беленькая, Л.Анціпенка, І.Мараш, С.Сяльверстава) распрацоўваюць іншыя праблемы беларускай гісторыі. Але відавочна тое, што большасць вучняў прафесара, якімі бы навуковымі праблемамі яны не займаліся, атрымаўшы ад свайго настаўніка магутную даследчую загартоўку, і сёння актыўна прысутнічаюць у навуцы і ў ёй пазнавальныя.

З канца 1990-х гг. традыцыя гісторыка-канфесійных даследаванняў набыла на гістарычным факультэце новае жыццё і выйшла за межы кафедры гісторыі Беларусі. Цэлая група факультэцкіх выкладчыкаў сёння прафесійна працуе ў гэтым праблемным полі. З цікавасцю бяруцца за яго студэнты і магістранты.

Такім чынам, вучоны і педагог Я.Н.Мараш у сярэдзіне 1950-х г. заклаў на гістарычным факультэце Гродзенскага педагагічнага інстытута традыцыю распрацоўкі беларускай гісторыка-канфесійнай праблематыкі. З канца 1970 – першай паловы 1980-х г. бярэ свой пачатак заснаваная прафесарам навуковая школа даследавання канфесійнай гісторыі Беларусі, і яе тэматыка становіцца адным з даследчых

прыярытэтаў кафедры гісторыі Беларусі. З гэтай школы выйшлі 1 доктар і 6 кандыдатаў гістарычных навук, якія ўжо фарміруюць новае пакаленне даследчыкаў гісторыі рэлігіі і царквы ў Беларусі. 2000-я г. узмацнілі аўтарытэт гэтай навуковай школы. Сваімі даследаваннямі вучоныя кафедры ўзбагацілі карціну айчынай канфесійнай гісторыі, запатрабаваны грамадствам і атрымалі прызнанне ў навуковым свеце.

Спіс крыніц і літаратуры

1. Белозорович, В.А. Концепция католической церкви в работах профессора Я.Н. Мараша // Хрысціянства ў гістарычным лёсе беларускага народа: зб. навук. арт. / М-ва адукацыі Рэсп. Беларусь, ГрДУ імя Я.Купалы, Ін-т гіст. НАНБ; рэдкал.: С.В.Марозава [і інш.]. – Гродна : ГрДУ, 2008. – С. 32 – 36.
2. Блинова Т.Б. Иезуиты в Беларуси. Роль иезуитов в образовании и просвещении / Т.Б.Блинова. – Гродно: ГрГУ, 2002. – 425 с.
3. Блинова, Т.Б. Иезуиты в Белоруссии / Т.Б.Блинова. – Минск: Беларусь, 1990. – 110 с.
4. Выкладчыкі Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы: бібліяграфічны даведнік / Пад рэд. В.М.Чарапіцы. – Гродна: ГрДУ, 1999. – 595 с.
5. Ганчар, А.И. Деятельность римско-католического костела по сохранению позиций католицизма на территории Беларуси (1864 – 1905 гг.): автореф. дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02 / А.И. Ганчар; НАН Беларуси. Гос. науч. учреждение «Институт Истории». – Минск: 2007. – 21 с.
6. Ганчар, А.И. Римско-католический костел в Беларуси (1864-1905 гг.): монография / А.И. Ганчар. – Гродно, 2008. – 275 с.
7. Ганчарук, І.Г. Каталіцкі касцёл на Беларусі ў складзе Расійскай імперыі. 1772 – 1830 гг.: автореф. дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02 / І.Г. Ганчарук; НАН Беларусі. Дзярж. навук. установа «Інстытут гісторыі». – Мінск: 2005. – 21 с.
8. Дзванкоўскі, Р. Цярпенне і надзеі каталіцкага Касцёла ў Беларусі / Р. Дзванкоўскі // Беларускі гістарычны часопіс. – 2007. – № – С. 68 – 70.
9. Загідулін, А.М. Беларускае пытанне ў польскай нацыянальнай і канфесійнай палітыцы ў Заходняй Беларусі (1921 – 1939 гг.): манаграфія. – Гродна: ГрДУ, 2010. – 183 с.
10. Загідулін, А.М. Этнаканфесійная палітыка польскіх улад у Заходняй Беларусі (1921 – 1939 гг.): аўтарэф. дыс. ... канд. гіст. навук: 07.00.02 / А.М.Загідулін; – Мінск, 2003. – 18 с.
11. Загідулін, А.М. Этнаканфесійная палітыка польскіх улад у Заходняй Беларусі (1921 – 1939 гг.): дапаможнік / А.М.Загідулін. – Гродна: ГрДУ, 2007. – 71 с.
12. Мараш, Я.Н. Агрессия католицизма и Ватикана в Литве и Белоруссии во второй половине XVI – начале XVII в.: автореф. дис. ... канд.ист.наук: 07.00.02 / Я.Н.Мараш; Бел. гос. ун-т. – Минск., 1954. – 20 с.
13. Мараш, Я.Н. Ватикан и Белоруссия: Очерки истории экспансии католической церкви в Белоруссии (1569–1795): автореф. дис. ... докт. ист. наук: 07.00.02 / Я.Н.Мараш; Бел. гос. ун-т. – Минск, 1968. – 48 с.
14. Мараш, Я.Н. Ватикан и католическая церковь в Белоруссии (1569–1795) / Я.Н.Мараш. – Минск: Вышэйшая школа, 1971. – 272 с.
15. Мараш, Я.Н. Из истории борьбы народных масс Белоруссии против экспансии католической церкви / Я.Н.Мараш. – Минск: Вышэйшая школа, 1969. – 220 с.
16. Мараш, Я.Н. Очерки истории экспансии католической церкви в Белоруссии XVIII века / Я.Н.Мараш. – Минск: Вышэйшая школа, 1974. – 288 с.
17. Марозава, С.В. Берасцейская царкоўная унія 1596 г. у беларускай гістарыяграфіі: Вучэбны дапаможнік / С.В.Марозава – Гродна: ГрДУ, 2002. – 132 с.

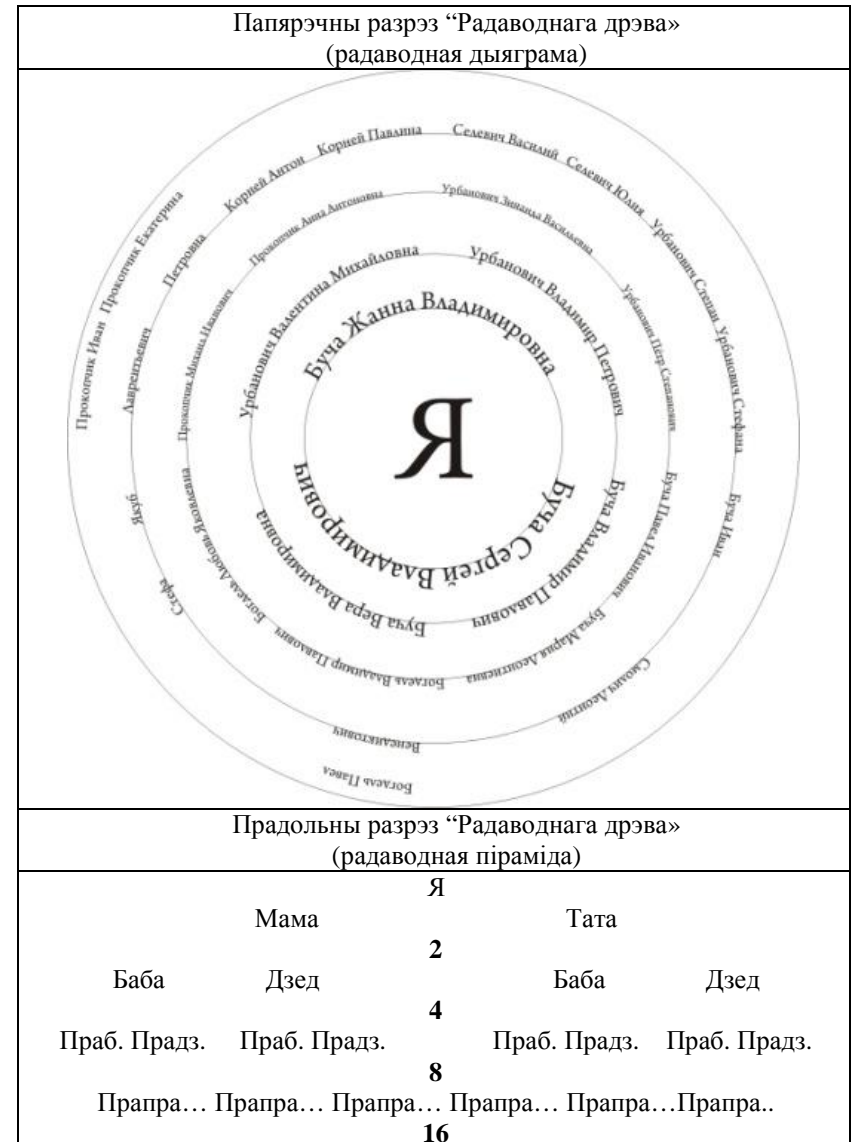
18. Марозава, С.В. Уніяцкая царква ў этнакультурным развіцці Беларусі (1596-1839 гады): аўтарэф. дыс. ...докт. гіст. навук: 07.00.02 / С.В. Марозава; Інстытут гісторыі НАН Беларусі. – Мінск, 2002. – 46 с.
19. Марозава, С.В. Уніяцкая царква ў этнакультурным развіцці Беларусі (1596 – 1839 гады) / С.В.Марозава // Пад навук. рэд. У.М.Конана. – Гродна: ГрДУ, 2001. – 352 с.
20. Падокшын, С.А. С.В.Марозава, Уніяцкая царква ў этнакультурным развіцці Беларусі (1596 – 1839 гады), пад навуковай рэдакцыяй У.М.Конана, Гродна 2001, сс 352 / С.А.Падокшын // Białoruskie Zeszyty Historyczne. – № 17. – Białystok, 2002. – S. 273 – 278.
21. Полуцкая, С.В. Брестская церковная уния 1596 года и борьба народных масс Белоруссии против национально-религиозного гнета (1596 – 1667 гг.): автореф. дис. ...канд. ист. наук.: 07.00.02 / С.В.Полуцкая; Белорус. гос. ун-т им. В.И.Ленина. – Минск, 1983. – 24 с.
22. Поляк, Н.А. Дысідэнцкае пытанне на Беларусі ў кантэксце міжнародных адносін (1660 – 1768 гг.): аўтарэф.дыс. ...канд. гіст. навук: 07.00.02 / Н.А.Поляк; Беларус. дзярж. пед. ун-т імя М.Танка. – Мінск, 2007. – 18 с.
23. Прафесары Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы. 1940 – 2010: біябібліяграфічны слоўнік / рэдкал.: Я.А.Роўба (адк. рэд.) [і інш.]. – Баранавічы: Ф-л № 1 ААТ “Чырв. зорка”, 2010. – 128 с.
24. Силова, С.В. Крестный путь: Белорусская Православная Церковь в период немецкой оккупации 1941 – 1944 гг.) / С.В.Силова. – Мн.: Белорусский экзархат, 2005. – 72 с.
25. Силова, С.В. Православная церковь в Белоруссии в годы Великой Отечественной войны (1941 – 1945 гг.): Монография / С.В.Силова. – Гродно: ГрГУ, 2003. – 105 с.
26. Федоров, И. О. Униатская политика Ватикана в Западной Беларуси в довоенные годы (1919 – 1939): автореф. дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02 / И.О. Федоров; Белорус. гос. ун-т им. В.И.Ленина. — Минск, 1985. – 23 с.
27. Хрысціянства у гістарычным лёсе беларускага народа: зб. навук. арт. / М-ва адукацыі Рэсп. Беларусь, ГрДУ імя Я. Купалы, Ін-т гіст НАНБ; рэдкал. С.В. Марозава [і інш.]. – Гродна: ГрДУ, 2008. – 503 с.
28. Хрысціянства ў гістарычным лёсе беларускага народа: зб. навук. арт.: у 2 ч. Ч.1 / ГрДУ імя Я. Купалы; рэдкал.: С.В. Марозава [і інш.]. – Гродна: ГрДУ, 2009. – 385 с.
29. Хрысціянства ў гістарычным лёсе беларускага народа: зб. навук. арт.: у 2 ч. Ч.2 / ГрДУ імя Я. Купалы; рэдкал.: Э.С. Ярмусік [і інш.]. – Гродна: ГрДУ, 2009. – 349 с.
30. Ярмусік Э.С. Католическая Церковь в Беларуси в 1939–1941 гг.): автореф. дис. ...докт. ист. наук: 07.00.02 / Э.Я.Ярмусік; Институт истории НАН Беларуси. – Минск, 2009. – 46 с.
31. Ярмусік, Э.С. Католический Костёл в Беларуси в 1945–1990 годах: монография / Э.С.Ярмусік. – Гродно: ГрГУ, 2006. – 568 с.
32. Ярмусік, Э.С. Католический Костёл в Беларуси в годы Второй мировой войны (1939 – 1945): монография / Э.С.Ярмусік. – Гродно: ГрГУ, 2002. – 240 с.
33. Marozawa, S. Cerkiew unicka w etnokulturowym rozwoju Białorusi (1596 – 1839) / S. Marozawa // Biuletyn Historii Pogranicza. – № 3. – Białystok, 2002. – S. 47 – 68.

Святлана Валянцінаўна Марозава, доктар гістарычных навук, прафесар, загадчык кафедры гісторыі Беларусі Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы; даследуе гісторыю Брэсцкай царкоўнай уніі 1596 г. і уніяцкай царквы.

А.П. Госцеў (Гродна)
КРАЯЗНАЎСТВА ЯК НАВУКА
АЛЬБО ЎВОДЗІНЫ Ў АЗБУКУ КРАЯЗНАЎЦЫ

Определение краеведения как познание родного края дополняется приоритетностью в этом процессе самопознания с выходом на краесозидание, а также философской («инь-ян») и математической («лист Мёбиуса») моделями бытия как совечности материи и информации, диалектической по своей изначальной логике. В связи с этим осмысливается сущность краеведения как науки культурологической, изучающей родной край (согласно краеведческой диаграмме) целостно, через синтез всевозможных научных дисциплин. Такой подход к краеведению оптимизирует процессы воспитания и самовоспитания личности. Приводятся принципы краеведения и даётся представление об «Азбуке краеведа», усвоение которых является необходимым условием успешной самореализации через краеведение. Причём, осознание сущности краеведения как науки и усвоение его принципов является введением в эту «Азбуку».

Калі Фалеса Мілетскага (6 ст.да н.э.) запыталіся: “Што на свеце цяжка?”, то ў адказ пачулі: «Спазнаць сябе» [1, с. 65]. За тысячагоддзі, што прайшлі з таго часу, чалавецтва выпрацавала нямала сродкаў самапазнання. Краязнаўства – адно з самых аптымальных спосабаў на гэтым шляху. Толькі спасцігнуўшы свае ўласныя карані і вытокі, чалавек здольны знайсці свае месца ў жыцці, валодаць сабой, эфектыўна самаўдасканальвацца і самарэалізоўвацца, аказваць станоўчы ўплыў на іншых. Умоўна гэта рэалізуецца так званым “ствалом радаводнага дрэва”:

Спалучэнне самапазнання з пазнаннем роднага краю ёмка і прыгожа значыць А.С. Пушкін: “Два чувства дивно близки нам - /В них обретает сердце пищу -/ Любовь к родному пепелищу, /Любовь к отеческим

гробам. /На этом зиждется от века, /По воле Бога самого, /Самостоянье человека /Залог величия его” [2, с. 245; 3]. Такім чынам, асэнсаванне распаўсюджанага разумення крязаўства як ведання роднага краю [8, с. 7] з дапамогай нашых вялікіх папярэднікаў выводзіць на наступнае: **крязаўства як навука** складаецца з дзвух асноўных частак: веданне самога сябе (самапазнанне) і веданне свайго краю (прычым кожная частка мае неад’емны ствараючы кампанент: “самастварэнне” = самавыхаванне і краестварэнне). А ўсё разам з’яўляецца неабходным момантам самарэалізацыі асобы.

Актыўная дзейнасць асобы па самапазнанню і пазнанню роднага краю выходзіць на *рэгіяналістыку*. А гэта значна шырэй за рэгіянальную ці лакальную гісторыю. Тут справа тычыцца *культуралогіі* ў дачыненні да канкрэтнага краю, бо па сённяшняй сістэматызацыі навук **крязаўства адносіцца да прыкладной культуралогіі** [11, с. 247]. У шырокім сэнсе пад **крязаўствам разумеецца комплекснае даследаванне краю як нейкай цэласнасці**.

Крязаўства як сінтэз навук. Метады крязаўства. Асноўныя метады крязаўства-даследчай працы: сінтэз інфармацыі з максімальна магчымай колькасці разнастайных крыніц, параўнальны аналіз і пошук аналагаў у літаратуры. Інтэграцыя ведаў – метадычная сутнасць крязаўства як навукі. Гэты метады выяўляе сваю эфектыўнасць толькі тады, калі свядома выкарыстоўваецца здольнасць інфармацыі інтэгравацца да поўнага супадзення – да рэзанансу. Цэнтральны момант крязаўчай дзейнасці – як гэта бачна ў “Крязаўзнаўчай дыяграме” – “факусаванне” энергіі разнастайных ведаў. Гэта патрабуе ведання сістэмы дапаможных дысцыплінаў і знаёмства з асновамі семіётыкі. Дапаможныя дысцыпліны: крыніцазнаўства (у тым ліку і археалогія), храналогія, генеалогія і г.д., якія базуюцца на семіётыцы (яна даследуе знак і сімвал з выходам на міф і міфалогію) – гэта хлеб крязаўцы. Іх сувязь, як і ў асноўных навук: геаграфіі, гісторыі, філасофіі і г.д., з крязаўствам двухбаковая.

Калі спалучыць радаводную (*самапазнанне*) і крязаўчую (*пазнанне роднага краю*) дыяграмы, атрымаецца выхад на крязаўства як на цэласнае

даследаванне роднага краю. Што як раз адпавядае так званай Гегелеўскай трыядзе – філасофскай сутнасці дыялектыкі Прыроды і дыялектычнага метаду пазнання Прыроды: *самапазнанне* – тэзіс, *краепазнанне* – антытэзіс, *крязаўства, як цэласнае даследаванне краю* – сінтэз.

Відавочна, што крязаўства “бярэ” ад канкрэтнай навукі. А што яно ёй “дае”? 1. Канкрэтыку на мясцовым узроўні. Любая навука як сістэма ведаў імкнецца да *абагульненняў*. І тут, як мінімум, патрэбна тое, што *падлягае абагульненню*. Напрыклад, для семіётыкі ёсць магчымасць узбагачэння знакавых сістэм ці сэнсавых адценняў таго ці іншага сімвала на мясцовым матэрыяле. 2. Дзякуючы метаду інтэграцыі ведаў крязаўства “размыкае” *вузкае кола любой з гэтых навук*, “састыкоўвае” яе з іншымі навукамі і дае імпульс для яе далейшага развіцця. Навуцы гісторыі, напрыклад, крязаўства, у прыватнасці, дапамагае асэнсаваць *дыялектыку факта*. Прадмет вывучэння гісторыі – тое, чаго ўжо няма ў наяўнасці, засталіся толькі адбіткі, “*сляды падзеі*”. Таму факт “як паветра даследчыка” (*Іван Паўлаў*) [10, с. 8] ў гісторыі натуральна падзяляецца на факт аб’ектыўны – *факт гісторыі*, і факт суб’ектыўны – *гісторыі факт* ці *факт гістарычны* [9, с. 19]. Апошні і ёсць “*след*” ад падзеі, які адлюстраваны ў самых разнастайных крыніцах – рэчавых і пісьмовых. Як толькі крязаўцав засяроджваецца на нейкай лакальнай з’яве, што адбылася (нават толькі што), ён сутыкаецца з неабходнасцю адрозніваць *факт гісторыі* ад *факта гістарычнага*. У выніку крязаўства “дапамагае” гісторыі як навуцы

набліжаць *факт гістарычны* да *факта гісторыі*. Бо гісторыя сама па сабе не ў стане пазбавіцца ад рэгіянальных “белых плямаў”. А кразнаўства, дзякуючы свайму метаду інтэграцыі разнастайных ведаў, размыкае адносна вузкія межы гісторыі і асэнсоўвае лакальную падзею з розных бакоў, што ў рэшты рэшт дазваляе рэстаўраваць мінулае з максімальнай даставернасцю. Паколькі творчы і даследчы пошук немагчымы без *фантазіі* і *інтуіцыі*, кразнавец ў сваіх навуковых даследаваннях павінен кіравацца дэвізам: “*Няхай віецца вакол жалезнай логікі фактаў срэбраная стужка фантазіі!*”. Але карыстацца дэвізам трэба ўмела, бо, паводле Альберта Эйнштэйна: любая навуковая тэорыя павінна адпавядаць крытэрыю *унутранай дасканаласці* (*быць прыгожай*) і крытэрыю *знешняга апраўдання* – *адпавядаць усёй сукупнасці фактаў*.

Прывядзём тут *філасофскую мадэль быцця*, якая структурна вызначаецца спалучэннем дзвух супрацьлегласцяў *матэрыі і інфармацыі* (“*інь*” і “*ян*” [4]; алегорыя: два пітоны прагнулі адзін аднаго з хвастоў). А філасофскай мадэлі адпавядае *ліст Мёбіўса* (прасторавая, замкнёная на самой сябе фігура з аднабаковай паверхняй) [5], як *матэматычная мадэль быцця*.

Філасофская мадэль быцця

Матэматычная мадэль быцця

Матэрыя – філасофская катэгорыя для пазначэння рэальнасці, аб’ектыўнай па зместу, суб’ектыўнай па форме, якая праяўляецца ва ўзаемадзеянні (узаемаўспрыманні) сінергетычных сістэмаў. *Інфармацыя* – філасофская катэгорыя для пазначэння рэальнасці, аб’ектыўнай па форме, суб’ектыўнай па зместу; якая вызначае структуру і дынаміку (паводзіны) сінергетычных сістэмаў [6, с. 38; 7, с. 43]. Менавіта з гэтай нагоды гарадзенскі мастак, педагог і кразнавец Аляксандр Ларыёнаў яшчэ ў 1981 годзе выказаўся так: “Матэрыя і інфармацыя сучасны».

Мэта кразнаўства і прынцыпы кразнаўства як навукі. *Мэта кразнаўства* – высвятленне адметнасцяў, своеасаблівасцяў асобнага рэгіёну разам з выяўленнем таго агульнага, што спалучае гэты рэгіён з усім чалавецтвам і выводзіць яго на ўзровень Сусвету. Гэта дасягаецца праз *прынцыпы навуковых даследаванняў*: 1. *У праявах рэчаіснасці*

няма дробязяў, тут усё істотна, нішто не павінна заставацца па-за ўвагай. Усё з усім узаемазвязана. 2. *Любая з’ява разгледжваецца ўсебакова, з разнастайных пунктаў погляду*: разнастайнасць – падмурак трываласці. 3. *Даходзіць да сутнасці, нястомна шукаючы прычыну любой з’явы*. 4. *Адрозніваць тое, што эпоха думае аб самой сябе, і тое, што яна на самой справе робіць*. 5. *Улічваць фактар кантэксту: разумным лічыцца не той, хто можа разабраць тэкст, а той, хто інтэрпрэтуе падтэкст*. 6. *Давер толькі першакрыніцы, на якой бы мове яна ні была створана. Давер не абсалютны!* Трэба ўлічваць суб’ектыўны фактар крыніцы, бо ў ёй “сабраны” не *факты гісторыі*, а іх “сляды” – *гістарычныя факты*.

Тое, што тут выкладзена – *ўводзіны ў Азбуку кразнаўцы* – базавыя (*знакавыя*, як літары ў звычайнай азбуцы) веды аб родным горадзе ці роднай мясцовасці: імя горада, яго герб, дата яго заснавання, генеалогія першых гарадзенскіх князёў (у прыватнасці паняцце *ізоіства*), асноўныя пласты яго гісторыі і да т.п. Без засваення гэтай Азбукі проста немагчыма адекватнае спасціжэнне гісторыі, культуры, эканомікі, палітыкі і г.д. роднага краю. Але распрацоўка і засваенне Азбукі кразнаўцы патрабуе асэнсаванага спасціжэння навуковых прынцыпаў і метадыкі кразнаўства. Бо на сённяшні дзень, напрыклад, па «літарах» *Магдэбургскае права* і *Герб Гродна* не дастаткова *фактаў гісторыі* і нават *гістарычных фактаў*: дасюль невядомы сапраўдныя прывілеі Ягайлы, Казіміра і Аляксандра, няма афіцыйнага апісання гербу Горадзена XVI ст. І ўсім нам яшчэ належыць працягнуць працу па стварэнню Азбукі кразнаўцы.

Спіс крыніц і літаратуры

1. Диоген Лаэртский. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов. / Диоген Лаэртский.- М.: Мысль, 1986.- 571 с.
2. Пушкин, А.С. Собрание сочинений в шести томах. Т.2. /А.С. Пушкин.- М.: Правда, 1963.- 495 с.
3. ЗАО «Газета «Новые Известия» [Электронный ресурс] / ЗАО «Газета «Новые Известия».- Москва, 2005. – Режим доступа: <http://www.newizw.ru/news/2004-07-19/8157/&grade=1>. – Дата доступа: 19.07.2004.
4. Инь и ян // Материал из Википедии – свободной энциклопедии (Перенаправлено с [Лян-и](http://ru.wikipedia.org/wiki/Лян-и)) [Электронный ресурс] / Инь и ян.– Москва, 2010. – Режим доступа: <http://ru.wikipedia.org/wiki/Лян-и>. – Дата доступа: 07.06.2010.
5. Лист Мёбиуса//Материал из Википедии – свободной энциклопедии [Электронный ресурс] / Лист Мёбиуса.– Москва, 2010. – Режим доступа: ru.wikipedia.org/wiki/Лист_Мёбиуса. – Дата доступа: 07.06.2010.
6. Госоў, А. П. Філасофская мадэль сусвету: педагагічны аспект /А.П. Госоў //Тринадцатые республиканские чтения "Великие преобразователи естествознания: П.А. Флоренский" (тезисы докладов, прозвучавших 26 ноября 1997 г. – Минск, 1997.– с.37-39).
7. Госоў, А. П. Адзіная выхаваўчая прастора і кразнаўства /А. П. Госоў //Гісторыя: праблемы выкладання.– №3. – 2000.- с.47-62.

8. Госцеў, А. П. Карані і вытокі, або магчымасці школьнага краязнаўства /А. П. Госцеў //Мінулае Гродзеншчыны. Навукова-метадычны дапаможнік для настаўнікаў гісторыі і геаграфіі. Вып.5/ Пад рэд. Смаленчука А.Ф. – Гродна: ГАППКПРСА, 1998.- с.3-31.

9. Госцеў, А. П. Калі быў заснаваны горад Гродна і якое ён меў імя ў летапісны перыяд (матэрыялы для метадычнай распрацоўкі краязнаўчых заняткаў) /А. П. Госцеў //Мінулае Гродзеншчыны. Выпуск 9. Навукова-метадычны дапаможнік для настаўнікаў гісторыі і геаграфіі /пад рэд. В.В.Шведа.–Гродна: Гродзенскі ПК, 2002.–С.17-27.

10. Гродназнаўства. Дапаможнік па курсе «Краязнаўства» для студэнтаў гуманітарных спецыяльнасцяў. /Госцеў А. [і інш.]; пад рэд. В.В. Шведа і В.Р. Карнелюка.–Гродна: ГрГУ, 2009.– 219 с.

11. Флиер, А. Я. Культурологические науки / А. Я. Флиер //Культурология. 20 век. Словарь. – СПб, 1997. – С. 241-246.

Аляксандр (Алесь) Пятровіч Госцеў (нар. у 1948 г. у Калінінградзе, РФ), краязнавец. Жыве ў Гродне, настаўнік астраноміі і выкладчык факультатыва на курса «Гродназнаўства» ДУА «Ліцэй №1 г. Гродна», кіраўнік ліцэйскага музея “Гісторыя педагогікі Гарадзеншчыны XII – XXI стст.”. Аўтар-складальнік “Гродна на старых паштоўках” (1991). Сааўтар кніг: «Кронан. Летапіс горада на Нёмане (1116-1990)» (1993), серыі «Мой горад» (1996, 1997), «Королевский город Гродно», (2006, 2008).

УДК: 94 (476) (092 М.П. КАСЦЮК)

Н.Л. Ягнешка (Гродна)
ВЫПУСКНІК ГІСТАРЫЧНАГА ФАКУЛЬТЭТА
І ГІСТОРЫКА-КРАЯЗНАЎЧАГА ГУРТКА:
МІХАІЛ ПАЎЛАВІЧ КАСЦЮК

Раскрываецца жызненны і прафесійны шлях аднаго з вядомых беларускіх вучоных-історыкаў М.П. Касцюка.

Адным з найбольш вядомых выпускнікоў гістарычнага факультэта і гісторыка-краязнаўчага гуртка Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы з’яўляецца доктар гістарычных навук, прафесар, акадэмік Нацыянальнай Акадэміі навук Беларусі Міхаіл Паўлавіч Касцюк.

Міхаіл Паўлавіч нарадзіўся 26 сакавіка 1940 г. у вёсцы Масцішча Наваградскага раёна Гродзенскай вобласці ў сялянскай сям’і. Пасля школы, затым Наваградскае педагагічнае вучылішча. Наваградская зямля, багатая гістарычнымі традыцыямі, аказала значны ўплыў на станаўленне характару і выбар жыццёвага шляху юнака. Неадольным стала імкненне набыць больш грунтоўныя веды па роднай мове, гісторыі Беларусі. У 1958 г. ён паступае на гісторыка-філалагічны

факультэт Гродзенскага педагагічнага інстытута праз пяць гадоў атрымлівае дыплом з адзнакай. Інтэлектуальны патэнцыял і арганізатарскія здольнасці маладога спецыяліста, якія праявіліся ў час навучання ў інстытуце, былі рашаючымі пры накіраванні яго на пасаду дырэктара Касадворскай васьмігадовай школы ў в. Баярская Наваградскага раёна. У 1964 – 1965 гг. М.П. Касцюк праходзіў вайсковую службу. Пасля дэмабілізацыі некаторы час працаваў сакратаром камітэта камсамола Гродзенскага педагагічнага інстытута.

У 1966 г. Міхаіл Паўлавіч звязаў свой лёс з Інстытутам гісторыі Акадэміі Навук БССР, паступіўшы ў снежні ў аспірантуру дадзенай навуковай установы. Настойлівыя пошукі, скрупулёзнае, уважлівае вывучэнне і выкарыстанне архіўных крыніц дазволілі маладому даследчыку пад кіраўніцтвам Івана Сяргеевіча Краўчанкі падрыхтаваць кандыдацкую дысертацыю па складанай праблеме працоўнай актыўнасці калгаснага сялянства Беларусі ў 1933–1940 гг. і паспяхова абараніць яе ў 1969 г.

У 1970 г. перспектыўны малады вучоны быў прызначаны на адказную пасаду вучонага сакратара Інстытута гісторыі АН БССР. У 1975 – 1981 гг. на аналагічную пасаду ён займаў у Інстытуце гісторыі партыі пры ЦК КПБ. У час працы на гэтых пасадах праяўляюцца як выдатныя арганізатарскія здольнасці Міхаіла Паўлавіча, так і лепшыя чалавечыя якасці – добразычлівасць, уважлівыя і чулыя адносіны да сваіх калег па працы.

Міхаіл Паўлавіч працягваў актыўна займацца навукова-даследчай дзейнасцю. Высокая працаздольнасць у спалучэнні з творчым пошукам даюць свой плён, і ў снежні 1979 г. ён паспяхова абараняе доктарскую дысертацыю «Деятельность Компартии Белоруссии по идейно-политическому воспитанию крестьянства в период строительства социализма».

У ліпені 1981 г. малады доктар гістарычных навук вярнуўся на працу ў Інстытут гісторыі АН БССР, дзе стаў намеснікам дырэктара па навуковай рабоце, а ў пачатку 1988 г. – выконваючым абавязкі дырэктара. Добрае веданне людзей, іх праблем і магчымасцей, інтэлігентнасць, шырокі дыяпазон ведаў, умённе выдзеліць галоўнае ў шматграннай працы і давесці пачатае да лагічнага канца прынеслі М.П. Касцюку павагу калектыва. У 1989 – 1999 г. вучоны паспяхова кіраваў навуковым калектывам, спалучаючы арганізацыйна-адміністрацыйную работу з грунтоўнымі і глыбокімі навуковымі даследаваннямі.

На пачатковым этапе навукова-даследчай працы М.П.Касцюка асноўнае месца займалі пытанні сацыяльна-эканамічнага развіцця Беларусі, у першую чаргу, гісторыя сялянства. У той час з друку выйшлі 4 манаграфіі: «Идейно-политическое воспитание крестьянства. Из опыта

работы Компартии Белоруссии в период строительства социализма (1926 – 1937 гг.)» (Минск, 1979), «Победа колхозного строя в Белорусской ССР» (Минск, 1981), «Трудовой вклад крестьянства в победу и упрочение социализма (на материалах БССР)» (Минск, 1986), «Социалистические ценности тружеников села: история, современность, перспективы» (Минск, 1989). Гэтыя працы вызначаюць месца беларускага сялянства ў грамадска-палітычным жыцці рэспублікі, аналізуюць працэс яго пераўтварэння ў адну з асноўных вытворчых сіл на шляху сацыяльна-эканамічных і культурных пераўтварэнняў. Гэтым жа праблемам прысвечаны шэраг напісаных М.П. Касцюком раздзелаў у калектыўных працах, як, напрыклад, «Гісторыя Беларускай ССР» (т. 4).

Вялікую цікавасць навуковай грамадскасці не толькі Беларусі, але і Расіі выклікала манаграфія акадэміка М.П. Касцюка «Бальшавіцкая сістэма ўлады на Беларусі» (Мінск, 2001), перавыдадзеная ў 2002 г. Інстытутам гісторыі Расійскай акадэміі навук. На багатым фактычным матэрыяле аўтар раскрывае сутнасць бальшавіцкай сістэмы кіравання, даследаваў прычыны яе ўзнікнення і механізм функцыянавання, а таксама асаблівасці, характэрныя для Беларусі.

Шырокі дыяпазон ведаў, смелы творчы падыход да разгляду складаных пытанняў гісторыі і ўменне засяродзіць увагу на галоўных аспектах даследуемай праблемы дазволілі вучонаму не толькі ствараць уласныя грунтоўныя манаграфічныя даследаванні, але і на высокім узроўні выступаць у якасці навуковага рэдактара шэрагу выданняў. Так, ён з'яўляўся галоўным рэдактарам і адным з аўтараў «Нарысаў гісторыі Беларусі» у дзвюх частках, якія выйшлі ў 1994 – 1995 гг. Яго пярэ належаць звароты да чытача і заключэнне, раздзелы, прысвечаныя аналізу грамадска-палітычнага жыцця Беларусі ў 20 – 30-я гады XX ст.

Пад кіраўніцтвам М.П. Касцюка падрыхтавана фундаментальная калектыўная праца «Гісторыя сялянства Беларусі». Акрамя гэтага выпушчаны калектыўныя працы «Археалогія Беларусі», «Гісторыя Мінска» (Мінск, 2006), «Беларусь у сацыяльна-эканамічных і грамадска-палітычных працэсах 1946 – 2006 гг.» (Мінск, 2007). Яго пярэ належаць чатыры параграфы калектыўнай працы «Нарыс гісторыі беларускай дзяржаўнасці», апублікаванай у 2008 г. М.П. Касцюк з'яўляецца галоўным рэдактарам новага акадэмічнага выдання – фундаментальнай шасцітомнай «Гісторыі Беларусі».

Вучоны і арганізатар навукі, ён узбагаціў беларускую гістарыяграфію арыгінальнымі даследаваннямі, якія атрымалі шырокае прызнанне ў навуковым свеце рэспублікі і замежжа. Яго навуковым інтарэсам уласцівы смелы творчы падыход да асвятлення складаных праблем гісторыі, імкненне аб'ектыўна прасачыць агульныя заканамернасці і асаблівасці з мінулага беларускага народа з улікам

шматгранных момантаў, якія ўплывалі на гэтыя падзеі. Важнай асаблівасцю творчай дзейнасці М.П. Касцюка з'яўляецца яе шырокі дыяпазон, разнастайнасць і грамадска-палітычная значнасць навуковых даследаванняў. Яго пярэ належаць больш за 250 навуковых прац, якія прысвечаны праблемам сацыяльна-эканамічнага, грамадска-палітычнага, культурнага развіцця Беларусі пераважна XX ст.; гісторыі сялянства, рабочых, інтэлігенцыі; нацыянальна-дзяржаўнага будаўніцтва; грамадска-палітычнага жыцця, ідэалагічным працэсам, развіцця культуры; праблемам гістарыяграфіі, крыніцазнаўства.

Шмат увагі М.П. Касцюк надае падрыхтоўцы кваліфікаваных кадраў, дапамагае іх творчаму росту. Пад яго кіраўніцтвам былі паспяхова абаронены 2 доктарскія і 19 кандыдацкіх дысертацый.

Паспяхова разнабаковая дзейнасць М.П. Касцюка, вялікі ўклад у развіццё гістарычнай навукі атрымалі прызнанне навуковай грамадскасці. У 1989 г. ён быў абраны членам-карэспандэнтам, а ў 1996 г. акадэмікам НАН Беларусі. У 1998 г. М.П. Касцюк абраны акадэмікам Цэнтральнай Еўрапейскай Акадэміі навук і мастацтва. У 1999, 2002, 2005, 2006, 2007 гг. ён быў прызнаны Амерыканскім біяграфічным інстытутам Чалавекам года і ўключаны ў склад Міжнароднага камітэта па прысваенню такога статуса іншым асобам. У 2009 г. быў занесены ў Кнігу славы Навагрудскага раёна.

Ва ўсёй шматграннай творчай дзейнасці акадэміка М.П. Касцюка галоўным з'яўляецца імкненне заўсёды «кіравацца праўдай гісторыі». Незалежна ад таго, на якой пасадзе знаходзіцца Міхаіл Паўлавіч, ён адрозніваецца добразычлівацю, паважлівымі адносінамі да людзей.

Спіс крыніц і літаратуры

1. Ігнаценка, І. Таленавіты вучоны і арганізатар навукі (Да 60-годдзя з дня нараджэння Міхаіла Паўлавіча Касцюка) / І.Ігнаценка, У.Навіцкі, В.Кушнер // Беларускі гістарычны часопіс. – 2000. – № 1. – С. 41–42.
2. Ігнаценка, І.М. Міхаіл Паўлавіч Касцюк (Да 60-годдзя з дня нараджэння) / І.М. Ігнаценка, У.І. Навіцкі, Л.М. Лыч, Н.У. Васілеўская // Весці НАНБ. Серыя гуман. навук. – 2000. – № 1. – С. 153–154.
3. Каваленя, А. Кіравацца праўдай гісторыі (Да 70-годдзя з дня нараджэння Міхаіла Паўлавіча Касцюка) / А. Каваленя, В. Мазец // Беларускі гістарычны часопіс. – 2010. – № 3. – С. 34–36.
4. Каспер, Ю. Выпускнікі факультэта: Міхаіл Касцюк / Ю. Каспер // Подготовка педагогических и научных кадров историков и развитие исторической науки в Беларуси: материалы респ. науч.-практ. конф., посвящ. 50-летию ист. фак. ГрГУ им. Я. Купалы, Гродно, 30 сент. 2004 г. / Грод. гос. ун-т; под ред. Е.А. Ровбы, А.Н. Нечухрина, И.П. Крени. – Гродно, 2005. – С. 90–93.
5. Касцюк Міхаіл Паўлавіч // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі: у 6 т. – Мінск, 1997. – Т. 4. – С. 143.
6. Корзенко, Г.В. Историки Беларуси в начале XXI столетия: биобиблиогр. справ. / Г.В. Корзенко. – Минск: Белорус. наука, 2007. – 470 с.

7. Костюк Михаил Павлович // Национальная Академия наук Беларуси. Персональный состав. 1928–2003 / Редкол.: Н.А. Борисевич [и др.]. – 3-е изд., доп. и переработ. – Минск: БелЭН, 2003. – С. 86.

8. Навіцкі, У. «Працы гісторыкаў павінны адпавядаць менталітэту беларускага народа» (Да 65-годдзя з дня нараджэння акадэміка Міхаіла Паўлавіча Касцюка) / У.Навіцкі, Л.Лыч, Н.Васілеўская, В.Мазец // Беларускі гістарычны часопіс. – 2005. – № 3. – С. 53–54.

9. Навіцкі У.І., Лыч Л.М., Васілеўская Н.У., Мазец В.Г. Міхаіл Паўлавіч Касцюк (Да 65-годдзя з дня нараджэння) // Весті НАНБ. Серыя гуман. навук. – 2005. - № 1. – С. 121–123.

10. Национальная Академия наук Беларуси / Члены Академии / Академики / Академик Костюк Михаил Павлович [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://nasb.gov.by/rus/members/academicians/kostyuk.php>. – Дата доступа: 17.03.2009.

11. Смяховіч, М. Творчы даследчык гістарычнай навукі / М. Смяховіч, В. Мазец, М. Несцяровіч // Гісторыя: праблемы выкладання. – 2010. – № 3. – С.60–62.

Наталля Ягнешка, лабарант вучэбна-метадычнага кабінета гісторыі і сацыялогіі ГрДУ імя Я.Купалы, даследуе праблему падрыхтоўкі педагагічных і навуковых кадраў гісторыкаў у РБ у 1990 – 2000-я гады.

УДК 930(476.6):378.4

І.В. Соркіна (Гродна) **ЛАКАЛЬНАЯ ГІСТОРЫЯ Ё ПРАЦАХ ГУРТКОЎЦАЎ** **КАНЦА 1980-х – ПАЧАТКУ 2000-х ГАДОЎ**

В статье приводится краткий обзор исследований локальной истории выпускниками студенческого научно-исследовательского историко-краеведческого кружка при кафедре истории Беларуси ГрГУ имени Янки Купалы. Рассматриваются исследования только тех кружковцев, которые были студентами в конце 1980-х – начале 2000-х годов и которые сегодня не работают на факультете истории и социологии ГрГУ.

Актыўнае развіццё даследаванняў лакальнай гісторыі ў Беларусі стала адметнай з’явай апошніх двух дзесяцігоддзяў. Лакальная гісторыя набывае навуковы характар, паўаматарскае краязнаўства ператвараецца ў прафесійную рэгіяналістыку. Пра гэта сведчыць шэраг прац, выдадзеных у апошнія гады ў Беларусі, дзе мікрагісторыя канкрэтных мясцовасцей створаная на падставе грунтоўнага фундаменту гістарычных крыніц, новых метадалагічных падыходаў, дазваляе выявіць на лакальным узроўні дзеянне працэсаў, што вызначаюць развіццё грамадства на макраўзроўні. Прыкладамі могуць служыць даследаванні пра асобныя гарады: Юры Гардзева пра Гародню, Захара Шыбека пра Мінск, Ігара Марзалюка пра Магілёў, Алега Дзярновіча і

Максіма Макарава пра гарады Падзвіння, Германа Брэгера пра Ашмяншчыну і інш. [1]. Створаныя цікавейшыя гістарычныя нарысы шэрагу мястэчак [2].

Значны ўклад у развіццё лакальнай гісторыі ўносяць і выпускнікі навукова-даследчага гісторыка-краязнаўчага гуртка пры кафедры гісторыі Беларусі ГрДУ імя Я.Купалы. Узгадаем некаторых з іх (наколькі дазволіць аб’ём дадзенага артыкула), апусціўшы інфармацыю пра сённяшніх выкладчыкаў нашага факультэта. Сярод комплексу фактараў, якія паўплывалі на фарміраванне асобаў і накірункаў даследаванняў названых ніжэй гісторыкаў, быў і ўдзел у працы гуртка.

У другой палове 1980-х гг. актывісткаю студэнцкага навуковага таварыства і гісторыка-краязнаўчага гуртка з’яўлялася **Ларыса Бандарчук**. Пад кіраўніцтвам прафесара Якава Навумавіча Мараша яна займалася даследаваннем гісторыі Скідзеля (дыпломны праект па гэтай праблеме быў абаронены ў 1988 г.). Сёння Ларыса Бандарчук жыве ў Канадзе, рыхтуецца да абароны доктарскай ступені* ва Універсітэце McGill у Манрэале, які ўваходзіць у дзесятку найлепшых універсітэтаў свету.

У прывітальным лісце да ўдзельнікаў канферэнцыі, прысвечанай 55-годдзю студэнцкага гісторыка-краязнаўчага гуртка пры кафедры гісторыі Беларусі ГрДУ імя Янкі Купалы, Ларыса Бандарчук напісала: “Очень радостно сознавать, что кружок продолжает жить, что новые поколения студентов продолжают важное дело, начатое Яковом Наумовичем Марашем. Именно в кружке нам, студентам, были даны первые навыки научно-исследовательской работы. Именно благодаря неустанной поддержке и мудрой помощи Профессора Мараша, я научилась писать статьи, связанные с моим дипломным проектом «Историко-экономический очерк Скиделя». Очень часто и с большой теплотой я вспоминаю нашу Альма Матер, я с гордостью включаю в свое резюме строку об образовании, полученном в Гродненском Университете. За это хочу поблагодарить от всего сердца наших преподавателей и вспомнить теплым словом тех, кого уже нет...».

За межамі Беларусі сёння жыве і працуе вядомая даследчыца лакальнай гісторыі кнігі **Лілія Коўкель**, якая займалася ў гуртку з 1986 па 1990 гады, была яго старастай. Яна таксама даслала прывітальны ліст да ўдзельнікаў канферэнцыі, у якім адзначыла: «Пра студэнцкія даследчыя працы ведала яшчэ з аповедаў майго бацькі – Коўкеля Івана Іванавіча, які таксама быў гурткоўцам у часы сваёй вучобы ў Гродзенскім педагагічным інстытуце. Як і раней, у 80-я гады ХХ ст.

* Тэма доктарскай дысертацыі Ларысы звязаная з гісторыяй рускай літаратуры: “Tolstoy and Medicine: Realist vs. Patient”.

гуртком кіраваў прафесар Якаў Навумавіч Мараш, які і “выправіў” шмат каго з нас у навуку, а ўсіх гурткоўцаў назаўсёды зацікавіў гістарычным краязнаўствам. Менавіта ў студэнцкія гады мы пазнавалі падставы працы з гістарычнымі крыніцамі, выязджалі ў архівы Беларусі і Літвы, удзельнічалі ў нашых першых студэнцкіх навуковых канферэнцыях».

Шлях у навуку Ліліі Коўкель не быў прамалінейны. Пасля вучобы ў ГрДУ яна працавала ў Гродзенскім гісторыка-археалагічным музеі ў новаўтвораным Адзеле рэдкіх кніг і старадрукаў, зацікавілася новай галіной на памежжы гісторыі і іншых дысцыплін – гісторыяй кнігі. Гэта і вызначыла накірунак далейшых даследаванняў. Пасля аспірантуры ў Педагагічнай Акадэміі ў Кракаве і абароны ў 2000 годзе доктарскай дысертацыі па тэме «Прыватныя кнігазборы на Гродзеншчыне і іх лёсы (1795 – 1863)» Ліліі запрапанавалі працу на Факультэце навуковай інфармацыі і бібліятэчнаўства гэтага ВНУ. Сёння яна працуе ў Педагагічным Універсітэце ў Кракаве, кіруе студэнцкім гуртком «Бібліёлаг», даследуе гісторыю кніжнай культуры беларуска-літоўскіх зямель у XIX ст. Па гэтай праблеме выйшлі манаграфія [3] і каля 25 артыкулаў на польскай і беларускай мовах.

З 1987 па 1991 гады гурток наведваў *Уладзімір Канановіч*, які акрамя ГрДУ імя Я.Купалы, скончыў Цэнтральнаеўрапейскі ўніверсітэт у Будапешце (1996), дзе атрымаў ступень магістра мастацтваў, неаднойчы стажыраваўся ў Францыі па запрашэнню Фонда «Цэнтр навук пра чалавека», а таксама Германіі, Польшчы. З 1991 г. – у Інстытуце гісторыі НАН РБ. У 1997 г. Уладзімір абараніў кандыдацкую дысертацыю на тэму: «Дыпламатыя Вялікага княства Літоўскага ў 1480 – першай чвэрці XVI ст. (Адносіны з Вялікім княствам Маскоўскім і Крымскім ханствам)». Сёння працуе дацэнтам кафедры тэорыі і гісторыі культуры ў Беларуска-літоўскім педагагічным універсітэце імя М.Танка. Даследуе палітычную гісторыю ВКЛ, сярэднявечную дыпламатыю, гісторыю ідэй і ўяўленняў у сярэднявекі, праблемы гістарычнай антрапалогіі (духоўны свет еўрапейскіх эліт у позняе сярэднявекі). Мае больш за 30 навуковых публікацый. Са студэнцкіх гадоў Уладзіміра цікавіць гісторыя роднага Клецка, пачыналі свет некалькі артыкулаў [4], падрыхтаваная да выдання яго кніга пра славетную Клецкую бітву.

У 1990-х гадах сярод гурткоўцаў было сапраўднае сузор’е таленавітых даследчыкаў: Сяргей Данскіх, Віталь Галубовіч, Вольга Сабалеўская, Наталля Сліж, Сяргей Салей, Андрэй Чарнякевіч і іншыя. Сферы іх навуковай зацікаўленасці вельмі розныя.

Кандыдат культуралогіі, дацэнт кафедры культуралогіі ГрДУ *Сяргей Данскіх* займаецца метадалагічнымі праблемамі рэгіяналістыкі, вывучэннем рэгіянальных культур ва ўмовах глабалізацыі. Сярод

шматлікіх навуковых публікацый Сяргея вылучаюцца яго даследаванні па гісторыі Шчучына. Яны характарызуюцца наватарскім падыходам да гістарычна-краязнаўчых даследаванняў: аўтар стварае «дынамічна-экзістэнцыяльна-антрапалагічную» мадэль развіцця Шчучына [5]. Сутнасць свайго метадалагічнага падыходу аўтар патлумачыў наступным чынам. Даследчыка павінны цікавіць не асобныя падзеі, а працэсы, якія абумовілі галоўныя тэндэнцыі ў развіцці мінулага ў яго ўзаемасувязі з сучасным. У гэтым «дынамічнасць» прапанаванага падыходу. Трэба вылучаць і аналізаваць тыя працэсы, якія паўплывалі на сучасны стан паселішча з усімі яго адмоўнымі і станоўчымі рысамі. У гэтым «экзістэнцыяльнасць» прапанаванага падыходу. Толькі такім чынам даследаваная гісторыя становіцца зразумелай, блізкай і роднай для чытача, набывае якасць сапраўды «яго асабістай гісторыі». У гэтым «антрапалагізм» новага падыходу. Гістарычнае развіццё Шчучына Сяргей Данскіх паспрабаваў «раскласці» паводле схемы: *дэтэрмінанты – дамінанты – падзеі*. Вельмі патрэбнай стала і кніга Сяргея па гісторыі Шчучына, максімальна набліжаная да школьнай праграмы па «Гісторыі Беларусі», што дае магчымасці шырокага яе выкарыстання ў вучэбна-выхаваўчым працэсе адукацыйных устаноў Шчучыншчыны [6].

Лакальная гісторыя знайшла адлюстраванне і ў манаграфіі Сяргея Данскіх, напісанай у сааўтарстве з прафесарам Вячаславам Шведам, у якой даследуецца комплекс пытанняў, звязаных з заходнім рэгіёнам Беларусі ў часы напалеонаўскіх войнаў (1805 – 1815): дэмаграфічныя і гаспадарчыя змены, планы Французскай і Расійскай імперый і іх саюзнікаў у дачыненні да заходнебеларускіх земляў, баявыя дзеянні падчас вайны 1812 года, удзел насельніцтва заходняга рэгіёну Беларусі ў «напалеонаўскай эпопеі» і інш. [7].

Сярод выпускнікоў гуртка ёсць яшчэ адзін кандыдат культуралогіі – *Вольга Сабалеўская*. У 1996 г. яе дыпломная праца стала лепшай у краіне, атрымаўшы максімальную адзнаку – 100 балаў. У 1999 г. Вольга абараніла кандыдацкую дысертацыю на тэму: «Яўрэі Беларусі ў канцы XVIII – першай палове XIX ст.: лад жыцця і культура». Вынікі даследаванняў Вольгі па праблемах гісторыі і культуры яўрэяў Усходняй Еўропы, гістарычнай культуралогіі, міжэтнічных узаемадзеянняў адлюстраваныя ў 60 публікацыях, у тым ліку двух манаграфіяў, прысвечаных гісторыі яўрэяў Гродна і Гродзеншчыны [8].

У галіне гендэрных даследаванняў, гісторыі шляхецкай сям’і і шлюбу ў ВКЛ, гісторыі Гродна плённа працуе кандыдат гістарычных навук (2002), дацэнт Беларускага інстытуту правазнаўства *Наталля Сліж*, аўтарка каля 80 навуковых публікацый, адна з арганізатараў шэрагу міжнародных канферэнцыі і іншых навуковых праектаў, у тым

ліку і праекту «Гарадзенскі палімпсест», мэта якога – прачытаць знішчаныя часам і людзьмі старонкі гарадзенскага мінулага [9].

Сяргей Салей, выпускнік гістфака ГрДУ і гуртка пры ім 1995 года, магістр медыявістыкі (Цэнтральна-Еўрапейскі універсітэт, г.Будапешт), старшыня праўлення Гродзенскага абласнога грамадскага аб'яднання маладых навукоўцаў «ВІТ», даследуе палітычную гісторыю Вялікага княства Літоўскага ў другой палове XVI ст. Адна з яго апошніх публікацый па лакальнай гісторыі датычыць адлюстравання гісторыі Гродна на гравюры Адэльгаўзэра/Цюндта [10].

Сацыяльна-палітычнай гісторыяй ВКЛ у канцы XVI – XVII стст. займаецца кандыдат гістарычных навук (2003), дацэнт кафедры грамадскіх навук Гродзенскага дзяржаўнага аграрнага ўніверсітэта **Віталь Галубовіч**. Шмат артыкулаў Віталя дазваляюць прасачыць, як на лакальным узроўні праяўлялася дзеянне працэсаў, што адбываліся на макраўзроўні. Да такіх адносіцца, напрыклад, даследаванне пра соймак Гарадзенскага павета ў XVI – XVII стст. [11].

Багатую творчую біяграфію мае выпускнік гуртка 1996 г., кандыдат гістарычных навук (2001), дацэнт кафедры эканамічнай тэорыі ГрДУ імя Я.Купалы **Андрэй Чарнякевіч**. Сферамі яго навуковай зацікаўленасці з'яўляюцца гісторыя беларускага нацыянальнага руху, у тым ліку на Гродзеншчыне; польска-беларускія адносіны; гісторыя Гродна ў 1919 – 1939 гг.; гісторыя гарадской тапанімікі; гістарыяграфія праваслаўнай царквы на Беларусі. Андрэй з'яўляецца аўтарам і сааўтарам некалькіх дзесяткаў публікацый, у тым ліку шэрагу кніг [12]. У 2003 г. пабачыў свет складзены ім грунтоўны бібліяграфічны даведнік «Постаці беларускага нацыянальнага руху ў Гродне 1909 – 1939 гг.». Андрэй актыўна займаецца асветніцкай дзейнасцю, папулярныя гісторыі Гродна, змяшчае свае артыкулы па краязнаўчай тэматыцы ў мясцовым і рэспубліканскім перыядычным друку, з'яўляецца сааўтарам вучэбнага дапаможніка «Гродназнаўства», гісторыка-архітэктурнага энцыклапедычнага даведніка «Ад Каложы да фартоў», дзе змешчана каля 600 паведамленняў аб гістарычных будынках нашага горада.

Шырокі дыяпазон навуковых інтарэсаў і значныя вынікі навукова-даследчай працы мае і супрацоўнік Гродзенскага дзяржаўнага гісторыка-археалагічнага музея **Андрэй Вашкевіч** (у гуртку з 2000 па 2004 г.). Андрэй скончыў аспірантуру пры Інстытуце гісторыі НАН Беларусі (2008), навучаўся ў Вроцлаўскім універсітэце па праграме маладых навукоўцаў. Даследуе гісторыю беларускага хрысціянска-дэмакратычнага руху. Рыхтуецца да абароны кандыдацкай дысертацыі па тэме: «Беларускія хрысціянска-дэмакратычныя партыі і арганізацыі ў міжваеннай Польшчы». У сферу зацікаўленасцяў Андрэя ўваходзяць: гістарычная біяграфістыка (Адам Станкевіч, Пётр Сяўрук, Вінцэнт Гадлеўскі, Вацлаў Пануцэвіч, Сымон Якавюк, Аляксей Карпюк і інш.);

этнаканфесійная гісторыя беларуска-літоўска-польскага памежжа; гісторыя беларускага нацыянальна-вызваленчага руху 1920 – 1930-х гг., у тым ліку беларуска-літоўскія палітычныя ўзаемадачыненні ў міжваенныя гады, дзейнасць Беларускай хрысціянскай дэмакратыі ў 1920 – 1930 гг. на тэрыторыі Віленскага краю і ўсёй Заходняй Беларусі.

Андрэй Вашкевіч мае ўжо больш за 60 навуковых і навукова-папулярных публікацый, дзякуючы яму пабачылі свет некалькі кніг [13]. Адным з цікавых даследаванняў лакальнай гісторыі з'яўляецца манаграфія Андрэя Вашкевіча (напісаная ў сааўтарстве з Дзянісам Нарэлем) «Паміж Ласоснай і Чорнай Ганчай: гісторыя каталіцкіх парафій у паўднёва-усходняй частцы Аўгустоўскай пушчы». Тут на прыкладзе Сапоцінскага краю паказаны працэс масавай дэфармацыі этнічнай свядомасці беларускага насельніцтва, які выразіўся ў замацаванні саманазвы «паляк». Пры ўдзеле Андрэя выйшла напісаная на шырокай крыніцзнаўчай базе праца, прысвечаная 500-гадовай гісторыі Скідзеля. Андрэй Вашкевіч, як і яго сябар Андрэй Чарнякевіч, шмат намаганняў і часу прысвячае нашаму гораду, піша артыкулы па гісторыі Гродна, яго архітэктурнай спадчыны.

Напрыканцы хочацца ўгадаць адну з важнейшых навінак літаратуры па лакальнай гісторыі, створаную з удзелам былых гурткоўцаў. Выйшла грунтоўная публікацыя па гісторыі нашага горада – спецыяльны выпуск часопіса «ARCHE» (№ 1-2. – 2010. – 721 с.), які названы «Другая Гародня». Даследаванне Наталлі Сліж знаёміць з малавядомымі старонкамі Фарнага (паезуцкага) касцёла; Вольга Сабалеўская запрашае ў незвычайнае філасофска-гістарычнае падарожжа ў мінулае гарадзенскіх яўрэяў; Андрэй Вашкевіч і Андрэй Чарнякевіч стварылі цікавы нарыс нацыянальна-культурнай трансфармацыі Гродна ў міжваенны перыяд (1919 – 1939 гг.) [14].

Такім чынам, нават кароткі разгляд укладу ў даследаванні лакальнай гісторыі Беларусі гурткоўцаў канца 1980-х – пачатку 2000-х гадоў паказвае, што такія выпускнікі з'яўляюцца гонарам нашага факультэта.

Спіс крыніц і літаратуры

1. Гардзеў, Ю. Магдэбургская Гародня (сацыяльная тапаграфія і маёмасныя адносіны ў XVI – XVIII ст.) / Ю.Гардзеў. – Гародня – Wrocław, 2008; Шыбека, З. Мінск 100 гадоў таму / З.Шыбека. – Мінск, 2008; Марзалюк, І. Магілёў у XII – XVIII ст./ І.Марзалюк. – Мінск, 1998; Брэгер, Г. Хацюкова. Гісторыя невялікага паселішча. – Мінск, 2001; Макараў, М. Ад пасада да магдэбургіі: правае становішча насельніцтва местаў Беларускага Падзвіння ў XIV – першай палове XVII ст. / М.Макараў. – Мінск, 2008; і інш.
2. Скобла, М. Дзярэчынскі дыярыош / М.Скобла. – Мінск, 1999; Камінскі, А. Пад хвалямі Крэўскага мора / А.Камінскі. – Маладэчна, 2002; і інш.
3. Kowkiel, L. Prywatne księgozbiory na Grodzieńszczyźnie w pierwszej połowie XIX wieku / L.Kowkiel. – Kraków, 2005.

4. Канановіч, У. Клецкія Радзівілы / У.Канановіч // Беларуская мінуўшчына. – 1994. – № 4. – С. 10 – 14; Канановіч, У. Клецкая бітва 1506 года ў гістарычнай памяці Вялікага Княства Літоўскага XVI ст. / У.Канановіч // Клецка у гісторыі Беларусі. – Мінск, 2007. – С. 68 – 76.
5. Данскіх, С.У. Наш Шчучын / С.У.Данскіх. – Гродна, 2001.
6. Данскіх, С.У. Стагоддзі і падзеі Шчучынскай зямлі. – Баранавічы, 2007.
7. Швед, В., Данскіх, С. Заходні рэгіён Беларусі ў часы напалеонаўскіх войнаў / В.Швед, С.Данскіх. – Гродна, 2006.
8. Сабалеўская, В. Спрадвечныя іншаземцы: старонкі гісторыі гарадзенскіх яўрэяў / В.Сабалеўская. – Гародня, 2000; Соболевская, О., Гончаров, В. Евреи Гродненщины: жизнь до Катастрофы / О.Соболевская, В.Гончаров. – Донецк, 2005.
9. Гарадзенскі палімпсест. XII – XX стст. Матэрыялы міжнароднай навуковай канферэнцыі (Гародня, 7 лістапада 2008 г.) / Пад рэдакцыяй А.Ф.Смаленчука, Н.У.Сліж. – Гародня-Беласток, 2008; Гарадзенскі палімпсест. 2009. Дзяржаўныя ўстановы і палітычнае жыццё. XV – XX ст. Пад рэдакцыяй А.Ф.Смаленчука, Н.У.Сліж. – Гародня, 2009.
10. Салей, С. Гравюра Адэльгаўзера/Цюндта “VERA DESIGNATIO URBS IN LITTAVIA GRODNAE” як крыніца па гісторыі Гародні: сучасны стан і перспектывы вывучэння / С.Салей. // Гістарыяграфія і крыніцы па гісторыі гарадоў і працэсаў урбанізацыі ў Беларусі: зборнік навуковых артыкулаў / ГрДУ імя Я.Купалы; рэдкал.: В.В.Даніловіч, І.П.Крэнь, І.В.Соркіна, Г.А.Хацкевіч (адк. рэдактары) [і інш.]. – Гродна, 2009. – С. 189 – 194.
11. Галубовіч, В. Соймік Гарадзенскага павета ў XVI – XVII стст. / В.Галубовіч // Гарадзенскі палімпсест. 2009. Дзяржаўныя ўстановы і палітычнае жыццё. XV – XX ст. Пад рэдакцыяй А.Ф.Смаленчука, Н.У.Сліж. – Гародня, 2009. – С. 152 – 178.
12. Чарнякевіч, А. Гарадзенскія апосталы. Беларускі нацыянальны рух у Гродна ў 1918-1920 гг. / А.Чарнякевіч. – Гродна, 1999; Чарнякевіч, А. Постаці беларускага нацыянальнага руху ў Гродне 1909-1939: біяграфічны даведнік / А.Чарнякевіч / пад рэд. І.Коўкея. – Мінск, 2003; Ад Каложы да фартоў: гістарычная спадчына Гродна: гісторыка-архітэктурны энцыклапедычны даведнік / Янка Лявевіч, Ігар Трусаў, Андрэй Чарнякевіч. – Мінск, 2008; Чарнякевіч А., пры участы І.Трусова. «Новый Свет» и его окрестности. – Мінск, 2009; Кароткі нарыс беларускага пытання / Рэдактары: А. Вашкевіч, А. Пашкевіч, А. Чарнякевіч. – Мінск, 2009; Чарнякевіч, А. Паміж грызнёй і барацьбой: беларускі палітычны нацыяналізм у Горадні (канец 1918 – пачатак 1921 г.г.) / А. Чарнякевіч // Агсхе. – 2009. – № 3. – С. 329-410; Гродназнаўства: дапам. / А.П. Госцеў [і інш.]; пад агул. рэд. В.В. Шведа, В.Р. Карнелюка. – Гродна, 2009. (А.Чарнякевіч – С. 132-154); і інш.
13. Вашкевіч, А., Нарэль, Д. Паміж Ласоснай і Чорнай Ганчай: Гісторыя каталіцкіх парафій у паўднёва-усходняй частцы Аўгустоўскай пушчы / А.Вашкевіч, Д.Нарэль. – Мінск, 2006; Сяўрук, П. Небыцця не існуе. Невядомыя старонкі беларускага нацыянальнага руху / П.Сяўрук / Укладанне, уступныя тэксты, каментары А.Вашкевіча, С.Токця. – Гародня – Wroclaw, 2008; Адам Станкевіч. З богам да Беларусі: Збор твораў. / Укладанне, навуковая рэдактура, прадмова, каментары А.Вашкевіча, А.Пашкевіча. – Вільня, 2008; Скідзель. 500 год гісторыі / І.Барысаў, М.Дзелянкоўскі, А.Вашкевіч, Д.Люцік, Я.Лявевіч, З.Сямашка, С.Токць. – Гродна, 2008; і інш.
14. Сліж, Н. Лава ў капліцы Маці Божай Студэнцай у фарным касцёле Гародні / Н.Сліж // АРСНЕ. – № 1-2. – 2010. – С. 66 – 97; Сабалеўская, В. Габрэйска-хрысціянскі дыялёг у Гародні. XIX – пачатак XX стст. / В.Сабалеўская // АРСНЕ. – № 1-2. – 2010. – С. 120 – 150; Вашкевіч, А., Чарнякевіч А. Польскі Гродна: эвалюцыя гораду ў міжваенны час (1919 – 1939 гг.) / А.Вашкевіч, А.Чарнякевіч // АРСНЕ. – № 1-2. – 2010. – С. 306 – 384.

Іна Соркіна, кандыдат гістарычных навук, дацэнт кафедры гісторыі Беларусі ГрДУ імя Я.Купалы; навуковыя інтарэсы звязаныя з гістарычнай урбаністыкай; даследуе гісторыю мястэчак Беларусі.

УДК 9(476)

П.С. Гедройць, Д.Г. Кіенка, С.А. Піваварчык (Гродна) 3 ВОПЫТУ ДЗЕЙНАСЦІ СТУДЭНЦКАГА ТАВАРЫСТВА ВАЙСКОВАЙ АРХЕАЛОГІІ І ГІСТОРЫІ “РУБОН”

Рассматриваются цель, задачи и направления деятельности студенческого научного общества военной археологии и истории «Рубон», которое действует при кафедре археологии и этнологии ГрГУ имени Янки Купалы.

Адным з эфектыўных шляхоў фармавання спецыялістаў з’яўляецца пазааўдыторная работа студэнтаў у рознага роду гуртках, таварыствах, аб’яднаннях. У мэтах якаснай падрыхтоўкі спецыяліста-гісторыка пры кафедры археалогіі і этналогіі дзейнічае студэнцкае навуковае таварыства вайскавай археалогіі і гісторыі “Рубон”. Яго задачы: паглыбіць веды студэнтаў па археалогіі, сусветнай гісторыі і гісторыі Беларусі; азнаёміць з сучаснымі тэхналогіямі і метадыкамі археалагічных даследаванняў у Беларусі і за мяжой; пашырыць навыкі працы з архіўнымі і пісьмовымі крыніцамі; спрыяць фармаванню ў студэнтаў пачуцця патрыятызму; актывізаваць намаганні па ахове гісторыка-культурнай спадчыны Беларусі; прымаць актыўны ўдзел у навукова-папулярна-затарскай дзейнасці праз удзел у канферэнцыях, выступленні ў айчынных і замежных сродках масавай інфармацыі, супрацоўніцтва з музейнымі ўстановамі.

Адзін з накірункаў дзейнасці таварыства – палявыя даследаванні на тэрыторыі Гродзенскай вобласці. Сябры таварыства даследавалі помнікі Гродзенскай фартыфікацыі – фарты і іншыя збудаванні гродзенскай крэпасці (1887 – 1915 гг.) і доўгачасовыя “кропкі” 68-га гродзенскага ўмацаванага раёна. Не менш увагі было ўдзелена месцам баёў першай і другой сусветных войнаў у Шчучынскім, Мастоўскім, Дзятлаўскім, Гродзенскім, Ваўкавыскім раёнах. Дзякуючы гэтай працы, былі знойдзены рэшткі двух чырвонаармейцаў, загінуўшых у чэрвені 1941 г. і да цяперашняга часу лічыўшыхся прапаўшымі бяз звестак. Нам удалося ўстанавіць прозвішчы загінуўшых і знайсці родзічаў аднаго з іх. У кастрычніку 2003 г. адбылося перазахаванне рэшткаў салдат на могілках у в.Чарлёна. На акцыю перазахавання былі запрошаны сябры “Рубона”. У маі 2010 г. сябры таварыства знайшлі рэшткі яшчэ шасці савецкіх салдат, якія загінулі напачатку Вялікай Айчыннай вайны на Аўгустоўскім канале. Інфармацыя перададзена ва Упраўленне па ўвекавечанні памяці загінуўшых Міністэрства абароны РБ. Восенню 2010 г. чакаецца сумесная экспедыцыя з 52-ім спецыялізаваным пошукавым батальёнам МА па эксгумацыі знойдзеных рэшткаў.

У 2008 г. студэнцкае таварыства прымала ўдзел у пошуках базы яўрэйскага партызанскага атрада братоў Бельскіх у Налібоцкай пушчы. Вынікі былі паспяховымі – удалося лакалізаваць месца размяшчэння лагера ў 1942-1944 гг. Знойдзеныя падчас археалагічных даследаванняў артэфакты знайшлі сваё месца ў экспазіцыі музея Навагрудскага гета, а таксама ў музеях ЗША.

Другі важны накірунак нашай дзейнасці – арганізацыя канферэнцый і экспедыцый за межы Гродзеншчыны. У лістападзе 2002 г. таварыства “Рубон” было ініцыятарам і арганізатарам міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі, прысвечанай 90-годдзю Гродзенскай крэпасці. У канферэнцыі прынялі ўдзел не толькі студэнты факультэта гісторыі і сацыялогіі, але і вучні ліцэя, гімназіі і некаторых школ г.Гродна.

Вельмі цікавымі і карыснымі атрымаліся экспедыцыі ў Польшчу і Полацк. У першым выпадку, дзякуючы калегам з Таварыства польскіх фартыфікатараў, мы наведалі архітэктурныя комплексы, якія характарызуюць фартыфікацыйныя школы: расійскую (царскую) – крэпасць Асавец і крэпасць Ломжа, польскую – умацаванні 1939 г. у раёне Глініскі-Проміскі, Ганёндз, Візна, Ломжа, Навагруд; свецкую – умацаванні 1940-41 гг. у раёне Ліпска, Вансоша, Кольна і нямецкую, прадстаўленую апорнымі пунктамі Пагранічнай пазіцыі 1940-1941 гг. у раёне Еже, Збуйна, Просткі. У Полацку сябры таварыства наведалі старажытныя помнікі горада і правялі даследаванні Полацкага ўмацаванага раёна. У маі 2010 г. сябры гуртка наведалі музей гета ў Навагрудку і партызанскія мясціны ў Налібоцкай пушчы.

Вынікі сваіх даследаванняў і розную інфармацыю “Рубон” размяшчае на сайце ў Інтэрнеце, які створаны дзякуючы намаганням яго сяброў пры тэхнічнай падтрымцы Адзела інфармацыйных тэхналогій ГрДУ.

Мэты дадзенага праекта наступныя: папулярызацыя гісторыі Беларусі і Гродзенскага рэгіёна; захаванне і выкарыстанне помнікаў вайсковай гісторыі ў выхаваўчай працы з моладзю; публікацыя у Інтэрнеце вынікаў навуковых даследаванняў выкладчыкаў і студэнтаў Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта.

Матэрыялы, размешчаныя на старонках рэсурсу, павінны знайсці сваё практычнае прымяненне ў вывучэнні і захаванні гісторыка-культурных каштоўнасцей на тэрыторыі Гродзеншчыны; у вучэбна-адукацыйным працэсе пры распрацоўкі курсаў і спекурсораў для студэнтаў ВНУ і ўрокаў у сярэдніх навучальных установах, фарміраванні ў студэнтаў навыкаў і ўменняў навукова-даследчыцкай дзейнасці; музейнай і краязнаўчай працы; у патрыятычным выхаванні моладзі; у навуковых і навукова-папулярных даследаваннях, прысвечаных гістарычным працэсам на тэрыторыі рэгіёна.

Тэматычны матэрыял збіраецца выкладчыкамі кафедры археалогіі, студэнтамі, сябрамі таварыства “Рубон”, айчыннымі і замежнымі арганізацыямі і асобнымі спецыялістамі, з якімі “Рубон” падтрымлівае партнёрскія адносіны.

Рэсурс складаецца з асноўных раздзелаў:

Навіны: інфармацыя аб праведзеных мерапрыемствах, пасяджэннях, сустрэчах, паездках.

Персаналія: бібліяграфічныя звесткі аб асобах, якія прымаюць удзел у дзейнасці ў таварыстве «Рубон», а таксама даследчыках, прысвяціўшых свае работы вайсковай гісторыі Гродзенскага рэгіёна.

Публікацыі: навуковыя публікацыі выкладчыкаў і студэнтаў універсітэта, а таксама найбольш цікавыя матэрыялы па вайсковай гісторыі і археалогіі Гродзеншчыны і сумежных тэрыторый.

Фартыфікацыя Гродзеншчыны: эвалюцыя ўнікальнай гістарычнай з’явы – гродзенскай фартыфікацыі ад старажытных форм да фартыфікацыі навейшага часу: старажытныя абарончыя збудаванні (гарадзішчы), сярэднявечныя замкі, фарты гродзенскай крэпасці XIX – XX стст, вайскова-інжынерныя аб’екты Першай сусветнай вайны, умацаванні 30-х гадоў XX ст. часоў другой Рэчы Паспалітай, збудаванні 68-га Гродзенскага ўмацаванага раёна 1940 – 1941 гг.

Вайсковая гісторыя ў асобах і падзеях: біяграфыя ваеначальнікаў розных армій, ураджэнцаў Гродзеншчыны, гісторыя вайсковых адзінак, якія дыслацыраваліся на тэрыторыі Гродзеншчыны ў розныя часы, апісанне знамянальных вайскова-палітычных падзей, звязаных з гісторыяй рэгіёна.

Museum: інфармацыя аб музеях вайскова-гістарычнага накірунку ў Беларусі і рэгіёне, навукова-гістарычныя пашпарты на канкрэтныя прадметы вайскова-археалагічнага характару і навукова-метадычныя рэкамендацыі па пытаннях іх аднаўлення, кансервацыі, захаванню і музеяфікацыі.

Я памятую...: публікацыя успамінаў удзельнікаў баявых дзеянняў на Гродзеншчыне з розных крыніц – неапублікаваныя успаміны, запісаныя падчас палявых даследаванняў; успаміны, якія былі апублікаваны ў перыядычным друку, малатыражных выданнях і літаратуры, што стала бібліяграфічнай рэдкасцю; успаміны, якія захоўваюцца ў фондах архіваў і музеяў.

In memoriam: (памяці...): гісторыя войнаў у асобах сваякоў, якія прымалі ўдзел у баявых дзеяннях, сямейная гісторыя.

Картаграфічныя матэрыялы: публікацыя тапаграфічных планаў, карт і схем гарадскіх і сельскіх пасяленняў Гродзеншчыны розных храналагічных перыядаў; значных стратэгічных аперацый на тэрыторыі Гродзеншчыны; асобных тактычных аперацый і баёў, месцаў

правядзення экспедыцый і паходаў, турысцкіх маршрутаў вайскова-гістарычнага характару.

Фотагалерэя: фотасправаздачы аб праведзеных мерапрыемствах; фотаздымкі вайскова-гістарычных помнікаў і збудаванняў, тэхнікі, прадметаў вайсковага рыштунку і абмундзіравання; тэматычныя фотавыставы, прысвечаныя памятным гістарычным падзеям.

Пры распрацоўкі Інтэрнет-рэсурсу былі ўлічаны перавагі і недахопы аналагічных праектаў. Аналіз Інтэрнет-старонак па дадзенай тэматыцы паказаў, што сайтаў, прысвечаных вайскавай археалогіі існуе не так многа. У Сеці можна знайсці сайты, прысвечаныя вайскавай археалогіі некаторых асобных рэгіёнаў Расіі, напрыклад: www.pokln.spedia.net, www.karel-val.narod.ru – старонка, прысвечаная лініі Манергейма ў Карэліі, www.klad.hobby.ru/milarch.ru – сайт, які прысвечаны метадыцы правядзення пошукавых работ і калекцыяніраванню. Неабходна адзначыць адну агульную для многіх сайтаў характэрную асаблівасць – яны не абнаўляюцца на працягу доўгага часу, таму цікаvasць да іх значна зніжаная. Другі важны недахоп – многія сайты не ахопліваюць шырокага кола вайскова-гістарычных накірункаў, узровень сайтаў не дазваляе задаволіць запыты многіх катэгорый карыстальнікаў Інтэрнетам.

Інтэрнет-рэсурс студэнцкага таварыства вайскавай археалогіі і гісторыі “Рубон” з’яўляецца пакуль адзіным у Сусветнай Сетцы, які прадстаўляе дадзеную тэматыку на базе вышэйшай навучальнай установы, таму мае добрую перспектыву развіцця. Аналіз статыстыкі выкарыстання Інтэрнет-рэсурса “Рубона” паказаў, што за 30 дзён ім карыстаюцца у сярэднім наведвальнікі з 16 краін.

Сяргей Піваварчык, доктар гістарычных навук, дацэнт, загадчык кафедрай археалогіі і этналогіі ГрДУ імя Янкі Купалы;

Дзмітрый Кіенка, аспірант кафедры археалогіі і этналогіі ГрДУ імя Янкі Купалы;

Павел Гедройць, студэнт факультэта гісторыі і сацыялогіі ГрДУ імя Янкі Купалы

КАНФЕСІЙНАЯ ГІСТОРЫЯ І КРАЯЗНАЎСТВА

УДК 2-93/94(476)

М.А. Пятраускас (Гродна) КАНФЕСІЙНАЯ ТРАНСФАРМАЦЫЯ: ТЭРМІНАЛАГІЧНЫ АСПЕКТ

В статье проанализированы возможности использования понятий «конфессиональная трансформация» и «конфессионализация» применительно к событиям XVI – XVII в. в истории Великого княжества Литовского.

«В XVII веке изменились люди»
Я. Кротов

Паняцце “канфесійная трансфармацыя” цягам апошніх гадоў ўмацавалася ў навуковых тэкстах і вызначае комплексныя з’явы ў гісторыі рэлігійных узаемаадносін у Вялікім княстве Літоўскім на світанку Новага часу. Гэта паняцце акрэслівае працэсы, якія не могуць характарызавацца толькі фактамі ці гістарычным ланцугом генезіса асобнай праблемы.

Вылучэнне паняцця-сімвала “канфесійная трансфармацыя” паспрыяла разуменню духоўнай эвалюцыі грамадства па-за межамі ўласна канфесійнай гісторыі. Паводле аднаго з вызначэнняў, канфесія – гэта “веравызнанне, прынцыпы якога сфармуляваны ў афіцыйных дакументах на дзяржаўным узроўні як дзяржаўнай ці тэрытарыяльнай царквы” [1, с. 243]. Стандартнае вызначэнне трансфармацыі як “ператварэння сацыяльных інстытутаў, сацыяльных структур, якое нярэдка суправаджаецца іх карэннай ломкай” абмежавана раскрывае эвалюцыю міжканфесійных адносін у грамадстве Вялікага княства Літоўскага. У другой палове XVI – першай палове XVII ст. праймай гэтай эвалюцыі можа служыць трансфармацыя канфесійнай структуры, якая пачалася з пранікненнем на землі ВКЛ ідэй Рэфармацыі, дынамічны працэс змены міжканфесійнага балансу, складанне прававых асноў рэлігійнай талерантнасці, сімбіёз знешніх культурных уплываў і ўласнай традыцыі і як вынік – эвалюцыя рэлігійнага светапогляду жыхароў ВКЛ, перакройванне канфесійнай карты Беларусі ў XVI – XVII ст.

Унікальны змест духоўнай эвалюцыі грамадства ВКЛ у пачатку Новага часу не дазваляе трактаваць канфесійную трансфармацыю як “праблему сярод праблем”, не зважаючы ўвагі на яе непаўторны характар. Гэта комплексная з’ява гісторыка-філасофскага характару, якая ляжыць у аснове некалькіх пытанняў гістарычнага развіцця, а галоўнае – якая дазваляе на гэтыя пытанні адказаць, і ўяўляецца метапраблемай.

Суадносіны паняцця “канфесійная трансфармацыя” з катэгорыяй “новае”. У адказе на гэта пытанне важным з’яўляецца разуменне катэгорыі “новае”. У філасофскім пазнанні актуальны пошук крытэрыяў адрознення новай праблемы ад яе ўласнай супрацьлегласці – “старой” альбо зыходнай праблемы [5, с. 161]. У царкоўнай гісторыі Беларусі гэта пытанне знаходзіць такую фармулёўку: як адрозніць “новую” канфесійную трансфармацыю, лакалізаваную ў часе і прасторы, унікальную па сваім змесце і выніках, і змены формы і характару міжканфесійных стасункаў на землях ВКЛ, у выніку якой цягам стагоддзяў рэлігійны дуалізм шматэтнічнай краіны эвалюцыянаваў у поліканфесійную мадэль суіснавання ў адзінай дзяржаўна-прававой сістэме, а значыць, у адзінай духоўнай прасторы, прадстаўнікоў розных канфесій, г.зн. як частку агульнагістарычнага развіцця? Прыгаданы канфесійны дуалізм (грамадства, якое развівалася на аснове традыцый абедзвюх хрысціянскіх канфесій) з’яўляўся альтэрнатывай нерэалізаванай мадэлі адзінавернай славянскай дзяржавы, якая была магчымай да Крэўскай уніі [3, с. 333].

Існуе два варыянта адказу на пастаўленае пытанне. У першым выпадку “новае” даводзіцца разглядаць як “якасць нейкай адзінай праблемы” [5, с. 161]. Аднак у гэтым выпадку патрабуецца, па словах А. Сядзельнікава, “паказаць, з якога моманту мы маем справу не з зыходнай, а з узнікаючай з яе альбо праз яе новай праблемай”. У філасофскім ракурсе асобы клас “метапраблем”, які складаецца з “праблем разумення” (“праблема праблемы”) быў вылучаны яшчэ К. Попперам. Нетрываласць тэорыі вылучэння метапраблемы як больш высокага ўзроўню мыслення ў параўнанні з “праблемамі схемы” А.Сядзельнікаў [5] падкрэслівае ў наяўнасці “спецыяльна вылучаемых” метапраблем. На фоне дастаткова распрацаваных пытанняў-схем канфесійнай гісторыі Беларусі, іх уключанасці ў разнастайныя ідэалагічныя, грамадскія, дзяржаўна-прававыя сістэмы, багатай факталагічнай і крыніцазнаўчай базы даследаванне комплексных з’яў, тэарэтычна ўзведзеных у статус метапраблем, спрыяе пошуку адказаў на ключавыя пытанні беларускай гісторыі, сярод якіх варыятыўнасць фарміравання нацыянальных форм царквы, магчымасці развіцця нацыі і дзяржавы ва ўмовах канфесійнага падзелу грамадства, сінтэз культуры і

традыцый на землях ВКЛ і іншыя, якія не паддаюцца вырашэнню без філасофска-гістарычнага асэнсавання ў шырокім культурным, цывілізацыйным кантэксце.

Храналагічныя межы і аб’ект. У 50-я гг. XX ст. у еўрапейскай гістарыяграфіі пачынае фарміравацца канцэпцыя *канфесіяналізацыі* – узаемадзеяння і зліцця царквы, грамадства і дзяржавы пры вызначальнай ролі канфесіі ў дзяржаўным будаўніцтве і самаідэнтыфікацыі вернікаў ва ўмовах з’яўлення пратэстантызму [1, с. 243]. Пачынальнікамі гэтай канцэпцыі былі нямецкія гісторыкі Вольфанг Райнхард (*Wolfgang Reinhard*) і Хайнц Шылінг (*Heinz Schilling*), якія паралельна распрацавалі тэорыю, згодна з якой раскол хрысціянства на мноства канфесій у перыяд Рэфармацыі стаў прычынай вялізных пераменаў не толькі ў інстытуце царквы і рэлігійнай сферы, але глыбока змяніў грамадства [6]. Канфесіяналізацыя, на думку Ю. Івоніна, стала “вядучай парадыгмай еўрапейскай гісторыі другой паловы XVI – першай паловы XVII ст.” [1, с. 243]. Матэрыялы гісторыі міжканфесійных адносін у заходнееўрапейскіх краінах дазволілі канстатаваць фарміраванне трох асноўных канфесій – лютэранскай, каталіцкай (посттрыдэнцкай), кальвінісцкай (рэфармісцкай) і англіканскай. Іх цесныя адносіны з дзяржаўнымі ўладамі, пратэцыя з боку апошніх, лабіраванне інтарэсаў з боку пэўных манаршых дамоў і г.д. паступова зрабілі гэтыя канфесіі суб’ектамі на міжнароднай арэне [1, с. 245]. Падзеі гісторыі ВКЛ гэтага перыяду дазваляюць гаварыць пра канфесіяналізацыю ва ўмовах суіснавання паміж пратэстанцкай (прадстаўленай усімі галінамі і рухамі), каталіцкай, праваслаўнай і уніяцкай канфесіямі. Да сярэдзіны XVI ст. міжканфесійнае жыццё грунтавалася не на ўяленні пра ўласна “канфесіі”, а на прызнанні веры “новай”, “старой”, “рускай”, “грэцкай”. Супрацьпастаўленне “старажытнасць – сучаснасць” была важнай часткай менталітэту шляхты ВКЛ [2, с. 48]. Іншы прыклад, калі дамінавалі кантэкст тэрміна “рускі” з XVI ст. адсоўваецца на другі план, “выціскаецца ўласна этнічным зместам” [3, с. 70]. Адасабленне нацыянальнасці і канфесійнасці дазволілі канфесіёнімам набываць дакладную прывязку да паняцця “канфесія”, хаця тэндэнцыя блытаць этнічнасць і канфесійную прыналежнасць у беларуска-ўкраінскім грамадстве захавалася на цэлыя стагоддзі.

Храналагічныя межы канфесіяналізацыі вызначаюцца пераломнымі ў міжнароднай палітыцы датамі: 1540/1559 – 1648/1660 гг. У трактоўцы Х.Шылінга пачатковая дата вызначаецца Аугсбургскай дамовай 1555 г., а канчатковая – заканчэннем “першай буйнай еўрапейскай і міждзяржаўнай вайны”, Трыццацігадовай (1618 – 1648 гг.) і Оліўскім мірам 1660 г. паміж Рэччу Паспалітай і Швецыяй [1, с. 244]. Царкоўная

гісторыя ВКЛ дапасуецца да храналагічных межаў канфесіяналізацыі. Пачаткам яе можа быць першы год самастойнага праўлення ў Рэчы Паспалітай Жыгімонта II Аўгуста (1548 г.). Год Артыкулаў Варшаўскай канфедэрацыі (1573 г.) і наступнае зацвярджэнне рэлігійнай свабоды (а значыць, і шматканфесійнасці) у Статуце ВКЛ 1588 г. былі этапнымі з’явамі, якія, аднак, сталі адказам на патрэбы грамадства, а значыць, рэгулявалі працэс, а не распачыналі яго. Момантам завяршэння можна лічыць 1660 год (прыгаданая Оліўская дамова) ці 1658 год, у які, з выгнаннем арыян за межы краіны, канчаткова выявілася імкненне дзяржаўных уладаў да стварэння адзінавернага грамадства на аснове дамінавання адной з канфесій. Варта пры гэтым адзначыць, што ў Рэчы Паспалітай класічны прынцып “*cuius regio – ejus religio*” рэалізаваны не быў так, як гэта адбылося ў Францыі, Англіі, германскіх княствах [6].

Тэорыі канфесіяналізацыі грунтоўна дапасуюцца матэрыялы канфесійнай гісторыі ВКЛ [7]. Але ці значыць гэта магчымасць замяніць паняцце “канфесійная трансфармацыя” на “канфесіяналізацыя”? Так, калі прытрымлівацца арыенціраў на міжнародны агульнаеўрапейскі кантэкст рэлігійных падзей у Еўропе. На сучасным этапе распрацоўкі тэорыі канфесіяналізацыі акцэнт робіцца не на “палярызацыі” канфесій, а на мадэрнізацыі грамадства, на пытаннях трансфармацыі светапогляду, менталітэту, ідэалогій. Побач з тым, спецыфіка міжканфесійнага балансу на землях ВКЛ, існаванне унікальнай традыцыйнай праваслаўна-уніяцкай культуры, векавы вопыт развіцця пад уплывам дзвюх хрысціянскіх традыцый (што ў многіх іншых краінах Еўропы да эпохі Рэфармацыі ўявіць складана) падкрэсліваюць асобны характар духоўнага развіцця грамадства ВКЛ. І гэты характар не можа быць акрэслены толькі ў межах універсальнай тэорыі канфесіяналізацыі. “Канфесійная трансфармацыя” дапасуецца да гэтай тэорыі, але ўтрымлівае моцны акцэнт на унікальнасці з’яў у грамадстве ВКЛ, унутраныя чыннікі і ўласную духоўную эвалюцыю.

Два ўзроўні вывучэння. У дачыненні да канфесійнай гісторыі аб’ектам трансфармацыі з’яўляецца сістэма, мадэль канфесійнага развіцця. Да пэўнага моманту сістэма развіваецца “сама ў сабе”, прадвызначаючы далейшы пераход на якасна іншы ўзровень функцыянавання. На наш погляд, кропку, калі разглядаемая сістэма канфесійных узаемаадносін атрымала перспектыву перахода ў шэраг альтэрнатыўных станаў (*кропку біфуркацыі*), можна адлічваць з сярэдзіны XVI ст., з пранікнення пратэстанцкіх ідэй у грамадства ВКЛ. Аднак Рэфармацыя не стала прычынай наступнай трансфармацыі. У святле сінэргетыкі, арганізацыя сістэмы не з’яўляецца вынікам арганізуючага знешняга ўздзеяння, а зыходзіць з выпадковага перапляцення фактараў, што, у сваю чаргу, вядзе “асяроддзе” (у нашым

выпадку – сацыяльнае асяроддзе, грамадства) да самаарганізацыі [4]. Іншымі словамі, грамадства ВКЛ і дзяржава адэкватна і своечасова рэагавалі на разнастайныя чыннікі (як унутраныя, так і знешнія) зменаў у духоўным жыцці, што праявілася ў адпаведнасці прынцыпаў рэлігійнай талерантнасці прававым асновам княства, традыцыям і менталітэту насельніцтва.

Трансфармацыя можа разглядацца на двух узроўнях. У другой палове XVI ст. змяняецца канфесійная структура грамадства, палітычныя ўмовы рэалізацыі рэлігійнай свабоды, ідэалогія і тактыка канфесій (яскравы прыклад – посттрыдэнцкая тактыка каталіцкай царквы) і г.д. Пранікненне рэфармацыйных ідэй, змены ў складзе вернікаў, стратэгія Контррэфармацыі, “раскол” праваслаўнага грамадства, рэалізацыя праекта паяднання праваслаўнай і каталіцкай канфесій і феномен уніяцтва – ўсе гэта складае першы ўзровень разумення “трансфармацыі”, якая фактычна фіксуецца праз з’явы і вынікі гэтых з’яў.

Другі ўзровень “трансфармацыі” характарызуецца зменамі асноў, прынцыпаў развіцця, калі ў выніку дыялектычнай сувязі адбываюцца змены прынцыпаў і ўмоў трансфармацыі. Грамадзянская супольнасць ВКЛ, якая да пэўнага часу прэтэндавала на рэалізацыю ўласнай культурна-гістарычнай мадэлі на аснове цывілізацыйнага сінтэзу і з’яўлялася носбітам ідэй царкоўнага адзінства, калі веравызнанне павінна было кансалідаваць грамадства, у выніку ператварылася ў “разменны грош” у стратэгічным суперніцтве двух-трох чужаземных палітычных суб’ектаў, кожны з якіх аб’явіў сябе духоўным цэнтрам пэўнай з хрысціянскіх канфесій.

Спіс крыніц і літаратуры

1. Ивонин, Ю.Е. Schilling, H. Konfessionalisierung und Staatsinteressen. Internationale Beziehungen 1559–1660 / H. Schilling. – Paderborn–Wien–Zürich, 2007. – 673 s. / Ю.Е. Ивонин // Новая и новейшая история. – 2009. – № 3. – С. 243 – 246.
2. Катлярчук, А. У ценю Польшчы і Расеі. Вялікае Княства Літоўскае і Швэцыя ў часе эўрапейскага крызісу сярэдзіны XVII ст. / А. Катлярчук. – АРСНЕ. – 2008, 2009. – 306 с.
3. Марозава, С. В. Трансфармацыя канфесійнай структуры Вялікага княства Літоўскага ў паслялітоўскае стагоддзе 1569 – 1667 гг. / С. В. Марозава // Polsko-Białoruskie związki jzzykowe, literackie, historyczne i kulturowe. – VII. – Białystok, 2006. – S. 333 – 343.
4. Романива, И. Теория хаоса, или порядок через флуктуацию / И. Романива // Наука и инновации. – 2009. – №12 (82). [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://innosfera.org/node/607>. Дата доступа: 07.04.2010.
5. Сидельников, А.Ю. Проблема теоретического выражения нового в научном знании в философии постпозитивизма / А.Ю. Сидельников // Вестник Воронежского университета. – 2008. – № 2. – С. 157–164. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://vestnik.vsu.ru>. Дата доступа: 07.04.2010.

6. Konfessionalisierung [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://de.wikipedia.org/wiki/Konfessionalisierung>. Дата доступа: 07.04.2010.

7. Niendorf, M. Das Großfürstentum Litauen : Studien zur Nationsbildung in der Frühen Neuzeit (1569 – 1795) / M. Niendorf. – Wiesbaden: Harrassowitz, 2006. – 329 с.

Міхаіл Пятраускас, аспірант кафедры гісторыі Беларусі ГрДУ імя Я. Купалы

УДК 711.424 (476)

А.Ю. Барташэвіч (г. Гродна) **РЭЛІГІЯ І ГАРАДСКАЯ СУПОЛЬНАСЦЬ У НОВЫ ЧАС:** **СІМБІЁЗ ЦІ СЕКУЛЯРЫЗАЦЫЯ?**

В статье автор рассматривает проблемы духовной трансформации городского сообщества в Беларуси в период эпохи Нового времени. Автор раскрывает условия и формы в которых развивалась культура городов, ценностные и конфессиональные представления, стереотипы горожан, городскую корпоративную культуру. Большое значение автор придаёт поликонфессиональности в белорусских городах, её влиянию на деятельность учреждений образования и просвещения.

Перыяд ранняга Новага часу (канец XVI – XVIII ст.) з’яўляўся этапам значных канфесійных, культурных зменаў, трансфармацыі грамадства ў цэнтральна-ўсходнееўрапейскім рэгіёне. Гуманістычная ідэалогія, развіццё навукі і тэхнікі, рэфармацыйны рух спрыялі станаўленню новых свецкіх форм культуры. У найбольшай ступені гэта зведалі гарады. Пад горадам, гарадской тэрыторыяй мы, найперш, разумеем пэўную культурна-тапаграфічную прастору, гістарычны ландшафт, у якой дзейнічае і якую арганізуе чалавек, калектыў. Мяшчане стваралі ўсю разнастайнасць форм гарадской культуры, якая ўключала не толькі фізічныя аб’екты (храмы, ратушы, замкі, карчмы), але і ўласнагарадскую этыку, формы паводзін і інш. Між тым і горад, і гарадская культурная прастора ўплывала на развіццё, формы дзейнасці мяшчанства [2, с. 83].

Рэлігія адыгрывала асаблівую ролю ў развіцці тагачаснага грамадства. Рэлігія прадвызначала маральныя нормы і формы паводзін чалавека, яго светапогляд. Царква ў феадальным грамадстве заўсёды выконвала шэраг важных функцыі – акрамя, непасрэдна ідэалагічных, этнакансалідацыйных, царква займалася распаўсюдам асветы і культурных ведаў. Напрыклад, пад патранатам царквы ў беларускіх гарадах дзейнічалі брацтвы – рэлігійныя аб’яднанні мяшчан, якія

арганізавалі шпіталі, пачатковыя школы, друкарні [1, с. 112]. Яны займаліся падрыхтоўкай і выданнем як рэлігійнай, так і свецкай літаратуры. У школах атрымоўвалі пачатковую адукацыю дзеці простых гараджан, брацтвы маглі займацца добраўпарадкаваннем гарадской тэрыторыі. Першыя брацтвы на Беларусі з’явіліся яшчэ ў XV ст., росквіт іх дзейнасці прыпадае на першую палову XVII ст. Між тым, брацтвы былі аб’яднаннямі гарадскога свецкага насельніцтва, яны маглі курыраваць пэўныя маёмасныя, адміністрацыйныя пытанні царквы.

Ордэн езуітаў, які з’явіўся на Беларусі ў канцы XVI ст., сканцэнтраванымі значныя інтэлектуальныя сілы і ўзяў у свае рукі справу адукацыі ў навучальных установах розных ступеняў. Ствараюцца і дзейнічаюць езуіцкія калегіі ў Полацку, Нясвіжы, Вільні, Гродна і інш. Пры каталіцкіх храмах у гарадах езуіты стваралі шпіталі, місіі, друкарні, дзе займаліся выдавецкай дзейнасцю, дабрачыннасцю [5, с. 507]. Дзейнічалі езуіцкія тэатры. Справай адукацыі і асветы займаліся і іншыя каталіцкія ордэны: кармеліты, францысканцы, бернардынцы, піяры. Пры кляштарам ствараюцца бібліятэкі, пачатковыя школы, калегіумы.

У XVI ст. разам з ўплывам гуманістычнай ідэалогіі Рэнесансу беларускія землі закрануў агульнаеўрапейскі грамадска-культурны рух Рэфармацыі. Развіццё рэфармацыйнага руху прывяло да распаўсюджвання новых форм культуры – у прыватнасці, літаратурнага і мастацкага мецэнацтва. Літаратурнае мецэнацтва магнатаў-пратэстантаў было цесна звязана з арганізацыяй друку. Пры рэфармацыйных цэрквах (зборах) закладваліся друкарні (Берасце, Нясвіж, Лоск, Любча), якія займаліся выданнем рэлігійна-палемічнай, мастацкай літаратуры, навучальных дапаможнікаў [3, с. 445]. Вялікую ролю адыгрывала рэфармацыйнае мецэнацтва ў справе арганізацыі асветы. Пры зборах дзейнічалі школы – знакамітая Слуцкая кальвінісцкая гімназія, акадэмія ў Ракаве, школа ў Смаргоні. Дэмакратычная этыка рэфармацыі накіроўвала дзеянні яе прадстаўнікоў на пашырэнне пратэстанцкіх ідэй на як мага большую колькасць людзей, прапаганду ідэй адукаванасці, ведаў, грамадскасці. Характэрна размяшчэнне пратэстанцкіх цэнтраў у мястэчках, прыватных уладаннях, што было звязана з супрацьдзеяннем з боку каталіцкіх устаноў, органаў мясцовага кіравання ў буйных гарадах. Вялікай актыўнасцю на ніве дабрачыннасці і асветы вылучаецца дзейнасць уніяцкага ордэна базыльян. Сістэма адукацыі базыльян уключала ўсе тыпы навучальных устаноў: духоўныя вучылішчы, а таксама грамадскія калегіі і школы, прыходскія школы. Духоўныя семінарыі базыльян, якія дзейнічалі ў Полацку і Вільні, выхоўвалі моладзь на аснове хрысціянскага вопыту як Усходу, так і Захаду.

Такім чынам, культурна-асветніцкае жыццё ў горадзе арганізацыйным чынам было цесна звязана з дзейнасцю ўстаноў рэлігіі і культа. У значных беларускіх гарадах вакол касцёла ці царквы з манастыром паступова стваралася пэўнае кола ўстаноў (шпіталі, школы, бібліятэкі і друкарні), якія становіліся і пэўнымі цэласнымі архітэктурнымі комплексамі. Між тым, знаходзячыся ў рамках рэлігійнай арганізацыі і дактрыны, гэтыя ўстановы выконвалі свецкія па зместу і значэнню функцыі: выдавалі літаратуру, стваралі сетку адукацыйных устаноў, займаліся арганізацыяй гарадскіх відовішчаў (езуіцкі тэатр), адчынялі шпіталі, аптэкі [4, с. 97].

Аднак, было б неабачліва недаацэньваць значэнне хрысціянскай рэлігіі ў паўсядзённым жыцці гарадской супольнасці. Яскравай рысай жыцця мешчаніна была прыналежнасць да пэўнай карпарацыі (цэху, брацтва, гільдыі). Аднак, напрыклад, цэх, з'яўляючыся найперш вытворчай формай аб'яднання, выконваў шэраг іншых функцыі: адміністрацыйную, вайсковую, судовую, падчас рэлігійных святаў цэхі прымалі ўдзел у крыжовых ходах. У статутах многіх цэхаў удзел у рэлігійных святах, ахвяраванні на абедні ў касцёлах, наведванне богаслужэнняў у храмах згадваюцца як абавязак для цэхавых [7, с. 163]. Цэхі, брацтвы мелі свае алтары ў касцёлах, месцы для пахавання цэхавых, выдаткоўвалі частку заробленых грошай на дабрачыннасць [2, с. 90].

У гарадскім асяроддзі чалавек уключаецца ў шэраг важных узаемадзеянняў: эканамічных, палітычных, эстэтычных. Формы і асаблівасці гэтых узаемаадносін накладваюць адбітак на паводзіны чалавека, іерархію яго каштоўнасцей, фарміруюць характэрныя рысы яго ментальнасці. Шматлікія дакументы эпохі дазваляюць прасачыць рысы ментальнасці, каштоўнасці і светапогляд беларускага гараджаніна эпохі XVI – XVIII ст. На працягу гэтага перыяду, напрыклад, змянялася стаўленне да маёмасці і заможнасці. Калі ў сярэднявечнай хрысціянскай дактрыне не маючы маёмасці чалавек стаяў бліжэй да Хрыста, то ўжо з канца XVI – XVII ст. распаўсюджваецца пратэстанцкая ідэя аб неабходнасці і каштоўнасці працы і прыбытку для чалавека. У прававой свядомасці беларускіх гараджан магдэбургскія правы і вольнасці і “права хрысціянскае” выступалі як сінанімічныя паняцці [6, с. 227]. У сувязі з поліканфесійнасцю грамадства ВКЛ праблема суадносін этнічных і канфесійных найменняў заслугоўвае асаблівай увагі. Нягледзячы на досыць мірныя ўзаемадачыненні паміж прадстаўнікамі розных народаў і канфесій у тагачасным грамадстве, варта пазбягаць

ідэалізацыі гэтых стасункаў. Дакументы эпохі красамоўна сведчаць пра канфлікты, што ўзніклі на канфесійнай глебе – сваркі, абразы, праявы гвалту падчас паседжанняў гарадскога магістрату (“лавіцы”), паміж сябрамі цэху, паміж рознымі цэхамі [8, с. 290]. Традыцыйна негатыўны вобраз у вачах гараджан-хрысціян мелі яўрэі.

Такім чынам, рэлігія абумоўлівала арганізацыйныя формы развіцця і жыццядзейнасці гарадской культурнай прасторы. Разам з тым, змест і функцыі культурнай дзейнасці, што фармальна адбывалася ў канфесійных рамках, насіў, пераважна, свецкі характар. Менталітэт гараджан, каштоўнасным ядром якога з'яўляўся хрысціянскі светапогляд, зведаў значную трансфармацыю: рос прэстыж актыўнай жыццёвай пазіцыі асобы, канфесійная прыналежнасць усё больш становілася маркерам прыналежнасці да пэўнай сацыяльнай групы, карпарацыі. Сімбіёз хрысціянскай дактрыны і свецкага зместу яе рэалізацыі ўсё болей змяняўся ў бок секулярызацыі культуры, рэлігійныя інстытуты заставаліся формай яе арганізацыі.

Спіс крыніц і літаратуры

1. Гардзеў, Ю. Магдэбургская Гародня. / Ю. Гардзеў. – Гародня – Wrocław, 2008.
2. Гардзеў, Ю. Гродзенскі рынак у XVI – XVIII ст. (проблемы соцыятапаграфічнага развіцця) / Ю.Гардзеў // Краязнаўчыя запіскі. – вып. 5 / Гродзенскі дзяржаўны гісторыка-археалагічны музей. – Гродна, 1997. – С. 80 – 105
3. Иванова, Л.С. Мецэнацтва и Реформация В Белоруссии (вторая половина XVI – первая половина XVII вв.) / Л.С. Иванова // Наш Радавод. –1993. – Кн. 4. – Ч.2. – С. 442 – 447
4. Клімуць, Л. Мецэнацтва і шляхецкі патранаж у Рэчы Паспалітай XVI – XVIII стст. і іх сацыяльнае значэнне / Л.Клімуць // Роднае слова. – 2003 – № 7. – С. 97 – 98.
5. Карев, Д.В. Иезуиты и культура народов Великого княжества Литовского (II-я пол. XVI – XVIII вв.) / Д.В.Карев // Наш Радавод. – 1993. – Кн. 4. – Ч.2. – С. 504 – 510
6. Марзалюк, І. Актывыя кнігі магілёўскага магістрата XVI – XVII ст. як крыніца па гісторыі ментальнасці беларускага мяшчанства / І. Марзалюк // Castrum, urbis et bellum: зборнік навуковых прац / Баранавіцкая узбуйнённая друкарня. – Баранавічы, 2002. – С. 263 – 272.
7. Марзалюк, І. Людзі даўняй Беларусі: этнаканфесійныя і сацыякультурныя стэрэатыпы (X –XVII стст.) / І.Марзалюк. – Магілёў: МДУ імя А.Куляшова, 2002. – 322 с.
8. Мильников, А.С. Картина славянского мира: взгляд из Восточной Европы: этногенетические легенды, догадки, прототипотезы XVI – начала XVIII в. / А.С. Мильников. – Спб: РАН, 2000. – 314 с.

Андрэй Барташэвіч, аспірант кафедры гісторыі Беларусі ГрДУ імя Я. Купалы

Л.В. Лавренко (Брест)
ПРАВОСЛАВНЫЕ БРАТСКИЕ ШКОЛЫ НА
БЕЛОРУССКИХ ЗЕМЛЯХ
В XVI – ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ XVII вв.

Статья содержит информацию об известных братских школах Беларуси. В ней описывается деятельность Виленской, Брестской, Могилевской и Минских братских школ, а также их история. Дается краткая характеристика преподававшихся в школах предметов, учебной литературы. Описывается роль известных деятелей Беларуси в деятельности братских школ. Оценивается роль православных братских школ в развитии культуры и просвещения белорусского народа.

Наибольшее значение и влияние из всех типов школ в развитии просвещения и культуры на белорусских землях в XVI – XVII вв. имели братские школы. Они возникли в Беларуси в XVI – первой половине XVII вв., были наиболее распространенным типом учебных заведений. До учреждения братских школ образование находилось в тяжелом состоянии. Это было связано с тем, что большинство населения не имело средств на обучение, основная масса была неграмотна. В православных братских школах братчики видели не только средство просвещения, но и защиты православия от унии и римско-католического влияния.

Братские школы выполняли роль средних учебных заведений. Их уровень был обусловлен финансовым положением братств и возможностью приобретения соответствующих преподавательских кадров.

Первой и самой старейшей православной братской школой является Виленская. В 1584 г. митрополит Киевский Онисфор утвердил Устав Виленского братства, где говорилось об училище, типографии, воспитании юношества и издании книг.

В одной из глав Устава говорилось о том, что братство содержит школу и в ней бесплатно обучает детей братчиков и «убогих сирот» языкам: русскому, греческому, латинскому и польскому. Также «братство содержит людей ученых, духовных и светских для школьной науки, для научения народа в храме и для пения церковного». Этот Устав был подтвержден в 1588 г. Патриархом Константинопольским Иеремией II, а в 1589 г. передан на утверждение королю. Сигизмунд III, рассмотрев представленные ему Устав братства и Грамоту Патриарха Иеремией II и убедившись, что целью братства является не что иное, как

«науку писма светого помножати и иные пристойные sprawy порадне отпраовати» утвердил Устав братской школы [1, с. 42].

Виленская братская школа довольно быстро набирала силы. Она впервые из всех православных школ стала использовать в учебном процессе печатные учебники и книги. Среди них: «Библия Руска», «Псалтырь», «Апостол», «Подорожная книжица» Ф. Скорины, «Катехизис» С. Будного, «Евангелие учительное» П. Мстиславца и И. Федорова, «Грамматика славянского языка» Мамоничей и другие. Все эти книги были широко распространены на территории Беларуси и особенно в Вильне и являлись учебниками, по которым изучалось не только письмо, чтение и теология, но и содержались определенные сведения по истории, географии, астрономии, риторике, диалектике и другим наукам. В разное время в Виленской братской школе преподавали Лаврентий Зизаний, Кирилл Лукарис, Мелетий Смотрицкий, Феофил Леонтович, Иосиф Бобрикович, Сильвестр Коссов, и другие [1, с. 44]. Выпускники школы пополняли ряды выдающихся людей (Афанасий Брестский, Сильвестр Косов, Юзеф Нелюбович Тукальский, Феодосий Василевич) и работали преподавателями в братских школах Речи Посполитой.

Важную роль в истории православного образования сыграла Брестская братская школа. Ее основоположниками были брестские мещане, которые 6 июля 1590 г. получили привилей от владимирско-брестского епископа Милетия Хрептовича. В соответствии с документом, брестские мещане были «ктиторами церкви соборной» и желали иметь свою школу с одним или двумя учителями. Также по этому привилею школа должна была служить не только мещанам, но и всем желающим в ней учиться: «посполитыхъ людей, хто бы кольвекъ зъ народу хрестіянского въ науку языка руского до тое школы ихъ месткое дати хотель» [2, с. 104]. Из королевского привилея от 28 января 1591 г. видно, что мещане построили школу напротив церкви св. Николая и обратились к королю с просьбой освободить школу и принадлежащую ей землю от всяких налоговых повинностей. Сигизмунд III удовлетворил просьбу брестских мещан. Благодаря стараниям брестского каштеляна Адама Потее (позже епископа Ипатия) возникло церковное братство, которое взяло на себя вопросы организации деятельности данной школы. Одним из преподавателей Брестской братской школы с 1592 г. по 1595 г. был Лаврентий Зизаний, который издает здесь «Грамматику словенску...», букварь «Наука по читанию и розумению письма словенского...» [3, с.41].

В конце XVI в. Брестская школа по уровню своего развития догнала Виленскую. Приглашение на работу лучших учителей стало возможным благодаря богатым пожертвованиям рода Потеев. После смерти

Милетия Хрептовича в 1593 г. епископом владимировским стал Ипатий Потей, стремившийся подчинить своей власти школу и братство. В сложившейся ситуации, часть учителей вынуждена была покинуть Брест. Многие из них перешли в Виленскую братскую школу. Братства и школа, которые обороняли каноны православной церкви, были названы Ипатием «ерэтыкамі ад царквы Божай праклятымі». После принятия унии 3 апреля 1596 г. он запретил духовенству любые связи со школой и принял все меры для того, чтобы отобрать школу у братства. Пользуясь королевской поддержкой, униатский епископ осуществил задуманное 26 июня 1597 г. с того времени школа потеряла свою независимость и в руках Потей стала инструментом для пропаганды унии.

Сложной является история Могилевской братской школы. В.П. Мещеряков предполагает, что годом ее основания является 1590 г. [1, с. 49]. В 1597 г. Могилевское братство обратилось к королю с просьбой утвердить их «чин» (устав). В этом же году братство получило 2 грамоты: одну от патриарха, вторую от короля Сигизмунда III. В первой говорилось: «да процветаетъ оно (Братство) и для того, что бы быть ему всеобщимъ училищемъ Божественнаго и священнаго писанія и всякаго другаго ученія», во второй – об утверждении братской школы: «..... для безмезднаго обученія детей вписныхъ братій и убогихъ сиротъ – языку и письму славянскому, русскому, греческому, латинскому польскому», и разрешалось «держатъ ученыхъ людей – духовныхъ и светскихъ для преподаванія въ школе и для проповеди слова Божія» [2, с. 97]. Могилевская братская школа пользовалась расширенной программой обучения. В ней преподавали грамматику, риторику, диалектику, геометрию, астрономию и музыку. Прекратила свое существование школа в 1619 г. Причина – передача братских школ под управление новому полоцкому архиепископу Иасофату Кунцевичу.

Важным центром православных средних учебных заведений был Минск. Первая Минская братская школа была открыта в 1592 г. при «шпитальном» братстве, которая получила грамоту от короля «Братству их позволяем», где говорилось, что школа создается «для науки детокъ мальихъ школу мети, и бакаляра въ ней ховати, и томъ детей письма греческого и русского учить давати» [2, с. 105-106]. О судьбе данной братской школы практически ничего не известно. В 1613 г. на месте братства при соборной церкви возникло новое братство св. Петра и Павла. Братство открыло школу «для памнажэння Божай славы і практыкавання дзяцей». В 1614 г. Минское братство приняло статут Виленского братства, что повлияло на расширение программы обучения (в программу были включены греческий и латинский языки). Униаты и минский воевода Петр Тышкевич пробовали подчинить православную

школу своей юрисдикции. Несмотря на это, православная школа в Минске действовала под юрисдикцией братства и игумена монастыря, а 18 марта 1633 г. братство получило королевский привилей, который подтверждал его исключительное право на школу и типографию [4, с. 337]. Православная школа просуществовала на территории города вплоть до падения Речи Посполитой [5, с. 10].

Братские школы в Беларуси, кроме Вильни, Могилева, Бреста и Минска, существовали и в других городах. Кроме братских школ, в Беларуси в то время было немало других православных школ: приходских, монастырских, частных, а также существовали школы домашнего обучения. Все они в той или иной степени были связаны с братскими школами и, вероятнее всего, возникали под их влиянием.

Несмотря на сложные социально-экономические и политические условия в Польско-Литовском государстве XVI – XVII вв., братские школы, сыгравшие выдающуюся роль в истории образования белорусского народа.

Список источников и литературы

1. Мещеряков, В.П. Братские школы Белоруссии (XVI – первая половина XVII вв.) / В.П. Мещеряков. – Минск, 1977. – 56 с.
2. Флеров, И.Е. О православных церковных братствах, противоборствовавших унии в Юго-Западной России в XVI, XVII и XVIII столетиях / И.Е. Флеров. – СПб., 1875. – 200 с.
3. Брич, С.В. Деятельность Православных братств на территории Беларуси (XVI–XVII века) / С.В. Брич // Проблемы воспитания. – 2008. – № 2. – С. 40–43.
4. Харлампович, К.В. Западнорусские православные школы XVI и начале XVII в., отношение их к инославным, религиозное обучение в них и заслуги их в деле защиты православной веры и церкви / К.В. Харлампович. – Казань, 1898. – 450 с.
5. Миропольский, С.И. Очерк истории церковноприходской школы от первого ее возникновения на Руси до настоящего времени / С.И. Миропольский. – СПб., 1940.

Лариса Лавреенко, магистрантка Брестского государственного университета имени А.С. Пушкина

УДК 2 – 64 (476.1)

А.В. Миронов (Жировичи) **МЕЖКОНФЕССИОНАЛЬНЫЕ ОТНОШЕНИЯ** **В МИНСКОЙ ЕПАРХИИ В НАЧАЛЕ XX ВЕКА**

В статье анализируются изменения конфессиональной ситуации в Минской епархии после введения высочайшего указа 17 апреля 1905 г. «Об укреплении начал веротерпимости».

В конце XIX начале XX века на территории Минской епархии проживало несколько народностей, каждая из которых имела свои конфессиональные особенности. Перепись 1897 года показала, что общее количество жителей составило 2 147 911 человек, а на 1 января 1900 г. их было уже 2.286.944 человека [1, с. 7]. В процентном соотношении епархия включала в себя: православных, которые в большинстве своём были представлены белорусами и русскими, было – 72,80 %; евреев – 15,77 %; католиков, представленных поляками и ополяченных белорусов – 10,22 %; старообрядцев и уклоняющихся – 0,74 %; протестантов – 0,26 %; магометан – 0,21 % [2, с. 94 – 95.]. Как видно из данных переписи 1897 года, второй конфессией после православия, проживающей на территории епархии, было иудейство. Отношение между простыми белорусскими крестьянами и иудеями, в целом были спокойными и даже доверительными.

Четвёртой по численности конфессией Минской епархии было старообрядчество. По данным переписи 1897 года, на её территории проживало 15 838 человек [3, с. 380]. Старообрядцы жили обособленно, сохраняя свой обряд и традиции. Если и были некие противоречия между ними и другими вероисповеданиями, то они носили больше не религиозный, экономический характер. Что же касается протестантских деноминаций – кальвинистов и лютеран, а также мусульман, то количество их в епархии было незначительно. Отношения с другими вероисповеданиями и местной администрацией губернии у этих конфессий были доверительными. Основное напряжение в межконфессиональных отношениях в епархии, в принципе, как и во всём северо-западном крае, сложились между третьей по численности конфессией католичеством и православием. В основу этого противостояния легли не только или даже не столько разногласия религиозного плана, сколько религиозно-политического. После присоединения этих земель к Российской империи, правительство поддерживало здесь православие не только потому, что было заинтересовано в восстановлении и укреплении Церкви, но и для того, чтобы ослабить польский сепаратизм, который поддерживался Католической Церковью. После подавления польского восстания 1863-64 гг., в котором активное участие приняла Католическая Церковь, роль ее в крае заметно ослабла, хотя и не прекращалась вообще.

Межконфессиональная обстановка резко изменилась с введением в жизнь высочайшего указа 17 апреля 1905 г. «Об укреплении начал веротерпимости». В начале XX века Россия стояла на пороге больших перемен. Неудачная война с Японией, обострение внутривосточной обстановки в стране требовали перемен. Введением указа о началах

веротерпимости к другим вероисповеданиям правительство хотело затормозить национальные брожения на окраинах империи. Согласно этому закону отпадение от православия более не преследовалось, и люди свободно могли избирать для себя вероисповедание; кроме того, разрешалось преподавание Закона Божьего на национальных языках.

Составление и введение указа имело, в принципе, благое намерение, однако нужно признать, что оно не оправдало чаяний правительства. Сразу же после выхода указа на окраинах империи стали массовыми случаи отпадения от православия. В Минской епархии это выразилось в переходе из православия в католичество. Сам указ был воспринят местным католическим духовенством и польской шляхтой по-своему. Его появление подняло мощную религиозно-национальную волну. Духовенство раздавало народу листовки с призывами переходить в католичество, распространяли слухи о якобы законном восстановлении унии. Пользуясь тем, что Россия проиграла войну с Японией, в Северо-Западном крае издавались прокламации и листовки, в которых объяснялось поражение России как кара Божия за притеснение католицизма и поляков, и что скоро православные священнослужители и русские служащие будут уезжать из края [4, с. 2982]. Уже в июне 1905 года минский архиерей Михаил (Темнорусов) в виду многочисленных обращений к нему священников епархии о том, что католики активно пытаются захватить православные храмы и кладбища, насильно принуждают православных принимать католичество и даже угрожают священникам физической расправой, просил губернатора через губернскую печать и чиновников на местах разъяснить католикам суть указа, который они трактуют превратно [5, л. 300]. После выхода указа в местечках и сёлах Северо-Западного края начали совершаться так называемые костельные процессии, часто с музыкой, польскими знамёнами и гербами. Эти процессии привлекали толпы простого народа, как католического, так и православного, которому щедро раздавались иконки с польско-политическими эмблемами, медальоны, листки и брошюры. На одной из раздаваемых народу открытках под названием «освящение оружия» были изображены пушки, ружья, косы и сабли. Чуть поодаль стояли начальники и солдаты, с поднятым вверх оружием. Среди этих людей изображены молитвенно-преклоненные ксендз и крестьянин с оружием. Над группой возвышалась фигура прелата, окропляющего святой водой оружие [6, с. 13-15]. Католическое духовенство повело активную агитацию за переход, при этом часто проповедь носила совсем недоброжелательный характер. Минский окружной суд приговорил настоятеля одного из костёлов Мозырского уезда ксендза Долгяловича к шести месяцам тюремного заключения за то, что тот во время произношения проповеди в запале гнева произнес,

что лучше утопить детей в реке, чем крестить в православной вере [7, с. 242]. После таких проповедей начались резко портиться отношения с соседями – католиками и православными. Настоятель Березинского костела Игуменский декан ксендз Мецевич заставлял прихожан клясться во время таинства исповеди, что они не будут общаться с православными ни под каким предлогом [8, с. 4]. Нередко католическое духовенство использовало смешанные браки в качестве давления на одну из половинок к принятию католицизма. В смешанных браках супруг или супруга под страхом отлучения от церкви обязывались привлекать свою вторую половину и детей к принятию католичества. Также православные дети из смешанных семей приглашались в костел на катехизаторские беседы, причем родителей, которые не водили детей на такие беседы, ждали большие неприятности – ксендз не давал разрешение грехов на исповеди и отказывал от Причастия [9, с. л. 4 об.]. Жизнь в таких семьях вскоре становилась просто невыносимой. Были случаи публичного оскорбления православных священнослужителей [10, с. 53] и даже попытки физической расправы со стороны религиозных фанатиков [11, с. 39-40]. Помещики-католики обещали работникам-православным различные льготы и послабления с условием перехода в католицизм, и наоборот, тех, кто не соглашался – всячески притесняли. Частыми в епархии были случаи открытия тайных польских школ [12, с. 234]. Обучение в таких школах проводилось на польском языке.

Все выше перечисленные действия привели к тому, что Минская консистория была завалена делами, в которых указывались многочисленные случаи перехода из православия в католичество. В отчетах обер-прокурора Святейшего Синода указывалось, что из 9 епархий северо-западного края Минская занимала третье место по числу отпавших в ней в католичество, оно составило 12 901 человек. Нужно признать, что православное духовенство не смогло в первые два года достойно противостоять инословной пропаганде и массовому отпадению. Это было вызвано тем, что правящий архиерей, а тем более священники, из-за постоянного контроля над ними со стороны государства опасались принимать быстрые самостоятельные решения без оглядки на центр. Главным защитником интересов православия в епархии стало организованное в 1907 году в городе Минске Православное народное братство во имя Животворящего Креста Господня, которое сумело сплотить православные круги. Благодаря деятельности этого братства в августе 1908 года в Минске прошёл первый почти за 300 лет съезд представителей западнорусских православных братств. Братство вело широкую просветительскую, социальную и миссионерскую работу среди простого населения

епархии. По инициативе Братства в Минске был открыт первый в епархии церковно-археологический комитет, экспонаты которого легли в основу будущего Белорусского государственного музея и Белорусской национальной библиотеки [13, с. 108].

Что касается взаимоотношений православия с другими конфессиями, то они после 1905 года существенно не изменились, кроме отношений с иудейством. Это было вызвано не религиозными, а политическо-экономическими причинами. Для того, чтобы помочь крестьянам избавиться от экономической зависимости еврейских ростовщиков, православные братства организовывали свои ссудо-сберегательные товарищества и потребительские лавки. Еврейские же торговцы в некоторых местечках начали агитировать крестьян за то, чтобы они ни в коем случае не вступали в эти организации, пугая их разорением [14, с. 430]. Отделы братств ходатайствовали перед властями о закрытии еврейских питейных заведений в деревнях, где пьющие крестьяне дошли до полного разорения. Активное участие еврейской молодежи в революционном движении 1905 – 1907 гг. вызвало негативную реакцию у многих жителей империи. В стране прокатилась волна погромов. Что же касается Минской епархии, то здесь их удалось избежать. В Минске в октябре 1906 года благодаря действиям губернатора Курлова, владыки Михаила (Темнорусова) и католического декана Михалевича был предотвращён готовящийся погром [15, с. 64].

Массовые отпадения в Минской епархии можно объяснить по-разному. Например, утверждалось, что большинство католического населения перешло в православие после восстания 1863-64 гг. из-за страха быть осуждёнными за участие или помощь восставшим, поэтому после выхода указа почти все они вернулись назад. Но это предположение было не главным. Как известно, большая часть белорусских крестьян не поддержала восставших. Ища причины переходов, нужно учитывать тот факт, что большинству населения епархии православие само по себе было не чуждо. Давление со стороны помещиков-поляков, давление со стороны католического духовенства, давление со стороны соседей-фанатиков, трудное экономическое положение, пассивное участие в судьбе простых крестьян православных помещиков и чиновников – всё это просто вынудило массы простых белорусов переходить в другое вероисповедание. Именно религиозно-национальная нетерпимость явилась главной причиной конфессионального противостояния между православием и католичеством не только в Минской епархии, но и в большинстве епархий северо-западного края Российской империи в начале XX века.

Список источников и литературы

1. Памятная книжка Минской губернии на 1901 г. – Мн.: Губернская Типография, 1900. – Ч. III.
2. Население Минской губернии по первой всеобщей переписи 1897 года // Минские Епархиальные ведомости. – 1902. – № 4.
3. Современные задачи православной противораскольнической миссии в Северо-Западном крае // Минские Епархиальные ведомости. – 1908. – № 13 – 14.
4. Католическая пропаганда на Западе России // Церковные ведомости. – 1906. – № 46.
5. НИАБ. – Ф. 295. – Оп. – 1. – Д. 7509. Ч. III. микрофильм. (Переписка с уездными исправниками о происходивших волнениях в Минской губернии).
6. Околович, К. Окатоличивание нашего края / К.Околович // Православный братчик. – 1910. – № 7.
7. Ксендзовские деяния и судебные процессы по их поводу. Дело ксендза Долгяловича // Вестник Виленского Свято-Духовского братства. – 1914. – № 11.
8. Кветка. Светочи // Минское слово. – 1907. – № 78.
9. НИАБ. – Ф. 295. – Оп. 1. – Д. 8087. Микрофильм (Переписка с Департаментом духовных дел МВД, уездными исправниками и полицмейстерами о вредных проповедях ксендзов против русского народа).
10. Редакция // Минские Епархиальные ведомости. – 1908. – № 2.
11. Епархиальная хроника. Еще один факт // Минские Епархиальные ведомости. – 1907. – № 2.
12. Приезд белорусской делегации // Окраины России. – 1912. – № 16.
13. Волков, А. Развитие церковного краеведения в Минской епархии во второй половине XIX – начале XX вв. / А.Волков. – Жировичи, 2008. – 129 с.
14. Из жизни братств. Братский съезд в Минске // Вестник Виленского Свято-Духовского братства. – 1913. – № 23.
15. Курлов, П.Г. Гибель императорской России / П.Г. Курлов. – Берлин: Издание Отто Кирхнер и К°. – 226 с.

Андрей Миронов, слушатель Минских Духовных Академии и Семинарии.

УДК 283/289 (476)

а. А. Крот (Гродна) **АЙЦЕЦ ІГНАТ КУЛЬЧЫНСКІ І ЯГО** **«APPENDIX AD SPECIMEN ECCLESIAE** **RUTHENICAE...»**

Отец Игнат Кульчинский – белорусский историк XVIII века, который жил и работал в Риме и Гродно. Своим творчеством историк старался приблизить западноевропейскому читателю историю и современность Униатской Церкви Великого Княжества Литовского. В сборнике “Appendix ad Specimen Ecclesiae Ruthenicae...” он опубликовал ряд малоизвестных документов по истории Униатской Церкви. Труд И. Кульчинского интересен также как попытка

Униатской Церкви осознать своё место в диалоге между Западной Европой и Московским государством.

Айца Ігната Кульчынскага, архімандрэнта гродзенскага базыльянскага Каложскага манастыра, справядліва лічаць заснавальнікам беларускага краязнаўства [1, с. 100; 2, с. 106]. Яго творы па гісторыі Каложскай царквы і Жыровіцкага манастыра з’яўляюцца важнымі крыніцамі па гісторыі гэтых святыняў. Гістарычную каштоўнасць напісаных у XVIII стагоддзі твораў айца І. Кульчынскага «Інвентар Гродзенскага Каложскага базыльянскага манастыра» і «Хроніка ігуменаў, архімандрэнтаў, кцітараў і заступнікаў Гродзенскага Каложскага манастыра» высока ацэньваюць даследчыкі XX стагоддзя [2, с. 106]. Аднак айцец Ігнат Кульчынскі не толькі быў адным з першых, хто зацікавіўся мінулым нашай краіны, але і тым, хто прапагандаваў веды пра Царкву і гісторыю Вялікага Княства Літоўскага на захадзе Еўропы.

Ігнат Кульчынскі нарадзіўся ў 1694 [3, с. 249] (па іншых звестках – 1707) [1, с. 100] годзе. Няма пэўнасці што да месца яго нараджэння. Па звестках адных гісторыкаў ён паходзіў з Уладзіміра Валынскага [7, с. 471], паводле іншых – з ваколіц Гродна [1, с. 100]. З 1729 па 1735 год айцец Ігнат жыў і навучаўся ў Рыме [5, с. 28], дзе атрымаў тытул доктара тэалогіі. У Вечным Горадзе святар выконваў таксама функцыі генеральнага пракуратара кангрэгацыі базыльянаў і рэктара царквы святых Сергія і Вакха [5, с. 28]. У Рыме ж а. Ігнат Кульчынскі выдаў шэраг кніг, сярод якіх творы, прысвечаныя Жыровіцкай іконе Маці Божай: «Il Diaspro prodigioso di tre colori ovvero narrazione istorica delle tre immagini miracolose della B. V. Maria: la prima di Zirovice in Litvana, la seconda, del Pascolo in Roma, e la terza copia della seconda parimente in Zirovice detta de quei Polpoli Romana...» («Цудатворная трохкаляровая яшма, або гістарычны аповед пра тры чудатворныя абразы Дзевы Марыі: першы ў Жыровічах на Літве, другі – Паскола ў Рыме, і трэці – гэта копія другога, падараная рымлянамі ў Жыровічы») і «Signum magnum... Regina Maria Virgo, in thaumaturgo icone Zyroviesi... coronata...» («Вялікі знак... Валадаркі Дзевы Марыі, у чудатворнай іконе Жыровіцкай... каранаванай...») і «Oratio de beatissimae Virginis Mariae imagine Zyroviensi miraculis» («Малітва да найсвяцейшай Дзевы Марыі ў чудатворным Жыровіцкім абразе...»).

Пасля вяртання ў 1735 годзе ў Вялікае Княства Літоўскае айцец Ігнат Кульчынскі стаў архімандрэтам Гродзенскага Барысаглебскага Каложскага манастыра, і займаў гэтую пасаду аж да сваёй смерці ў 1747 годзе. Адначасова святар займаўся даследніцкай дзейнасцю, стварыў «Інвентар Гродзенскага Каложскага базыльянскага манастыра» і

«Хроніку ігуменаў, архімандрытаў, царкоўных старастаў і заступнікаў Гродзенскага Каложскага манастыра».

Каштоўнымі, аднак амаль невядомымі сучаснаму беларускаму даследчыку з’яўляюцца два творы, напісаныя айцом Кульчынскім у Рыме: «Specimen Ecclesiae Ruthenicae...» («Прыклад Рускай Царквы...») (1732) і «Appendix ad Specimen Ecclesiae Ruthenicae...» («Дадатак да Прыкладу Рускай Царквы...») (1734). Гэтыя творы паказваюць два важныя накірункі пошукаў Уніяцкай Царквой уласнай тоеснасці: гістарычныя даследаванні ўласных каранёў, а таксама месца Царквы ў дыялогу паміж Заходняй Еўропай і Масковіяй.

«Appendix...» (1734) даследчыкі спадчыны айца Кульчынскага лічаць больш каштоўным чым сам «Specimen...» [6, с. 139]. «Appendix...» з’яўляецца зборам крыніц, якія, на думку аўтара, важныя для заходняга чытача, які хоча зразумець спадчыну Ўсходняй Еўропы. У ім аўтар змясціў некаторыя дакументы, знойдзеныя ў бібліятэцы сваёй рэзідэнцыі пры царкве святых Сергія і Ваха ў Рыме і, магчыма, ў архіве Кангрэгацыі Прапаганды Веры [6, с. 139].

Крыніцы, змешчаныя ў «Appendix...» можна падзяліць на дзве групы: літургічныя і гістарычныя. Да літургічных трэба аднесці так званыя «Афіцыі» (па-славянску: службы з Мінэі) святога князя Уладзіміра, а таксама святых Барыса і Глеба. Богаслужбовыя тэксты ўсходняй Царквы вучоны бызльлянін пераклаў на лацінскую мову, каб зрабіць іх зразумелымі для заходняга чытача. Як вядома, богаслужбовыя тэксты утрымліваюць не толькі багаслоўскія, але і гістарычныя звесткі. Такім чынам, праз змяшчэнне службаў да святога Уладзіміра і святых Барыса і Глеба айцец Ігнат Кульчынскі імкнуўся даць заходняму чытачу ўяўленне пра пачаткі хрысціянства на рускіх землях.

Да літургічных крыніц можна аднесці таксама жыцці святых, якія не ўвайшлі ў працу айца Кульчынскага «Specimen...», і таму І. Кульчынскі змяшчае іх у «Appendix...». Гэта жыцці святога апостала Андрэя, які лічыцца апосталам Русі, і святой мучаніцы Параскевы, якая загінула падчас пераследу імператара Дзеаклеціана. Святая Параскева была вельмі шанаваная хрысціянамі на Русі.

Наступная літургічная крыніца ў «Appendix...» гэта “Маленне да бласлаўленага Язафата Кунцэвіча». Гэта паэтычны твор, які ўслаўляе жыццё і цноты бласлаўленага (а цяпер – святога) Язафата. У загалюку пазначана, што апублікаваны ён 12 верасня 1624 году ў рымскім калегіюме айцоў езуітаў навучэнцам грэцкай калегіі Фамой Ксеніцэпула [4, с. 221].

Важнай літургічнай крыніцай у «Дадатку...» з’яўляецца таксама каляндар. У «Specimen...» айцец Кульчынскі змяшчае літургічны каляндар Уніяцкай Царквы. У «Appendix...» аўтар прыводзіць каляндар

Маскоўскай Царквы, карыстаючыся як крыніцай працай нямецкага езуіта Папэброха [4, с. 154].

Гістарычная частка, прыведзеная айцом Кульчынскім, ахоплівае шырокі спектр матэрыялаў, якія належаць да розных гістарычных перыядаў. Напачатку аўтар падае помнікі старажытнай юрыдычнай думкі – законы кіеўскіх князёў Уладзіміра, Яраслава і Васіля Дмітрыевіча, якія датычаць размежавання кампетэнцый царкоўных і свецкіх судоў, а таксама дастасавання грэцкага Номаканону да рускай рэчаіснасці [4, с. 187-195]. І. Кульчынскі змяшчае дакументы царкоўных сінодаў, якія лічыў найважнейшымі для станаўлення Царквы Вялікага Княства Літоўскага: Кіеўскага (1260), які прыняў шэраг пастанаваў, накіраваных на рэфармаванне святарства; Навагародскага, які праходзіў у 1415 альбо 1417, калі князь Вітаўт імкнуўся да стварэння ў Вялікім Княстве Літоўскім незалежнай ад Масквы праваслаўнай мітраполіі; Кобрынскага (1629), які прывёў да аднаўлення Уніяцкай Царквы ў Вялікім Княстве Літоўскім [4, с. 197-220].

Наступны блок гістарычных матэрыялаў, якія прыводзіць айцец Ігнат Кульчынскі, гэта дакументы, звязаныя з пакутніцкай смерцю і беатыфікацыяй полацкага архібіскупа Язафата Кунцэвіча. Першым змешчаны ліст мітрапаліта Язэпа Вельяміна Руцкага да Папы Урбана VIII, у якім распавядаецца пра пакутніцкую смерць і просіць распачаць працэс далучэння яго да ліку бласлаўленых [4, с. 231-232]. Гэты ліст быў напісаны 31 снежня 1623 году, менш чым праз два месяцы пасля смерці Язафата. Змяшчае І. Кульчынскі таксама ліст мітрапаліта Руцкага да кардынала Актавіо Бандзіно, прэфекта кангрэгацыі прапаганды веры, да якога Руцкі звяртаецца за падтрымкай [4, с. 232-234]. Далей прыводзіць шэраг лістоў: Папы Урбана VIII да караля Жыгімонта III, рымскіх кардыналаў да нунцыя ў Польшчы і да уніяцкіх біскупаў, іх адказы на гэтыя лісты і г.д. [4, с. 234-243]. Усе гэтыя лісты напісаныя ў першыя паўгады з пасля смерці Язафата Кунцэвіча і таму з’яўляюцца каштоўным гістарычным матэрыялам і для сённяшніх даследчыкаў.

Да гістарычнай часткі працы трэба аднесці і храналогію вялікіх князёў рускіх, або маскоўскіх. Утрымлівае яна не толькі гістарычныя звесткі, але і легенды. Так, паходжанне маскавітаў І. Кульчынскі выводзіць ад Мосха, нашчадка Яфета, які ўзгадваецца ў кнізе Быццё [4, с. 261]. Першай у спісе вялікіх князёў вучоны базэльлянін узгадвае Тамірыс (альбо Тамір), царыцу скіфаў, якая ваявала з персідскім царом Кірам [4, с. 263]. Увогуле, маскавітаў айцец Ігнат Кульчынскі лічыць нашчадкамі старажытных скіфаў і сарматаў, пра якіх пісалі Гератот, Ксенафонт, Пталемей і іншыя антычныя гісторыкі [4, с. 261]. Аднак храналогія пачынаючы ад княгіні Вольгі і да імператрыцы Ганны Іванаўны, сучаснікам якой быў І. Кульчынскі, даволі дакладная.

Сярод гістарычных дакументаў, змешчаных у «Appendix» варта ўзгадаць таксама дадатак да спісу мітрапалітаў усёй Русі. У працы «Specimen» І. Кульчынскі прыводзіць спіс, які належаў да кіеўскай традыцыі. У «Appendix» айцец Ігнат прыводзіць адрозненні ў спісе маскоўскай традыцыі [4, с. 299].

Падводзячы вынік, можна сказаць, што зборнік «Appendix ad Specimen Ecclesiae Ruthenicae...» з'яўляецца цікавым помнікам гістарычнай думкі Уніяцкай Царквы XVIII стагоддзя. Праз сваю працу як гісторыка і выдаўца вучоны базыльянін хацеў зрабіць больш вядомай заходнім інтэлектуалам гісторыю, літургічнае і адміністрацыйнае жыццё Царквы Вялікага Княства Літоўскага, прыклады святых. У «Appendix...» можна заўважыць як сярэднявечныя тэндэнцыі (калі аўтар выводзіць гісторыю сучасных яму народаў ад Бібліі і старажытных гісторыкаў), так і тэндэнцыі, характэрныя для Новага часу (збор і выданне гістарычных дакументаў і літургічных тэкстаў). Ігнат Кульчынскі спрабаваў асэнсаваць месца сваёй Царквы ў гісторыі. Уніяцкую Царкву Вялікага Княства Літоўскага ён бачыў сапраўднай пераемніцай Царквы часоў Кіеўскай Русі. У дыялогу паміж Заходняй Еўропай і Маскоўскай дзяржавай Уніяцкую Царкву І. Кульчынскі бачыў як пасярэдніцу паміж гэтымі двума культурамі, якая перадае веды пра Маскоўскую дзяржаву на захад.

Спіс крыніц і літаратуры

1. Алексеев, Л.В. Игнатий Кульчинский – первый исследователь белорусских древностей / Л.В. Алексеев // Древности славян и Руси. – М., 1988. – С. 100 – 105.
2. Палуцкая, С.В. Ігнат Кульчынскі – першы гродзенскі краязнаўца / С.В. Палуцкая // Гістарычнае краязнаўства – дзейсны фактар інтэнсіфікацыі навучальнага працэса ў школе і ВНУ: тэзісы Рэспубліканскай навукова-метадычнай канферэнцыі. – Гродна, 1994. – С. 105 – 109.
3. Патрило, І. Нарис історіі василіян від 1743 до 1839 року / І. Патрило // Нарис історіі василіянскаго чину святога Йосафата. – Рим, 1992. – С. 183 – 274.
4. Kulczynski, I. «Appendix ad Specimen Ecclesiae Ruthenicae...» / I. Kulczynski – Paris, 1859.
5. Monumentae Ucrainae historica. – Рим, 1968.
6. Polski Sioownik Biograficzny / Polska akademia nauk, Instytut historii; red. naczelny E. Rostworowski. – Wrocław etc., 1971. – Т. 16. – S. 136 – 139.
7. Sioownik polskich teologow katolickich/Akademia Teologii Katolickiej; red. E. Wyczański. – Warszawa, 1982. – Т. 2. – S. 471 – 473.

Айцец Андрэй Крот, магістр тэалогіі, грэка-каталіцкая парафія Маці Божае Фацімскай г.Гродна

УДК

А.А. Бруйло (Гродна) ЦАРСКАЯ ПАЛІТЫКА Ў ДАЧЫНЕННІ ДА УНІЯЦКАЙ ЦАРКВЫ Ў 1838 – 1839 ГГ. З КАНАНІЧНАГА ПУНКТУ ПОГЛЯДУ

Рассматривается имперская политика российского царизма в отношении униатов в 1838 – 1839 гг. с канонической точки зрения, для чего автором использовались орасы Вселенских соборов, которые по настоящее время признаются православной церковью.

Пытанне царскай палітыкі ў дачыненні да уніятаў даволі добра распрацавана, але яшчэ маюцца белыя плямы. Пры наяўнасці шэрагу публікацый, якія сцвярджаюць аб тым, што лёс 1,5 мільёна вернікаў-уніятаў вырашыла менавіта барацьба царызма з нацыянальным рухам, што дэунізацыя і дэнацыяналізацыя ў той час “ішлі пад руку і ў адным напрамку”, роля гэтых публікацый у агульным корпусе літаратуры аб уніі невялікая, большая частка іх факталагічна не падмацавана, а канцэптуальна-кананічны кірунак на навуковым узроўні крытычна не разглядаецца.

Да пачатку 1838 г. ва уніяцкай царквы быў даволі моцны абаронца – мітрапаліт Іасафат Булгак, які трымаў у руках “усе ніці кіравання сваёй паствы”, і з яго аўтарытэтам якога лічыліся як самі вернікі, так і сінадальныя ўлады [2, с. 1134 – 1136]. 23 лютага І.Булгак памёр, і наступае новы перыяд дэунізацыі на Беларусі, які адрозніваецца ад папярэдніх як па інтэнсіўнасці, так па значнасці і гвалтоўнасці пераутварэнняў. Праваднікамі палітыкі дэунізацыі на яе апошнім этапе (1833 – 1839 гг.) сталі Іосіф Сямашка і Васіль Лужынскі [17 с. 68; 8 с. 94].

Для высвятлення стану гатоўнасці духавенства і прыхажан да знішчэння уніяцкай царквы вясной 1838 г. у заходнія губерні імперыі быў накіраваны дарадчык обер-пракурора Сінода камергер В. Скрыпціцын, які ў сваёй справаздачы паведамаў, што ў Беларускай епархіі далі згоду кінуць унію толькі 27 % святароў і 14% манахаў, а ў Літоўскай епархіі – адпаведна 77 і 32% [17, с. 68].

На нашу думку, з кананічнага пункту погляду пераварочване уніяцкага духавенства і ліквідацыю яго царквы нельга было праводзіць – справа вяртання ерэтычнага святарства даволі складаная. Згодна орасу №9 Першага Усяленскага сабора: “Аще некоторые без испытания произведены в пресвитеры, или хотя при испытании исповедали свои

грехи, но, после их исповедания, противу правила подвиглись человеки, и возложили на них руки: таковых правило не допускает до священнослужения. Ибо Кафолическая Церковь непременно требует непорочности” [3, с. 74] і орасу № 10: “Аще которые из падших произведены в клир, по неведению, или со сведением произведших: сие не ослабляет силы правила церковнаго. Ибо таковыя, по дознании, извергаются от священнаго чина [3, с. 74]”. Згодна гэтым пастановам, такія ўз’яднанья не могуць лічыцца праваслаўнымі святарамі і не павінны ўдзельнічаць ў набажэнствах. Святары пры пераводзе ў раваслаўную веру таксама павінны праходзіць іспыты на прыналежнасць да кліру, згодна орасу № 19 Першага Усяленскага сабора: “...Аще же испытание обрящет их неспособными к священству: надлежит им изверженным быть из священного чина. Подобно и в отношении к диаконам, и ко всем вообще причисленным к клиру, тот же образ действия да соблюдается” [3, с. 77].

Некаторыя сучасныя навукоўцы сцвярджаюць, што нават пасля так званага “уз’яднання” 52 % уніяцкага духавенства Беларускай епархіі і каля 20% у Літоўскай епархіі не далі падпіскі аб далучэнні да праваслаўя [7, с. 437].

Пераварочване уніятаў не магл быць агульнанародным, але толькі асабістым, паколькі ў кожнага сваё пакаянне, і дзеля знішчэння уніяцтва патрэбна была сторацэнтная згода, без аніякага ціску, чаго нельга сказаць пра дэунізацыю 1838 – 1839 гг. Паводле некаторых даследчыкаў, супраць “адмаўленцаў”, якія адказаліся даць падпіскі аб згозе кінуць унію ці “баламуцілі чэрнь”, пачаліся рэпрэсіі: іх каралі паніжэннем у пасадзе, выдленнем з прыхода, высылкай у глыб Расіі або зняволеннем у манастырскіх турмах [14, с. 250; 11, с. 56 – 57; 17 с. 68 – 70].

Яшчэ Кацярына II спрабавала далучыць беларукіх уніятаў да праваслаўя, але ў выніку ліберальнай палітыкі Паўла I да 90% уз’яданых вярнуліся назад у сваю веру [12, с. 107]. З наступным пераводам уніятаў у 1839 г. існавала пэўная праблема, бо згодна 11-му орасу Першага Усяленскага Сабора “Об отступивших от веры, не по принуждению, или не по причине отъятия именей, или опасности, или чего либо подобного, как то случилось в мучительство Ликиниево, Собор определил, являют милость им, аще и не суть достойны человеколюбия. Которые истинно покаются: те три года проведут между слушающими чтение писаний, яко верные: и семь лет да припадают в церкви, прося прощения: два же лета будут участвовать с народом в молитвах, кроме причащения святых тайн” [4, с. 74], гэтых уніятаў трэба было пераводзіць у праваслаўе на працягу 12 год з пакаяннем, што свецкія і духўныя ўлады Расійскай імперыі праігнавалі.

19 чэрвеня 1838 г. выйшаў указ аб форме адзення членаў Грэка-уніяцкай духоўнай калегіі – яна павінна быць такой жа, як і адзенне іншых духоўных чыноўнікаў з ведамства Сінода. Указ меў прыказны, а не дарадчы характар [1, с. 134] і меў на мэце спачатку павольна пераадолець знешнюю мяжу паміж веравызнаннямі.

24 чэрвеня 1838 г. уніяцкае духавенства было ў адрозненне ад духавенства рымска-каталіцкага вызвалена ад уплаты падаткаў. Пачынаючы з VIII рэвізіі, забаранялася браць кандыдатаў на святароў з падатных саслоўяў [1, с. 134], што з’яўлялася пэўнай спробай стрымаць пераход уніятаў у каталіцтва, зацікавіўшы духавенства матэрыяльна.

Пазбегнуць грамадскай напружанасці праваднікам дэунізацыі не ўдалося. У 1838 г. з III аддзела паведалялі імператару, “что приготовленные меры в целях присоединения их [униатов] имели совершенный успех в губерниях Литовских; в губерниях же Белорусских дело сие находилось не в столь удовлетворительном положении. Здесь оказывается сопротивление помещиков католиков и вредное влияние их на крестьян-униатов...” [15, с. 184 – 185].

Каб пераадолець супраціў уз’яднанню, 26 студзеня 1839 г. было выдадзена “Положение секретного комитета о мероприятиях по ликвидации униатской церкви” [19, с. 161]. У ім прадпісвалася адзінства вярхоўнай і мясцовых уладаў у дзеяннях і загадах, надзяленне генерал-губернатораў надзвычайнымі паўнамоцтвамі, нават прадугледжвалася ўвядзенне на Беларусь дадатковага войска. Духавенству дазвалялася “остаться при местных обычаях своих, не противных православию”, пры ранейшым знешнім абліччы [19, с. 161]. З кананічнага пункту гледжання гэта было нелегітымна, бо, згодна Шостаму Сусветнаму Сабору (орас № 27), “Никто из числящихся в клире да не одевается в неприличную одежду, ни пребывая во граде, ни находясь в пути, но всякий из них употребляет одежды, уже определенные для состоящих в клире. Аще же кто учинит сие: на одну седмицу да будет отлучен от священнослужения” [16, Сабор 6, орас 27].

“Усеагульны перавод” уніятаў у пануючую веру праводзіўся з парушэннем свабоды веравызнання і з выкарыстанем мер прымусу, а не праз пакаянне, праз якое павінны былі пераводзіць іх у праваслаўе, як ерэтыкоў, якія прызнаюць трыадзінства Хрыста [23, с. 551; 3, с. 119; 16, соб. 2, орас 7].

Распараджэннямі афіцыйнага Пецяярбурга, шэраг з якіх даводзілі да святароў тайна, прадугледжвалася наступнае: “Для ободрения священников, которые лишатся помещичьих пособий, выдавать им единовременные пособия (до 360 тыс. рублей), ... комитет вполне разделял мнение Министра государственного имущества о необходимости и на будущее время обеспечить постоянное содержание

воссоединенного духовенства... И отведение униатскому духовенству необходимого количества земли...” [19, с. 162]. Але, як зацвердзіў Шосты Усяленскі Сабор (орас 22): “Во епископы, или в какую бы то ни было степень клира поставляемых за деньги, а не по испытанию и избранию за образ жизни, повелеваем извергать, такожде и тех, коими они поставлены” [16, сабор 6, орас 22]. Матэрыяльнае стымуляванне ўз’яднанага духовенства было не зусім легетымным, таксама згодна Чацвёртаму Усяленскаму Сабору (орас 2).

У адносінах да апазіцыйнага духовенства практыкавалі пазбаўленне волі, высылку, у адносінах да апазіцыйнай шляхты – эканамічныя меры: увядзенне ў маёнтках інвентароў [19, с. 162].

4 лютага 1839 г. “Государь повелел дозволить” далучыць да Літоўскай епархіі грэка- уніяцкую царкву Беларускай епархіі [1, с. 135].

12 лютага 1839 г. у Полацку “уніяцкая хвароба скончылася летальным взыходам”: В.Лужынскі і І.Сямашка з 24-ма вышэйшымі духоўнымі асобамі склалі саборны акт аб жаданні далучыцца да праваслаўя. Сабор накіраваў прашэнне да Мікалая I з просьбай дазволіць гэта далучэнне [1, с. 138 – 141]. Увогуле усе дэунізацыйныя справы ішлі праз цара (які з 1721 г. займаў месца патрыярха), і Сінод – свецкі орган кіравання царквою, але на Пятым Усяленскім Саборы быў прыняты орас аб тым, што кожны міранін, які захоча кіраваць архіепіскапам, будзе падвергнуты анафеме. З гэтага пункту погляду пастановы цара і Сінода ў дачыненні уніятаў таксама нельга лічыць легітымнымі. У 1839 г. такой думкі прытрымліваліся частка духовенства і людзей свецкіх, якія сталі ў апазіцыю “ілжэцаркоўнамага” кіраўніцтва на чале з Мураўёвым. Ні цар, ні Сінод не мелі права зацвярджаць на пасадзе царкоўных служачых, бо неабходна размяжоўваць уладу свецкую і духоўную [16, 7 сабор, орас 3; 6 сабор, орас 38].

Каб папярэдзіць бунт, якога афіцыйны Пецярубурж усур’ез чакаў, перад абнародаваннем саборнага рашэння віцебскі, магілёўскі, мінскі і смаленскі генерал- губернатар П.Д Дзякаў, карыстаючыся “Положением секретного комитета о мероприятиях по ликвидации униатской церкви” ад 26 января 1839 г. [19, с. 161], накіраваў у Мінскую губерню 200 казакаў, размеркаванаў па Сенненскім, Лепельскім, Полацкім, Дрысенскім і Себежскім паватах 300 казакаў [22, с. 121 – 122], што было парушэннем свабоды выбара веры, без чаго не можа быць ні пакаяння, ні пераварочвання.

Уніяцтва, такім чынам, было зламана з дапамогай сілы, але вера ў сэрцах вернікаў, настальгія па страчанай уніі жыла на працягу дзесяцігоддзяў і часткова дайшла да нашага часу [13, с. 98 – 102; 20, с. 200; 21, с. 180 – 184]. Частка уніятаў, абураных гвалтоўнасцю працэса дэунізацыі, добраахвотна перайшла ў рыма-каталіцтва [10, с. 128].

Гродзенскі губернатар Ф. Мірковіч паведамляў Мікалаю I пра непрыязнь мясцовых жыхароў да Расіі, бо яна знішчыла іх веру [8, с. 94].

З кананічнага пункту гледжання перавод уніятаў у панючую веру ажыццяўляўся з адступленнем ад шэрагу норм, прадугледжаных пастановамі Сусветных Сабораў.

Спіс крыніц і літаратуры

1. Акты, издаваемые Виленскою комиссиею для разбора древних актов.– Т. 16: Документы, относящиеся к истории церковной унии в России. – Вильна: Тип. «Русский почин», 1889.
2. Описание архива западнорусских униатских митрополитов. – Т. 2: 1701– 1839. – СПб., 1907.
3. Деяние вселенских соборов. – Изд. 3-е. – Т. 1. – Казань: Тип. «Центральная», 1910. – 402 с.
4. Деяние вселенских соборов. – Изд. 2-е. – Т. 2. – Казань: Тип. «Императорского университета», 1892. – 199 с.
5. Гарнак, А. История догматов. – Ч. 1. Кн. 1, 2: Общая история европейской культуры / А.Гарнак. – СПб., 1911.
6. Гарнак, А. История догматов. – Ч. 2. Кн. 1, 2, 3: Общая история европейской культуры / А.Гарнак. – СПб., 1911.
7. Лазіцкі, В.Л. Гісторыя Беларусі: Поўны курс падрыхтоўкі да тэсціравання і экзамену. У 3 ч. – Ч. 2: ад сярэдзіны XVI ст. да 1917 г. 3-е выд. / В.Л. Лазіцкі. – Мінск: ТэтраСистемс, 2007. – 608 с.
8. Гісторыя Беларусі: У 6 т. Т. 4: Беларусь у складзе Расійскай імперыі (канец XVIII – пачатак XX ст. / М. Біч, В. Яноўская, С. Рудовіч і інш. – Мінск: Экаперспектыва, 2005.
9. Шыбека, З. Нарыс гісторыі Беларусі. 1795 – 2002 / З.Шыбека. – Мінск, 2003. – 490 с.
10. Асіноўскі, С. Унія: ад Брэста да Полацка // Архівы і справаводства. – 2008. – № 6. – С.120 – 130.
11. Марозава, С. В. Супраціў дэмантажам уніяцкай царквы на Гродзеншчыне ў 30-60-я г. XIX ст. / С. В. Марозава // 60-летие образования Гродненской области: материалы Международной научной конференции / Отв. ред. В.А.Белозорович. – Гродно: ГрДУ, 2004. – С. 53 – 59.
12. Марозава, С. В. Уніяцкая царква ў культурна-гістарычным развіцці Беларусі (1569 – 1839 г.): Навучальны дапаможнік па спецкурсу для студэнтаў спецыяльнасці Г 0501 – Гісторыя з дадатковай спецыяльнасцю культуралогія / С.В.Марозава. – Гродна, 1996. – 111 с.
13. Падокшын, С. А. Унія. Дзяржаўнасць. Культура (філасофска-гістарычны аналіз). 2-е выд. / С. А. Падокшын. – Мінск: Беларуская навука, 2000. – 111 с.
14. Марозава, С. В. Уніяцкая царква у этнакультурным развіцці Беларусі (1569 – 1839 гады) / С. В. Марозава; пад навук. рэд. У.М. Конана. – Гродна: ГрДУ ім Я. Купалы, 2000. – 352 с.
15. «Россия под надзором»: отчеты Третьего отделения. 1827 – 1869: сборник документов / сост. М. Сидорова и Е. Щербакова.- М.: Рос. фонд культуры «Российский архив». 2006.
16. Каноны Православной Церкви / Правила Вселенских Соборов I, II, III, IV, V, VI, VII. Режим доступа: <http://www.magister.msk.ru/>

17. Филатова, Е. Н. Конфессиональная политика царского правительства в Беларуси. 1772 – 1860 гг. / Е. Н. Филатова. - Минск: Бел. наука, 2006.
18. История Беларуси в документах и материалах / авт.- сост. И. Н. Кузнецов, В. Г. Мазец. - Минск: Амалфея, 2000.
19. Kozak, S. Unia Brzeska: oczekiwania i rzeczywistosc / S. Kozak // Unia Brzeska z perspektywy czterech stuleci. – Lublin: KUL, 1998.
20. Radwan, M. Carat wobec kosciola greckokatolickego w zaborze Rosyjskim. 1796 – 1839 r. – Roma-Lublin: Polski instytut kultury chrzescijanskiej, 2001.
21. Грыгор’ева, В. Уніяцтва у Беларусі: ад Полацкага сабору 1839 г. і да нашых дзён / В. Грыгор’ева, У. Навіцкі, А. Філатава // 3 гісторыі уніяцтва у Беларусі (да 400-годдзя Брэсцкай уніі) / С. Марозава, Т. Казакова, Ю. Бохан і інш.; пад рэд. М. В. Біча і П. А. Лойкі. – Мінск: НКФ “Экаперспектыва”, 1998.
22. Слободко, С. Закон Божий / С. Слободко. – 6-е изд. – Jordanville: Holy Trinity Monastery, 1999.

Аляксей Бруйло, студэнт факультэта гісторыі і сацыялогіі Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Я.Купалы.

УДК 94 (476)

П.Т. Сцяцкевіч (Гродна) ПАЛІТЫКА ЎРАДА РАСІЙСКОЙ ІМПЕРЫІ НА БЕЛАРУСКІХ ЗЕМЛЯХ У АДНОСІНАХ ДА ІУДАІЗМА (АПОШНЯЯ ТРЭЦЬ ХVІІІ – СЯРЭДЗІНА ХІХ ст.)

В статье рассматриваются основные направления политики царского правительства в белорусских губерниях в последней трети ХVІІІ – середине ХІХ в. в отношении иудаизма.

З далучэннем Беларусі і Літвы да Расійскай імперыі іудаізм стаў новай канфесіяй на яе тэрыторыі. Адносіны да яе былі цесна звязаны з адносінамі да яўрэйскага народа, асноўная частка якога пражывала ў гарадах і мястэчках. У канцы ХVІІІ ст. на тэрыторыі былога Вялікага княства Літоўскага пражывала каля 385 тыс. яўрэяў [1, с. 135].

У другой палове ХVІІІ ст. рэлігійнае жыццё яўрэйскага грамадства не было застылым і аднародным. Побач з артадаксальным іудаізмам сярод абшчын распаўсюджваўся хасідызм (ад хасід – набожны, вучэнне набожнасці). Гэтае вучэнне асабліва падтрымлівала бяднейшая частка яўрэйскіх абшчын. У хасідаў цадзік (прапаведнік) станавіўся духоўным кіраўніком абшчыны. Ён даваў веруючым практычныя саветы, цікавіўся ўсімі дробязямі іх жыцця. Людзі прыходзілі да яго па суботах і святах. У час сумесных трапез цадзік выкладаў сваё вучэнне. Адным з прадстаўнікоў хасідызму на Беларусі быў рабін Шнеўр-Залман бен

Барух (Залман Шнеерсон, 1747 – 1812). Ён надаў хасідызму больш рацыяналістычны характар, а хасідскаму вучэнню – элементы рабінізму.

На чале артадаксальнага іудаізму стаяў знакаміты вучоны-талмудыст І. Віленскі (1720 – 1797), вядомы ў народзе пад імем Гаон, што ў перакладзе азначае «геній». Ён карыстаўся выключным аўтарытэтам на Беларусі і ў Літве. Гаон Ілія вучыў, што іудзеям патрэбна грунтоўна вывучаць Біблію, у якой знаходзяцца іх карані. Неабходна адмовіцца ад традыцыйнай сістэмы школьнай адукацыі і ўвесці вывучэнне і Бібліі, талмудысцкай пісьменнасці і яўрэйскай мовы, а таксама вывучаць медыцыну, астраномію і матэматыку, бо без іх немагчыма зразумець некаторыя пытанні ў Бібліі і Талмудзе [2, с. 41].

Прыхільнікаў артадаксальнага іудаізму непакоіла распаўсюджванне хасідызму, у якім яны бачылі небяспечны для іудаізму раскол на секты. На баку артадоксаў стаялі багатыя купцы, якія аказвалі ім матэрыяльную падтрымку. Праціўнікі хасідызму пачалі барацьбу супраць сектанцтва.

У 1789 г. у Пецярбург прыйшоў данос, які зыходзіў ад віленскіх праціўнікаў хасідаў. У даносе рабін Шнеўр-Залман і яго прыхільнікі называліся палітычнымі злачынцамі, шкоднымі для дзяржавы. Шнеўр-Залман і сем хасідаў былі арыштаваны і адпраўлены ў лістападзе 1798 г. у Пецярбург. Многіх хасідаў заключылі ў мясцовыя турмы. Глава хасідаў паўстаў перад Тайнай экспедыцыяй. Павел І не знайшоў у паводзінах хасідаў нічога шкоднага для дзяржавы і загадаў вызваліць усіх зняволеных. Але за імі быў устаноўлены нагляд паліцыі [1, с. 137].

Крыху палепшыла становішча хасідаў Палажэнне 1804 г. У ім адзначалася, што хасіды маюць права будаваць свае сінагогі і выбіраць сваіх рабінаў. Але кагал у кожным горадзе павінен быў быць толькі адзін.

У 1806 г. ва ўсе краіны Еўропы быў разасланы маніфест Напалеона аб скліканні «велькага Сінедрыона» (сходу мудрацоў у Іерусаліме). Гэта занепакоіла ўрады Прусіі, Аўстрыі і Расіі, якія дапускалі думку, што перад пачаткам вайны яўрэяў, якія жылі ў месцах чакаемых баявых дзеянняў, гэтым маніфестам можна было перацягнуць на свой бок. Міністр унутраных спраў Расійскай імперыі Качубей прадпісаў начальнікам заходніх губерняў сачыць за тым, каб не было ніякіх адносін паміж рускімі і французскімі яўрэямі. У цыркуляры да генерал-губернатораў рэкамендавалася даводзіць да ведама яўрэяў, што парызскі Сінедрыён імкнецца да змянення іудзейскай рэлігіі. У той жа час Сінод распаўсюджваў сярод праваслаўнага духавенства свой цыркуляр, у якім адзначалася, што Напалеон – вораг царквы і сябар яўрэяў.

Кіраўнік беларускіх хасідаў З. Шнеерсон выказаў свае адносіны да закліку Напалеона ў такім прароцтве: «Если победит Бонапарт, богатство евреев увеличится и положение их поднимется, но зато отдалится сердце их от отца нашего небесного; если же победит наш царь Александр, сердца еврейские приблизятся к отцу нашему небесному, хотя увеличится бедность Израиля и положение его унижится». І яўрэйскае насельніцтва ў час вайны 1812 г. падтрымала рускае войска [3, с. 288].

Тым часам нагляд за хасідамі з боку паліцыі працягваўся. Так, 4 студзеня 1840 г. віленскі ваенны губернатар загадаў гродзенскаму грамадзянскаму губернатару «распорядиться о проведении через благонадежного чиновника секретным образом аккуратнейшего изыскания и открытия означенной секты, всех покушений ея и принадлежащих к оной лицах уведомляя меня» [1, с. 138].

Жыццё яўрэйскага народа рэгламентавалася ўрадам. Традыцыйна яўрэйскія абшчыны групаваліся вакол сваіх рабінаў. Па «Палажэнні аб яўрэях» 1804 г. яны павінны былі зацвярджацца губернатарам. Акрамя таго, з 1812 г. рабін павінен быў ведаць адну з трох моў – рускую, польскую або нямецкую. Новыя папраўкі ўнесла «Палажэнне аб яўрэях» 1835 г., якое пашырыла абавязкі рабінаў. Зараз іх задачай было назіраць не толькі за рэлігійным жыццём, але і «направлять евреев к соблюдению нравственных обязанностей, к повиновению общин государственным законам и установлениям властей» [2, с. 154].

Новую сінагогу або малітоўную школу яўрэйскае грамадства магло адчыніць з дазволу губернатара. Малітоўныя школы адчыняліся, калі налічвалася 30 і больш яўрэйскіх дамоў, а калі больш 80 – сінагогі.

У 1840 г. царскі ўрад вырашыў зацвердзіць пасаду яўрэйскіх губернскіх рабінаў, якіх павінны былі рыхтаваць рабінскія вучылішчы. У 1847 г. такія вучылішчы былі адчынены ў Вільні і Жытоміры. Але яўрэйскае грамадства не жадала выбіраць рабінамі выпускнікоў гэтых вучылішчаў, лічачы іх недасведчанымі ў яўрэйскіх навуках. Не выконваўся і закон 1857 г., згодна з якім яўрэйскія грамадствы павінны былі выбіраць рабінаў з тых асоб, якія скончылі курс у рабінскіх вучылішчах, у казённых яўрэйскіх вучылішчах другога разраду або мелі атэстат аб заканчэнні сярэдніх ці вышэйшых навучальных устаноў агульнага тыпу. Пасля скасавання рабінскіх вучылішчаў іх месца занялі яўрэйскія настаўніцкія інстытуты. Але праблема заставалася. Яўрэйскія абшчыны згодна з рашэннем улад выбіралі так званых «казённых» рабінаў, але бачылі ў іх толькі чыноўнікаў, якія вялі акты грамадзянскага стану. Разам з імі выбіралі і духоўных рабінаў, якіх і лічылі сваімі сапраўднымі духоўнымі кіраўнікамі. З пункту гледжання расійскага заканадаўства гэтыя рабіны не мелі правоў і таму яўрэйскія

грамадствы неаднаразова ставілі перад уладамі пытанне аб іх легалізацыі. Пытанне гэтае было вырашана часткова: у склад духоўных праўленняў малітоўных абшчын было дазволена ўключыць так званых «вучоных», гэта значыць тлумачальнікаў веры і рэлігійных пытанняў [1, с. 140].

У 1840 г. быў створаны «Комитет для определения мер преобразования евреев» на чале з міністрам дзяржаўных маёмасцяў графам Д. Кісялёвым, які прапанаваў рэформу, згодна з якой неабходна было заснаваць школы «в духе, противоположном нынешнему талмудическому учению», скасаваць кагалы, падпарадкаваць яўрэяў агульнаму кіраванню, увесці інстытут губернскіх рабінаў, якія б атрымлівалі грошы ад казны, забараніць нашэнне традыцыйнай вопраткі, даць яўрэям магчымасць вярнуцца да земляробства. Але поўнасьцю гэтая рэформа не была здзейснена.

Каб супрацьстаяць рэлігійнай адукацыі яўрэяў, у 1843 г. быў створаны Рабінскі камітэт пры Міністэрстве народнай асветы. У яго склад увайшлі галава артадоксаў рабін І. Валожынскі і прадстаўнік хасідаў рабін М. Любавіцкі, банкіры Гальперын і Штэрн. Камітэтам была афіцыйна ўхвалена школьная свецкая праграма для яўрэяў. З 1847 г. пачалі адчыняцца казённяя яўрэйскія вучылішчы. Так, у 1860 г. у Мінскай губерні іх налічвалася шэсць са 103 вучнямі [4, с. 115].

Яшчэ з часоў сярэднявечча з Еўропы пераходзілі ў Рэч Паспалітую, а адтуль у Расійскую імперыю рытуальныя нагаворы – абвінавачванні яўрэяў у выкарыстанні хрысціянскай крыві. Відаць, менавіта яны выклікалі антысемітызм з боку хрысціянскага насельніцтва. У канцы XVIII – першай палове XIX ст. на тэрыторыі беларуска-літоўскіх губерняў неаднаразова разглядаліся справы па так званых «рытуальных забойствах». У 1799 г. у Сенненскім павеце Магілёўскай губерні каля яўрэйскай карчмы знайшлі труп жанчыны. У яе забойстве былі абвінавачаны чатыры яўрэі. Вясной 1816 г. каля Гродна знайшлі забітую дзяўчынку. Па горадзе пайшлі чуткі, што яна «кончила жизнь от рук жидовских». Справай занялася следчая камісія. Вынікі следства былі накіраваны ў Пецябург, дзе іх палічылі недарэчнымі, а справу загадалі перапыніць.

17 сакавіка 1817 г. Аляксандрам I было загадана, каб “впредь евреи не были обвиняемы в умерщвлении христианских детей без всяких уликов, по единому предассудку, что якобы они имеют нужду в христианской крови” [1, с. 141].

З 1823 па 1835 г. вялася Веліжская справа, па якой было прыцягнута да следства 40 чалавек, у 1853 г. разглядалася Саратаўская справа, якая ў некатай ступені тычылася любавіцкіх хасідаў. У сувязі з гэтымі справамі 20 снежня 1855 г. пры Міністэрстве ўнутраных спраў была створана спецыяльная камісія «по вопросу об употреблении евреями

христианской крови с религиозной целью». Яна займалася вывучэннем старажытных яўрэйскіх рукапісаў. Камісія, членамі якой былі прафесары Левісан і Хвольсан, протаіерэі Паўскі і Сідонскі, старшыней – член савета Міністэрства ўнутраных спраў Гірс, прыйшла да высновы, што ў старажытных кнігах няма нічога, што магло б сведчыць аб выкарыстанні яўрэямі хрысціянскай крыві ў абрадах [5, с. 103].

Дзеля заахвочвання пераходаў іудзеяў у хрысціянства царскі ўрад праводзіў сярод яўрэйскага насельніцтва шэраг мерапрыемстваў. У 1817 г. было заснавана «Таварыства ізраільскіх хрысціян». Праводзілі місіянерскую дзейнасць і члены Расійскага біблейскага таварыства. У 1820 г. яно пачало працу над перакладам Новага Запавету на старажытнаяўрэйскую мову. У мясцовыя аддзяленні таварыства адпраўляліся Бібліі на гэтай жа мове і лонданскія выданні Новага Запавету на ідыш. Яўрэйскае грамадства палічыла за лепшае не працівіцца волі вярхоў. Так, віцебскія яўрэі закупілі першую партыю дадзеных кніг Новага Запавету, мінскія ўнеслі ў фонд біблейскага таварыства 153 руб. 40 кап. [5, с. 172].

На працягу першай паловы XIX ст. адбываліся пераходы з іудаізму ў хрысціянства. Яны былі як добраахвотныя, так і гвалтоўныя. Так, у 1834 г. бабруйскія мяшчане скардзіліся ў земскі суд, што 18 верасня яўрэйскі хлопчык, сын мяшчанкі Леі Гінзбург, быў ахрышчаны памешчыкам Асецкім ва ўніяцкую веру без згоды маці [1, с. 142]. Урад не абмяжоўваў пераходы з іудаізму ў хрысціянства, але забараняў пераходы з хрысціянства ў іудаізм.

У цэлым трэба адзначыць, што хаця ў другой палове XIX ст. вострых рознагалоссяў па міжканфесіянальных пытаннях ужо не было (маюцца на ўвазе ўзаемаадносіны паміж іудзеямі і хрысціянамі), аднак гэтая праблема яшчэ заставалася. Тым больш, што мясцовыя ўлады прытрымліваліся думкі, што яўрэйства – гэта «дзяржава ў дзяржаве», шкодная і небяспечная як для Расіі, так і для ўсяго хрысціянскага свету.

Спіс крыніц і літаратуры

1. Канфесіі на Беларусі (к. XVIII – XX ст.) / В.В.Грыгор'ева, У.М. Завальнюк, У.І. Навіцкі, А.М. Філатава. – Мінск: ВП “Экаперспектыва”, 1998. – 340 с.
2. Кандель, Ф. Очерки времён и событий: из истории российских евреев / Ф. Кандель. Ч. 1. – Иерусалим: Ассоциация «Тарбут», 1988. – 245 с.
3. Дубнов, С.М. Новейшая история еврейского народа от французской революции до наших дней / С.М.Дубнов. – В 3 т. – Т. 1. – М.: Мосты культуры, 2002. – 488 с.
4. Кандель, Ф. Очерки времён и событий: из истории российских евреев / Ф. Кандель. Ч. 2. – Иерусалим: Ассоциация «Тарбут», 1988. – 286 с.
5. Гасратян, С.М. История и идеология еврейского религиозного движения XIX – XX веков / С.М.Гасратян. – М.: ИВ РАН, 1999. – 237 с.

Пётр Сцяцкевіч, кандыдат гістарычных навук, працуе на кафедры грамадскіх навук Гродзенскага дзяржаўнага аграрнага ўніверсітэта

УДК 2 – 9(476) (075.8)

В.Н. Линкевич (Гродно) **М. О. КОЯЛОВИЧ О КОНФЕССИОНАЛЬНОЙ** **СИТУАЦИИ В БЕЛОРУССИИ В 1860-е – 1880-е гг.**

Статья посвящена изучению конфессиональной истории Белоруссии 60-х – 80-х гг. XIX века. Показан вклад в её разработку отечественного историка, публициста и общественного деятеля М.О. Кояловича.

В дореволюционный период изучением конфессиональной истории Белоруссии занимались в основном выходцы из среды духовенства (в основном православного), для которых изучение истории тогдашнего Западного края органически сочеталось с борьбой за паству, против католицизма. В большинстве своем эти авторы (М. Коялович, С. Рункевич, А. Миловидов, Е. Орловский и др.), придерживались традиционалистских воззрений и принадлежали к консервативному направлению в историографии, которое определилось с середины XIX столетия, и было тесно связано с общим курсом политики царского правительства в Белоруссии на укрепление русских начал и влияния православия. Являясь приверженцами общеславянского и общерусского единства, консервативные историки считали, что белорусы наряду с великороссами и малороссами (украинцами) являются частью единого русского народа. Православие, по их мнению, служит основой его духовного развития и политического единства [1, с. 164 – 165]. В этой связи “русскость” и православие выступали в неразрывном единстве. В то же время католицизм рассматривался ими как явление чужеродное для Белоруссии, принесенное сюда из Запада через Польшу, как средство полонизации белорусов. История религиозных взаимоотношений представлялась ими как борьба верующих в защиту своей (православной) веры, против попыток ополячивания и окатоличивания народа Белой Руси.

Существенный вклад в изучение церковной истории и межконфессиональных отношений в Белоруссии внёс М.О. Коялович. Несмотря на то, что главные труды основоположника «западнорусизма» посвящены белорусской истории XIV – первой половины XIX века, конфессиональная ситуация в белорусских губерниях в пореформенный период представлена в его многочисленных публикациях на страницах светских и церковных изданий. Наиболее важными и значимыми из них являются следующие статьи: «Новая уния Польши и так называемой Литвы, т.е. Западной России» (1882 г.), «Вопрос о примирении с поляками» (1879 г.), «Историческое призвание западно-русского

православного духовенства» (1863 г.), «Вероисповедные обращения и соращения в Западной России» (1881 г.), «По поводу предстоящего соглашения с Римом» (1888 г.) и др.

Выходец из семьи православного священника, глубоко постигнув историю своего народа, являясь очевидцем происходивших в тогдешнем Северо-Западном крае общественных событий, М.О. Коялович хорошо осознал всю сложность этно-конфессиональных процессов, характерных для данного региона. Поэтому, он пытался не только высказать свои суждения о сложившейся ситуации, но и выявить глубинные истоки межконфессиональных противоречий. Их он нашёл в политических событиях XVI века, связанных с включением белорусских земель в состав Речи Посполитой. Влияние Польши на белорусское общество, по мысли историка, «испортило западнорусское общество, привело к разделению его национальных, религиозных и культурно-бытовых начал жизни», расколу белорусского общества на его знатнейшую часть, которая приняла польскую культуру и католицизм, и простой народ, отстаивающий свою народность и православную веру [2, с. 53 – 54; 3, с. 13].

М.О. Коялович высказывал горькое сожаление по поводу жестокой расплаты западнорусов за союз с Польшей, так как в этом союзе они потеряли не только свою аристократию, но и свою веру и культуру. Следствием этого стало то, что и в его время среди белорусов «оказалось...слишком много людей, испорченных Польшей и тянувшихся к ней назад» [1, с. 60]. Национальное возрождение своего народа он связывал с укреплением в Белоруссии русского влияния и православия. Православная церковь, в отличие от католической, по утверждению Кояловича, была истинной защитницей народа Западной России, так как она объединяла под своей сенью всех верующих, невзирая на их социальное положение. Церковь влекла к себе не только как хранительница древнего славянского языка, но и как символ былого политического единства, символ верности своим историческим традициям. Коялович был убежден в том, что православие – это нерушимый фундамент единства восточных славян в прошлом, настоящем и будущем, так как в народном сознании твердо закреплена установка на то, что «русскому неестественно быть неправославным» [4, с. 3].

Коялович горячо приветствовал правительственные меры, и в особенности усилия виленского генерал-губернатора М.Муравьева, предпринятые после подавления польского восстания 1863 года, по деполонизации Западного края, в том числе мероприятия по расширению влияния православия (строительство православных церквей, открытие церковно-приходских школ, восстановление и

развитие церковных братств). Это, по его мнению, содействовало возврату народа Белой Руси к своим культурным и духовным истокам. Непосредственным результатом проводимой политики стало упрочение здесь русско-православных основ и некоторое ослабление польско-католического влияния [5, с. 396]. «Устройство крестьянского дела, улучшение положения и значения православного духовенства, отмечал Коялович в одной из своих публикаций в «Литовских епархиальных ведомостях», подняли высоко русское имя, русскую, православную силу, а паны и ксендзы, опозоренные изменой и смутой, страшно пали в глазах даже народа латинской веры. Необыкновенный ум и несокрушимая твердость графа Муравьева давали прочность этому направлению в глазах всех. Эти начинания были продолжены при губернаторе Кауфмане, человеке высокого нравственного развития и глубокой сердечности. Быть православным стало в глазах народа великой честью...Крестьяне латинской веры, кто обладал цельностью и решительностью, устремились в православие»[6].

Однако в дальнейшем, по мнению Кояловича, конфессиональная политика царской администрации в регионе подверглась ревизии и стала носить более либеральный характер, что имело негативные последствия для православия. «Пришли новые времена – говорить в статье Кояловича за 1879 год, – Латиняне высоко подняли голову и стали просто глумиться над новообращенными, оставленными с русской стороны без всякого внимания» [6]. В этой связи вполне логичной была и критика, которую Михаил Осипович высказывал в адрес высокопоставленных чиновников за непоследовательность и противоречивость их действий. «С приходом нового губернатора Потапова ситуация изменилась: Всё дело обращения в православие,двигаемое до сих пор всеми русскими силами страны, брошено на руки одного духовенства. Но и духовенство не оставлено при своих силах. Ещё более открыто и смело тот же генерал Потапов унижал это духовенство и осуждал его миссионерскую деятельность. Выступление Потапова, в котором он заявил: «Незачем обращать здесь в православие» привело в смятение. Бросались на произвол судьбы сами официальные бумаги по проверке православного и латинского народонаселения. Смятение пошло вниз и выразилось в многочисленных соращениях, захватывавших и чаще даже таких людей, которые вовсе не думали соращаться» [5, с. 132].

Ошибки в проведении правительственного курса, указывает Коялович, привели к тому, что в ряде мест, где должности занимали поляки-католики, православное население испытывало угрозы и оскорбления, и даже подвергалось откровенным притеснениям. «Но есть вещи ещё печальнее, – отмечает Коялович, – Деятели эти во многих

местах могут уже опираться и на легальные силы страны. На должности, ближе всего касающиеся дела народа – урядников, писарей, волостных старшин и сельских старост, пробралось много латинских фанатиков, и они давят православный народ. Из среды этого народа раздаются уже жалобы на преследования за православную веру. В одной местности с преобладающим населением латинского закона (Виленской губернии и уезда) были даже такие ужасные случаи, что один православный крестьянин с отчаяния, от невыносимых преследований за веру, наложил на себя руки, а другой насилу был удержан от этого своим священником... «Ты, батюшка, знаешь, отвечал последний на вопрос священника, о побуждениях к столь ужасному поступку, ты знаешь, какое наше положение православных между католиками, преследующими нас на каждом шагу; от них нам положительно нет житья!» [7, с. 145 – 146]. Такой трагический пример Коялович привел не случайно. Так он пытался показать всю сложность ситуации и одновременно привлечь внимание российского общества и власти к проблемам тогдашнего Северо-Западного края, где православие, несмотря на его статус как «господствующей и первенствующей веры», а также на определённые меры по упрочению его места и роли в общественной жизни региона, находилось в непрестом положении.

Переходы верующих из католицизма в православие и наоборот, часто имевшие место в рассматриваемый период, оставались главным фактором межконфессиональной напряженности. На это обстоятельство обращал серьезное внимание и Коялович. «При том сильном смещении вероисповеданий, какое там есть, и при той страстности во взаимных отношениях двух главных вероисповеданий этой страны – православного и латинского, какая там развития историей и современными ошибками обеих сторон, в западной России то и дело обнаруживается, что то латиняне перетягивают к себе православных и употребляют для этого незаконные средства, то православные обращают в свою веру латинян подобными же способами, и главное, почти в каждом подобном случае обнаруживается неустанная, страстная борьба между последователями обоих вероисповеданий», – отмечал историк в своем письме к главному редактору «Церковно-Общественного Вестника» [8]. При этом основным объектом борьбы являются бывшие униаты, которые подлежали возвращению в лоно православия. Однако значительная их часть противилась этому, в силу того, что в их среде пустило глубокие корни «латинство» (католицизм). «Нагло, жестоко целые сотни и тысячи народа, как стадо баранов, загоняются в униатские церкви. Затем эти же люди или ближайшие их потомки тоже, как стадо баранов, выгоняются из униатских церквей и загоняются в латинские костёлы. Наконец ещё более странное явление, когда настает

времена православия, когда в иных местах старики помнят не только времена унии, от которых их оторвали в латинство, но и времена православия и когда они со благовениями входят снова в храмы православные, их родичи оказываются уже приставшими к латинству более или менее крепко», – такой предстает конфессиональная ситуация в белорусских губерниях у Кояловича [9, с. 132]. Исправление этой, поистине драматической ситуации, возвращение значительной части белоруссов к своим духовным корням, он видел в проведении среди них активной миссионерской и культурно-просветительской деятельности со стороны православного духовенства.

Негативно, по мнению Кояловича, влияла на конфессиональную ситуацию и общественную жизнь в целом и деятельность римско-католического духовенства, которое с одной стороны пыталось проводить в нарушение существующего законодательства миссионерскую деятельность среди православного населения, а с другой стороны осуществляло колонизацию белорусов. «Кругом Вильно, – отмечает Коялович, на большое расстояние идет сильная агитация в пользу латинства и полонизма. Ксендзы...стараятся всеми силами оживить новым духом остатки старой Польши, – белорусов латинского закона. Между римско-католическим населением в местностях, пограничных с бывшим Царством Польским, проводится в настоящее время усиленная агитация с целью сделать простой сельский римско-католический народ носителями польской национальной идеи и создать из него фанатизированную массу, которую, во имя Бога, можно было бы двинуть против законного правительства для восстановления бывшего Царства Польского...Можно наверно сказать, что все ксендзы имеют одну общую программу, которой строго следуют, и везде мало-помалу, шаг за шагом дела польщизны подвигаются вперед...Ксендзы, паны всеми силами стараются разобрать, где только можно, недостроенные части великого здания воссоединения униатов 1839 г. и вырвать с корнем основы новейшего русского воссоединения Западной России времен графа Муравьева и генерала Кауфмана» [7, с. 142]. Таким образом, колонизаторская деятельность католического клира была серьезным препятствием на пути культурного и духовного возрождения белорусского народа, его консолидации.

Многочисленные статьи Кояловича посвящены различным аспектам религиозной жизни тогдашних западных губерний России в рассматриваемый период. В них представлен богатый фактический материал, содержатся суждения и оценки автора, который сам зачастую был очевидцем или участником событий. Всё это позволяет создать целостное представление о конфессиональной ситуации в Белоруссии в 1860 – 1880-е годы, раскрыть суть и содержание социальных процессов

прошлого, а также помогает понять некоторые особенности развития белорусского общества на современном этапе. Поэтому, несмотря на публицистичность и некоторую степень политизации, работы Михаила Осиповича Кояловича являются актуальными и сегодня.

Список источников и литературы

1. Литовские епархиальные ведомости за 1873 год. – Вильно, 1873.
2. Черепица, В.Н. Михаил Осипович Коялович. История жизни и творчества / В.Н.Черепица. – Гродно: ГрГУ, 1998.
3. Коялович, М.О. Лекции по истории Западной России / М.О.Коялович. – СПб., 1864.
4. Коялович, М.О. Несколько слов по поводу болгарского вопроса. – Письмо к редактору / М.О.Коялович // День, 1861. – № 6.
5. Литовские епархиальные ведомости за 1881 год. – Вильно, 1882.
6. Коялович, М.О. Вопрос о примирении с поляками / М.О.Коялович //Литовские епархиальные ведомости. – 1879. – № 50.
7. Коялович, М.О. Новая уния Польши и так-называемой Литвы, т.е. Западной России / М.О.Коялович // Литовские епархиальные ведомости. – 1882. – № 18.
8. Литовские епархиальные ведомости. – 1880. – № 46.
9. Литовские епархиальные ведомости. – 1881. – № 14.

Віктар Лінкевіч, кандыдат гістарычных навук, дацэнт кафедры гісторыі славянскіх дзяржаў ГрДУ імя Я.Купалы

УДК 27:303.446.4

В.И. Тубелевич (Гродно)

ПОЛОЖЕНИЕ КАТОЛИЧЕСКОЙ ЦЕРКВИ ВКЛ В ТРУДЕ «ЛИТОВСКАЯ ЦЕРКОВНАЯ УНИЯ» М.О. КОЯЛОВИЧА

В статье анализируются взгляды русского историка М.О. Кояловича на состояние католической церкви ВКЛ, которые он изложил в своем труде «Литовская церковная уния». Исследователь показал влияние католичества на подписание Брестской церковной унии 1596 г.

Католичество, как и православие, оказало огромное влияние на развитие Великого княжества Литовского. Однако роль римской церкви была и остается одним из самых противоречивых моментов в белорусской исторической науке. Еще в первой половине XIX века католичество оценивалось с разных точек зрения. Такие историки, как И.Данилович, И.Ярошевич, Т.Нарбут, раскрывали положительные стороны латинской церкви, но немаловажную роль на их взгляды сыграло то, что все они жили и работали в западной части Беларуси,

писали свои работы на польском языке и были католиками или униатами. Историки, происходившие из восточнобелорусских земель, среди которых был И.Турчинович, отрицательно относились к католичеству и превозносили православие.

Все эти ученые были историками местного масштаба, так как вся их деятельность неразрывно была связана с белорусскими землями. Поэтому фигура Михаила Осиповича Кояловича в этом списке стоит особняком. Коялович родился в Гродненской губернии в семье православного священника. Учился вначале в Литовской духовной семинарии, а затем в Санкт-Петербургской Духовной Академии. Обладая незаурядными способностями, Михаил Осипович смог добиться признания в российской исторической науке XIX века. Основной тематикой его творчества стало изучение исторического прошлого белорусских земель, в особенности религиозной истории Великого княжества Литовского. Его первым научным трудом стала магистерская диссертация «Литовская церковная уния», изданная в двух томах.

Следует отметить, что после восстания 1830 – 1831 гг. на территории Беларуси проводилась политика русификации, одним из ее элементов стало укрепление позиций Православной Церкви, к которой были присоединены униаты в 1839 году. В то же время происходили притеснения официальных властей по отношению к католической части населения. М.О. Коялович, научная деятельность которого началась с середины пятидесятых годов XIX столетия, стал ярким сторонником проведения реформ царского правительства по усилению православной конфессии и ослабления католичества.

Свои взгляды на роль латинской церкви в истории Великого княжества Литовского Михаил Коялович изложил в своей магистерской диссертации «Литовская церковная Уния». С первых страниц его труда прослеживается отрицательное отношение к католичеству. Римская церковь по своим обычаям и культуре была совершенно чуждым элементом для русского народа. С самого начала латинство распространяли ливонские рыцари на территории Литвы силою оружия. Именно это обстоятельство вызывало сильное противодействие католичеству: «Одна весть о приближении к Литве Латинских проповедников поднимала к оружию всю Литву, вызывая в ней весь остаток языческого фанатизма» [2, с. 3]. Поэтому к концу XIV столетия римская церковь не имела никакого влияния на религиозную жизнь ВКЛ. Изменения произошли с 1386 года, когда между Польским королевством и Великим княжеством Литовским была подписана Кревская уния, в результате которой великий князь Ягелло стал

правителем обоих государств. Но одним из условий союза с Польшей было крещение Литвы по католическому обряду и распространение латинства на западнорусских землях. Поэтому начинается усиление позиций латинской церкви, так как последующие правители ВКЛ были католиками и поддерживали римскую церковь.

С этого периода, по мнению М.О. Кояловича, началась религиозная вражда, из-за которой литовско-русское государство начало слабеть, хотя до конца XVI века православная конфессия сохраняла лидирующие позиции на территории западнорусских земель Великого княжества Литовского. Однако историк доказывал, что «Римская церковь в Литве прочно основалась и получила права господства исключительного..., которая в начале XVI столетия имела в Литве уже 700 приходов» [2, с. 28], кроме этого католическое духовенство, поддерживаемое Ватиканом и Польшей, постоянно стремилось подчинить себе православных, используя различные методы. Одним из таких способов было присоединение православных при помощи унии, основным требованием которой было признать верховную власть папы римского, но до подписания Брестской церковной унии 1596 года все эти попытки были безуспешны.

В первой половине XVI века по привилегированному положению католической церкви был нанесен чувствительный удар. Причиной этому стала Реформация, в результате которой возникли новые христианские учения: лютеранство, кальвинизм и другие. Это привело к тому, что «даже латинская иерархия начала переходить в протестантство, пустели монастыри, являлись протестантскими целые приходы, вслед за своими пастырями» [2, с. 32]. Михаил Осипович полагал, что именно протестантизм стал одной из главных причин подписания Люблинской унии 1569 года, когда на месте Польского королевства и Великого княжества Литовского возникло новое государство – Речь Посполитая, что еще более укрепило положение католиков на землях Западной Руси. После этих событий на территории ВКЛ появился орден иезуитов, к которому у Кояловича прослеживается негативное отношение. Именно иезуиты, получившие особые привилегии при правлении Стефана Батория, стали главной силой римского духовенства по распространению католицизма на территории западнорусских земель. Вначале деятельность братства была направлена против протестантского учения, но затем иезуиты «не замедлили обратить свое оружие и против Западно-Русской Церкви, в их проповедях и диспутах чаще и чаще слышались обличения и против Православных; их училища, по временам посещало Православное

юношество и, конечно, немногие выходили оттуда православными» [2, с. 40].

М.О. Коялович смело утверждал, что именно иезуиты стали главными организаторами Брестской церковной унии, подписанной в 1596 году, хотя сам откровенно признавался, что нет точных доказательств участия в этом иезуитского ордена. Литовская церковная уния стала переломным моментом во взаимоотношениях между католичеством и православием, когда римская церковь окончательно заняла доминирующее положение в западнорусских землях, так как униатская церковь полностью контролировалась Ватиканом. В политическом отношении население Великого княжества Литовского оказалось в угнетенном положении, а белорусская знать, принявшая латинство, по мнению Кояловича, предала свой народ.

Личность Михаила Осиповича Кояловича является одной из самых противоречивых в белорусской исторической науке. С одной стороны, несомненно, талантливый литератор и публицист, смог собрать богатый фактологический материал, позже утерянный в силу определенных обстоятельств. Кроме этого, значительным был «вклад ученого в изучение и издание многочисленных архивных материалов, введение их в научный оборот» [3, с. 261]. С другой стороны, крайне субъективно подходил к изучению конфессиональной истории ВКЛ, всячески превознося роль православия. Он считал, что «все беды от Польши и католиков-поляков... История Западной России явилась как история жертвы польской экспансии, осуществленной в интересах католической церкви» [1, с. 202]. Именно Коялович стал основоположником теории западноруссизма, которая доказывала то, что белорусы являются частью русского народа. Однако нельзя отрицать той значительной роли, которую сыграл М.О. Коялович в развитии белорусской исторической науки XIX века.

Список источников и литературы

1. Карев, Д.В. Белорусская и украинская историография конца XVIII – начала 20-х гг. XX века в процессе генезиса и развития национально-исторического сознания белорусов и украинцев / Д.В. Карев. – Вильнюс: ЕГУ, 2007. – 312 с.
2. Коялович, М.О. Литовская церковная уния / М.О. Коялович. – Санкт-Петербург: Типография В. Тихменева, 1859. – 315 с.
3. Черепица, В.Н. Михаил Осипович Коялович. История жизни и творчества / В.Н. Черепица. – Гродно: ГрГУ, 1998. – 328 с.

В.И. Тубелевич, аспирант кафедры всеобщей истории ГрГУ имени Я. Купалы

П.С. Федаровіч (Гродна)
УДЗЕЛ СВЯТАРОЎ ВІЛЕНСКАЙ ДЫЯЦЭЗІІ Ў
СТУДЗЕНСКИМ ПАЎСТАННІ. РЭПРЭСІІ АДНОСНА
ДУХАВЕНСТВА ПАСЛЯ ПАЎСТАННЯ

В статье рассказывается об участии католического духовенства виленской епархии в восстании 1863 г., о репрессиях и преследованиях, последовавших после повстанческого движения и применяемых к священникам.

Паўстанне 1863 года, па меркаванню польскіх даследчыкаў было партызанскай вайной, а значны удзел духавенства надаваў руху рэлігійны характар [1, с. 233]. Згодна з афіцыйнымі звесткамі, ў паўстанні прымалі удзел, садзейнічалі паўстанцам тым ці іншым чынам 447 каталіцкіх святароў Беларусі і Літвы, [2, с. 116], з якіх 265 чалавек былі рэпрэсаваны [3, с. 15].

Біскупам віленскай дыяцэзіі ў гэты час быў кс. Бп А. С. Красінскі, які быў супраць узброенага паўстання, аднак адмовіў Мураўёву ў асуджэнні паўстання, імкнучыся тым самым выйграць час [17]. За гэтае ў час падарожжа на лясчэнне біскупа арыштавалі ў Даўгаўпілсе і саслалі на катаргу ў Вятку [4, с. 29].

Пасля канкардата 1847 г. Віленская дыяцэзія складалася з 2 губерняў – Віленскай і Гродзенскай і ахоплівала тэрыторыю ад р. Дзвіны ў ваколіцах Друі і Дзісны на поўначы аж да Брэста і Драгічына на Бузе – на поўдні. Пад канец 1863 г. Віленская дыяцэзія мела 301 парафій і 75 філій, 597 дыяцэзіяльных святароў і каля 100 законнікаў, 895 437 вернікаў, існавала 11 кляштараў [4, с. 14, 15, 19, 58, 121]. Паўстанне на тэрыторыі віленскай дыяцэзіі распачалося 23.01.1863 г. У лютым у Лідскім павеце ўжо дзейнічаў паўстанцкі аддзел пад камандаваннем Л. Нарбута [3, с. 15].

Удзел духавенства ў паўстанні распачаўся яшчэ ў перадпаўстанчых маніфестацыях ад 1861 г. і патрыятычных змовах [3, с. 15], якія мелі нацыянальнае аблічча [5, с. 424]. У Вільні першая патрыятычная маніфестацыя адбылася 20.05.1861 г. Ад чэрвеня аж да лістапада 1861 г. арганізаваліся маніфестацыі ў Гродна [1, с. 231].

Перад небяспечнай пагрозай з інспірацыі Рыма кс. Кайсевич, генерал закона Змёртвых паўстанцаў, аб'явіў у 1863 г. «Адкрыты ліст да духавенства», у якім павучаў святароў, каб яны не бралі ўдзел у змовах [5, с. 428]. Выступленне кс. Кайсевича сустрэла востры адказ кс.

Мікашэўскага, які напісаў «Адкрыты ліст польскага духавенства да кс. Г. Кайсевича» [1, с. 233].

Трэба адзначыць, што ў паўстанні ўдзельнічалі ў большай ступені простыя святары, хоць віленскі біскуп А. С. Красінскі забараніў духавенству дапамагаць паўстанцам і ўмешвацца ў палітыку, каб яны не прынеслі шкоды для дыяцэзіі [2, с. 116].

Удзел духавенства адзначаўся ў некалькі галінах : душпастырская апека ў паўстанцкіх аддзяленнях – капеланы, абвяшчэнне з амбонаў распараджэнняў паўстанчых улад і маніфесты, патрыятычныя казанні, агітацыя сярод сялянаў да ўдзелу ў паўстанні, удзел са зброяй у руках [3, с. 15], выкананне заданняў у адміністрацыйным апарате [1 с. 234].

Некаторыя святары займалі высокія пасады ў паўстанчай адміністрацыі. Кс. В. Казлоўскі, вік. з Індур, быў камісарам гродзенскай рэвалюцыйнай арганізацыі. Кс. М. Бышэўскі з пар. Душмяны займаў пасаду камісара ў Троцкім павеце. Кс. Ю. Гарбачэўскі, вік. з Эйшышак, быў у адзеле Л. Нарбута ў Лідскім павеце [3, с. 15].

Паўстанцкая дзейнасць святароў часта праяўлялася ў аказанні матэрыяльнай дапамогі паўстанцам, арганізацыі збораў харчавання і грошай сярод парафіян. Кс. Ю. Вольскага, проб. пар. Лабанары, абвінавачвалі ў тым, што ён пастаўляў зброю паўстанцам [3, с. 15]. Кс. Бучынскі забяспечваў аддзел Лянкевіча, у атрадзе Баранцевіча былі святары Паплаўскі і Кушынскі. Кс. Б. Пісанка з Ваўкавыскага дэканата абвінавацілі ў тым, што паўстанцы, «збіраліся ў яго і спявалі патрыятычныя гімны» [2, с. 117].

Асаблівае значэнне мела пастырская апека ксяндзоў над аддзелам. Прысутнасць святара ў адзеле падымала дух змагароў, часта яна надавала ўсяму руху рэлігійны характар, стараючыся давесці, што высілкі і хвяды недарэмныя. [15]. У некаторых выпадках святары самі кіравалі паўстанцкімі атрадамі. Кс. Лашкевіч з Навагрудка ўзначальваў атрад замест арыштаванага афіцэра Шалевіча. У Брэсцкім дэканате быў вядомы атрад кс. Стасякевіча, у Скідалі – кс. Чаповіча [2, с. 117].

Часта было так, што паўстанцкае аддзяленне прыбывала ў парафію, а затым прасіла або патрабавала, каб святар прачытаў маніфест, акрапіў святой вадой і благаславіў атрад. Часам святары задавальнялі патрабаванням і казалі патрыятычныя казанні. Але некаторыя заплацілі за гэта жыццём або ссылкай ў Сібір [3, с. 16].

Святы Айцец Пій IX смуткаваў, што частка святароў прымае ўдзел у паўстанні, але лічыў яго за зразумелы акт распачы і таму падтрымліваў паўстанне маральна [6, с. 355].

Генерал Каўфман у лісце да А. П. Старожанка, кіраўніка Камісіі да спраў рыма-каталіцкага духавенства, утворанай у 1866 г., напісаў: «Устаноўлены факт, што каталіцкае духавенства адыграла галоўную

ролю ў паўстанні, прымушае ўлады зрабіць адпаведныя крокі, каб яго абясшкодзіць у будучыні» [7, с. 157]. Таму на святароў абрынуліся хвалі рэпрэсій пасля падаўлення паўстання [8, с. 667].

Расійскія ўлады востра адрэагавалі на падтрымку паўстанцаў часткай простага кліру і законнікаў [9, с. 82]. Бязлітасныя кары адносна духавенства ўжываў віленскі генерал-губернатар М. М. Мураўёў, які за сваю жорсткую дзейнасць быў названы «вешальнікам» [10, с. 339].

З мэтай суцэльнага паралізавання якой-небудзь дзейнасці духавенства доўгія гады не была абсаджана віленская сталіца біскупа [4, с. 132-133]. Паражэнне паўстанцаў было балочым ударам для семінарыі. Дзяржаўныя ўлады забаранілі прымаць новых алюмнаў. У 1871 – 1872 гг. у семінарыі не было алюмнаў увогуле. Але з 1873 г. лічба алюмнаў паступова пачала расці, але іх прыняцце патрабавала спецыяльнага дазволу з боку царскіх ўлад [6, с. 356].

Мілюцін, сакратар стану да спраў Польскага Каралеўства, па загаду Аляксандра II апрацаваў дакумент у справе касацыі кляштараў, які быў выкананы 27.10.1864 г. [6, с. 357]. Дзяржаўнымі ўладамі ўсе кляштары дзяліліся на «штатныя» (утрымліваліся ўладай) і «пазаштатныя» (прызначаныя з часам да ліквідацыі). Пасля паўстання ў заходніх губернях засталася 25 мужчынскіх і 10 жаночых «штатных» кляштараў [12, с. 192].

Пасля кляштараў прыйшла чарга на ліквідацыю дыяцэзіяльных інстытуцый. Указам імператара Аляксандра II ад 1864 г. з мэтай паляпшэння матэрыяльнага стану рыма-каталіцкага дыяцэзіяльнага духавенства ў Касцёле быў уведзены «штатны расклад», а ўсялякая маёмасць, што належала да гэтага духавенства, г. зн. да прабстваў, капітул, касцёлаў, семінарыі і кансісторыі і г.д., паступала ў распараджэнне казны [12, с. 192].

Рэпрэсіі, якія прымяняў царскі ўрад адносна святароў: пазбаўленне правоў, знаходжанне пад наглядом, пагрозы з-за незахоўвання распараджэнняў улады, арышты, заключэнне ў турмы ці манастыры пад нагляд паліцыі, ссылкі ў Сібір, грашовыя штрафы [11, с. 127-128].

За пераследаваных заступіўся Святы Айцец Пій IX, што давяло да пагаршэння адносін паміж Апостальскай Сталіцай і Расіяй. Папа рымскі тры разы браў слова ў справе рэпрэсій [6, с. 359].

Адным з асноўных відаў пакарання была катарга, якая падраздзялялася на тэрміновую і бестэрміновую. Катаргай было пакарана 17 святароў.

Наступнай карай была ссылка на пасяленне ў адлеглыя губерні Расіі, галоўным чынам ў Сібір. Гэты лёс адчула апрача кс. біскупа А. С. Красінскага 86 святароў. Такого роду рэпрэсіі прымяняліся не толькі за ўдзел у паўстанні, але і за любую дапамогу або спрыянне паўстанцам,

часта «за палітычную нядобранадзейнасць», і «за адмоўны ўплыў на іншых».

Больш чым 70 святароў прайшлі праз турмы, некалькі нават памерла ў турмах. Найбольш святароў прайшло праз турмы ў Вільні і Гродна. У гэтых гарадах таксама кляштары былі пераўтвораны ў турмы для святароў (кармэлітаў і місіянераў ў Вільні, францішканаў у Гродна) [3, с. 16].

Найбольш бязлітаснай была кара смерці. Першай ахвярай пакарання смерцю быў кс. Ст. Ішора, вік. пар. Жалудок [2, с. 117]. Ён 8 лютага 1863 г., калі ў Жалудок прыбыў аддзел Л. Нарбута, адчытаў у касцёле паўстанчы маніфест і пайшоў у атрад, дзе стаў капеланам. 22 мая 1863 г. быў расстраляны на Лукішках у Вільні [3, с. 16]. Другой ахвярай быў кс. Р. Земацкі, проб. пар. Ваверка, які таксама быў прыгавораны да смяротнага пакарання па аналагічнаму абвінавачванню [2, с. 117]. Быў расстраляны на Лукішках у Вільні 24 мая [3, с. 16].

Трэцім быў кс. Адам Фалькоўскі, які паходзіў са шляхецкай сям'і, быў сынам Бартламея Фалькоўскага. Кс. Адама падзеі студзенскага паўстання засталі на пасадзе пробашча парафіі Ішчолна Лідскага павету. Ён зачытаў у касцёле маніфест паўстання і заклікаў жыхароў узяць у ім удзел. Падчас арыштаў тлумачыў сваё захаванне тым, што рабіў гэта пад прымусам быць пакараным з боку паўстанцаў [16]. Кс. А. Фалькоўскі знаходзіўся пад следствам ад 27 лютага 1863 г., арыштаваны 2 сакавіка і адасланы з Ліды ў Вільню. Пад ваенна-палявы суд 3 мая яго аддаў галоўнакамандуючы Віленскай вайскавай акругі за тое, што кс. А. Фалькоўскі зачытаў падбукторны маніфест, які быў выдадзены паўстанчымі ўладамі і заклікаў жыхароў да паўстання [10, с. 339]. У пераліку маёмасці, падлеглай секвестрацыі і перадачы ў распараджэнне Палаты дзяржаўных маёмасцяў, сярод уладальнікаў быў указаны кс. А. Фалькоўскі [14].

Кс. Адам Фалькоўскі, проб. у Ішчолне Лідскага дэканату, за прачытанне маніфесту Народнага Ураду з амбона ў касцёле Ішчолны быў прыгавораны Мураўёвым да смерці праз расстрэл. Страта наступіла 13 чэрвеня 1863 г. у Лідзе на пляцы, у той час за горадам, а сёння яго магіла знаходзіцца ў гарадскім парку. Каля 6 гадзін раніцы кс. А. Фалькоўскі ішоў на месца страты засяроджаны і чытаў малітвы з кантычкі. Яго прывялі з Лідскай вязніцы да месца, дзе была выкапана яма і падрыхтавана свежая вапна ў вялікай бочцы. Яму зачыталі смяротны прыговор, пасля чаго яго прывязалі да слупа і завязалі вочы. Грымнуў залп з казацкіх карабінаў. Ксёндз абвіс, як ужо мёртвы, потым яго адвязалі, укінулі цела без труны ў яму і залілі вапнай. Магілу закапалі, эскадрон казакаў на конях зацёр усялякі след магілы. Людзі ціха назіралі, і стоячы ў розных пунктах перасячэннем ліній, потым

акрэслілі месца магілы, а пасля адыходу катаў аблажылі магілу камянямі. Паліцыя шматразова раскідвала каменні, але народ заўсёды азначаў тое месца чатырохвугольнікам з камянёў [13].

Да смерці прыгаварылі таксама кс. Я. Кажанёўскага, вік. з Новага Двара. Ён таксама прачытаў у касцёле паўстанчы маніфест. Генерал-губернатар Назімаў звярнуўся да цара з просьбай аб замене пакарання смерцю і атрымаў дазвол на пакаранне 12 гадамі катаргі ў шахтах і пазбаўленне духоўнай годнасці. Ксяндзу пашчасціла, што яго выслалі з Вільні ў Табольскую губерню перад прыездам Мураўёва [15].

Падсумоўваючы, трэба адзначыць, што прыблізна з 700 святароў дзяццэзіяльных і законных віленскай дзяццэзіі каля 174 святароў было рэпрэсавана, а тым самым гэта даказвае тое, што духавенства моцна ўплывала на дзеянні студзенскага паўстання, надаючы яму рэлігійны і патрыятычны характар.

Спіс крыніц і літаратуры

1. Kiocowski, J. Zarys dziejw Końcioia Katolickiego w Polsce / J. Kiocowski. – Krakow: Wydawnictwo Znak, 1986 – 472 s.
2. Карпович, О. Участие духовенства в повстанческом движении на белорусских землях в 1863 г. / О. Карпович // Хрысціянства ў гістарычным лёсе беларускага народа: зб. навук. арт.; рэдкал.: С.В. Марозава [і інш.] – Гродна: ГрДУ, 2008. – 503 с.
3. Krahel, T. Represje carskie wobec duchowienstwa diecezji Wileńskiej w latach 1863-1865 / T. Krahel. // Ziemia Lidzka. - № 3. – Lida, 2003. – 24 s.
4. Krahel, T. Zarys dziejow (Archi)diecezji Wileńskiej / T. Krahel. // Studia teologiczne: 600 lat (Archi)Diecezji Wileńskiej / wyd. Kuria Arcybiskupa w Białymstoku – № 5-6. – Białystok - Drohiczyn, 1987-1988. - 368 s.
5. Historia Końcioia w Polsce / red. B. Kumor. – T.2: 1764 – 1945, Cz. 1: 1764-1918. – Poznań-Warszawa, 1979. – 752 s.
6. Historia Końcioia w Polsce / red. B. Kumor. – T.2: 1764 – 1945, Cz. 7: 1815-1914, – Lublin: redakcja wydawnictwa KUL, 1991. – 524 s.
7. Końcioiy a państwo na pograniczu polsko-litewskim-białoruskim / red. M. Kietlicski. – Białystok, 2005. – 483 s.
8. Kumor, B. Ustroj i organizacja Końcioia polskiego w okresie niewoli narodowej (1772 – 1918) / B. Kumor. – Krakow: Polskie Towarzystwo Teologiczne, 1980. – 744 s.
9. Historia Końcioia. – T. 5: 1848 do czasow wspiyczesnych / przeioiy T. Szafranski. – Warszawa: Instytut wydawniczy Pax, 1985. – 614 s.
10. Гісторыя Беларусі / пад рэд. Я. Новіка, Г. Марцуля. – Мінск: Вышэйшая школа, 2003. – 416 с.
11. Historia Końcioia Rzymskokatolickiego w Imperium Rzymskim (XVIII-XX w.) w dokumentach Rosyjskiego Państwa Archiwum Historycznego. – Petersburg-Warszawa, 1999. – 289 s.
12. Міхайлік, Л. Некаторыя аспекты гісторыі Рыма-каталіцкага Касцёла на беларускіх землях у складзе Расійскай імперыі у перыяд з канца XVIII ст. па пачатак XX ст. / Л.Міхайлік // Studia Theologica Grodnensia 1/2007, Гродзенская дзяццэзія Рымска-каталіцкага Касцёла ў Рэспубліцы Беларусь, 2007. – 222 с.
13. Суднік, С. Лідскі Легатіпец / С.Суднік. – № 6. – 2000.
14. http://www.svetach.org/modules.php?name=Articles&file=view&articles_id=7

15. http://pawet.net/library/history/city_district/religion/ksjandy1863/Лідскія ксяндзы ў студзенскім паўстанні_1863_г..html
16. http://be-x-old.wikipedia.org/wiki/Адам_Фалькоўскі
17. <http://www.tygodnik.lt/200825/aktualia1.html>

Павел Федорович, студент Высшей Духовной римско-католической семинарии Гродненской диоцезии.

УДК 27 – 788 (476.6)

П.М. Эйсмант (Гродна) СКАСАВАННЕ КАТАЛІЦКІХ КЛЯШТАРАЎ У ГРОДНЕ ПАСЛЯ ПАЎСТАННЯЎ 1830 – 1831 І 1863 – 1864 ГГ.

Статья рассказывает об упразднении пяти католических монастырей в Гродно после восстаний XIX в. В ней автор попытался дать в хронологической последовательности историю орденов, охарактеризовать их собственность, акцентируя при этом внимание на общественной и религиозной деятельности и приостановку её после репрессий.

Даследчык Ігар Ганчарук адзначае, што ў Гродне да 1830 г. «дзейнічалі шматлікія манаскія ордэны (бернардынцаў, дамініканцаў, францішканцаў, кармялітаў босых, баніфратраў, бернардынак і брыгітак)» [2], якія вялі актыўную грамадскую і рэлігійную дзейнасць. «Агульным абавязкам для ўсіх кляштароў, акрамя баніфратраў, было выкананне духоўных паслуг для зняволеных у гродзенскай турме» [2]. Пра дзейнасць кляштароў, скасаваных пасля паўстанняў XIX ст., будзе сказана пазней. Аднак усе яны ўнеслі вялікі ўклад у грамадскае, культурнае і рэлігійнае жыццё горада над Нёманам.

Улады Расійскай імперыі ў XIX ст. імкнуліся абмежаваць дзейнасць кляштароў. Таму манахі аказвалі супраціўленне такой палітыцы [Пар. 1, с. 633]. Са свайго боку, царскія ўлады адказалі на гэтую актыўнасць шматлікімі скасаваннямі кляштароў. У Гродне пасля паўстанняў 1830 – 1831 і 1863 – 1864 гг. адбылася касацыя 5 кляштароў.

Касцёл і кляштар дамініканаў у Гродне быў заснаваны прывілеем караля Жыгімонта III Вазы ў 1632 г., а ў 1633 г. быў ужо пабудаваны на фундацыю месціслаўскага ваяводы Фрэдэрыка і Хрысціны з Пацаў Сапегаў [3, с. 11]. Кляштар размяшчаўся на вул. Віленскай (сёння Савецкая). Польскі даследчык Пшэмыслаў Баровік піша, што «ў 1708 г. была скончана будова новага касцёла» [6, с. 146]. У 1737 г. прыёрам гродзенскіх дамініканаў стаў Томаш Ганусевіч, які пачаў «мураваць новы кляштар» [3, с. 11].

На пачатку XIX стагоддзя «вырасла патрэба ў адукаваных людзях, а дамінікане сталі вядучым ордэнам у галіне адукацыі пасля скасавання ў 1773 г. ордэна езуітаў» [3, с. 13], які дагэтуль займаўся адукацыяй. У 1797 – 1825 гг. дамініканскі кляштар, што налічваў 26 – 30 манахаў, кіраваў школай, якая мела статус павятовай, а ў 1825 – 1833 гг. – гімназіяй і павятовай вучэльняй. Акрамя таго, у дамініканаў было парафіяльнае вучылішча і канвікт (інтэрнат). І. Ганчарук піша: «Ва ўсіх дамініканскіх школах у першай трэці XIX ст. навучалася 336 – 357 вучняў. Пры гродзенскай гімназіі існавала бібліятэка, якая налічвала 10 000 тамоў, хімічны і фізічны кабінеты, а таксама прыродазнаўчы музей з калекцыяй мінералаў, раслін і розных дзівосных прадметаў. У школе выкладалі вядомыя ў той час выкладчыкі-правінцыялы Ян Сцірпейка і Фелікс Цяцёрскі, актыўны місіянер і аўтар одаў Якаў Фалькоўскі і інш. Для вучняў школы друкаваліся падручнікі» [2].

У 1832 годзе адбылася касацыя гродзенскага дамініканскага кляштару [6, с. 160]. У былых дамініканскіх мурах у 1834 г. была адчынена мужчынская свецкая гімназія [4, с. 164], вучні якой прынялі актыўны ўдзел у паўстанні 1863 – 1864 гг. З гэтай прычыны ўлады Расійскай імперыі, адзначаўшы ўплыў каталіцкага духавенства на ўдзельнікаў паўстання, забаранілі дзейнасць касцёла пры гімназіі і размясцілі ў ім царкву Ямбургскага ўласнага палку [3, с. 13]. Аднак ў 1873 г. касцёл быў знішчаны. У 1874 г. на яго месцы быў разбіты сквер [Пар. 6, с. 160]. Сёння захаваліся два кляшторныя будынкі па вуліцы Савецкай, якія належаць Гродзенскаму дзяржаўнаму музею гісторыі рэлігіі.

Бернардынцы атрымалі ў Гродне фундацыю вялікага князя літоўскага Аляксандра Ягелончыка, які сваім прывілеем з 1494 г. вызначыў ім рэзідэнцыю на месцы колішняга княскага двара [9, с. 241-253]. Аднак фундацыя не зрэалізавалася, а «пазней была затрымана праз Радзівілаў, прыхільнікаў Рэфармацыі. Справа ажыла ў 1586 г., калі кароль Стэфан Баторый пацвердзіў колішняе наданне вялікага князя» [8, с. 79]. У 1595 г. кароль Жыгімонт III Ваза фундаваў будову мураванага касцёла і кляштара на тэрыторыі былых каралеўскіх стайняў. Храм пад назвай Здабыцця Святога Крыжа асвяціў у 1618 г. біскуп Яўстафій Валовіч [12]. У гэты ж час паўстаў і мураваны кляштар [Пар. 6, с. 113].

У 1682 г. пры кляштары мелася 30 манахаў, якія ажыццяўлялі пастырскую апеку над кляштарамі бернардынак і брыгітак, дзе служылі капеланамі і духоўнікамі, займаліся душпастырствам у павятовых парафіях, а таксама мелі свой шпіталь. На пачатку XIX ст. пры бернардзінскім кляштары дзейнічала прыватная элементарная школа [2]. У 1677 г. быў адчынены філасофскі студыўм, які быў перанесены ў Гродна з Нясвіжа. У 1813 г. на гэтым студыўме было 13 клерыкаў [Пар.

8, с. 82]. Акрамя філасофіі, там выкладалася маральная тэалогія [11]. Бернардынцы таксама мелі бібліятэку, якая значна папоўнілася пры кс. Гінтаўце, пазнейшым Магілёўскім мітрапаліце [4, с. 166].

У 1852 г. кляштар быў скасаваны [10] «па прычыне браку прадпісанай праз царскія ўлады колькасці манахаў» [8], а ад 1858 г. і да сённяшняга дня касцёл з'яўляецца парафіяльным. Пасля паўстання 1863 – 1864 гг. у кляшторных пабудовах мясціліся вайсковыя склады [7, с. 82], потым – розныя цывільныя ўстановы, між іншым – жаночая гімназія і санэпідэманстанцыя. У 1990 г. кляштарны комплекс вернуты Рымска-Каталіцкаму Касцёлу, у ім знаходзіцца Вышэйшая Духоўная Семінарыя [10].

Закладанне кляштару бернардзінак прыпадае на 1617 ці на пачатак 1618 г., калі жмудскі староста Геранім Валовіч падараваў бернардынкам нетыповае забеспячэнне – парафіяльны касцёл у Залессі, які збудаваў на свае сродкі. Такой інкарпарацыі яшчэ не было ў бернардынак; яна была наогул вельмі рэдка ў жаночых кляштарх. Тым не менш, яе зацвердзіў у 1619 г. кароль Жыгімонт III Ваза. Спачатку быў пабудаваны драўляны кляштар, а мураваны кляштар і касцёл Нараджэння Прасвятой Дзевы Марыі быў узнесены ў 1648 г. Асвяціў касцёл у 1651 г. віленскі біскуп Юрый Тышкевіч [8, с. 509-510].

У кляштары пражывала каля 20 манахаў. Пляцоўка на пачатку XIX ст. перажывала крызіс, бо ў гэты час правінцыял бернардзінак перанёс у Гродна некалькі манахаў з Коўна і Слоніма [Пар. тамсама, с. 510]. У 1804 – 1828 гг. гродзенскія бернардзінкі вялі школу з канвіктам для 18 – 26 дзяўчынак, апекаваліся сіротамі і ўбогімі, а таксама мелі свой навіцыят [2].

У 1853 г. адбылася касацыя кляштару бернардынак, а праз год яго будынкі заняў мужчынскі праваслаўны Барысаглебскі кляштар [8, с. 510]. У 30-я гг. XX ст. тут размяшчалася жаночая кравецкая школа. На месцы касцёла і кляштара, моцна пашкоджаных падчас другой сусветнай вайны, у 1984 г. быў пабудаваны абласны драматычны тэатр.

Фундатарам босых кармалітаў быў у 1671 – 1674 гг. віленскі кашталян Андрэй Францішак Катовіч [6, с. 180]. П. Баровік выказвае меркаванне, што касцёл Узвышэння Св. Крыжа, назва якога сугучная з назвай уніяцкай царквы Чэснага Крыжа, паўстаў на яе месцы [6, с. 180]. Першы кармаліцкі касцёл, кансэкраваны ў 1668 г., быў драўляны і невялікі па памерах. Каля яго ў 1673 г. быў заснаваны кляштар [12]. У 1675 г. кармаліты атрымалі ад уніяцкага мітрапаліта Кіпрыяна Жахоўскага права на царкоўную пляцоўку з могілкамі гарбарскага брацтва ў суседстве з фундацыяй [6, с. 182].

У першай палове XVIII ст. пасля пажару кляштар быў перанесены крыху на поўнач, і на месцы спаленага касцёла паўстала новая

мураваная святыня. Паводле П. Баровіка, гэта было ўчынена паміж 1736 а 1765 гг. [6, с. 189].

Калі разглядаць дзейнасць ордэна, то ў 1829 г. «кармяліты босыя ўтрымліваюць у Гродне касцёл без парафіі і навучаюць навіццыў свайго ордэна» [11]. Гэта быў філасофскі студыўм, у курсе якой вывучаліся геаграфія, матэматыка, фізіка, метафізіка, логіка і красамоўства. Манахі ўтрымоўвалі за свой кошт 3 – 4 хлопчыкаў і навучалі іх пачатковым ведам [2]. Таксама кармяліты мелі сваю бібліятэку [4, с. 166]. Кляштар, які налічваў ад 7 да 14 манахаў, валодаў драўляным шпіталем на вул. Маставой [9, с. 241-253]. Апошні быў разабраны ў 1816 г., пасля чаго манахі апекаваліся ўбогімі ў сваім флігелі [2].

Касцёл і кляштар былі знішчаны падчас напалеонаўскіх войнаў, аднак ужо ў 1815 г. іх адбудавалі. Касацыя кляштару наступіла пасля паўстання 1830 – 1831 гг. У 1845 г. царскім указам быў ліквідаваны канвент кармялітаў [6, с. 195], а ў 1881 г. кляштар перададзены для збудавання казармаў. Касцёл быў знішчаны і перабудаваны на казармы ў 1903-1904 гг. Сёння на гэтым месцы знаходзіцца банк, фасад якога напамінае касцёл кармялітаў [12].

Баніфратры пасяліліся ў Гродне ў першай палове XVIII ст. Шпіталь Братоў Міласэрнасці фундаваў сваім завяшчаннем у 1725 г. віленскі біскуп Караль Пётр Панцажынскі [6, с. 126] (1724 – 1730) [5, с. 354]. Фундацыя ахоплівала толькі вялікую плошчу на канцы вул. Дзям'янаўскай (цяпер Свєрдлава), на так званым Кургане. Візітацыя гродзенскага пробашча ў 1820 г. выявіла, што адразу за брамай былі шпітальныя збудаванні. У глыбіні стаялі кляшторны будынак, гаспадарчыя збудаванні, драўляная званіца і драўляны касцёл Найсвяцейшай Маці Божай, які, на пачатку 1820-х гг. з-за спарэхнеласці перастаў дзейнічаць [2]. Большая частка будынкаў была ў аварыйным тэхнічным стане: напрыклад, капліца, якую прышлося разабраць [6, с. 127-130].

Ордэн баніфратраў спецыялізаваўся на лячэнні псіхічна хворых. Гродзенскі шпіталь быў разлічаны на 20 пацыентаў. Яго абслугоўвала трох манахаў. У 1808 г. зграмаджэнне атрымала ад цара Аляксандра І мураваны будынак бровару каля маста на Гарадніцу (цяпер гэта вул. Ажэшка) для пераабсталявання на шпіталь. Аднак баніфратры не змаглі сабраць для гэтага патрэбную колькасць сродкаў [6, с. 130-133].

П. Баровік піша, што кляштар баніфратраў быў скасаваны ў выніку рэпрэсій пасля паўстання 1830 – 1831 гг. Праўдападобна, ён быў зачынены ў 1846 г. [6, с. 132].

Як бачым, ў горадзе было скасавана шмат кляштараў. Грамадская і рэлігійная дзейнасць гродзенскіх манахаў скончылася пасля іх скасавання. Дасягненні, якія здабылі кляштары ў сваёй дзейнасці, былі страчаны. Напрыклад, з бібліятэк «зніклі» кнігі [4, с. 166], зачынілі свае дзверы каталіцкія школы, не было каму даглядаць хворых і бедных. Гэтыя факты паказваюць, наколькі важнай для гараджан была дзейнасць каталіцкіх кляштараў у Гродне.

Спіс крыніц і літаратуры

1. Ганчарук, І. Да пытання аб ролі Каталіцкай Царквы ў вызваленчым руху Беларусі ў XIX ст. / І.Ганчарук // Наш радавод. Матэрыялы па міжнароднай навуковай канферэнцыі “Царква і культура народаў ВКЛ і Беларусі XIII – пачатак XX стагоддзя. – Кн. 4, ч. 3. – Гродна, 1992.
2. Ганчарук, І. Рыма-Каталіцкі Касцёл ў Гродзенскім павеце (1800 – 1830) / І.Ганчарук // <http://www.media.catholic.by/nv/n7/art7.htm#refs>.
3. Маліноўская, Т. З гісторыі пабудовы і дзейнасці гродзенскага кляштару дамініканаў / Т.Маліноўская // Гарадзенскія запісы. – Вып. 1. – Гродна, 1993.
4. Ковкель, Л. Из истории библиотек гродненских монастырей / Л.Ковкель // Наш радавод. Матэрыялы па міжнароднай навуковай канферэнцыі “Царква і культура народаў ВКЛ і Беларусі XIII – пачатак XX стагоддзя. – Кн. 4, ч. 1. – Гродна, 1992.
5. Нарбут, А. Епископы ВКЛ из княжеских и магнатских родов / А.Нарбут // Наш радавод. Матэрыялы па міжнароднай навуковай канферэнцыі “Царква і культура народаў ВКЛ і Беларусі XIII — пачатак XX стагоддзя. – Кн. 4, ч. 2. – Гродна, 1992.
6. Borowik, P. Jurydyki miasta Grodna w XV-XVIII wieku / P. Borowik. – Suprasl, 2005.
7. Jodkowski, J. Grodno / J. Jodkowski. – Wilno, 1923.
8. Kiasztory bernardyckie w Polsce w jej granicach historycznych / Red. H. Wyczarowski. – Kalwaria Zebrzydowska, 1985.
9. Topografia posiadłości kiasztornych nowożytnego Grodna // Klasztor w mięście wьrdniowiecznym i nowożytnym / pod red. M. Derwich, A. Pobog-Lenartowicz. – Wroclaw-Opole, 2000.
10. <http://by.wikipedia.org/>
11. http://pawet.net/library/history/bel_history/sorkina/50/Адукацыя_ў_Гродна_ў_першай_палове_XIX_ст..html
12. <http://pl.wikipedia.org/>

Павел Эйсмонт, студент Высшей Духовной римско-католической семинарии Гродненской диоцезии.

Ю.С. Мінько (Гродна)
ІГНАЦІЙ ЯКУБ МАССАЛЬСКІ –
КНЯЗЬ І БІСКУП ВІЛЕНСКІ

В этой статье автор предпринял попытку показать позитивные и негативные стороны правления виленской епархией князя-епископа Игнатия Якуба Массальского. В хронологической последовательности описано княжеское происхождение рода Массальских, период до семинарийный епископа виленского, его правление епархией в очень беспокойный период времени – период разделения, попытки реформирования и утраты независимости, и дать всему оценку.

Вельмі знатны і ўплывовы ўжо некалькі стагоддзяў род Массальскіх дасягнуў вяршыні сваёй славы ў другой палове XVIII стагоддзя. Заслуга ў гэтым галоўным чынам апошніх двух вялікіх прадстаўнікоў гэтага роду: князя Міхала, які ў 1762 годзе дасягае пасады вялікага гетмана Вялікага княства Літоўскага, а яго сын, ксёндз прэлат Ігнацій Якуб у гэтым самым годзе быў адараваны найвышэйшай у Літве касцельнай годнасцю і пасадай Біскупа Віленскага [1, с. 51].

Массальскія заўсёды падкрэслівалі сваё паходжанне ад князёў рускіх, а менавіта ад княжацкага роду Рурыкавічаў, да якога належаў Станіслаў Тытусовіч з роду Массальскіх [3, с. 347]. Нягледзячы на свае карані з княжацкім родам, дзед князя-біскупа, Фёдар, у 1500 годзе прыняў удзел у выправе супраць Масквы. Выправа скончылася паражэннем, а падчас бітвы на рацэ Ведроша ў 1500 годзе князь Массальскі быў узяты ў палон, дзе прабыў больш дзевяці гадоў [7, с. 104-105]. Вярнуўся на бацькаўшчыну толькі ў 1511 годзе, і адразу кароль у якасці ўзнагароды за цяжкія і знявагі, панесеныя ў няволі, падараваў Фёдору Массальскаму вялікія землі Алякшыцкія ў Гродзенскім павеце [2, с. 206]. Род Массальскіх страціў княжацкі тытул і атрымаў гэтак права толькі на гродзенскім сейме ў 1775 годзе [13, с. 407].

З князем Фёдарам Массальскім звязана падзея пераходу цэлага роду з веры праваслаўнай ў каталіцкую. Праўдападобнай каталіцызм прыняў Фёдар са сваёй сям'ёй падчас Берасцейскай Уніі, бо яго сын Андрэй ахрысціў усіх сваіх дзяцей імёнамі лацінскімі (Казімеж, Станіслаў, Ізабэла, Ганна, Марцыбэла) [14, с. 248], што ў той час сведчыла аб прыналежнасці да Касцёла Рымска-Каталіцкага.

Вялікі ўплыў на аднаўленне ролі роду Массальскіх на палітычнай арэне Вялікага княства Літоўскага адыграў айцец князя-біскупа, Міхал

Юзаф, які маючы толькі 17 гадоў ужо быў дэпутатам і кіраўніком трыбуналу суда Літоўскага [14, с. 245]. На сейме ў 1726 годзе выступае ўжо з тытулам губернатара радашковіцкага, а ў наступным годзе падпісваўся тытулам губернатара гродзенскага [15, с. 140]. У 1733 годзе Міхал Юзаф Массальскі выступае як пасол і губернатар гродзенскі, радашковіцкі і бяржніцкі [15, с. 141], а таксама быў выбраны маршалкам сейму [12, с. 125-127], а 16 лістапада 1744 года дасягае тытулу літоўскага гетмана.

У 1724 годзе Міхал Юзаф ажаніўся з Францішкай Агінскай, дачкой Мікалая Францішка Агінскага, які быў кашталіянам троцкім [15, с. 143]. З іх шлюбу нарадзілася сям'ёра дзяцей.

Ігнацій Якуб Массальскі нарадзіўся ў Алякшыцах, радавым маёнтку бацькі, у прыходзе Рэпля Ваўкавыскага дэканату [10, с. 135] ў ліпені 1727 года. Аб дакладнай даце яго нараджэння да сённяшняга дня вядуцца спрэчкі. У каталогу студэнтаў семінарыі Св. Крыжа ў Варшаве запісана толькі яго дата нараджэння – 1727 год [1, с. 73].

Пачатковае выхаванне атрымаў разам з братамі ў маёнтку Алякшыцкім пад апекай сямейнага святара каноніка Яна Дамініка Лапацінскага [8, с. 170], а затым скончыў езуіцкі каледж у Гродна. У 1742 годзе князь Міхал Юзаф, які быў адным з спонсараў *Collegium Nobilium* у Вільні, высылае на вучобу свайго сына Ігнація Якуба. Не вядомы матывы таго, чаму князь-гетман пасля амаль двух гадоў навучання сына ў каледжы вырашае яго адтуль забраць. Праўдападобна ўзровень навучання не задавальняў князя Міхала [1, с. 71-72].

Князь Міхал бачыў свайго сына ў стане святарскім. Гэты выбар быў выбарам айца, але заакцэнтаваў яго і сын [15, с. 170].

10 красавіка 1744 года памірае ксёндз канонік Андрэй Валадковіч. Месца каноніка ў капітуле кананічнай становіцца вольным, але не на доўга. Князь-гетман Міхал усяго за адзін месяц вырабіў дазваленне Ігнацію Якубу на месца каноніка і ўжо 9 мая 1744 года ў Дрэзьне атрымоўвае дакумент з пчаткаю і подпісам манарха, які быў прачытаны на сейме звычайным капітулы 29 ліпеня 1744 года [1, с. 80]. Потым князь Міхал вырашыў аддаць сына ў Семінарыю Духоўную Ксяндзоў Місіянераў Св. Вінцэнта а Паўлэ ў Варшаве [1, с. 73], бо касцёл св. Крыжа ў другой палове XVIII стагоддзя быў важным месцам рэлігійнага і палітычнага жыцця, які наведвала каралеўская сям'я [9, с. 21].

Менавіта з такіх матываў Ігнацій Якуб Массальскі паступіў ў семінарыю Св. Крыжа ў Варшаве, калі меў 18 гадоў, а менавіта 7 кастрычніка 1745 года [1, с. 73]. Вясною наступнага года з кананікату калегіяту Св. Яна ў Варшаве адыходзіць ксёндз біскуп Юзаф Сапега. Дзякуючы знаёмствам сям'і, пры падтрымцы Чартарыскіх і з дазволу

Сапегаў, канонія варшаўская з пазвалення караля 15 сакавіка пераходзіць да алумна Массальскага [1, с. 81].

Пасля чатырох гадоў навучання ён скончыў вучобу ў семінарыі 22 ліпеня 1749 года, але не прымае святарскага пасведчання [1, с. 76]. Восенню гэтага ж года князь Массальскі распачынае далейшае навучанне ва ўніверсітэце ў Рыме, які называлі *Sapienza* [10, с. 135]. Князь-канонік вучыўся ў Рыме з восені 1749 года, па снежань 1752 года, дзе 29 сакавіка 1752 года атрымоўвае тытул доктара, пасля абароны працы *De praecipuis Ecclaeis Romane placitis disputatio* [1, с. 77-78] (*Расправа аб падрабязнай ацэнцы Касцёла Рымскага*).

11 снежня 1752 года доктар Ігнацій Якуб Массальскі, канонік віленскі і варшаўскі, вяртаецца да краю, дзе прымае святарскае пасведчанне, і накіраваны пробашчам у парафію Воўпа [1, с. 79].

Але 4 снежня 1754 года нечакана памірае біскуп Юзаф Сапега, вызваляючы першае месца ў капітуле кананічнай у Вільна — месца рэктара. Дакумент на гэтае месца для каноніка Ігнація Якуба Массальскага падпісвае зноў жа кароль Аўгуст III 14 снежня гэтага ж года. [1, с. 82].

Гледзячы на кар’еру як духоўную, так і палітычную ксяндза Ігнація можам сцвярджаць, што аб пасадах і тытулах сам занадта не турбаваўся, больш часу пасвячаў малітве, але больш патрэбны пасады былі для сям’і Массальскіх.

Месца біскупа пасля смерці біскупа Юзафа Сапегі далей застаецца вольным. Князь Міхал просіць гетмана вялікага літоўскага Міхала Радзівіла аб падтрымцы кандыдатуры яго сына [10, с. 141]. Гетман літоўскі адмаўляе князю Міхаілу, а сам патаемна падтрымоўвае і дапамагае біскупаму жмуцкаму Антонію Тышкевічу. І толькі 24 студзеня 1762 года на пасаду біскупа прызначылі ксяндза Антонія Тышкевіча, які 30 студзеня таго самага года памірае. І ўжо 15 лютага 1762 года прэлата Ігнація Якуба Массальскага са згоды караля Аўгуста III назначаюць біскупам віленскай дыяцэзіі. Яго кансэкрацыя адбылася толькі 2 мая 1762 года ў віленскай катэдры пад кіраўніцтвам біскупа хэранскага Аляксандра Харайна і нованазначанага біскупа беларускага Тамаша Зеньковіча [1, с. 90-91], бо амаль тры месяцы нунцыятура апостальская праводзіла працэс інфармацыйны, збіраючы паперы на доказ праўнага атрымання пасады біскупа віленскага.

З гэтага часу князь Массальскі ўвайшоў на сталіцу самай тэрытарыяльна працяглай дыяцэзіі ў Рэчы Паспалітай. Перад падзеламі Рэчы Паспалітай віленскае біскупства займала 226 тысяч км.кв. Паводле спісу веруючых у парафіях 1768 года віленская дыяцэзія налічвала 391 парафіі і 624 593 веруючых [5, с. 62]. З дакладаў дэканатаў за 1783 год

вядома, што на гэты час дыяцэзія налічвала 19 дэканатаў і 651 846 веруючых [1, с. 103].

Сваю працу новы біскуп распачаў аднаўленнем сістэмы кіравання і адміністрацыі кур’і. У 1771 годзе стварае афіц’ялаты акружныя, якія павінны сачыць за духоўным развіццём пэўнай тэрыторыі, якіх да гэтага часу ў дыяцэзіі не было, але ў 1781 годзе за неэфектыўнасцю выдаляе іх [6, с. 56].

У 1773 годзе ствараецца Камісія Народнай Адукацыі, кіраўніком якой быў прызначаны біскуп Ігнацій, бо быў ініцыятарам яе стварэння. Адразу адчыняе шмат школаў, стварае ўласную праграму да навучання [16]. Загадаў адчыніць пры касцёлах і кляштарах школы, якіх у 1774 годзе налічвалася ў віленскай дыяцэзіі больш за 330 [11, с. 49]. Таксама ў 1773 годзе пераходзіць пад іх уладу пасля езуітаў і Віленская Акадэмія [11, с. 47].

У 1774 годзе выдае распараджэнне аб змяненні праграмы навучання для студэнтаў семінарыі, *ratio studiorum*, і прызначае новую пасаду візытатараў, якія павінны былі сачыць за духоўным развіццём клерыкаў [1, с. 117].

Падчас кіравання віленскай дыяцэзіяй біскуп Массальскі ажыццяўляе візіт да Рымскага Папы *Ad limina Apostolorum*, падчас свайго двухгадовага прыбывання за мяжой, галоўным чынам у Парыжы ў 1766 – 1767 годзе. Гэта быў першы працяглы выезд біскупа з дыяцэзіі, які быў выкліканы страхам помсты Кацярыны II, бо князь-біскуп адкрыта выступаў супраць падзелаў і самавольнага яе праўлення. Затым пакідае межы дыяцэзіі з 1771 па 1772 год, з 1778 па 1779, апошні раз – з 1789 па 1792 год. Падчас адсутнасці біскупа кіравалі дыяцэзіяй канцылярыя задворная і канцылярыя часовая, з якімі падтрымоўваў кантакт лістовы [1, с. 109]. Падчас сваёй адсутнасці біскуп вызначаў адміністратара дыяцэзіі (з 1776 па 1767 і з 1771 па 1772 год гэтую пасаду займаў ксёндз Станіслаў Богуш – Сестранцэвіч, будучы біскуп Магілёўскі) [1, с. 120].

На час сваёй адсутнасці з 1789 па 1792 год ролю адміністрацыі дыяцэзіі выконвала калегія, якая складалася з удзельнікаў капітулы катэдральнай. На чале гэтай калегіі згодна з распараджэннем біскупа Ігнація стаў 13 снежня 1789 года біскуп Пётр Аляксандр Тачылоўскі [6, с. 73].

Падчас кіравання дыяцэзіяй біскупам Ігнаціям Якубам Массальскім касцёл на Віленшчыне адчувае адраджэнне. Будуецца шмат новых касцёлаў, араторыяў і капліц. Дае дазвол на цэлебрацыю святой Імшы ў жылых памяшканнях людзей, на выстаўленне Найсвяцейшага Сакрамэнту, на правядзенне саракахвіліннага набажэнства, дазваляе місіі парафіяльныя [10, с. 156].

Неабходна ўгадаць і патрыятычную справу біскупа віленскага. Ён непакоіўся справамі Бацькаўшчыны, хацеў аднаўлення Рэчы Паспалітай. Таму ў 1789 годзе біскуп прымае ўдзел у Чатырохгадовым Сейме, на якім была прынята Канстытуцыя, паўстае супраць падзелу Рэчы Паспалітай на меншыя часткі. Але 27 красавіка 1792 года падкуплены Кацярынай II ўдзельнікі сейму з польскіх родаў падпісваюць канфедэрацыю супраць прыняцця Канстытуцыі, якую агласілі 14 мая 1792 года ў Таргавіцах, а на Сейме Гродзенскім (нямым), паслы выказалі «нямую згоду» на II падзел Рэчы Паспалітай. У адным з лістоў да святароў ад 12 сакавіка 1793 года біскуп просіць іх, каб падчас кожнай святой Імшы прасілі Бога за Айчыну.

Восенню 1794 года пачалося паўстанне пад кіраўніцтвам Тадэвуша Касцюшкі. Біскупа Ігнація Якуба Массальскага прызнаюць здраднікам, бо ён удзельнічаў у Чатырохгадовым сейме, і заклікаў людзей да міру з Расіяй, бо бачыў у паўстанні толькі праліццё нявіннай крыві. Біскупа схапілі паўстанцы і пасадзілі ў турму. 28 чэрвеня 1794 года выдаецца загад: павесіць князя-біскупа Ігнація Якуба Массальскага [16]. Так і зрабілі, ажыццявілі гэты акт публічна перад народамі. Пасля некалькіх гадзін пасля павешання, прыйшоў ліст ад Тадэвуша Касцюшкі аб вызваленні біскупа з турмы, але ўжо было позна.

Падсумоўваючы, трэба сказаць, што постаць князя-біскупа Ігнація Якуба Массальскага нельга ацэньваць толькі негатыўна, як гэта было раней. Нягледзячы на высокія пасады, на палітычную зацікаўленасць, нельга абмінуць і пазітыўнага духоўнага, культурнага і патрыятычнага яго ўплыву на развіццё нашай зямлі.

Спіс крыніц і літаратуры

1. Kasabuia, T. Ignacy Massalski - biskup Wilecki / T. Kasabuia. – Lublin, 1998.
2. Kojaiowicz, W. Herbarz rycerstwa W. K. Litewskiego, tak zwany "Compendium, czyli o klejnotach, czyli herbach" / W. Kojaiowicz.; wyd. F. Piekosicki. – T. 1: Studia, rozprawy i materiały z dziejów historii Polskiej i prawa polskiego – Kraków, 1897.
3. Kosicki, A. Przewodnik heraldyczny / A. Kosicki. – T.2. – Kraków, 1877.
4. Kumor, B. Granice metropolii i diecezji polskich (968 – 1939) / B. Kumor. – Lublin, 1971.
5. Kumor, B. Ze statystyki ludności na Litwie w II połowie XVIII wieku / B. Kumor. – Kraków, 1975.
6. Kurczewski, J. Biskupstwo Wileckie od jego założenia aż do dni obecnych / J. Kurczewski. – Wilno, 1912.
7. Ochmański, J. Dzieje Rosji do roku 1861 / J. Ochmański. – Warszawa – Poznań, 1986.
8. Przyaigowski, W. Żywoty biskupów Wileckich / W. Przyaigowski. – T. 3. – Petersburg, 1860.
9. Schletz, A. Współpraca Misjonarzy z Komisji Edukacji Narodowej 1772 – 1784 / A. Schletz. // Przyczynek do historii kultury i oświaty w Polsce. – Kraków, 1946.
10. Szybiak, I. Massalski Ignacy Jakub / I. Szybiak. – Wrocław, 1975.

11. Szybiak, I. Szkolnictwo Komisji Edukacji Narodowej w Wielkim Księstwie Litewskim / I. Szybiak. – Wrocław, 1973.
12. Truchim, S. Konfederacja dzikowska / S. Truchim. – Poznań, 1921.
13. Volumina legum. Prawa, konstytucje i przywileje Królestwa Polskiego i Wielkiego Księstwa Litewskiego. / Wyd. A. Pawicki. – T. 6 – 8. – Petersburg, 1859 – 1860.
14. Wolff, J. Kniaziowie litewsko – ruscy od końca czternastego wieku / J. Wolff. – Warszawa, 1895.
15. Zielińska, Z. Massalski Michai Jyżef / Z. Zielińska. – Wrocław, 1975.
16. pl.wikipedia.org/.../Ignacy_Jakub_Massalski

Юрий Минько, студент Высшей Духовной римско-католической семинарии Гродненской диоцезии.

УДК 2-9(476)

А.К. Шидловский (Гродно) ХРИСТИАНСКИЕ КОНФЕССИИ БЕЛАРУСИ В ВОССТАНИИ 1863 – 1864 гг.

В статье дается характеристика позиций римско-католической и православной конфессий Беларуси в период восстания 1863 – 1864 гг. В научный оборот вводятся новый фактографический материал по теме. Особое внимание уделено участию католиков в подавлении восстания.

С начала 60-х гг. XIX века в Беларуси разворачивается национально-освободительное польское движение, важной составляющей которого была агитационная деятельность католического, патриотично настроенного духовенства. Религиозно-патриотические формы протеста принимали и выступления католических верующих: ношение траура, пение гимнов в костелах, религиозная агитация и др. Вот только один пример усилившегося религиозно-политического противостояния на землях Беларуси. 14 (26) августа 1861 г. из Фарного костела в Гродно должна была выйти процессия в Ружаносток. Генерал-губернатор Назимов запретил проведение этого хода, но т.к. ксендз декан Иосиф Маевский твердо собирался выполнить обещанное паломничество, власти приняли решительные меры. Площадь перед костелом оцепил гарнизонный батальон, мост через Неман был разобран и к костелу прибыл генерал Голтгоер, командир 3-ей пехотной дивизии. Процессию не выпустили с площади, и верующие были вынуждены разойтись. Ксендза Маевского арестовали и по приговору военного суда сослали в Курган. Спустя пол года его помиловали и направили викарием в Гожу возле Гродно [5, с. 41 – 49].

Еще на стадии подготовки восстания определились позиции конфессий Беларуси к идее возрождения Речи Посполитой. Старообрядцы решительно выступили на стороне российского правительства. Среди протестантов сторону повстанцев приняли лишь учащиеся Свислочской гимназии [4, с. 128]. А православное духовенство накануне восстания сделало все возможное, чтобы оградить свою паству от влияния революционной пропаганды.

Во время восстания в рядах православного духовенства и верующих все же нашлись немногочисленные сторонники восстановления независимой Польши. Но в целом православие встало на сторону русского самодержавия. Митрополит Иосиф и другие архиереи тщательно следили за духовенством, которое в свою очередь не позволяло революционной агитации распространиться среди православных верующих. За свою процарскую позицию православное духовенство и верующие подвергались преследованиям и насилию со стороны повстанцев. Крестьяне православного вероисповедания в большинстве своем не восприняли идеи восстановления Речи Посполитой и церковной унии. Они активно участвовали в караулах, задерживали и разоружали повстанцев. На такую позицию православия повлияли действия правительства, которое сделало ряд экономических уступок крестьянству, изыскало средства для поддержки духовенства, а также пристально контролировало действия духовенства и чиновников на местах.

Католическая церковь заняла неоднозначную позицию. Многие священники и верующие приняли участие в восстании. Одни католические епископы призывали к свержению российской власти, другие заняли выжидательную позицию. Многие чиновники и служащие римско-католического вероисповедания оказались верны царскому правительству и в разных формах способствовали подавлению восстания. Например, среди чиновников Брестской пограничной почтовой конторы, удостоенных получения тёмно-бронзовой медали были два католика – экспедитор, титулярный советник Иван Осипович Виляновский и письмоводитель, титулярный советник Франц Пилагевич Вержбовский. Этим чиновникам приводится следующая характеристика: «Следили за получаемой и отправляемой корреспонденцией подозрительных лиц, которая тотчас заявлялась в Следственные комиссии. Вообще все местные распоряжения к сохранению казенного инвентаря и прекращению мятежа исполняли по долгу присяги» [2, л. 266 – 267].

Секретарь Брестского городского полицейского управления, коллежский секретарь Александр Игнатьевич Чирноцкий, римско-католического вероисповедания был удостоен награждения медалью. На

службе с 8 января 1840 года. И с того же времени в Северо-Западном крае. «По служению секретарем, по его преданности приверженности к правительству способствовал к принятию деятельных мер к прекращению в городе Бресте мятежных беспорядков» [2, л. 392]. Брантмейстер Брестской пожарной команды, губернский секретарь Осип Осипович Матусевич, римско-католического вероисповедания был удостоен награждения медалью за участие в подавлении восстания 1863 – 1864 гг. «С 30 января 1847 г. находился на службе и с того же времени в Северо-Западном крае. Сверх прямой обязанности занимаясь письменными делами по части полицмейстера, по трудолюбию, ревности своей оказывал содействие к прекращению в городе Бресте политических беспорядков в пренеограниченной преданности правительству» [2, л. 394].

Кроме этого награждения тёмно-бронзовой медалью были удостоены тысяцкий Коссовского округа Казимир Матвеевич Бугинский, заштатный письмоводитель 2-ого стана Войтех Казимирович Босяцкий, Степан Яковлевич Лисовский, Антон Гипярев-Монусвич, Викентий Матвеевич Жабинский, Викентий Андреевич Малиновский, Иосиф Иванович Мосевский, Федор Васильевич Казипов [2, л. 769 – 772]. Все римско-католического вероисповедания. И даже крестьяне-католики нередко выступали против повстанцев – организовывали караулы, доносили о передвижении повстанческих отрядов, задерживали подозрительных лиц. Из 754 награжденных тёмно-бронзовой медалью «В память усмирения польского мятежа 1863 – 1864 годов» в Волковысском, Гродненском и Пружанском уездах 516 были православными и 238 католиками (31,5 %). За исключением 4 чиновников всё это крестьяне различных волостей, которые служили в сельских вооруженных караулах [2, л. 411 – 535].

В свете фактического участия католиков в подавлении восстания, более правильно говорить о том, что идея восстановления независимости Речи Посполитой была распространена среди значительной части католического населения и духовенства, что определило массовое их участие в восстании. Та часть католиков, которая была удовлетворена своим настоящим положением и оставила мысли о восстановлении независимости Польши, продолжала выполнять свои служебные обязанности, а также отстаивать своё положение, и даже вооруженной силой.

Восстание 1863 – 1864 гг. значительно изменило религиозный баланс в Беларуси. Отношение царского правительства к католической церкви ухудшилось. Был легализован переход из католицизма в православие. В Беларуси в 1869 г. была ликвидирована Минская католическая епархия, за 1860 – 1865 гг. в шести западных губерниях

было закрыто 160 католических приходов, больше 70 филиалов и больше 200 каплиц [1, с. 192]. Многие католические священники были сосланы, некоторые казнены. Православие же получило сильную поддержку от царского правительства и всего российского общества. Были увеличены ассигнования на ремонт и строительство храмов, жалования священников. Из российских губерний стали прибывать чиновники и учителя православного вероисповедания для замещения местных католических [3, с. 226 – 228]. Закрытые католические храмы часто передавались православной церкви. За счет благотворительных пожертвований многие православные храмы были оснащены церковной утварью, ризницей и другими богослужебными предметами.

Список источников и литературы

1. Міхайлік, Л. Некаторыя аспекты гісторыі рыма-каталіцкага касцёла на беларускіх землях у складзе Расійскай імперыі ў перыяд з канца XVIII ст. па пачатак XX ст. / Л. Міхайлік // Studia Theologica Grodnensia. – Гродзенская дыяцэзія Рымска-каталіцкага Касцёла ў Рэспубліцы Беларусь. – 1/2007.
2. Списки чиновников и разных лиц, награжденных темно-бронзовой медалью за подавление польского восстания 1863-1864 гг. (24 июля 1865 г. – 1 февраля 1867 г.) // НИАБ в г. Гродно. – Ф.1. - Оп. 22. – Д. 1563. – 831 л.
3. Шидловский, А. К. Межконфессиональные отношения в Беларуси и Литве во время восстания 1863 – 1864 гг. / Хрысціянства ў гістарычным лёсе беларускага народа: зб. навук. арт. У 2 ч. Ч. 1 / ГрДУ імя Я. Купалы; рэдкал.: С. В. Марозава [і інш.]. – Гродна: ГрДУ, 2009. – С. 223 – 228.
4. Яноўская, В. В. Хрысціянская царква ў Беларусі 1863-1914 гг. / В. В. Яноўская. – Мн.: БДУ, 2002. – 199 с.; іл.
5. Komar, J. Grodzieskie manifestacjk przed powstaniem styczniowym / J.Komar. – Warszawa, 1938. – 121 s.

Антон Шидловский, магистрант факультета истории и социологии ГрГУ имени Я. Купалы

УДК 2-67(476)

О.Э. Проценко (Гродно) **СМЕШАННЫЕ БРАКИ И КОНФЕССИОНАЛЬНАЯ** **ПРОБЛЕМА В 60-ЫЕ ГОДЫ XIX – НАЧАЛЕ XX ВЕКА** **В ГРОДНЕНСКОЙ ГУБЕРНИИ**

В статье рассматриваются проблемы, возникшие в «смешанных» браках, т.е. в семьях, где супруги были различного вероисповедания на территории Гродненской губернии в 60-ые годы XIX – начале XX века.

60-ые годы XIX века считаются временем массового перехода католического населения Западного региона Российской империи в православие. С одной стороны это объясняется следствием усилий российской администрации, с другой – попыткой части католического населения спастись от репрессий. Пытаясь обойти антипольские дискриминационные законы, некоторые польские землевладельцы-католики были не прочь перейти в православие, пользуясь тем, что в Российской империи существовало смешение понятий «национальность» и «вероисповедание». Вероятно поэтому, правительство вынуждено было точно сформулировать, кого надо понимать под «лицом польского происхождения». В разъяснении из Петербурга виленскому генерал-губернатору указывалось, что только потомки перешедшего в православие могут рассчитывать на признание их русскими [1, с. 34].

В то же время документы свидетельствуют и об обратном процессе. В фондах Национального исторического архива Беларуси в г.Гродно имеются многочисленные документы, говорящие и о стремлении православных перейти в католичество. Причины и обстоятельства этого процесса разнообразны – иногда трагические, иногда – курьезные, но почти всегда семейные и чаще всего возникающие в так называемых «смешанных браках», когда супруги принадлежат к разным конфессиям. Причем речь идет, как правило, о православных и католиках, т.к. смешанные браки у мусульман и иудеев были крайне редки.

Еще в 1768 году между Российской империей и Польшей был заключен трактат, где, в частности, постановлялось, что «дети от разной веры родителей рождающиеся, сыновья в отцовской, а дочери в материнской вере воспитываться должны, выключая договор для дворянства, если таковой через контракт брачный, перед свадьбой заключенный состояться имел» [2, с. 12].

В ноябре 1832 года вышел императорский указ, которым предписывалось: «...браки разнородных лиц в Западных и Белорусских губерниях совершать на основании общих, действующих во Всероссийском государстве узаконений». А в 1834 году Святейший Синод разъяснил, что указ этот «простирается на те только лица, кои вступили в брак по распубликованию сего постановления». От родителей же «православного и иноверческого исповедания, коих браки заключены прежде обнаружения помянутого указа, должно требовать относительно крещения и воспитания детей исполнения той обязанности, которую они приняли на себя пред вступлением в брак по существовавшему тогда закону, т.е. трактату 1768 года» [2, с. 11]. Общероссийские же правила предписывали, что «если жених или невеста принадлежат к Православному исповеданию... требуется: 1)

чтобы лица других исповеданий, вступающие в брак с лицами Православного исповедания дали подписку, что не будут поносить своих супругов за Православие, ни склонять их через прельщение, угрозы или иным образом, к принятию своей веры, и что рожденные в сем браке дети крещены и воспитаны будут в правилах Православного исповедания. Подписка сия берется Священником перед свершением брака... 3) чтобы сии браки были венчаны Православным Священником в Православной церкви...» [2, с. 11].

Неисполнение законов, переход в другую веру, а также перевод в другую веру детей карался законодательством очень строго. Так, в 1866 году крестьянка Сузанна Василевская, католичка, проживавшая в Бельском уезде, была наказана заключением в тюрьму на 8 месяцев за то, что окрестила трех взрослых дочерей, рожденных от православного мужа и самих православных, в католичество. Дочери же ее, «как возвратившиеся в лоно православной церкви» от наказания были освобождены [3, л. 1 – 7]. В другом случае родители, крестьяне Карнатовичевы (мать – православная, отец – католик) также были приговорены к восьмимесячному тюремному заключению за воспитание детей в духе римско-католической церкви. Дочери осужденных родителей – Софья, Антонина и Александра были преданы суду церковному [4, л. 5– 5об.].

Но в данных случаях виновные, можно сказать, отделались легким испугом. Настоящая драма разыгралась в семье крестьянина Павла Макаревича. В 1869 году помощник генерал-губернатора доносит гродненскому губернатору, что в Брест-Литовском тюремном замке более года содержится Павел Макаревич, обвиняемый в «отступлении от православия в католицизм и совращение в этом же жены и сына». Еще через два года дело передается в кабинет министров Российской империи для «испрошения монаршего милосердия» и замене тюремного заключения отправлением Макаревича «к православному духовному начальству для увещевания», т.е. для церковного покаяния. В результате несчастный был отослан в 1872 году в Жировицкий монастырь [5, л. 1 – 34]. Его жена писала гродненскому губернатору: «Четырехлетние страдания мужа, а вместе с ним целого нашего семейства, заставляют меня повергнуть к стопам Вашего Сиятельства покорнейшую мою просьбу... чтоб мужу моему дозволено было возвратиться к своему семейству и умереть в религии, которую он исповедал всю свою жизнь...» [5].

Местные власти, как могли пытались противостоять процессу перехода православных в католичество. Мещанка м. Волпа, Гродненского уезда Теофилия Антоновичева жалуется на насильственное принуждение со стороны Волпянского сельского

старосты и писаря вернуться в православие ее дочерей. Покойный муж женщины был православным. После его смерти остались три дочери – 20, 18 и 16 лет. Мать-католичка уговорила их перейти в католическую веру. Следствие установило, что должностные лица действительно уговаривали девиц вернуться в православие, но мер принуждения не было и жалобница в ходе следствия это признала [6, л. 1– 1об.].

Курьезное происшествие произошло в 1868 году в м. Шерешево, Пружанского уезда. Десятский местечка по приказу мирового посредника «насильственным образом» забрал у девятиерых местных крестьян «по одному новому крестьянскому кафтану» (и сложил их в волостном правлении) за то, что те не исполнили приказа мирового посредника о крещении по обряду православной веры детей, родившихся в смешанных браках в 1866 – 1867 годах [7, л. 1 – 2 об.]. Информирова об этом губернатора, помощник его с сожалением отмечает, что мера эта на провинившихся крестьян «не подействовала» и дети остаются некрещеными [7, л. 2 об.].

По закону незаконнорожденные в Российской империи должны были быть «присоединены к православию». В 1867 году на рассмотрение брестскому епископу Игнатию поступило дело крестьянина Степана Шершуновича, католика, желающего жениться также на католичке и по римско-католическому обряду. Однако этому препятствовал православный священник Главацкий. Дело в том, что жених был незаконнорожденным [8, л. 3 – 4]. К сожалению, архивные материалы не содержат сведений о том, чем это дело завершилось.

В архивах хранится немало дел об установлении полицейского надзора за ксендзами, окрестившими по римско-католическому обряду младенцев, родившихся от православных родителей [9, л. 1], или в смешанных браках [10, л. 1 – 3]. Характерна переписка губернских властей с министерством внутренних дел о незаконном окрещении ксендзом Шокиным ребенка. Суть дела такова. Крестьянин Владислав Хрептович, римско-католического вероисповедания, в тайне от своей православной жены повез новорожденную дочь в костел крестить. Позднее, на следствии, он объяснял это тем, что ребенок был очень слаб, православная церковь находилась далеко, и он боялся не довести младенца живым. Ксендз, не найдя Хрептовичей в приходской книге, поначалу отказывался крестить, но затем, видя слабость ребенка, окрестил его половинным крещением водой, приказав доставить документы о принадлежности Хрептовичей к римско-католической вере. Узнав на следующий день о том, что мать ребенка православная, ксендз доложил о случившемся настоятелю костела, а тот уведомил православного священника, который и должен был совершать обряд крещения [11, л. 4– 6]. В результате, несмотря на подтверждение

повитухой слабости ребенка, отец был заключен в тюрьму на 8 месяцев, ксендз Шокин получил строгий выговор за «неосмотрительность», а ребенка перекрестили в православие.

Ксендз Шокин ранее уже обвинялся в незаконном крещении детей православного вероисповедания по римско-католическому обряду. Еще в 1843 году крестьянин д. Тростяцы Бельского уезда, будучи католиком и собираясь жениться на православной девушке, дал подписку православному священнику, что будущих детей от этого брака будет крестить и воспитывать в православной вере. И в 1866 году мировой посредник докладывает начальнику губернии, что в семье крестьянина имеется уже трое детей, и все они крещены в костеле ксендзом Шокиным [12, л. 1– 1об.].

Конфессиональная проблема в смешанных браках самым непосредственным образом переплеталась с проблемами семейными. Так, крестьянин деревни Луцковляны Гродненского уезда Иван Пытлевич, сын православных родителей, но сам католик, женатый на православной, угрожает, что если сын его будет православным, то он его не признает своим ребенком [13, л. 4 – 4об.]. Уроженец Белостокского уезда Елисей Теула испрашивает разрешения перейти в римско-католическую веру, т.к. в противном случае его жена-католичка грозит бросить его и их общих детей [14, л. 271– 271об.].

Чтобы добиться своего люди идут на прямые подлоги. Крестьянка Анна Карпович собирается замуж за католика Фому Шмидта, но желает при этом оставаться православной. Одновременно, в виленскую римско-католическую Консистирию от имени невесты подаются два прошения о переходе её в католичество. В ходе следствия выяснилось, что прошения писал, по просьбе жениха, некий Иван Грабовский, мещанин г. Белостока [15, л. 84– 89].

Совсем уж странный случай отмечен в декабре 1902 году в Волковыском уезде, где у православных крестьян Антона и Феодосии Мелешко родился сын Сигизмунд. Супругов венчали в православной церкви, но затем они стали «уклоняться» в католичество. И при крещении младенца в костеле в метрической книге родителями были записаны другие Мелешко – Венедикт и Анна, католического вероисповедания, проживавшие в другой деревне и к моменту происхождения детей не имевшие (дочь их родилась в период следствия). Восприемниками ребенка были записаны и вовсе несуществующие лица, о чем и сообщило руководство духовной Консистории гродненскому губернатору [16, л. 3-4].

Католические священники активно способствовали конфессиональным переходам. Настоятель одного из костелов Бельского уезда ксендз Заневский окрестил младенца от отца-католика и

православной матери. Одной из восприемниц младенца была девица Анна Прокопюк, православного вероисповедания, «какую девицу ксендз активно совращал в католичество», обещая выдать ее замуж за богатого католика [17, л. 3].

Хотя большинство переходов в другую веру наблюдается в крестьянских семьях, нередко подобные случаи и в иных социальных сферах. Так, на протяжении 1867 – 1869 годов ведется дело о «совращении» коллежским регистратором Малевичем своих дочерей Александры, Елизаветы и Прасковьи из православия в римско-католическую веру [18, л. 1 – 6]. А в 1868 году в европейский розыск объявляется дочь помещицы Мария Денисова. Девушка православного вероисповедания обвенчалась в костеле в 1867 году с проживавшим в Варшаве дворянином Аркадием Клечевским, католиком, редактором газеты «Праздничный курьер». В ходе начавшегося следствия молодые скрылись где-то в Пруссии [19, л. 1– 10].

В 1893 году департамент духовных дел иностранных исповеданий МВД разослал губернаторам циркуляр, в котором напоминалось, что кабинетом министров 11 мая 1891 года было постановлено: «Брак лица римско-католического вероисповедания с лицом Православного исповедания может быть оглашен в одной Православной церкви, но в таких случаях требуется, чтобы лица римско-католического исповедания, вступающие в брак с Православными, представили притчу Православной церкви, в которой должно быть совершено оглашение, взамен предбрачного свидетельства приходского священника, удостоверение местной полиции о внебрачном их состоянии и правоспособности ко вступлению в брак» [20, л. 121]. В циркуляре отмечается также, что постоянно поступают сведения о том, что нередко католики, обращаясь за предбрачным свидетельством к ксендзам, «встречают со стороны последних лишь противодействие самому браку» [20, л. 121]. При этом продолжало действовать положение, по которому браки, заключенные по обрядам инославных и иноверных вероучений (если одна из сторон официально считалась православной) признавались недействительными, а родившиеся от таких браков дети – незаконными [21, с. 115].

17 апреля 1905 года вышел императорский указ, получивший широкую известность как указ о веротерпимости. В нем декларировалось, что отныне за переход из православия в другое христианское вероучение наказания отменяются. В декабре того же года Синод издал указ, разъясняющий механизм перехода – «О порядке перехода православных лиц в инославные и иноверные исповедания». Согласно всем этим документам господствующее положение православной церкви сохранялось. Смешанные браки (если один из

вступающих в брак – православный) должны были заключаться по православному обряду. А родившиеся дети должны были быть крещены и воспитаны в православной вере. Если же православный родитель впоследствии переходил в католичество, то и дети до 14 лет могли быть переведены в католичество [21, с. 112–114].

Однако указы не уменьшили конфессиональное напряжение. Ряд ксендзов с амвона призывали католиков не выдавать дочерей за православных, не сметь быть у православных правопреемниками [22, л. 4–6]. В периодическую печать попали известия о привлечении к ответственности настоятеля Озерского костела ксендза Хвостецкого. Проживая в местности со смешанным в национальном и конфессиональном отношении населением, где практически не было семьи, где наряду с католиками не было бы православных, ксендз отказывал в исповеди и причастии католикам, вступившим в брак с православными, а детей от таких браков предавал проклятию. Одного из своих прихожан ксендз три года не принимал к исповеди за то, что тот не сумел обратить свою православную жену в католичество, и, наконец, заявил, что примет его к исповеди только тогда, когда означенный католик разведется с женой [23, л. 1–17]. Так что и на рубеже XIX – XX веков актуальными оставались слова Ф. Еленева, сказанные им в начале 60-ых годов после подавления восстания: «Хотя... ксендзы не могут уже теперь преследовать православную веру так, как делали они то в былое время, но при каждом удобном случае они стараются попрекнуть крестьянина его верой, называя ее холопскою, собачьею, стараются надругаться над нею, если могут сделать то безнаказанно» [24, с. 63].

Нередко конфессиональные переходы были обусловлены не столько религиозными, сколько экономическими причинами. Так, дочь коллежского регистратора Софья Ботян соглашалась на перемену веры и брак с католиком Ярошевичем. В ходе расследования выяснилось, что невеста поступает так «против своих убеждений, по слезным настояниям матери-вдовы», для облегчения тяжелого положения семьи, состоявшей из трех братьев и трех сестер. Дело в том, что имение матери Софьи Ботян было расположено частями среди наделов соседей-католиков и она «со слезами жалуется на притеснения и преследования соседей с целью обратить православное семейство в католическую веру» [15, л. 106]. Или другой случай. Сильно пожилая женщина, Розалия Гапонович, проживавшая в Сокольском уезде, урочище Клин, вместе с мужем в домике на земле соседей-католиков Булатовичей, против воли мужа и родни «просится» в католичество. В ходе следствия, как сообщает по инстанции местный уездный исправник, муж просительницы Антон Гапонович «под секретом заявил, что жену его на переход в католичество безусловно наговорила семья Булатовичей,

обещая ей за это средства к жизни, но заявить это открыто наотрез отказался, боясь мести Булатовичей, от которых его, как бедняка, зависит все существование» [26, л. 20].

Таким образом, документы свидетельствуют, что конфессиональные проблемы в смешанных браках в Западном регионе Российской империи касались значительного количества людей. Духовенство, как православное, так и католическое, к подобным бракам относилось неодобрительно. Но в условиях тесного, бок о бок, проживания католиков и православных, браки такие были неизбежны, как неизбежны были и внутрисемейные конфликты в них, достигавшие порой опасной остроты. Что сплошь и рядом провоцировалось и законодательством и ретивыми миссионерами на местах.

Список источников и литературы

1. Самбук, С.М. Политика царизма в Белоруссии во второй половине XIX в. / С.М.Самбук. – Минск, 1980.
2. Свод законов Российской империи. – Т.Х, ч. 1. – СПб., 1887.
3. Национальный исторический архив Беларуси в г. Гродно (далее НИАБ). – Ф.1. – Оп.6. – Д.714.
4. НИАБ. – Ф.1. – Оп. 6. – Д. 1168.
5. НИАБ. – Ф.1. – Оп. 6. – Д. 734.
6. НИАБ. – Ф.1. – Оп. 6. – Д. 720.
7. НИАБ. – Ф.1. – Оп. 6. – Д. 1534.
8. НИАБ. – Ф.1. – Оп. 6. – Д. 1121.
9. НИАБ. – Ф.1. – Оп. 6. – Д. 1532.
10. НИАБ. – Ф.1. – Оп. 6. – Д. 799.
11. НИАБ. – Ф.1. – Оп. 6. – Д. 1996.
12. НИАБ. – Ф.1. – Оп. 6. – Д. 720.
13. НИАБ. – Ф.1. – Оп. 6. – Д. 1134.
14. НИАБ. – Ф.1. – Оп. 18. – Д. 1289.
15. НИАБ. – Ф.1. – Оп. 18. – Д. 1287.
16. НИАБ. – Ф.1. – Оп. 18. – Д. 934.
17. НИАБ. – Ф.1. – Оп. 18. – Д. 1170.
18. НИАБ. – Ф.1. – Оп. 186. – Д. 1162.
19. НИАБ. – Ф.1. – Оп. 6. – Д. 1538.
20. НИАБ. – Ф.1. – Оп. 9. – Д. 44.
21. Канфесіі на Беларусі (к. XVIII – XX ст.). – Мінск: ВП «Экаперспектыва», 1998.
22. НИАБ. – Ф.1. – Оп. 18. – Д. 1166.
23. НИАБ. – Ф.1. – Оп. 18. – Д. 1849.
24. Еленев, Ф. Польская цивилизация и ее влияние на Западную Русь / Ф. Еленев. – СПб., 1863.
25. НИАБ. – Ф.1. – Оп. 18. – Д. 1286.

Ольга Элиазаровна Проценко, кандидат исторических наук, доцент кафедры истории славянских государств ГрГУ имени Янки Купалы.

Р.В. Чуль (Брэст)
ЦАРКОЎНЫЯ СВЯТЫНІ
УЛАДАЎСКАГА БЛАГАЧЫННЯ
(ДРУГАЯ ПАЛОВА XIX – ПАЧАТАК XX стст.)

Статья посвящена известным святыням Влодавского благочиния, которые сохранились до наших дней и представляют собой определённую историческую и культурную ценность. Имеются сведения о наиболее известных иконах XIX – начала XX вв., содержится информация о богослужебных книгах, о месте и времени их происхождения, подаётся их краткое описание, имеются тексты дарственных надписей. Также отражается краткая информация о Влодавском благочинии, его территориальных границах.

Уладаўскае благачыне існавала ў 1829 – 1910 гг. У сваім складзе яно мела большую частку сучасных праваслаўных прыходаў Маларыцкага раёна. Астатнія прыходы Маларытчыны, а іх было пяць, былі падзелены паміж Брэсцкім і Кобрынскім царкоўнымі акругамі. Усе гэтыя благачыні існавалі з часоў Літоўскай уніяцкай епархіі і такімі ў тэрытарыяльным складзе засталіся пасля ліквідацыі уніі на беларускіх землях. Уладаўскае благачыне існавала да 1910 г. Пра гэта засталася інфармацыя ў фондах Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі ў г. Гродна. Захаваліся кліравыя ведамасці па Олтушскай Спаса-Праабражэнскай царкве, дзе пададзены звесткі за 1909 і 1910 гг. У 1910 г. вышэй абазначаная царква адносілася ўжо да Палескай праваслаўнай акругі, а Уладаўскае благачыне ўжо перастае фігураваць [2, 3].

Безумоўна, галоўнымі святынямі любога праваслаўнага прыхода з'яўляюцца непасрэдна самі цэрквы, куды людзі могуць прыходзіць і маліцца. Асабліва каштоўнымі прадметамі царкоўнага ўжытку з'яўляюцца абразы (Ісуса Хрыста, Божай Маці, многіх святых) і богаслужэбныя кнігі (ў большасці выпадкаў напастольныя евангеллі). Як вядома, у ідэалагічнай і дэкаратыўнай функцыях царквы істотная роля належала іканастасу. Самым каштоўным з захаваўшыхся іканастасаў з'яўляецца іканастас Спаса-Праабражэнскай царквы ў в. Олтуш (устаноўлены ў 1868 г.). Ён да сённяшняга дня не згубіў сваю цікавасць у даследчыкаў, матэрыялы аб ім апублікаваны ў многіх энцыклапедычных даведніках. Напрыклад, абразы святочнага раду ў іканастасе разлічваліся на паступовае разглядванне і нетаропка разгортвалі свае кампазіцыі ўздоўж усяго рада. Яны вылучаюцца найбольшай апавядальнасцю. Прыкладам можа служыць знакаміты абраз «Цалаванне Іакіма і Ганы» XIX ст. [1, с. 274].

Пэўную каштоўнасць займаюць абраз Спаса ў поўны рост, які ў левай руцэ трымае дзяржаву, а правай рукой падае блаславенне, абразы «Цуд святога Юр'я аб цмоку» і Узнясенне Гасподне (XIX ст.) [1, с. 286, 310].

Арыгінальным па сваім змесце быў чатырохярусны іканастас Хаціслаўскай Спаса-Праабражэнскай царквы, устаноўлены ў 1878 г. стараннем мясцовага святара Фёдара Сіткевіча на сродкі брацтва і прыхаджан. Да сённяшняга часу старажытны іканастас не захаваўся, аднак ў 1990-я гг. па фотаздымках 1950-х гг. ён быў поўнасцю абноўлены [4, с. 3].

Сродкам паступлення абразоў у цэрквы ў большасці выпадкаў былі асабістыя ахвяраванні. Такімі з'яўляюцца, напрыклад, частка абразоў з Хаціслаўскага храму, якія былі падараваны сюды дзецьмі мясцовага святара Сямёна Паеўскага, якія жылі ў Санкт-Пецярбургу і Полацку ў канцы XIX – пачатку XX стст. А менавіта гэта абразы: Усіх святых (падараваны ў 1905 г., але напісаны верагодней на многа раней), Уваскрасення Гасподня і двунадзятых святаў (1906 г.), Казанскай Божай Маці (1905 г.), Праабражэння Гасподня (1898 г.). Усе гэтыя абразы захавалі памятных надпісы. Вось адзін з іх: «В родной Хотиславский храм на молитвенно-благодарную память о незабвенных родителях моих Агафии и иерее Симеоне, сродниках и знаемых: Господи, упокой с праведными души их. Помяни написавшую образ сей монахиню Серафиму. Не забуди до конца убогого раба Твоего Фёдора». Акрамя гэтага царкве былі падараваны: Евангелле (1900 г.) з надпісам наступнага зместу: «В Хотиславскую Спасо-Преображенскую церковь в благодарность Господу Богу за милости Его к нашему достоинству и на молитвенную память о незабвенной матушке Агафии и сродников ея. Помяни их Господи и не забуди до конца рабов твоих: Фёдора и Александры. Санкт-Петербург. 8 декабря 1900 г.» і чашу з поўным наборам неабходных прыстасаванняў (1900 г.). Усе гэтыя вышэй абазначаныя царкоўныя святыні да сённяшняга дня старанна захоўваюцца на прыходзе [4, с. 12-14].

У Олтушскую царкву дараванні паступалі ад мясцовых сялян. Так, сяляне прыхода Спасаўскай царквы ў памяць вызвалення ад прыгоннай залежнасці з падзякай ахвяруюць у 1865 г. напрыстольны крыж з пазалотай. У царкве меліся два старажытныя Евангеллі (адно было ў медным акладзе з пяццю фініфіцыямі, а другое – ў чорным бархаце са срэбнымі навугольнікамі і выявамі чатырох евангелістаў. Акрамя навугольнікаў, у цэнтры яго знаходзіліся дзве срэбныя авальныя дошкі з выявамі крыжа і абразы Ісуса Хрыста. Гады выдання іх невядомы, але на адным з іх захаваўся львоўскі штамп з так званымі вусамі, а далей ідзе надпіс на польскай мове. З упэўненасцю можна сказаць, што яно

было выдадена ў Львове і ў свой час прыналежала уніяцкай царкве [5, с. 8].

Зусім нядаўна стала вядома, што ў Брэсце ў прыватнай калекцыі захоўваецца богаслужбовая кніга «Пентакастырыён» з памятным надпісам аб яе прыдбанні для Свята-Сімяонаўскай Збуражскай царквы ў Холмскім епархіяльным упраўленні. На кнізе таксама захаваўся штамп Збуражскай парафіі, які ўжо прыналежыць да таго часу, калі храм адносіўся да Польскай Аўтакефальнай Праваслаўнай Царквы (1920 – 30-я гг.).

Яшчэ адно цікавае Евангелле, але ўжо сямейнага ўжытку, выдадзенае ў самым пачатку 1830-х гг., захоўвалася ў мясцовых веруючых жыхароў Хаціслаўскага прыходу. У 1918 г. яно было прывезена з іміграцыі з Расіі і з тых далёкіх часоў захоўваецца ў нашчадкаў роду і перадаецца з пакалення ў пакаленне як сямейная рэліквія.

Паўстае пытанне, а колькі яшчэ такіх каштоўных святынь захоўваецца ў прыватных калекцыях і пра іх невядома грамадскасці.

Вывучаючы гісторыю і лёс усіх гэтых старажытных царкоўных прадметаў, пранікаеш у глыбіню гадоў, задумваешся аб мінулым і сучасным. І тая задача, якая паўстае перад будучымі пакаленнямі будзе заключацца, напэўна, у тым, каб захаваць гэтыя каштоўнасці і ў поўнай цэласнасці перадаць іх нашчадкам.

Спіс крыніц і літаратуры

1. Ікананіс Заходняга Палесся XVI – XIX стст. / В.Ф. Шматаў [і інш.]; навук. рэд. В.Ф. Шматаў; НАН Беларусі, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору ім. К. Крапівы. – 2-е выд. – Мінск.: Бел. навука, 2005. – 349 с.
2. Национальный исторический архив Беларуси в городе Гродно (НИАБ). – Фонд 561. – Оп. 2. – Д. 7 «Клировые ведомости церквей по Влодавскому благочинию за 1901 год». – Л. 72 – 73.
3. НИАБ в Гродно. – Фонд 561. – Оп. 2. – Д. 20 «Клировые ведомости церквей по Полесскому благочинию за 1910 год». – Л. 85 – 91.
4. Церковно-приходская Летопись Спасо-Преображенской Церкви, состоящей в селе Хотислав Малоритского Благочиния Брестско-Кобринской Епархии с 1990 – по 1996 гг. – Рукопись, 43 с.
5. Церковно-приходская Летопись Преображенской церкви, состоящей в селе Олтуш, Влодавского Благочиния, Брестского уезда, Гродненской губернии, Литовской Епархии, с 1880 – по 1926 гг. – Рукопись, 50 с.

Раман Чуль, студэнт гістарычнага факультэта Брэсцкага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А.С.Пушкіна

УДК 271.2(476.6)

С. Романов (Гродно) ПРАВОСЛАВНЫЕ ЦЕРКВИ МЕСТЕЧКА СВИСЛОЧЬ В XIX – СЕРЕДИНЕ XX ВВ.

Данная статья посвящена проблеме изучения храмовой архитектуры местечка Свислочь в XIX – середине XX вв. Исследование включает в себя вопросы внешнего архитектурного облика, внутреннего убранства и декорации православных церквей Свислочи. В работе описываются и анализируются процессы создания и функционирования культовых зданий в ракурсе исторического развития местечка XIX – середины XX вв. Исследование имеет большое значение в рамках изучения культурной и конфессиональной проблематики местечек Гродненщины.

Проблема изучения храмового строительства местечка Свислочь не являлась ранее предметом специального исследования. Искусствоведческая оценка этого, теперь утерянного, историко-культурного наследия позволит нам более четко и детально представить целый ряд факторов развития самого местечка: архитектурный облик и планировку, динамику этно-конфессиональной жизни, культурное и экономическое развитие и т.д.

Местечко Свислочь на протяжении XIX – первой половины XX в. имело три православные святыни. Характерной чертой этих православных церквей была их преемственность с униатскими и католическими храмами. Эта черта проявилась как в поочередной принадлежности храмов представителям различных конфессий, так и во внешнем виде самих культовых зданий.

Характеристику церквей следовало бы начать со здания церкви Пресвятой Богородицы (Пречистенской церкви) – главного православного храма местечка. Косвенные сведения о существовании этой церкви относятся к XVI веку, но достоверно можно говорить о её существовании с XVII века. С большой вероятностью можно считать, что святыня в данный период была униатской. Церковь располагалась в центральной части местечка. Известно, что после 1768г. На месте старой церкви была возведена новая, тоже деревянная. Здание было величественным, с основным куполом на барабане. На барабане, в свою очередь, располагались четыре окна. После реконструкции Свислочи графом В.Тышкевичем в 1782 г. церковь была перенесена на восточную сторону Рыночной (Гимназической) площади. Торжественное освящение вновь возведенной церкви состоялось 8 сентября 1788 г. в день Пресвятой Богородицы, откуда и было дано название этому храму.

На протяжении XIX века здание неоднократно подвергалось ремонтам, из которых наиболее капитальные проводились в 1842 и 1890 гг [9,с.28].

По данным на 1864г. церковь была деревянной на каменном фундаменте, длиной 34 аршина, шириной 16 аршин и высотой самих стен в 12 аршин, или по современным меркам 24.2м.Ч11.4м.Ч8.5м. Кроме этого, у здания имелся ряд пристроек, но на протяжении всего XIX века оно практически не изменялось в размерах. Внутри церкви имелся деревянный иконостас столярной работы, окрашенный голубой и белой масляными красками, а также украшенный позолоченными рамами икон и резьбой в один ярус. Имеющиеся здесь «царские ворота» были резными и обработанными позолотой, при верхней раме которых располагался образ Благовещения, писанный на деревянной овальной доске. В углах этих «царских ворот» в резьбе располагались образа круглой формы, изображающие личности четырех евангелистов, писанные также на досках.

Интересные сведения о храме оставил историк Е.Ф.Орловский, побывавший в церкви в начале XX века: «Церковь довольно обширная, имеет чрезвычайно красивый вид благодаря удачному сочетанию голубой краски стен с розовым фоном иконостаса. По правую сторону алтаря находится ризница, а по левую – особенность, встречающаяся лишь в некоторых церквях, помещение для архива» [6,с.170]. Известно, что архив при церкви был основан в 1775 г., и просуществовал вместе с церковью до июньского пожара 1941 г. [9,с.28].

Ещё одним, существующим и сегодня, православным храмом местечка является Крестовоздвиженская церковь. Современная Крестовоздвиженская церковь расположена на православном некрополе г.Свислочь. Была построена как католическая часовня (каплица) в начале XIX века и освящена ксендзом Константином Лапийским в 1805 г. Представляла собой выложенное кирпичом прямоугольное здание, с полукруглым завершением задней (вероятно алтарной) стены. Накрытое потолком помещение освещалось тремя небольшими полукруглыми окнами. Фундамент был частично каменным, частично кирпичным, крыша была накрыта черепицей и венчалась железным крестом наверху. Вероятно, каплица изначально проектировалась как усыпальница, поскольку под ней находился доступный снаружи склеп с зарешеченными окошками [2, с.295]. В 1828 г. здесь был помещен прах Юзефы из Сологубов Тышкевич (1777 – 16.02.1828), которая во втором браке была женой последнего владельца Свислочи – генерала Тадеуша Тышкевича. В 1834 г. состояние каплицы определялось как хорошее. Оснащение святыни составляли рисованный на досках алтарь и икона «Христа Распятого». Сыном Юзефы из Сологубов Тышкевич от первого брака был известный мемуарист Леон Потоцкий, оставивший нам свои

воспоминания «О тышкевичевой Свислочи, Деречине и Ружанах». В своих мемуарах Потоцкий вспоминает, что после многолетнего отсутствия весной 1853 г. посетил усыпальницу матери. Мемуарист зафиксировал хорошее состояние кирпичной каплицы и разросшийся вокруг некрополь[8,с.103].

Впоследствии прах Ю. из Сологубов Тышкевич был перевезен из Свислочи в Варшаву и перезахоронен на Повонзковском кладбище. Каплица просуществовала до середины XX века. В её оригинальном виде святыню запечатлел известный историк-краевед В.Карпыза, сделав рисунок с фотографии 30-х годов [1].

После того как сгорела в результате артиллерийской перестрелки 26 июня 1941 г. церковь Пресвятой Богородицы, эта католическая каплица стала использоваться православными для проведения богослужений, и функционирует в качестве православной церкви по сегодняшний день.

Особый интерес для исследования представляет ранее не изучаемая и не упоминаемая историками и краеведами семинарская часовня св. Дмитрия Мироточивого (Солунского). Точная дата основания часовни нам сегодня неизвестна. Однако сохранился план свислочской гимназии в альбоме архитектора первой половины XIX века Кароля Подчашинского, который подтверждает факт существования домашнего храма еще во времена функционирования гимназии [3, с. 85 – 86]. Альбом К. Подчашинского датируется промежутком времени между 1819 – 1831 гг. На плане часовня размещена вместе с залом библиотеки в центральной части главного корпуса гимназии [5, с. 83 – 84].

22 октября 1877 г. преосвященный Януарий, епископ брестский, в сослужении протоиерея гродненского Софийского собора о.Алексея Опоцкого (впоследствии – архиепископ кахетинский и картлинский, экзарх Грузии) и в присутствии попечителя Виленского учебного округа и других почетных лиц освятил домовую церковь Свислочской учительской семинарии во имя святого Дмитрия Мироточивого. Вероятно, это было повторное освящение часовни, вызванное тем, что в период с закрытия прогимназии (1864 г.) до открытия в этом же здании учительской семинарии (1876 г.) прошло более десяти лет и назрела необходимость капитального ремонта. Основные работы были проведены в 1876 и два последующих года. В это период часовня была самым большим помещением в семинарии и занимала пространство в 24 аршина длины, 12 аршин ширины и 6.5 аршин высоты, или по современным меркам 17м.Ч8.5м.Ч4.6м. К ней прилегал обширный коридор. Все внутреннее убранство церкви отличалось простотой и изяществом: имелся дубовый иконостас; иконы, писанные на холсте, помещенные в позолоченные рамы; вся необходимая церковная утварь в отличном состоянии; стены и потолок были окрашены масляной

краской. На устройство церкви и приобретение церковных принадлежностей Святейшим Синодом в 1876 г. было отпущено 3000 руб. и, сверх того, прислан круг богослужебных книг большого формата, стоимостью 100 руб. 53 коп. [4, с. 1 – 36].

С 1896 г. присутствие семинаристов на праздничных богослужениях в этом домашнем храме стало обязательным. Семинаристы и сами оказывали поддержку этой часовне: в 1889 г. приобрели на свои средства образ Спасителя, в память чудесного спасения царской семьи 17 октября 1888 г. В 1892 приобрели ценную икону Казанской Богородицы, перед которой с тех пор ежедневно молились в ученических квартирах и которую считали своей покровительницей. В 1898 г. создали для своего храма икону Знамени Пресвятой Богородицы в память чуда 8 марта в г.Курск. В том же 1898 г. бывшими воспитанниками семинарии для храма был создан образ Святого Николая в ознаменование монаршей милости. Бывшие воспитанники также зачастую делали денежные пожертвования в храм.

С большой вероятностью можно считать, что часовня существовала здесь до августа 1915 г. – времени эвакуации свислочской учительской семинарии в г. Медынь Калужской губернии перед угрозой наступления войск кайзеровской Германии [7,с.74].

В 1887 г. Свислочскую семинарию посетил брестский епископ Апостасий, который впоследствии оставил свои впечатления для потомков: «В Свислочской учительской семинарии я пробыл 2 дня. Все, что я видел здесь, произвело на меня отрадное впечатление и дало лишь уверенность, что учебное заведение это приносит много добра для здешнего края [4]».

Таким образом, местечко Свислочь в XIX – начале XX в. имело три православных храма. Для местечка, население которого не превышало в этот период 3 тыс. человек, это довольно много. Для сравнения: в этот период в местечке существовал один католический костел и одна синагога, причем большинство населения в первой половине XIX в. составляли белорусы-униаты, а во второй половине XIX – начале XX в. – евреи-иудеи. Наличие такого количества православных церквей, во многом было следствием внутренней этнокультурной и конфессиональной политики Российской империи. Ликвидация самостоятельной униатской церкви в 1839 г. и изменение политической линии царского правительства по отношению к региону бывшей Речи Посполитой после восстания 1863 – 1864 гг. предопределили использование Православной Церкви как инструмента русификации и проводника официальной идеологии на местах. С другой стороны, существование этого инструмента в определенной степени влияло на культурное развитие региона. На макроуровне местечка это отразилось в

изменении архитектурного стиля и внутренней декорации храмов. Церковное строительство как часть культуры явилось непосредственным результатом исторического развития белорусских земель в XIX – середине XX вв.

Список источников и литературы

1. Karpyza, W. Swisiocz. Cz. II, t. 2. / W. Karpyza // Kroniki Roskie. Goływ Wielkopolski. 1978. (машынапісная манасграфія ў архіве аўтара).
2. Zglicski, M. Końscy i parafialny p.w.Trojcy w Hwisioczycy Wielkiej / M. Zglicski / Końscy i kiaszatory rzymsko-katolickie dawnego województwa nowogrodzkiego / Red. nauk. M. Kałamajska-Saeed. – Cz. II, t. 2. – Kraków, 2006. – 453s.+771 ill.
3. Загідуліна, М. А. Караль Падчашынскі – архітэктар класіцызму // М. А. Загідуліна / 3 гісторыі краю і лёсаў людзей Воранаўшчыны. – Ліда, 2006. – С. 84 – 90.
4. Историческая записка о Свислочской учительской семинарии // НИАБ в г.Гродно. – ф. 14. – оп. 3. – д. 70.
5. Квитницкая, Е.Д. Светские училища Белоруссии в первой трети XIX в. / Е.Д. Квитницкая // Архитектурное наследие. – Москва, 1978. – № 26. – С. 82 – 92.
6. Мясешка, А. 3 гісторыі канфесійнага становішча на Свіслаччыне // А. Мясешка / Старонкі гісторыі Свіслацкага краю. – Гродна, 2001. – С. 169 – 174.
7. Памяць: Свіслацкі р-н.: Гіст.-дак. хронікі гарадоў і р-наў Беларусі / Рэдкал. І.І.Варанец і інш. – Мінск.: Беларусь, 2004. – 526 с.
8. Патоцкі, Л. Успаміны пра Тышкевічаву Свіслач, Дзярэчын і Ружану / Л. Патоцкі; укл., прадмова, камент. А.М. Філатавай; пер. з польскай І.У. Саламевіча. – Мінск, 1997.
9. Татаринев, Ю. Города Беларуси в некоторых интересных исторических сведениях. Гродненщина / Ю.Татаринев. – Минск, 2009.

Сяргей Раманаў, студэнт факультэта гісторыі і сацыялогіі ГрДУ імя Я.Купалы

УДК 271.2 (476)

К.В. Саўчык (Гомель) **ДЗЯРЖАЎНАЯ РЭГІСТРАЦЫЯ ПРАВАСЛАЎНЫХ** **АБШЧЫН У БССР У ПЕРШЫЯ ПАСЛЯВАЕННЫЯ ГАДЫ:** **УМОВЫ ПРАВЯДЗЕННЯ І РОЛЯ ЧАЛАВЕЧАГА** **ФАКТАРУ (НА МАТЭРЫЯЛАХ БЕЛАРУСКАГА** **ЎСХОДНЯГА ПАЛЕССЯ)**

Рассматриваются правовые основы, условия, ход, сложности и региональные особенности государственной регистрации православных общин в БССР в первые послевоенные годы.

Вялікая Айчынная вайна ўнесла карэктывы ў адносіны савецкай дзяржавы да рэлігійных арганізацый на тэрыторыі СССР. Адбыўся часовы, шмат у чым абмежаваны, але рэальны пераход ад курса на іх татальнае вынішчэнне да стварэння пэўных умоў для легалізацыі іх дзейнасці праз дзяржаўную рэгістрацыю пры прыярытэтным станоўчым стаўленні да рускай праваслаўнай царквы. Правядзенне рэгістрацыі было ўскладзена на мясцовых упаўнаважаных Савета па справах рускай праваслаўнай царквы пры СНК СССР, створанага яшчэ ў верасні 1943 г. у межах фарміравання новай сістэмы дзяржаўна-канфесійных узаемаадносін (аналагічная працэдура праводзілася і ўпаўнаважанымі Савета па справах рэлігійных культураў, але некалькі пазней і з большымі пераходамі).

Першыя хадайніцтвы ад вернікаў аб адкрыцці царкваў і малітоўных будынкаў пачалі паступаць да ўпаўнаважаных Савета па справах РПЦ пры СНК СССР па БССР ужо ў 1944 г., але шырокая маштабы перадача культураў маёмасці ў карыстанне праваслаўных абшчын набыла толькі ў 1945 – 1946 гг., калі ў асноўным была завершана распрацоўка адпаведнай нарматыўнай базы і сфарміраваны штат упаўнаважаных Савета пры ўсіх аблвыканкамах. Кампанія па рэгістрацыі праводзілася згодна з пастановамі СНК СССР, якія рэгулявалі парадак адкрыцця царкваў і выкарыстання вернікамі канфіскаваных у даваенныя гады прадметаў рэлігійнага культа, а таксама згодна з палажэннямі інструкцыі Савета. Паводле гэтай інструкцыі, асноўнымі накірункамі дзейнасці ўпаўнаважаных у БССР павінны былі стаць кантроль за разгортваннем дзейнасці адноўленых падчас акупацыі праваслаўных абшчын, улік культурных будынкаў і збор звестак пра святароў і рэлігійных актывістаў. Толькі пасля шматступеннай праверкі і атрымання дазволу Савета ўпаўнаважаны меў права правесці рэгістрацыю.

Першым рэгістраваўся культурны будынак і адзіным патрабаваннем да яго была адпаведнасць санітарным і супрацьпажарным нормам. Пры гэтым прадстаўнікам мясцовай улады забаранялася адбіраць у вернікаў былыя царкоўныя будынкі, занятыя імі падчас акупацыі. У інструкцыйным лісце, дасланым старшыням райвыканкамаў, указвалася на тое, што калі дзяржаўныя і грамадскія установы размяшчаліся ў былых царкоўных будынках, а ў перыяд акупацыі гэтыя будынкі былі заняты рэлігійнымі абшчынамі, пытанне аб іх вызваленні магло быць вырашана толькі пасля ўзгаднення з Саветам па справах РПЦ пры СНК СССР [1, л. 16]. Аб парушэннях заканадаўства як з боку вернікаў, так і з боку мясцовых органаў кіравання ўпаўнаважаны павінен быў інфармаваць аблвыканкам, Савет па справах РПЦ пры СНК СССР па БССР і Савет у Маскве. Аднак не заўсёды ад таго, як афіцыйна ставіліся

названыя дзяржаўныя органы да пытанняў вяртання вернікам незаконна адабраных малітоўных будынкаў, залежала іх вырашэнне на практыцы. Тым больш непасрэднае рашэнне ўзнікаючых канфліктаў не ўваходзіла ў паўнамоцтвы ўпаўнаважаных, але іх асабістае стаўленне да праблемы адыгрывала пэўную ролю. Так, згодна з пастановай Хойніцкага райвыканкама ў ліпені 1945 г. царква мясцовай абшчыны была занята пад клуб, а вернікам замест яе прапанаваны будынак былой каталіцкай капліцы, заняты ў той час пад аўташколу. Па ініцыятыве ўпаўнаважанага па Палесскай вобласці М.Пятроўскага ў верасні гэтага ж года аблсавет сваім рашэннем абавязаў райвыканкам прадставіць абшчыне іншы будынак для рэгістрацыі яго як культурнага [1, л. 1]. На працягу 1946 г. ужо іншы ўпаўнаважаны (Н.Назарчук) у сваіх справах рэгулярна звяртаў увагу кіраўніцтва на невыкананне райвыканкама гэтага рашэння [1, лл. 10, 22]. Праўда, у рэшце рэшт, у жніўні 1947 г. аблсаветам яно было ўвогуле адменена, што вымусіла абшчыну арэндаваць памяшканне для правядзення набажэнстваў [2, л. 28], але сваімі дзеяннямі ўпаўнаважаны стварыў прэцэдэнт для прыпынення свавольстваў з боку мясцовых улад. У далейшым, калі райвыканкамы і сельсаветы звярталіся з запытамі ў аблсавет аб перадачы ім царкоўных будынкаў (напрыклад, у в.Гажын Нараўлянскага раёна пад краму, а ў в.Тульгавічы Хойніцкага раёна пад клуб), такія запыты заставаліся без станоўчага адказу [1, лл. 2, 26].

У першыя пасляваенныя гады па Палесскай вобласці выпадкаў незаконнага адабрэння ў праваслаўных абшчын былых царкоўных будынкаў увогуле было няшмат. Акрамя Хойніцкай абшчыны такі ж лёс напаткаў толькі абшчыну в.Ляскавічы Петрыкаўскага раёна, якая ў выніку так і не была зарэгістравана [1, лл. 2, 10, 16]. У той жа час вядомы і актыўныя незаконныя дзеянні з боку вернікаў: у г.п.Нароўля адбылося заняцце пад царкву будынка былога дома святара, які з'яўляўся муніцыпальнай маёмасцю і да вайны выкарыстоўваўся як кватэра начальніка РА НКУС. Вернікам загадалі будынак вызваліць і ў сувязі з адсутнасцю культурнага будынка абшчыне адмовілі ў рэгістрацыі [1, лл. 1, 43 адв.].

Не глядзячы на адсутнасць значнага супрацьдзеяння з боку уладаў, на працягу 1945 – 1946 гг. па Палесскай вобласці былі зарэгістраваны толькі 24 культурныя будынкі рускай праваслаўнай царквы – найменшы паказчык па БССР, што было звязана не толькі з невялікімі тэрытарыяльнымі памерамі вобласці і невялікай колькасцю насельніцтва, але і з адсутнасцю шматлікіх тыпавых царкоўных будынкаў, якія можна было б афіцыйна рэгістраваць. Большасць такіх будынкаў на тэрыторыі Беларускага Усходняга Палесся была знішчана ў даваенныя гады, а ўсе захаваныя і потым зарэгістраваныя былі

адчынены падчас акупацыі [3, с. 27]. У 1946 г. былі зачынены 2 малітоўныя дамы: у в.Галоўчыцы Капаткевіцкага і ва ўжо названай в.Гажын Нараўлянскага раёнаў – распараджэннем благачыннага А.Ф. Раманушкі па прычыне “совершенного нежелания верующих посещать молитвенный дом и не выполнения ими платежных обязательств перед государством и других повинностей, которые вызываются содержанием молитвенного дома и его священнослужителей” [1, л. 41]. У 1947 г. па Палесскай вобласці толькі адна праваслаўная абшчына падала хадайніцтва аб адкрыцці царквы – група вернікаў с.Крукі Камарынскага раёна, але да афіцыйнага заканчэння рэгістрацыі 1 студзеня 1948 г. гэта пытанне так і не было вырашана Саветам [2, л. 40].

Наступным этапам пры правядзенні рэгістрацыі абшчын з’яўлялася прадстаўленне ўпаўнаважанаму царкоўнымі ўладамі дакументаў аб прызначэнні ў прыходы настаяцеляў. Пасля правядзення персанальнай праверкі па кожнаму святару і атрымання дазволу Савета ўпаўнаважаны іх рэгістраваў і ў далейшым благачынны павінен быў інфармаваць упаўнаважанага аб усіх перамяшчэннях і новых прызначэннях у межах свайго благачынна [1, л. 36]. У выпадках, калі святары без прызначэння іх архіепіскапам Мінскім і Беларускай праводзілі набажэнствы, упаўнаважаны павінен быў забараніць ім гэта, а ў выпадку адмовы падпарадкавацца – звярнуцца да мясцовых улад для прыняцця адпаведных мер [2, л. 55]. Такая працэдура адпавядала інтарэсам царкоўных уладаў, але святароў катастрафічна не хапала і выпадкі правядзення набажэнстваў святарамі без рэгістрацыі ці не ў адпаведнасці з рэгістрацыяй былі шырока распаўсюджанымі.

Звяршаўся працэс рэгістрацыі разглядам хадайніцтваў ад рэлігійных актывістаў (не меней за 20 чалавек) аб рэгістрацыі самой абшчыны і ён часта замаруджваўся ў сувязі з несвоечасовым прадстаўленнем імі неабходных дакументаў [1, л. 10]. Правядзенне рэгістрацыі тармазілася таксама і складанасцямі працы ўпаўнаважаных. Упаўнаважаныя Савета пры аблвыканкамах па свайму службоваму статусу прыроўніваліся да загадчыкаў аддзелаў, але іх штат, нягледзячы на вялікі аб’ём работы, складаўся толькі з аднаго чалавека – самога ўпаўнаважанага. Аблвыканкам павінен быў забяспечыць упаўнаважанага асобным памяшканнем і транспартам, выдаткоўваць неабходныя канцылярскія прылады, але гэта не заўсёды магло быць выканана ў пасляваенны час і стварала пэўныя цяжкасці пры выкананні імі сваіх службовых абавязкаў [1, л. 18; 2, лл. 31, 42]. Акрамя таго, у сувязі з недахопам адказных супрацоўнікаў, аблвыканкам часта накіроўваў упаўнаважаных у шматдзённыя камандзіроўкі, звязаныя, напрыклад, з правядзеннем выбараў ці лесанарыхтоўкамі [1, л. 18]. Пры гэтым невялікія грошы, якія выдаткоўваліся Саветам для

ўпаўнаважаных на камандзіроўкі, пералічваліся на рахунак аблвыканкама і выкарыстоўваліся не імі самімі, а аблвыканкамам [2, л. 42]. У выніку ўпаўнаважаны на працягу квартала рэальна мог наведаць па справах царквы толькі 2 – 3 раёны, атрымоўваючы асноўную інфармацыю ад райвыканкамаў і благачыннага, што, зразумела, не магло спрыяць выяўленню ім незарэгістраваных абшчын [2, лл. 2, 16, 27, 31, 41]. Увогуле неабходна адзначыць, што рэгістрацыя праводзілася непадрыхтаванымі для гэтай складанай працы людзьмі і пры адсутнасці істотнай дапамогі як з боку Савета па справах РПЦ пры СНК СССР, так і з боку мясцовых улад.

Вынікам праведзенай у 1945 – 1947 гг. у БССР рэгістрацыі стала фіксацыя праваслаўных абшчын, адноўленых падчас акупацыі, з мэтай устанавлення татальнага кантролю за іх дзейнасцю. Але зняцце на дзяржаўным узроўні ідэі жорсткай апазіцыйнасці ўлады да царквы і лаляльныя адносіны шэрагу ўпаўнаважаных, як, напрыклад, упаўнаважанага па Палесскай вобласці, спрыялі дастаткова станоўчым адносінам вернікаў да правядзення рэгістрацыі. У параўнанні з агульнай лічбай зарэгістраваных праваслаўных культавых будынкаў па БССР у 1945 – 1947 гг. (749 у заходніх і 301 ва ўсходніх абласцях) [4, с. 236], іх невялікая колькасць па Усходняй Беларусі тлумачыцца не толькі адсутнасцю шматлікіх тыпавых царкоўных будынкаў і складанасцямі арэнды памяшканняў для набажэнстваў, але і нязначнай актыўнасцю з боку вернікаў, якая грунтавалася на сумным досведзе дзяржаўна-рэлігійных дачыненняў у перадваенныя гады.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Квартальныя справаздачы аб дзейнасці ўпаўнаважанага Савета па справах рэлігійных культаў і царквы па Палесскай вобласці і звесткі аб колькасці цэркваў і малітоўных дамоў за 1946 г. // ЗГАМ. – Ф.596. – Воп.1. – Спр.3.
2. Квартальныя справаздачы аб дзейнасці ўпаўнаважанага Савета па справах рускай праваслаўнай царквы па Палесскай вобласці і звесткі аб колькасці цэркваў і малітоўных дамоў за 1947 г. // ЗГАМ. – Ф.596. – Воп.1. – Спр.4.
3. Верашчагіна, А. У. Гісторыя канфесій у Беларусі: Мінчулае і сучаснасць: дапам. для настаўнікаў / А. У. Верашчагіна, А. В. Гурко. – Мінск: Тэхналогія, 2000. – 157 с.
4. Канфесіі на Беларусі (к. XVIII – XX ст.) / В. Грыгор’ева, У. М. Завальнюк, У. І. Навіцкі, А.М. Філатава; Навук. рэд. У. І. Навіцкі. – Мінск: ВП “Экаперспектыва”, 1998. – 340 с.

ЗАХОДНЯЯ БЕЛАРУСЬ У 1921 – 1939 ГАДАХ

УДК 303.446.4: 94(976)

А.М. Загідулін (Гродна) ЗАХОДНЯЯ БЕЛАРУСЬ У ДАСЛЕДАВАННЯХ ГРОДЗЕНСКІХ ГІСТОРЫКАЎ

В статье рассматриваются исследования историков г.Гродно, посвященные Западной Беларуси. Выделяются основные особенности и направления, определившиеся в гродненской историографической традиции в рамках данной тематики.

Калі параўноўваць зацікаўленасць заходнебеларускай праблематыкай гісторыкаў Гродна і іншых гарадоў – навуковых цэнтраў, неабходна адзначыць, што цікавасць гэта на ўзроўні яшчэ выбара тэмы дыпломных работ студэнтаў-гісторыкаў абумоўлена прастатой доступа да архіўных крыніц. Для гродзенцаў выбар тэматыкі вызначаны наяўнасцю ў горадзе Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі ў Гродна, які змяшчае дакументы пераважна Новага часу. Калекцыя дакументаў міжваеннага часу, што змяшчаецца ў Дзяржаўным архіве Гродзенскай вобласці, бяднейшая і менш інфарматыўная, чым, напрыклад, у Дзяржаўным архіве Брэсцкай вобласці. Таму са 156 сёлетніх дыпломнікаў факультэта гісторыі і сацыялогіі ўсіх форм навучання толькі 7 маюць тэмы так ці інакш звязаныя з Заходняй Беларуссю.

Гісторыя Заходняй Беларусі ў складзе II Рэчы Паспалітай складае адну з самых яркіх і неадназначных старонак айчыннай гісторыі. Ёй прысвечаны тысячы старонак публікацый на розных мовах. Для савецкіх даследчыкаў, якія дзейнічалі ў межах існаваўшай ідэалогіі, яна была выйгрышна паводле кан'юнктуры і адназначнасці трактовак. Нацыянальная палітыка Польшчы не аддзялялася ад сацыяльнай і характарызавалася як праява прыгнёту і паланізацыі працоўных мас беларусаў. Каб апраўдаць прэтэнзіі на гэту тэрыторыю пад эгідай аб'яднання беларускага народа ў адзінай савецкай дзяржаве, неабходна было стварыць уражанне ў насельніцтва Савецкай Беларусі, ды і ўсяго свету, аб невыносна цяжкім становішчы беларусаў – жыхароў Польшчы. Найпершым з аргументаў, скіраваных на выкрыццё ўнутраных спраў «панскай Польшчы», было сцверджанне аб вераломнасці і антызаконнасці нацыянальнай палітыкі палякаў. Такая тэматыка была

вызначана міжваеннымі гісторыкамі ў БССР. Падобная скіраванасць застаецца актуальнай і ў пасляваенны час. Даследаванні беларускіх савецкіх гісторыкаў і публікацыі дакументаў былі сканцэнтраваны ў асноўным на рэвалюцыйнай і нацыянальна-вызваленчай барацьбе беларусаў у складзе Польшчы. Не выключэннем з'яўляюцца і гродзенскія гісторыкі. У Гродзенскім педінстытуце, потым універсітэце імя Янкі Купалы, з'яўляюцца даследаванні, прысвечаныя Заходняй Беларусі. Вучань А.М.Мацко М.В.Васілючак уздымаў праблему і абставіны ўз'яднання Заходняй Беларусі з БССР, акрамя шэрагу артыкулаў, прысвечаных заходнебеларускай праблематыцы, ім была выдадзена манаграфія «В семье единой (Воссоединение Западной Белоруссии в братской семье народов)» [1]. Накірунак даследаванняў грамадска-палітычнага развіцця Заходняй Беларусі закладвае І.І.Коўкель [2]. Заходнебеларускую тэматыку падтрымоўвае і В.Э.Працэнка [3].

Айчынная савецкая гістарычная навука сярод праблем Заходняй Беларусі акцэнтавала ўвагу на рэвалюцыйнай і нацыянальна-вызваленчай барацьбе, таму і ў гістарыяграфіі вызначаўся адпаведны напрамак. Гісторык навукі В.Ц.Леанавец апублікаваў артыкул «Гістарыяграфія рэвалюцыйнай і нацыянальна-вызваленчай барацьбы працоўных Заходняй Беларусі» [4].

Тэматыка рэвалюцыйнай барацьбы не вычарпана да канца і ў постсавецкі час. Т.А.Лугачова працягвае вывучаць дзейнасць Міжнароднай арганізацыі дапамогі рэвалюцыянерам у Заходняй Беларусі, прысвяціла гэтаму значную колькасць артыкулаў, а таксама манаграфію [5].

Вывучэнне **гісторыі рэлігіі** з'яўлялася і з'яўляецца так званым брэндам гродзенскіх гісторыкаў. На сённяшні дзень абгрунтавана наяўнасць Гродзенскай гістарычнай школы канфесійных даследаванняў, якая створана была прафесарам Я.Н.Марашам у савецкі час. Значнае месца ў даследаваннях заснавальніка і паслядоўнікаў школы займаюць пытанні канфесій у Заходняй Беларусі. Я.Н.Мараш фактычна ўпершыню падняў канфесійную праблему на ўзровень дысертацыйных даследаванняў. У 1954 г. ён абараняе кандыдацкую дысертацыю «Агрессия католицизма и Ватикана в Литве и Белоруссии во второй половине XVI – начале XVII вв.». Нягледзечы на тое, што ў асноўную сферу навуковых інтарэсаў Я.Н.Мараша ўваходзіў у першую чаргу каталіцкі касцёл на Беларусі ў часы Рэчы Паспалітай і Расійскай імперыі, лагічным працягам яго даследаванняў з'явілася падрыхтоўка і выхад у свет у 1983 г. яго манаграфіі «Политика Ватикана и католической церкви в Западной Белоруссии (1918 – 1939 гг.)». Вучні і паслядоўнікі Мараша займаліся шырокім спектрам канфесійных праблем, у тым ліку і міжваенным перыядам. І.А.Фёдарэў у 1985 г.

абараніў кандыдацкую дысертацыю «Униатская политика Ватикана в Западной Белоруссии в довоенные годы (1919 – 1939 гг.)». Пытаньнямі, звязанымі з царквой і рэлігіяй у Заходняй Беларусі, займаўся М.М.Ганчароў [6].

Вывучэнне канфесійнай гісторыі застаецца актуальным ў Гродзенскім універсітэце і ў постсавецкі час. Рэлігійнай праблематыкай займаецца В.М.Чарапіца. З-пад яго пяра выйшаў шэраг манаграфій, дзесяткі артыкулаў, у тым ліку і энцыклапедычных, пра заходнебеларускіх праваслаўных дзеячаў і не толькі [7]. Трэба сказаць, што кола інтарэсаў В.М. Чарапіцы – вельмі шырокае. Можна адзначыць манаграфію, прысвечаную вядомаму заходнебеларускаму грамадска-палітычнаму дзеячу Гродзеншчыны П.Сеўруку, «Счастье жить для других: Западнорусские последователи религиозно-философского учения Л.Н.Толстого. 1921 – 1939 гг.» [8].

Гісторыка-канфесійныя даследаванні працягваюць Э.А.Мазько, які ў 2003 годзе абараніў кандыдацкую дысертацыю на тэму «Уплыў Беларускай Хрысціянскай Дэмакратыі на фармаванне культурнай сітуацыі ў Заходняй Беларусі ў 20 – 30 гады XX ст.» [9], І.І. Трацяк, што вывучае жыццёвыя дарогі і дзейнасць заходнебеларускіх каталіцкіх святароў [10].

Да гродзенскай школы канфесійных даследаванняў можна аднесці і выпускніка гістфака ГрДУ А.Ф.Вашкевіча. Нягледзечы на рознабаковасць яго інтарэсаў, прасочваецца яго зацікаўленасць беларускімі каталіцкімі дзеячамі ў міжваеннай Польшчы [11].

У постсавецкі час кола праблем гісторыі Заходняй Беларусі, што разглядаюцца гродзенскімі вучонымі, значна пашыраецца. Развіваецца традыцыя вывучэння грамадска-палітычнага руху, закладзеная І.І.Коўкелем. У 2001 г. кандыдацкую дысертацыю на тэму «Политика Польши на оккупированной территории Беларуси в период советско-польской войны (февраль 1919 – март 1921)» абараняе А.М.Чарнякевіч [12]. Андрэй Мікалаевіч працягвае плённа працаваць па вывучэнні палітычных аспектаў жыцця Заходняй Беларусі і гісторыі Гродна першай паловы XX стагоддзя. Можна назваць некалькі характэрных яго работ і публікацый дакументаў «Постаці беларускага нацыянальнага руху ў Гродне 1909 – 1939 гг.» [13], «Кароткі нарыс гісторыі ўзаемаадносін беларускага руху і П аддзелу Галоўнага камандавання (Генэральнага штабу) Войска Польскага ў 1918 – 1939 гг.», «Новый свет и его окрестности». У 2007 г. абаранілі кандыдацкія дысертацыі яшчэ два вучні І.І.Коўкеля: А.К.Гецэвіч «Деятельность польских политических партий и организаций в Западной Беларуси (1918 – 1926 гг.)» і А.І.Борка «Мясцовыя органы дзяржаўнага кіравання і самакіравання ў Заходняй Беларусі (1921-1939 гг.)». У 2009 г. –

П.Т.Сцяцкевіч «Деятельность еврейских политических партий и организаций на территории Западной Беларуси (1918–1926 гг.)». Иван Иванович сам увязваецца ў прынцыповую навуковую дыскусію аб паходжанні тэрміна «Заходняя Беларусь», вызначэнні яе тэрыторыі і насельніцтва [14]. Увагу гродзенскіх даследчыкаў прыцягваюць усё больш разнастайныя аспекты заходнебеларускай рэчаіснасці. Так, В.Каранеўская вывучала перыядычны друк Заходняй Беларусі [15]. Сёння гэтым займаецца студэнт П.Сарока, навуковым кіраўніком якога з'яўляецца прафесар В.М.Чарапіца. Сацыяльна-эканамічнае развіццё Заходняй Беларусі вывучаюць М.Б. Сямёнчык [16] і С.М.Грэсь (кандыдацкая дысертацыя «Аграрныя пераўтварэнні ў Заходняй Беларусі ў 1921–1939 гг.» – абаронена ў 2007 г.).

Заходнебеларуская праблематыка працягвае быць актуальнай у нашым універсітэце. Працягваецца работа над дысертацыямі, былая аспірантка прафесара І.І.Коўкеля А.Ф.Вырастка займаецца праблемай цывільнага асадніцтва [Вырастка, А.Ф. Сучасны погляд на культурна-асветніцкую дзейнасць асаднікаў / А.Ф. Вырастка // ЕС и восточнославянский мир (конец XX – начало XXI вв.): материалы Междунар. научн. конф. (Гродно, 19 окт. 2006 г.) / Гродненский государственный университет имени Я.Купалы. – Гродно, 2008. – С. 206-212], яшчэ адна яго вучаніца – В.Л.Шчука – дзейнасцю яўрэйскіх палітычных партый II Рэчы Паспалітай з 1926 па 1939 гады [Сарочык, В.Л. Дзейнасць яўрэйскіх палітычных партый і арганізацый на тэрыторыі Наваградскага ваяводства (1926-1939 гг.) / В.Л. Сарочык // Гарады Беларусі ў кантэксце палітыкі, эканомікі, культуры: зб. навук. арт. / Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Я.Купалы. – Гродна, 2007. – С.212-216. Шука, О.Л. Общественно-политическая жизнь еврейского населения в г.Гродно в межвоенный период / О.Л. Шука // Гродна і гродзенцы: дзевяць стагоддзяў гісторыі (да 880-годдзя горада) : матэрыялы Міжнар. навук. канф.. – Гродна, 2008. – С.500-504]. Цікавую праблему развіцця мястэчак Заходняй Беларусі ўздымае Г.С. Вайцешчык.

Такім чынам, сярод гродзенскіх спецыялістаў па заходнебеларускай праблематыцы можна вылучыць наступныя плыні, якія складваюцца ў савецкі час: а) вывучэнне рэвалюцыйнага, нацыянальна-вызваленчага руху, што ў постсавецкі перыяд развіваецца ў даследаванні грамадскіх рухаў, палітычных партый, увогуле грамадска-палітычнага жыцця Заходняй Беларусі; б) у савецкі час закладваецца школа канфесійных даследаванняў, якая набывае новае гучанне ў 90 – 2000-я гады.

Спіс крыніц і літаратуры

1. Василючек, М.В. В семье единой (Воссоединение Западной Белоруссии в братской семье народов) / М.В.Василючек. – Мн.: Вышэйшая школа, 1977. – 112 с.

2. Сташкевич Н.С., Ковкель И.И. Создание подпольных коммунистических организаций (1921 – 1924 гг.) // Тезисы докладов научно-практической конференции «Очерки истории Гродненской областной организации Компартии Белоруссии». Гродно: ГрГУ, 1983. – С. 4 – 6. Ковкель, И.И. Руководство КПЗБ крестьянским движением (1929 – 1933) / И.И. Ковкель // Тезисы докладов научно-практической конференции «Очерки истории Гродненской областной организации Компартии Белоруссии». Гродно: ГрГУ, 1983. – С. 6 – 9.

3. Проценко, О.Э. О роли произведений В.И.Ленина в революционном воспитании молодежи Западной Беларуси в 20 – 30-е гг. / О.Э. Проценко // «На пути борьбы и созидания»: Тезисы докл. обл. науч.-практ. конф., посвящ. 70-летию образования СССР и Компартии Белоруссии. – Гродно, 1988. – С. 41 – 44; Проценко О.Э. (в соавторстве) Роль КПЗБ и КСМЗБ в организации антивоенных выступлений молодежи Западной Беларуси в 30-е годы / О.Э. Проценко // 50 лет воссоединения Западной Белоруссии с СССР : Тезисы докладов и сообщений научно-практической конференции 25 – 26 октября 1989 г. – Гродно: ГрГУ, 1989. – С. 19 – 23.

4. Леанавец, В.Ц. Гістарыяграфія рэвалюцыйнай і нацыянальна-вызваленчай барацьбы працоўных Заходняй Беларусі / В.Ц. Леанавец // Весці Акадэміі навук Беларускай ССР. Серыя грамадскіх навук. – 1986. – № 4. – С. 65 – 73.

5. Лугачева, Т.А. Международная организация помощи революционерам (МОПР) в Западной Белоруссии (1923 – 1939 г.) / Т.А.Лугачева. – Гродно: ГрГУ, 2001. – 114 с.

6. Гончаров, Н.Н. К вопросу о руководстве КПЗБ антирелигиозной борьбой трудящихся масс / Н.Н.Гончаров // Тезисы докладов II областной конференции молодых ученых “Молодежь и научно-технический прогресс», посвященная 60-летию образования СССР (17-18 февраля 1983 г.). – Гродно: ГрГУ, 1983. – С. 35 – 36; Гончаров, Н.Н. Антиклерикальные выступления в Западной Белоруссии (1921 – 1939) / Н.Н.Гончаров // Веснік БДУ імя У.І.Леніна. – 1986. – № 1. – С. 23 – 26.; Гончаров, Н.Н. Борьба против клерикализации общественной жизни в Западной Белоруссии / Н.Н. Гончаров // 50 лет воссоединения Западной Беларуси с Белорусской ССР в составе Союза ССР : тезисы докл. и сообщ. науч.-практ. конф. 25-26 октября 1989 г. Гродно: ГрГУ, 1989. – С. 34–37; Гончаров, Н.Н. К вопросу о религиозной обстановке в Западной Беларуси межвоенного периода // Шлях у навуку: матэрыялы 7-й рэспубл. навук.-практ. канф., прысвеч. 40-годдзю студ. навукова-краязнаўчага гуртка ГрДУ імя Янкі Купалы. – Мінск: БелНДЦДАС, 1997. – С. 70–75.

7. Черепица, В.Н. Очерки истории Православной церкви на Гродненщине (с древнейших времен до наших дней) / В.Н. Черепица : монграфия : Ч.П. – Гродно: ГрГУ, 2005. – 440 с.

8. Черепица, В.Н. Счастье жить для других: Западнорусские последователи религиозно-философского учения Л.Н. Толстого. 1921 – 1939 гг./ В.Н. Черепица. – Монография. Гродно:ГрГУ, 2007 г.

9. Мазько, Э. Уплыў самадзейнага тэатра на культурнае жыццё беларусаў у міжваеннай Польшчы ў 20-30-я гады XX стагоддзя (у кантэксце дзейнасці Беларускай хрысціянскай дэмакратыі) / Э.Мазько // Białoruskie Zeszyty Historyczne. – 2002. – № 18. – S. 51–62. Мазько, Э.А. Уплыў Беларускай хрысціянскай дэмакратыі на фармаванне культурнай сітуацыі ў Заходняй Беларусі ў 20-30 гады XX стагоддзя: аўтарэфэрат дыс. ... канд. гістар. навук: 24.00.01. – / Установа адукацыі «Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Янкі Купалы».— Гродна, 2003.— 21 с.

10. Трацяк, Я. Беларускае духавенства ў першай палове XX ст / Я.Трацяк // Беларускае гістарычнае часопіс. – 1999. – № 2. – С. 41–48.

11. Вашкевіч, А.Ф. Эвалюцыя Беларускай хрысціянскай дэмакратыі ў святле яе палітычных праграмаў (1917 – 1939 гг.) // Спадчына. – 2006. – № 1. С. 22-35; Вашкевіч, А.

Супрацоўніцтва паміж КПЗБ і БХД (восень 1935 – восень 1936 гг.) // БГЧ. – 2006. – № 10. – С. 19 – 24.

12. Чернякевич, А.Н. Политика Польши на оккупированной территории Беларуси в период советско-польской войны (февраль 1919 – март 1921): дис. ... канд. истор. наук – 07.00.02. / А.Н.Чернякевич; ГрГУ им. Я.Купалы. – Гродно, 2001. – 130 с.

13. «Постаці беларускага нацыянальнага руху ў Гродне 1909 – 1939 гг.» / А.Чернякевіч. – Гродна, 2003; Кароткі нарыс беларускага пытання. – Мінск: І.П. Логвінаў, 2009. – 396 с.

14. Коўкель, І.І. Аб паходжанні тэрміну «Заходняя Беларусь», яе тэрыторыі, нацыянальным і канфесійным складзе насельніцтва (1921 – 1939 гг.) / І.І.Коўкель // Этносоциальные и конфессиональные процессы в современном обществе: материалы междунар. науч. конф., Гродно, 16-18 ноября 1999 г. / Гродн. гос. ун-т. – Гродно: ГрГУ, 2000. – С. 407–415.

15. Корневская, О. Периодическая печать Виленского региона Польши в 1930-е годы / О.Корневская // Зборнік артыкулаў аспірантаў Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы / Гал. рэд. Л.В.Рычкова. – Гродна: ГрДУ, 1996. – С. 65 – 67; Каранеўская, В.У. Палітыка ўрада II Рэчы Паспалітай у адносінах да друку нацыянальных меншасцей (1921 – 1926 гг.) / В.У. Каранеўская // Весці Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі. Серыя гуманітарных навук.– 2000. – № 2. – С. 56-61; Каранеўская, В. Умовы развіцця беларускага перыядычнага друку ў міжваеннай Польшчы (1921 – 1939 гг.) / В.У. Каранеўская // Беларускае гістарычнае часопіс. – 2001. – № 2. С. 47 – 50., Каранеўская, В.У. Палітыка ўрада II Рэчы Паспалітай у адносінах да друку нацыянальных меншасцей (1921 – 1926 гг.) / В.У. Каранеўская // Весці Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі. Серыя гуманітарных навук.– 2000. – № 2. – С. 56-61.

16. Сямёнчык, М.Б. Эканамічная палітыка Польшчы ў Заходняй Беларусі / М.Б.Сямёнчык // Шлях у навуку: матэрыялы 7-й рэспубл. навук.-практ. канф., прысвеч. 40-годдзю студ. навукова-краязнаўчага гуртка ГрДУ імя Янкі Купалы. – Мінск: БелНДЦДАС, 1997. – С. 49–54; Сямёнчык, М.Б. Колькасць, нацыянальны склад і галіновыя дыферэнцыялы рабочага класа Заходняй Беларусі па II Усепольскім перапісе насельніцтва / М.Б. Сямёнчык // Зборнік артыкулаў аспірантаў Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы / Гал. рэд. Л.В.Рычкова. – Гродна: ГрДУ, 1996. – С. 73 – 77.

Аляксей Мікалаевіч Загідулін, кандыдат гістарычных навук, дацэнт, дацэнт кафедры гісторыі Беларусі ГрДУ імя Янкі Купалы,

УДК 947.6

В.П. Гарматны (Баранавічы) **ВАЙСКОВАЕ АСАДНІЦТВА ЗАХОДНЯЙ БЕЛАРУСІ** **(1921 – 1939 гг.) У ПРАЦАХ СУЧАСНЫХ БЕЛАРУСКІХ** **ДАСЛЕДЧЫКАЎ**

В статье рассматривается современная белорусская историография насаждения и деятельности военного осадничества на землях Западной Беларуси в 1921-1939 гг. Среди современных отечественных историков исследованием истории военного осадничества Западной Беларуси (1921-1939 гг.) занимаются в первую очередь А.Ф. Выростка (Степанова) и С.М. Гресь, в научных трудах

которых показаны многие противоречивые страницы деятельности западнобелорусских военных осадников.

Вайсковыя асаднікі – гэта ветэраны польскай арміі, якія асабліва адзначыліся пад час Савецка-польскай вайны 1919 – 1921 гг. У знак падзякі вайскоўцам (большасць якіх складалі былыя сяляне і батракі) за праяўленую ў баях з Чырвонай Арміяй мужнасць і храбрасць, а таксама з мэтай ўздыму сельскай гаспадаркі Заходняй Беларусі і Заходняй Украіны, забеспячэння харчовай бяспекі дзяржавы, каланізацыі новадалучаных зямель, барацьбы з партызанамі і леварадыкальнымі элементамі, аховы польска-савецкай мяжы, урад Польшчы (Другой Рэчы Паспалітай) перадаваў асаднікам на ільготных умовах ці навогул бясплатна надзелы зямлі на гэтых тэрыторыях і аказваў ўсялякую дапамогу ў абзавядзенні асабістаю гаспадаркаю.

Насаджэнне вайсковага асадніцтва на тэрыторыі Заходняй Беларусі ў 1921 – 1939 гг. распачалося на падставе закона аб вайсковым асадніцтве, прынятым Сеймам Другой Рэчы Паспалітай 17 снежня 1920 г., якім вызначаліся правілы пераходу ў дзяржаўную ўласнасць зямлі шэрагу паветаў адроджанай Польшчы і надзяленні зямлёю польскіх вайскоўцаў, што адзначыліся ў вайне супраць Савецкай Расіі. Сярод беларускіх, польскіх і ўкраінскіх даследчыкаў выдзюцца працяглыя і зацятыя дыскусіі па пытанню насаджэння на заходнебеларускіх землях вайсковага асадніцтва (1921-1939 гг.), аб іх дзейнасці і ролі ў аграрнай гісторыі рэгіёна разглядаемага перыяду.

Даследаваннем сацыяльна-эканамічнай, грамадска-палітычнай і культурна-асветніцкай дзейнасці вайсковых асаднікаў Заходняй Беларусі ў 1921 – 1939 гг. займаецца А.Ф. Выростка (Сцяпанавя). У яе навуковых артыкулах [2-7] адлюстраваны разнастайныя бакі складанай і супярэчлівай гісторыі заходнебеларускага вайсковага асадніцтва. А.Ф. Выростка дасканала прааналізавала заканадаўчае афармленне і трансфармацыю палітыкі польскіх улад па насаджэнню ў 1921-1939 гг. вайсковых асаднікаў на заходнебеларускіх землях [2; 3], а таксама паказала доўгі і складаны працэс станаўлення «Саюза асаднікаў» і яго структуру [5; 7].

Даследчык разгледзела стаўленне айчынных гісторыкаў 20 – 40-х гг. ХХ ст. да насаджэння і дзейнасці вайсковых асаднікаў. На думку тагачасных даследчыкаў «Саюз асаднікаў» з’яўляўся вайсковай арганізацыяй, якой падпарадкоўваліся мясцовыя асаднікі. У працах некаторых айчынных гісторыкаў азначанага перыяду «асадніцкія калоны (калоніі) параўноўваліся з ваеннымі ўмацаваннямі, на якіх пражывалі асаднікі, узброеныя рэвальверамі і вінтоўкамі» [4, с. 66]. У цэлым трэба адзначыць, што стаўленне прадстаўнікоў савецкай гістарыяграфіі да «Саюза асаднікаў» і саміх вайсковых асаднікаў было

адназначна негатыўным, што абумоўлена ў першую чаргу ідэалагічнымі прычынамі – у Савецка-польскай вайне (1919 – 1921 гг.) вайсковыя асаднікі ваявалі супраць Чырвонай Арміі.

З усіх чатырох заходнебеларускіх ваяводстваў «Саюз асаднікаў» атрымаў найбольшы ўплыў і распаўсюджванне на тэрыторыі Палескага ваяводства, менавіта тут асаднікі вялі найбольш актыўную і паспяховую грамадска-палітычную і культурна-асветніцкую дзейнасць, чым садзейнічалі каланізацыі акрэсленага рэгіёну [6, с. 208-209]. Трэба адзначыць, што некаторыя члены і нават мясцовыя кіраўнікі «Саюза асаднікаў» скампраметавалі сябе і саму арганізацыю фінансавымі злоўжываннямі і амаральнымі паводзінамі, чым у значнай меры падрываў і ідэйна-палітычны аўтарытэт арганізацыі сярод саміх асаднікаў і навакольнага сялянства [7, с. 28-29].

Вайсковыя асаднікі вялі ў 1921 – 1939 гг. актыўную і даволі паспяховую культурна-асветніцкую дзейнасць сярод мясцовага насельніцтва з мэтай распаўсюджвання тут польскага ўплыву і хутчэйшай каланізацыі краю. Неабходна аднак адзначыць, што разам з безумоўным негатывам (асаднікі выступалі перш за ўсё ў ролі каланізатараў), вайсковыя асаднікі ўнеслі ў разглядаемы перыяд значны станоўчы ўклад у павышэнне агульнага культурнага і адукацыйнага ўзроўню заходнебеларускага насельніцтва дзякуючы арганізацыі на тэрыторыі Заходняй Беларусі розных курсаў, і таварыстваў, правядзенню рознага роду выстаў і мерапрыемстваў, стварэнню народных дамоў, школ і бібліятэк. А.Ф. Выростка падкрэслівае, што значнай цяжкасцю і перашкодаю вайсковым асаднікам ў іх культурна-асветніцкай і грамадска-палітычнай дзейнасці ў 1920-1930-я гг. стала малая колькасць літаратуры, якая ў асноўным насіла агранамічны характар, а таксама састарэлыя перыядычныя выданні [6, с. 208-209]. Набываць новыя кнігі і перыядычныя выданні вайсковыя асаднікі не мелі магчымасці з-за абмежаваных фінансаў.

Насаджэнню вайсковага асадніцтва на тэрыторыі Заходняй Беларусі ў 1921 – 1939 гг. прысвечана праца С.М. Грэся [8]. Даследчык падкрэслівае, што галоўнае прызначэнне вайсковых асаднікаў было ў падтрымцы і непарушнасці існуючых у міжваеннай Польшчы парадкаў у сферы сельскай гаспадаркі, таму ў вайсковых асаднікаў усталёўваліся вельмі складаныя ўзаемаадносіны з мясцовым сялянствам, якое прэтэндавала на зямлю, перададзеную ўрадам асаднікам. Адсутнасць паспяховых кантактаў з заходнебеларускім сялянствам значна ўскладняла выкананне імі сваіх каланізатарскіх функцый [8, с. 255-256].

Аўтарам навуковай працы, прысвечанай развіццю памешчыцкай гаспадаркі Камянецчыны (у 1921 – 1939 гг. частка Брэсцкага павета Палескага ваяводства), напісана Т.А. Калесніковіч [9], у якой паказаны

асноўныя асаблівасці развіцця сельскай гаспадаркі рэгіёну ў азначаны перыяд і гаспадарчая дзейнасць вайсковых асаднікаў Камянецчыны, якім з боку польскіх улад аказвалася вялікая маральная і матэрыяльная дапамога.

В. Утгоф напісаны змястоўны артыкул [10], у якім падрабязна разглядаецца актыўная грамадска-палітычная дзейнасць вайсковых асаднікаў на тэрыторыі Палескага ваяводства ў 1921 – 1939 гг., арганізацыя і структура «Саюза асаднікаў». Аўтарка паказвае, што нягледзячы на тое, што насаджэнне вайсковага асадніцтва было мэтанакіраванаю палітыкай польскіх улад, паміж вайсковымі асаднікамі і мясцовымі органамі ўлады і арганізацыямі, непасрэдна задзейнічанымі ў гэтым працэсе, узніклі значныя супярэчнасці і нават канфлікты, для вырашэння якіх патрабавалася стварэнне спецыяльных камісій.

У працы даследчыка А.М. Баюры [1] паказаны асноўныя моманты складанай і супярэчлівай гісторыі заходнебеларускага вайсковага асадніцтва. Аўтар разглядае насаджэнне на землях Заходняй Беларусі вайсковага асадніцтва ў кантэксце правядзення ў 1921-1939 гг. урадавай аграрнай палітыкі, разглядаецца таксама абмеркаванне пытання насаджэння вайсковага асадніцтва ў Сейме II Рэчы Паспалітай (1919 – 1925 гг.) і іх роля ў аграрнай гісторыі Заходняй Беларусі міжваеннага перыяда [1, с. 10-14].

Такім чынам, трэба адзначыць, што на сучасным этапе даследаванням насаджэння і дзейнасці вайсковага асадніцтва на тэрыторыі Заходняй Беларусі займаецца некалькі аўтарытэтных айчынных даследчыкаў, якія на падставе шматлікіх навуковых прац, архіўных дакументаў і матэрыялаў перыядычнага друку 1920 – 1930-гг. паспяхова даследуюць азначаную праблематыку, але далёка не ўсе яшчэ актуальныя і супярэчлівыя старонкі насаджэння і дзейнасці вайсковага асадніцтва на заходнебеларускіх землях знайшлі сваё адлюстраванне ў сучаснай айчыннай гістарыяграфіі.

Спіс крыніц і літаратуры

1. Баюра, А.Н. Аграрная реформа во II Речи Посполитой: некоторые вопросы проведения политики осадничества / А.Н. Баюра // Осень 1939 года: коренной перелом в судьбе белорусского народа. Материалы республиканской научно-практической конференции, посвященной 70-летию воссоединения Западной Беларуси с БССР, 24-25 сентября 2009 г. Брест, БрГТУ, 2009. – 212 с. – С. 10-14.

2. Вырстка, А.Ф. Выпрацоўка заканадаўства аб асадніцтве ў II Рэчы Паспалітай і яго рэалізацыя / А.Ф. Вырстка // Заходні рэгіён Беларусі вачыма гісторыкаў і краязнаўцаў: зборнік навуковых артыкулаў / Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт; рэдкалегія: І.П. Крэнь, У.І. Навіцкі, В.А. Белазаровіч [і інш.] – Гродна, ГрДУ, 2006. – 422 с. – С. 232-237.

3. Вырстка, А.Ф. Заканадаўчая трансфармацыя і юрыдычнае афармленне палітыкі асадніцтва ў Другой Рэчы Паспалітай у перыяд 1919-1920 гады / А.Ф. Вырстка // Веснік Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта. Серыя 1. – 2008. – № 1. – С. 43-48.

4. Вырстка, А.Ф. Праблема асадніцтва ў беларускай гістарыяграфіі 20-40-х гг. XX ст. / А.Ф. Вырстка // Гістарыяграфія гісторыі Беларусі, новай і навейшай гісторыі краін Еўропы і ЗША: матэрыялы Рэспубліканскай навукова-тэарэтычнай БДПУ імя М. Танка; рэдкалегія А.І. Андарала, М.М. Забаўскі, А.П. Жытко [і інш.]; адказны рэдактар В.А. Пілецкі. – Мінск, БДПУ імя М. Танка, 2008. – 296 с. – С. 65-67;

5. Вырстка, А.Ф. Працэс стварэння і структура арганізацыі «Саюз асаднікаў» / А.Ф. Вырстка // Культура, навука, образование в современном мире: материалы III Международной научной конференции – Гродно, ГГАУ, 2007. – 290 с. – С. 73-78;

6. Вырстка, А.Ф. Сучасныя погляды на культурна-асветніцкую дзейнасць асаднікаў / А.Ф. Вырстка // ЕС и восточнославянский мир (конец XX – начало XXI вв.): материалы Международной научной конференции (Гродно, 19 октября 2006 г.) / ГрГУ им. Я. Купалы [и др.]; под общ. ред. А.Н. Нечухрина. – Гродно, ГрГУ, 2008. – 239 с. – С. 206-212.

7. Вырстка, Е.Ф. Основные направления деятельности «Союза осадников» на территории Полесского воеводства (1921-1939 гг.) / Е.Ф. Вырстка // Вести Института современных знаний. – 2008. – № 1. – С. 26-29.

8. Грэсь, С.М. Насаджэнне асадніцтва на землях Заходняй Беларусі ў 1921 – 1939 гг. / С.М. Грэсь // Актуальныя праблемы гісторыі Беларусі: стан, здабыткі, супярэчнасці, перспектывы развіцця. Матэрыялы рэспубліканскай навуковай канферэнцыі, 3-4 мая 2002 г., г. Гродна. У 4 ч. Ч. 4. – Гродна: ГрДУ імя Я. Купалы, 2003. – С. 252-257, 309-310.

9. Калесніковіч, Т.А. Памешчыцкая гаспадарка на тэрыторыі Камянецкага раёна ў міжваенны перыяд (1921 – 1939) / Т.А. Калесніковіч // Моладзь Берасцейшчыны: зборнік студэнцкіх навуковых прац. – Брэст, Академия, 2006. – С. 94-99.

10. Утгоф, В. Общественные организации осадников и их деятельность на территории Полесского воеводства (1921-1939 гг.) / В. Утгоф // Беларусь і Польшча ў XX стагоддзі: агульнае і адметнае ў гістарычных лёсах. Матэрыялы міжнароднай навукова-тэарэтычнай канферэнцыі. Брэст, БрДУ імя А.С. Пушкіна, 7-8 красавіка 2000 г. – Брэст, Выдавецкі дом С. Лаўрова, 2001. – 239 с. – С. 143-146.

Віталь Пятровіч Гарматны, магістр гістарычных навук, выкладчык кафедры сацыяльна-гуманітарных дысцыплін Баранавіцкага дзяржаўнага ўніверсітэта, аспірант кафедры гісторыі Беларусі новага і найноўшага часу БДУ.

УДК (093) (476)

А.Ф. Вашкевіч (Гродна) МАТЭРЫЯЛЫ ПА ГІСТОРЫІ БЕЛАРУСКАЙ ХРЫСЦІЯНСКАЙ ДЭМАКРАТЫІ Ў ФОНДАХ АСОБАГА АРХІВА ЛІТВЫ

В фондах Особого архива Литвы (бывший архив КГБ ЛССР) в городе Вильнюсе хранятся уникальные материалы, касающиеся истории советских репрессий против многонационального населения Виленского края. В числе прочих есть достаточно большое количество следственных и судебных дел известных деятелей белорусского национального движения первой половины XX века, которые жили на Виленщине и в 1940-х – 1950-х гг. подвергались преследованиям со стороны органов НКВД и МГБ. В статье кратко

анализируюцца дела актывістаў партыі Беларуская хрысціянская дэмакратыя, котарая дзействала на тэрыторыі Западнай Беларусі ў 1920-х – 1930-х гг.

У самым цэнтры літоўскай сталіцы, на праспекце Гедыміна, вокнамі на Лукішскую плошчу выходзіць вялізны неакласіцыстычны будынак пабудаванага яшчэ ў часы Расійскай імперыі губернскага ўпраўлення Міністэрства дзяржаўнай бяспекі. У савецкі час будынак працягваў быць сядзібай карных органаў ужо Савецкай Літвы. Тут жа месціўся і архіў Камітэта дзяржаўнай бяспекі ЛССР. Пасля таго, як Літоўская рэспубліка стала незалежнай, у гэтым будынку паўстаў музей генацыда літоўскага народа, а архіў КДБ быў пераўтвораны ў Асобы архіў Літвы (па-літоўску Lietuvos Ypatingasis Archyvas).

У фондах Асобага архіва Літвы захоўваюцца унікальныя матэрыялы, якія тычацца гісторыі рэпрэсій супраць шматнацыянальнага насельніцтва Віленскага края. У ліку іншых ёсць дастаткова вялікая колькасць следчых і судовых справаў вядомых дзеячаў беларускага нацыянальнага руху першай паловы XX ст., якія жылі на Віленшчыне і ў 1940-х – 1950-х гг. падпадалі пад пераслед з боку ворганаў НКУС і МДБ. Паміж іншымі варта тут назваць прозвішчы А. Луцкевіча, А. Сакаловай-Лёкант, М. Пецюкевіча, А. Неканда-Трэпкі, К. Дуж-Душэўскага і многіх іншых.

Матэрыялы гэтага архіва, на вялікі жаль, амаль не вывучаюцца беларускімі даследчыкамі, хаця іх польскім і літоўскім калегам яны вельмі добра вядомыя. Фактычна толькі ў 1999 г. беларускім даследчыкам з Вільні Сяргеем Вітушкам была апрацавана справа ксяндза Адама Станкевіча [4, с. 16–18]. Некаторыя дакументы з Асобага архіва Літвы былі апублікаваны А. Сідарэвічам і А. Вашкевічам [1; 3; 5]. Сёння найбольш актыўна з матэрыяламі гэтага архіва сярод беларускіх даследчыкаў працуюць Алесь Смалянчук і Юры Бачышча, якія з’яўляюцца навуковымі кіраўнікамі даследчага праекта Еўрапейскага гуманітарнага ўніверсітэта «Беларусістыка ў архівах і бібліятэках Вільні».¹

Між тым каштоўнасць матэрыялаў гэтага архіва для даследчыкаў беларускай гісторыі вельмі вялікая. Па-першае ў матэрыялах следчых спраў беларускіх дзеячаў можна адшукаць значную колькасць невядомых раней фактаў аб падзеях і ўдзельніках барацьбы за беларускую дзяржаўнасць ў першай палове XX ст., па-другое беларускі даследчык мае выдатную магчымасць уявіць метады работы карных ворганаў савецкай сістэмы, пабачыць “кухню” працы па збору

¹ Аўтар выказвае шчырую падзяку гэтым гісторыкам за дапамогу ў падрыхтоўцы дадзенага артыкула.

матэрыялаў супраць «ворагаў народа», сістэму, па якой фарміраваліся справы, праводзіліся допыты і многае іншае.

Сёння хочацца звярнуць асаблівую ўвагу на тры справы актывістаў міжваеннай заходнебеларускай палітычнай партыі Беларуская хрысціянская дэмакратыя ксяндза Адама Станкевіча, Адольфа Клімовіча і Яна Шутовіча [7; 8; 9].

Кожная з гэтых спраў мае сваю спецыфіку. Адам Станкевіч меў кантакты з савецкімі спецслужбамі як у 1940 – 1941 гг., так і ў 1944 – 1949 гг., г. зн. на працягу даволі доўгага часу. Янка Шутовіч быў арыштаваны напрыканцы 1944 г. і хутка асуджаны, аднак яшчэ ў другой палове 1950-х гг. змагаўся за сваю рэабілітацыю, Адольф Клімовіч доўга хаваўся ад ворганаў МГБ і быў арыштаваны толькі ў 1952 г. Таму ў справе Адама Станкевіча найбольш разважанняў тэрэтычнага характару (праекты па рэформе каталіцкага касцёла ў БССР, аўтабіяграфіі, напісаныя ў дастаткова вольнай форме, паколькі А. Станкевіч нейкі час не быў падследным). У сваю чаргу адзін з найбольш цікавых аспектаў справы Я. Шутовіча – спробы паказаць ім свой удзел ў нацыянальна-вызваленчым руху ў міжваеннай Заходняй Беларусі з боку супрацоўніцтва з леварадыкальнымі дзеячамі і партыямі. Напрыклад у справе Я. Шутовіча захоўваецца напісаная Максімам Танкам гісторыя супрацоўніцтва актывістаў БХД з паэтам, які тады быў актыўным дзеячам Камуністычнай партыі Заходняй Беларусі.

Справы ўяўляюць сабой папкі, у якія яшчэ ў 1960-х – 1970-х гг. былі аб’яднаныя следчая, судовая, маёмасная і назіральная справы кожнага з асуджаных (калі-некалі гэтыя справы могуць захоўвацца паасобку). Асобна захоўваюцца сёння і не знаходзяцца ў вольным доступе толькі агентурныя справы (гэта значыць справы тых, хто супрацоўнічаў з савецкімі спецслужбамі як агенты). Напрыклад, аб супрацоўніцтве Адама Станкевіча з савецкімі спецслужбамі ў якасці агента ўдалося даведацца толькі дзякуючы даведцы, якая аказалася ў следчай справе.

Следчая справа ўтрымлівае наступныя дакументы: ордэры на арышт, анкеты арыштаваных, працяколы допытаў, спісы «скампраментаваных паказаннямі падследнага асоб», на якіх пасля заводзіліся асобныя справы і інш. Цікава адзначыць, што ў выпадку Адольфа Клімовіча да следчай справы другой паловы 1940-х – пачатку 1950-х гг. падшыты матэрыялы яго справы яшчэ 1940 – 1941 гг., якія дзіўным чынам ператрывалі ў Вільні нямецкую акупацыю. У судовай справе знаходзяцца матэрыялы судовага справаводства – акты абвінавачвання, сістэматызаваны доказы матэрыял, перапіска з Асобай нарадай, якая судзіла палітычных злачынцаў напрыканцы 1940-х гг., і інш. У маёмаснай справе знаходзяцца матэрыялы аб рэчах, канфіскаваных у падследных. Найбольш цікавая ў гэтым сэнсе справа

Адама Станкевіча, у якой есць даволі падрабязныя звесткі аб умовах жыцця ксяндза, яго архіве і бібліятэцы. Назіральная справа – збор дакументаў аб «вандроўках» падследнага, а пасля асуджанага – распіскі аб перадачы справы з аддзела ў аддзел або з горада ў горад, дакументы аб этапах і месцах зняволення і інш. Фактычна ж у тых ці іншых справах могуць знаходзіцца дакументы зусім рознага характару.

У некаторых справах можна адшукаць цікавыя здымкі падследных з часоў арышту ці папярэдніх перыядаў іх жыцця (напрыклад у справе Яна Шутовіча захаваліся яго здымкі з Максімам Танкам яшчэ з сярэдзіны 1930-х гг.).

Прадстаўнікі савецкіх спецслужбаў не вельмі добра арыентаваліся ў расстаноўцы сілаў на палітычнай арэне міжваеннай Польшчы. Менавіта таму дзеячы БХД (таксама як і дзеячы Беларускай сялянска-работніцкай грамады) часта трактваліся імі ў лепшым выпадку як партыі беларускай буржуазіі, а ў горшым як арганізацыі-пасобнікі польскай адміністрацыі. Менавіта таму большым лідэрам хрысціянскіх дэмакратаў прыходзілася па-доўгу пераконваць афіцэраў МГБ у тым, што хаця БХД і стаяла на пазіцыях незалежнай беларускай дзяржавы, аднак ніколі не дзейнічала на шкоду беларускаму народу. Напрыклад А. Станкевіч, тлумачачы эвалюцыю свайго стаўлення да савецкай улады, сцвярджаў, што «по существу всей моей общественно-политической деятельности я являлся белорусским национальным деятелем, борющимся за создание белорусского независимого буржуазного государства путём эволюции». Ксёндз пераконваў, што хаця цягам некалькіх дзесяцігоддзяў часта крытыкаваў савецкую ўладу ў заходнебеларускай прэсе, асабліва ў справах развіцця беларускай культуры, прымусовай калектывізацыі ці рэпрэсій супраць беларускага нацыянальнага актыва ў БССР, аднак ніколі не заклікаў да вайны супраць СССР. Апісваючы сваю палітычную дзейнасць у часы Польскай рэспублікі, Адам Станкевіч абсалютна праўдзіва падкрэсліваў, што ніколі не выступаў перад палякамі супраць БССР. Больш таго, ён неаднаразова з сеймавай трыбуны адкрыта выказваў свае сімпатыі да маладой беларускай дзяржавы. Пастаянны параўнанні А. Станкевічам становішча беларусаў у БССР і Польшчы (натуральна, не на карыць Польшчы) нярэдка выклікалі ў польскіх правых дэпутатаў сейма хвалю абурэння, паколькі «правіца» звыклася бачыць каталіцкіх святароў на сваіх лавах [6, С. 815]. «На официальных заседаниях Сейма я никогда не выступал против Советского Союза, но я, как белорусский деятель, иногда в печати подвергал критике с антисоветских позиций некоторые проводимые Советской властью мероприятия» [7, арк. 170].

Нельга таксама пакінуць па-за ўвагай згадкі ксяндза аб яго палітычнай дзейнасці ў міжваеннай Польшчы. Напрыклад, насуперак

уласным словам аб тым, што пасля знакамітай біскупскай забароны у канцы 1928 г. ён не прымаў асабістага ўдзелу ў палітычнай працы Беларускай хрысціянскай дэмакратыі, А. Станкевіч згадвае аб сустрэчах з актывістамі Камуністычнай партыі Заходняй Беларусі: «...в последнее время, в период переоценки своих воззрений, часто приходилось встречаться с коммунистами, членами КПЗБ. Со мною встречались большей частью законспирированные люди, они мне являлись не для того, чтоб время провести, а для того, чтоб обсудить наш белорусский вопрос» [7, арк. 183]. Напэўна, можна сцвярджаць, што гэтыя сустрэчы адбываліся ў канцы 1935 – пачатку 1936 гг., калі БХД і КПЗБ вялі перамовы аб супрацоўніцтве ў барацьбе за правы беларускага народа ў Польшчы.

Цікавыя, аднак, не толькі тэарэтычныя разважанні былых лідэраў БХД.

У справах А. Станкевіча і Я. Шутовіча можна адшукаць факты аб колькасці членаў міжваеннай БХД. Калі, напрыклад, паводле матэрыялаў польскай паліцыі колькасць актывістаў БХД адначасова даходзіла да дзвюх тысяч [2, а. 52], то, карыстаючыся сведчаннямі саміх членаў БХД, гэтую лічбу трэба прызнаць звышанай. У сваіх паказаннях следству ў 1949 г. А. Станкевіч сцвярджаў: «Састаў нізавых ячэек даходзіў ад 10 да 15 чалавек. У кожным павеце было да дзвюх нізавых ячэек. За час майго членства ў «БХД» было ў ёй каля 150 членаў арганізацыі» [7, а. 172]. Аднак калі ўзяць пад увагу словы А. Станкевіча аб наяўнасці аднаго-двух гурткоў БХД у кожным павеце, то колькасць членаў партыі ў некалькі разоў павінна была перавышаць лічбу ў 150 чалавек. Былы старшыня ЦК БХД А. Клімовіч пісаў, што колькасць членаў партыі ў сярэдзіне 1930-х г. дасягала 500 чалавек [9, а. 17]. Хутчэй за ўсё адначасовая лічба членаў БХД сапраўды не перавышала 400–500 чалавек, што, аднак, разам з членамі БІГіК, давала агульную лічбу каля 1500 актывістаў беларускага хрысціянска-дэмакратычнага руху.

Няма сумніву, што ў перспектыве цікавасць беларускіх гісторыкаў да матэрыялаў Асабага архіву Літвы будзе толькі павялічвацца, а справы дзеячаў беларускага нацыянальна-вызваленчага руху дачакаюцца выдання з грунтоўнымі каментарамі.

Спіс крыніц і літаратуры

1. Вашкевіч, А.Ф. Адам Станкевіч: арышт і смерць / А.Ф. Вашкевіч // Homo Historicus 2009. Гадавік антрапалагічнай гісторыі / пад. рэд. А.Ф. Смаленчука. – Вільня, 2010. – С. 20–37.

2. Дзяржаўны архіў Брэсцкай вобласці. Фонд. 67. – Воп. 1. – Спр. 1232. Справаздачы Беларастоцкага, Люблінскага ваяводстваў і рапарты Камандавання акругі корпуса ІХ, ІІІ аб грамадска-палітычным руху 2. ІІІ. 29–11. ІІІ. 29.

3. Луцкевіч, А. Барацьба за вызваленьне / А. Луцкевіч / Укл., прадм., камент., анатав. індэкс імёнаў А. Сідарэвіча. – Вільня: “Інстытут беларусістыкі”, 2009. – 649 с.
4. Луцкевіч, Л. Адам Станкевіч / Л. Луцкевіч, Г. Войцік. – Вільня: Рунь, 2002. – 23 с.
5. Станкевіч, А. “Ворагі Савецкага Саюзу ніколі не былі маімі сябрамі” / А. Станкевіч // ARCHE. – 2009. – №1.2. – С. 274–292.
6. Станкевіч, А. З Богам да Беларусі: Збор твораў / А.Станкевіч / Укладанне, навуковая рэдактура, прадмова, камentarios А.Вашкевіча, А.Пашкевіча. – Вільня: Інстытут беларусістыкі, 2008. – 1074 с.
7. Lietuvos Ypatingsis Archyvas (LYP). F. K-1. – Ap. 58. – В. P-12505-Li. Дело по обвинению Станкевича Адама Викентьевича. 1944–1949.
8. LYP. F. K-1. – Ap. 58. – Д. P-10305. Дело по обвинению Шутовича Ивана Осиповича. 1944–1957.
9. LYP. F. K-1. – Ap. 58. – В. P-6879. Дело по обвинению Климовича Адольфа Устиновича. 1940–1953.

Андрэй Вашкевіч, навуковы супрацоўнік Гродзенскага дзяржаўнага гісторыка-археалагічнага музея.

УДК 329.78(438)(476)

І.А. Саракавік (Мінск) **ГРАМАДСКІ РУХ СТУДЭНЦТВА ЗАХОДНЯЙ БЕЛАРУСІ** **Ў МІЖВАЕННЫ ПЕРЫЯД**

В статье рассматриваются основные белорусские студенческие организации в Западной Беларуси в межвоенный период.

У адпаведнасці з Рыжскім мірным дагаворам ад 18 сакавіка 1921 г. Заходняя Беларусь адышла да Польшчы. Яна павінна была забяспечыць свабоднае развіццё беларускай культуры, мовы, прадаставіць права арганізацыі беларускіх школ [1, с. 17]. Пра гэта гаварылася і ў Канстытуцыі Польшчы ад 21 сакавіка 1921 г.

Аднак на справе Польшча не толькі не прадаставіла нават культурнай аўтаноміі анексаваным беларускім землям, але ажыццяўляла палітыку, накіраваную на поўнае іх далучэнне да сябе. Увяла тут свой адміністрацыйна-тэрытарыяльны падзел. Утварыла 4 ваяводства. За гэтай тэрыторыяй, плошча якой складала 113 тыс. кв. км (24 % усёй тэрыторыі Польшчы), замацавалася неафіцыйная назва «Заходняя Беларусь». У 1931 г. тут пражывала 4,6 млн чалавек – 13 % насельніцтва Польшчы [2, с. 421](каля 70 % – беларусы, па 10 % – палякі і яўрэі, па 5 % – украінцы і літоўцы, 2 % – рускія [3, с. 17]).

Дыскрымінацыйная палітыка польскага ўрада да насельніцтва Заходняй Беларусі праяўлялася і ў тым, што мясцовае насельніцтва не магло быць прадстаўлена у кіраўніцтве мясцовага самакіравання.

Беларусы не мелі магчымасці займаць адміністрацыйныя пасады ў органах улады і кіравання. Улада свядома насаджала каталіцкае веравызнанне, не прадастаўляючы праваслаўным магчымасці быць на дзяржаўнай службе. Многія беларусы пераходзілі ў каталіцтва, каб не страціць працу, і адразу ж лічыліся палякамі.

Найбольш дыскрымінацыя закранула асвету, навуку і культуру. Да 1921 г. у Заходняй Беларусі мелася прыкладна 400 беларускіх школ, 2 настаўніцкія гімназіі і 5 гімназій. 31 ліпеня 1924 г. у сейме быў прыняты закон, у адпаведнасці з якім асноўным тыпам школы навучання стала двухмоўная. Школы нацыянальных меншасцей зачыняліся. Такая палітыка прывяла да таго, што ў 1934 г. беларускіх школ засталася толькі 16 [3, с. 423]. У 1938/39 навучальным годзе іх зусім не стала [4, с. 221]. Затое ў Заходняй Беларусі працавала 4421 агульная польская школа. Дзейнічала толькі адна беларуская гімназія ў Вільні [5, с. 467]. І не было ні адной беларускай вышэйшай навучальнай установы.

Такім чынам, польскія ўлады рабілі ўсё для таго, каб вытравіць у беларусаў нацыянальную самасвядомасць, ажыццявіць іх дэнацыяналізацыю і тым самым далучыць да пальшчызны, замацаваць беларускія землі за Польшчай. Адсюль – забарона ўсяго беларускага.

Аднак і ў такіх неспрыяльных умовах беларускае насельніцтва ў Заходняй Беларусі імкнулася развіваць сваю асвету, навуку і культуру. Не атрымліваючы матэрыяльнай падтрымкі ад дзяржавы, у якой жыло і працавала, яно на свае ахвяраванні стварала розныя ўстановы, аб’яднанні, перыядычны друк беларускай накіраванасці. Такое становішча спрыяла і развіццю беларускага грамадскага руху, у тым ліку і студэнцкага.

У навуковай літаратуры праблема грамадскага руху студэнцтва Заходняй Беларусі слаба распрацавана. А між тым яна мае пэўнае навуковае і практычнае значэнне. З аднаго боку, дазваляе паказаць адну са старонак разнастайнага жыцця беларускага народа, а з другога боку, вучыць як у складаных умовах жыццядзейнасці можна і трэба заставацца самім сабою, праяўляць гонар і годнасць, працягваць лепшыя традыцыі сваіх дзедаў і бацькоў.

Значную частку студэнцкай моладзі Заходняй Беларусі складалі былыя ўдзельнікі нацыянальнага руху, стваральнікі і прыхільнікі БНР. З-за змены палітычнага рэжыму яны вымушаны былі эміграваць. Другую частку студэнцтва складалі маладыя людзі з Заходняй Украіны і Заходняй Беларусі, якія сталі вучыцца ва ўніверсітэтах Варшавы, Коўна, Прагі, Вільні [6, С.2]. У іх яны, як правіла, утваралі свае гурткі і арганізацыі. Найбольш буйныя з іх былі створаны ў Празе, Вільні, Варшаве. У 1926 г. Аб’яднанне беларускіх студэнцкіх арганізацый (АБСА) у Празе было прынята ў міжнародную студэнцкую арганізацыю

– СІЕ. Яго прадстаўнікі прымалі ўдзел у міжнародных студэнцкіх форумах у Рыме і Парыжы [7, с. 12 – 13].

Яшчэ ў 1915 г., калі быў адноўлены Варшаўскі ўніверсітэт, сярод яго студэнтаў з’явіліся першыя беларускія гурткі. Яны былі больш таварысцкімі, чым злучаныя адзінствам поглядаў. У 1930 г. студэнцкая моладзь утварыла «Саюз беларускіх студэнтаў у Варшаве» [8, с. 11 – 12].

Беларускі студэнцкі саюз (БСС) у Вільні быў утвораны ў 1920 г. пры ўніверсітэце імя Стэфана Баторыя. Ён перыядычна арганізоўваў вечарыны беларускай культуры, падрыхтоўку і заслухоўванне навуковых рэфератаў на розныя тэмы, ладзіў дыскусіі, праводзіў суботнікі, экскурсіі па ваколліцах Вільні, а таксама на Навагрудчыну. Па колькасці сваіх сяброў БСС быў малалікім. У 1937 г. у ім мелася 65 чалавек. А за ўвесь час яго існавання членамі саюза было каля 300 асоб. Кіраўніцтва яго, напрыклад у 1928 г., складалася з І. Гагалінскага – старшыня, Ст. Станкевіча – сакратар, М. Амеляновіча – скарбнік, А. Бартуля і Я. Ермаковіча – сябры [6, с. 23].

Другой студэнцкай арганізацыяй пры Віленскім універсітэце было Таварыства прыхільцаў беларусаведаў. Мэта – навуковая праца ў розных галінах беларусазнаўства. Кіраўнікамі яго ў 1937 г. былі А. Шукелойць – старшыня, а таксама В. Жукоўская, М. Смаршчок, Ст. Нарушэвіч.

Студэнцкія арганізацыі імкнуліся наладзіць асветна-культурную дзейнасць у розных паветах Заходняй Беларусі. З гэтай нагоды БСС накіраваў рэктару Віленскага ўніверсітэта 30 просьбаў на дазвол чытаць навукова-папулярныя лекцыі ў 10 паветах. Хоць рэктар і падтрымаў просьбу Беларускага студэнцкага саюза, але канчатковы дазвол уладаў не быў атрыманым [8, с. 80 – 82].

Беларускі студэнцкі саюз у сваёй дзейнасці не замыкаўся ў секту, а падтрымліваў стасункі з іншымі студэнцкімі фарміраваннямі, найперш з украінскімі. На гэта паўплывалі і пазітыўныя сувязі ўкраінскіх і беларускіх студэнтаў у Празе. Справа ў тым, што там у 1922 г. быў утвораны Цэнтральны саюз украінскага студэнцтва – ЦэСУС. Там жа дзейнічала АБСА. Яно сумесна з ЦэСУС стварыла супольны Дапамагаўчы камітэт. Паміж двума арганізацыямі назіраліся сталыя абмены часопісамі, частыя супольныя ўкраінска-беларускія сходкі [7, с. 11 – 12]. 21 студзеня 1927 г. у Празе беларускія і ўкраінскія студэнты на агульным сходзе прынялі, а затым распаўсюдзілі ў друку пратэст супраць тэrorу ў Польшчы [9, с. 75 – 76].

Гэтыя кантакты ў Чэхаславакіі станоўча паўплывалі і на беларуска-украінскія студэнцкія кантакты ў Заходняй Беларусі. Пра гэта, у прыватнасці, сведчыць артыкул старшыні Аб’яднання ўкраінскіх

студэнцкіх арганізацый у Празе В. Арэлецкага ў часопісе беларускага студэнцтва ў Вільні «Студэнцкая думка» [6, с. 11 – 13].

Студэнцкія суполкі ў Вільні перыядычна ладзілі вечарыны, на якія запрашалі сваіх гасцей. Адна з такіх таварысцкіх вечарын адбылася 10 лютага 1929 г. у памяшканні Літоўскага студэнцкага саюза. У ёй прынялі ўдзел літоўскія, беларускія і ўкраінскія студэнты. На вечарыне выступілі прадстаўнікі студэнцкіх саюзаў: літоўскага – Блажыс, беларускага – А. Бартуль, украінскага – Сагайка. Слухачы азнаёміліся з выступленнем украінскага студэнта Вацыка «Адраджэнскі ўкраінскі рух». Затым адбылася дэкламацыя вершаў і выкананне песняў на роднай мове. А пасля – гульні, карагоды, танцы [6, с. 34 – 35].

У 1930/31 навучальным годзе ўжо Беларускі студэнцкі саюз, у якім тады было каля 90 сяброў, наладзіў пры Віленскім універсітэце супольны беларуска-літоўска-украінскі студэнцкі бал [6, с. 24].

Удзельнікі беларускага студэнцкага руху прымалі актыўны ўдзел у падрыхтоўцы і правядзенні ў Вільні грамадска значных акцый – дзён беларускай культуры, юбіляяў па выпадку ўтварэння Таварыства беларускай школы, Беларускага інстытута гаспадаркі і культуры, Беларускага музея імя І. Луцкевіча, а таксама з нагоды нараджэння ці смерці вядомых асоб. Так, 13 снежня 1936 г. у Вільні быў урачыста адзначаны дзень беларускай культуры ў зале літоўскай гімназіі імя Вітаўта. У святкаванні прынялі ўдзел вядомыя грамадскія і культурныя беларускія дзеячы ў Заходняй Беларусі: С. Паўловіч, А. Станкевіч, М. Машара, М. Танк, Р. Шырма, А. Клімовіч, П. Сергіевіч, Я. Пазыняк, Я. Шутовіч, М. Канцэлярчык [8, с. 38].

У 1937 г. у Вільні быў праведзены вечар, прысвечаны творчасці Н. Арсенневай, заслуханы рэфераты П. Засіма аб становішчы беларускага сялянства ў XIX ст. і В. Пакуцэвіча аб Казіміры Шафнаглі [8, с. 61]. З сакавіка гэтага ж года ў Віленскай беларускай гімназіі адбыўся канцэрт з удзелам скрыпачоў і віаланчэлістаў, жаночых хораў гімназіі і пад кіраўніцтвам Р. Шырмы. Там жа праз адзінаццаць дзён быў праведзены вечар паэзіі А.С. Пушкіна [8, с. 88].

10 снежня 1938 г. заходнебеларуская грамадскасць адзначыла 15-годдзе творчай працы Р. Шырмы на беларускай музычнай ніве. Дзеля гэтага ў вялікім універсітэцкім зале імя Снядэцкіх сабралася больш за паўтысячы чалавек. Быў арганізаваны Беларускім студэнцкім саюзам вялікі ўрачысты канцэрт з удзелам выдатнага беларускага опернага тэнара Міхася Забэйды-Суміцкага, які да гэтага часу быў з гастроліямі ў Таліне і Рызе, і беларускага студэнцкага хора пад кіраўніцтвам Р. Шырмы [8, с. 98].

Такім чынам, выкладзены матэрыял дазваляе заключыць, што ў 1921 – 1939 гг. назіраўся пэўны грамадскі рух студэнцтва Заходняй Беларусі.

Як бачна, ён у сваёй большасці не прадугледжаў палітычных і ідэалагічных мэт, а быў накіраваны на падтрыманне і развіццё беларушчыны ў неспрыяльных умовах польскай санацыі для беларускай нацыянальнай культуры, знаёмства з культурай суседніх брацкіх народаў.

Спіс крыніц і літаратуры

1. Мирный договор между Россией и Украиной с одной стороны и Польшей – с другой // Спадчына. – 1993. – № 4.
2. Энцыклапедыя гісторыі Беларусі: У 6 т. Т. 3. – Мн., 1966.
3. Палуян, У.А. Беларуская сялянска-рабочая грамада / У.А. Палуян. – Мінск, 1967.
4. Нарысы Гісторыі Беларусі: У 2 ч. Ч. 2. – Мінск, 1995.
5. Бардах Ю. История государства и права Польши / Ю. Бардах, Б. Леснодорский, М. Пиетрчак. – М., 1980.
6. Студэнцкая думка. – Вільня. – 1928. – № 3 (10).
7. Орэлэцкі, В. Украінска – беларускія студэнскія ўзаемаадносіны / В. Орэлэцкі // Студэнцкая Думка. Орэлэцкі В. Вільня. – 1928. – № 3 (10).
8. Беларускі летапіс. – Вільня, 1937.
9. Наш прамень. – Прага. – 1927. – № 1.

Іван Аляксандравіч Саракавік, кандыдат гістарычных навук, дацэнт кафедры тэорыі і гісторыі дзяржавы і права Акадэміі кіравання пры Прэзідэнце Рэспублікі Беларусь

УДК 329.78(438)(476)

В.И. Кузьмич (Гродно) **ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ МОЛОДЕЖНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ** **ПОЛЬСКИХ ПОЛИТИЧЕСКИХ ПАРТИЙ И** **ОБЪЕДИНЕНИЙ В ЗАПАДНОЙ БЕЛАРУСИ** **В 1918 – 1926 гг.**

В статье рассматриваются основные направления деятельности молодежных организаций польских политических партий в Западной Беларуси в 1918-1926 гг., методы и формы работы Стрелецкого Союза, МО ТУР и ОПМ с молодым поколением.

В первые послевоенные годы общественное движение на территории Западной Беларуси находилось в состоянии покоя и молодежные организации только начинали свою работу.

Деятельность Стрелецкого Союза в Польше и Западной Беларуси в основном сводилась к подготовке будущих защитников государства. Значительное внимание в ходе подготовки уделялось обучению их партизанским действиям. Стрельцы изучали устав, историю, традиции и обычаи организации, должны были знать о началах польского государства, правлении династий Пястов и Ягелонов, восстании Т. Костюшки [2, с. 47].

Первым шагом к привлечению молодого поколения в польские организации было «правильное» образование. Именно в школах первоначально закладывали основы идеологии Польского государства. В целом, дети и молодежь получали определенные знания в области истории, польского языка и литературы, географии и физики в соответствии с программой, предусмотренной для всей II Речи Посполитой [16, с. 152].

Польское государство отличалось в это время высокой степенью неграмотности: на 1921 – 1926 гг. у 31% населения отсутствовало образование. С первых дней захвата края польские власти начали закрывать белорусские школы, численность которых к 1925 г. уменьшилась с 350 до 4. На территории Несвижской гмины на март 1922 г. были зафиксированы только 18 школ [8, л. 54; 7, л. 9]. В Новогрудском воеводстве в конце 1924 г. закрывались школы, которые насчитывали менее 40 учащихся [14, л. 20].

Учебные заведения находились в крайне запущенном состоянии. Были случаи, когда под предлогом нехватки помещений для школ отнимались дома православных священников. Так, в деревне Жисицы Несвижского повета использовалось полдома священника в учебном процессе (1922 г.) [10, л. 3].

Стрелецкий Союз тщательно следил за уровнем подготовки молодежи. При каждом отряде создавалась своя библиотека. Также он активно занимался организацией вечеров. Так, 14 ноября 1925 г. в Лиде в здании местного кино «Нирвана» состоялся танцевальный вечер, доход от которого пошел на культурные и организационные цели союза [6, л. 1571].

Союз вовлекал молодежь в экскурсии. Культурно-художественное воспитание в свою очередь предполагало организацию самодеятельных хоровых и театральных кружков, спортивных секций, участие в оборудовании светлиц (клубов). Учили польский государственный гимн «Jeszcze Polska nie zginie!» [2, с. 49].

Ставился вопрос на собраниях Союза и об организации оркестров. Так, в 1925 г. в г. Бенеконичи Лидского повета состоялось собрание членов Стрельца, на котором председатель Александр Маскевич предлагал создать свой оркестр, члены которого за собственные

средства приобретут музыкальные инструменты, причем инструменты остаются собственностью покупателя. На их покупку записались 8 человек [5, л. 695].

Следует отметить, что достаточно часто руководство выступало с жалобами, связанными с непосещением стрельцами собраний. Например, из 120 человек появлялось только 26, как было 29 марта 1925 г. в г. Беневовичи Лидского повета [5, л. 696].

Для государства немаловажным было празднование 3 мая – Дня Конституции. В соответствии с программой проведения мероприятия в городах утром отправляли богослужение. В Новогрудке 3 мая 1923 г. был отмечен в этот день и парад польского войска [12, л. 3], в Лиде роздали несколько медалей 3-го мая. Безусловно, не обошлось и без развлечений. Молодежь организовала увеселения для публики в виде показа любительских спектаклей, которые ставились на телегах, ездивших по улицам города с актерами-любителями в национальных польских одеяниях, что вызывало бурный смех со стороны зрителей [5, л. 803].

Деятельность МО ТУР (Organizacja Młodzieżowa Towarzystwa Uniwersytetu Robotniczego) была тесно связанная с Польской Социалистической Партией. Открытие молодежных кружков наряду с организацией лекций, бесед, любительских спектаклей, основанием библиотек и читательских залов было одним из пунктов программы деятельности «Towarzystwa Pomocy Społecznej» [13, л. 10].

С целью укрепления на Лидчине 5 июля 1925 г. местным комитетом ППС было открыто представительство ТУРа [1, с. 185]. Первоначально целью союза являлось развитие культуры, просвещения и спорта в среде пролетарской молодежи. Чтобы притянуть большее количество молодежи, МО ТУР решила даже открыть Спортивный кружок [6, л. 1197].

11 июля 1925 г. в Лиду привезли передвижную библиотеку, в составе которой преобладали произведения Г. Сенкевича. Здесь же присутствовали и книги по философии [6, л. 1195].

Однако перед руководством молодежных отделов стояло несколько вопросов. Во-первых, членство организаций было достаточно маленьким. Во-вторых, следовало решать проблему места собраний, ведь в одном здании сразу размещалось МО ТУР, ППС и Профсоюз с/х работников [6, л. 1101].

Немаловажным было празднование не только 3-го мая, но и 1-го мая. В Лиде в 1925 г. сбор намечался в 11.00 по ул. Слободка, 1 – 3, откуда со знаменами и транспарантами участники отправятся в кино «Эдиссон», где выступят представители каждого участвующего союза [5, л. 749].

В г. Гродно во время празднования 1-го мая 1925 г. был выставлен караул на железнодорожном и автотранспортном мостах и Скидельском шоссе [4, л. 157].

Что же касается устройства в летние месяцы на сельскохозяйственные работы несовершеннолетних (старше 14 лет), то Совет по общественной опеке должен был быть полностью уверен, что работодатель не будет их эксплуатировать. Для этого заключался договор, в котором прописывались обязанности обеих сторон [15, л. 13].

В декларации ОПМ говорилось, что целью ее является воспитание просвещенных, дельных и проникнутых католическим духом поляков. В Западной Беларуси это означало участие в полонизации местной молодежи [2, с.101].

В Несвижском старостве 03.01.1922 г. в Казановичах был зарегистрирован просветительный кружок ОПМ [9, л. 8].

В 1922 г. на территории Гродненского уезда культурно-просветительские польские общества активной деятельности не проявляли. Только в некоторых городках, таких как Скидель, Лунно, Каменка, Мосты, Большая Берестовица, были созданы Объединения польской молодежи [3, л. 1 об.]. Однако никаких других молодежных организаций не было создано [3, л. 29].

Объединение Католической Академической молодежи «Возрождение» с 1920-х годов проводило Общественные недели, где организовывались дискуссии с чтением рефератов [2, с.105]. Немаловажным являлось проведение «Недели Академика». Что касается вопроса оздоровительных мероприятий, то организацией средства собирались с представителей студенческой среды [11, л. 6], причем 5% сборов предназначалось Верховному совету [11, л. 7].

Собрание Верховного совета просило Правительство обращать внимание на прошения молодежи о субсидировании учебных заведений [11, л. 7].

Таким образом, можно сделать вывод, что в первые послевоенные годы не наблюдалось активной деятельности со стороны молодежных организаций польских политических партий на территории Западной Беларуси. Действовали такие объединения, как Стрелецкий Союз, Союз Братской Помощи, МО ТУР, ОПМ, Объединение Католической Академической молодежи «Возрождение» и Кружки сельской молодежи. Их работа сводилась преимущественно к созданию новых отделов Союзов, где это было возможно. Но, к сожалению, членство данных организаций было преимущественно формальным.

Список источников и литературы

1. Гецевич, А.К. Деятельность ППС на территории г. Лиды и Лидского повета (март 1921 – май 1926) / А.К. Гецевич // Заходні рэгіён Беларусі вачыма гісторыкаў і краязнаўцаў. – Гр., 2006. – С. 183–188.
2. Кривуть, В.И. Молодежные организации на территории Западной Беларуси (1929–1939 гг.) / В.И. Кривуть. – Минск: Беларус. наука, 2008. – 166 с.
3. Государственный архив Гродненской области (ГАГО). – Ф. 17. – Оп. 1. – Д. 17. – Л. 1 об., 29.
4. ГАГО. – Ф. 17. – Оп. 1. – Д. 76. – Л. 157. Т.1.
5. ГАГО. – Ф. 200. – Оп. 1. – Д. 17. – Л. 695, 696, 749, 803. Т.2.
6. ГАГО. – Ф. 200. – Оп. 1. – Д. 17. – Л. 1101, 1195, 1197, 1571. Т.3.
7. ГАГО. – Ф. 541. – Оп. 1. – Д. 8. – Л. 9.
8. ГАГО. – Ф. 541. – Оп. 1. – Д. 9. – Л. 54.
9. ГАГО. – Ф. 541. – Оп. 1. – Д. 78. – Л. 8
10. ГАГО. – Ф. 541. – Оп. 1. – Д. 370. – Л. 3.
11. ГАГО. – Ф. 551. – Оп. 1. – Д. 18. – Л. 6, 7.
12. ГАГО. – Ф. 551. – Оп. 1. – Д. 30. – Л. 3.
13. ГАГО. – Ф. 551. – Оп. 1. – Д. 35. – Л. 10.
14. ГАГО. – Ф. 551. – Оп. 1. – Д. 1372. – Л. 20.
15. ГАГО. – Ф. 551. – Оп. 1. – Д. 1564. – Л. 13.
16. Dylegowa, H. Historia Polski 1795 – 1990 гг. / H. Dylągowa. – Lublin: Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, 2000. – 415 s. – S. 136 – 155.

Вероника Кузьмич, студентка факультета истории и социологии ГрГУ имени Янки Купалы

УДК 271.2(476)

Н.В. Самосюк (Брест) **ЯЗЫКОВОЙ ВОПРОС В ОТНОШЕНИЯХ** **ПРАВОСЛАВНОЙ ЦЕРКВИ И ГОСУДАРСТВЕННОЙ** **ВЛАСТИ НА ТЕРРИТОРИИ ПОЛЕССКОЙ ЕПАРХИИ** **В 1921 – 1939 гг.**

В двадцатые годы православное духовенство Полесской епархии в душрастворской деятельности использовало преимущественно русский язык. С начала тридцатых годов, под давлением административных властей, русский язык планомерно вытеснялся из церковной жизни.

В 1921 г. по условиям Рижского мирного договора территория Беларуси была разделена на Западную и Восточную. Православная Церковь на территории Западной Беларуси, до провозглашения автокефалии в 1925 г. являвшаяся частью Русской Православной Церкви, вошла в состав Польского государства. Прежнее разделение по

епархиям было неприемлемо для новых условий, и в 1922 г. была создана Полесская епархия.

Православное духовенство, которое занималось душрастворской деятельностью на территории Полесской епархии, было воспитано в духовных заведениях Российской империи и повсеместно пользовалось русским языком. Польские власти такое положение дел не устраивало, нередко православное духовенство обвиняли в русификаторстве.

Традиционно богослужения проходили на церковнославянском языке. В 1922 г. Синод постановил «допустить употребление украинского, белорусского, польского и чешского языков, в тех богослужебных чинах, тексты которых одобрены Высшей церковной властью: 1) в тех приходах, где этого пожелают прихожане, 2) где к этому представляются возможности по местным условиям» [4, л. 15]. В 1926 г. Полесская духовная консистория постановила, что «...языком богослужения должен быть только церковно-славянский...» [5, л. 16]. В 1936 г. Синод благословил употребление употребленных литургических текстов на польском языке: литургии Святого Иоанна Златоуста, панихиды и благодарственного богослужения [8, л. 15]. Постановление от 27 февраля 1937 г. дополнительно поясняло, что «...реальная потребность употребления в определенном храме литургических текстов на польском языке, как и на украинском, белорусском и чешском, кроме языка церковнославянского должна быть установлена тщательным исследованием дела на местности».

Постановление Полесской духовной консистории от 1 мая 1926 г. определяло язык преподавания Закона Божьего: «...религия должна преподаваться на родном (детям) языке» [8, л. 17]. В 1933 г. постановление было подтверждено. Данное распоряжение было вызвано требованием школьных инспекторов, чтобы обучение детей Закону Божьему осуществлялось исключительно на польском языке [10, л. 22]. В конце тридцатых ситуация сильно изменяется. В частности, указ Полесской духовной консистории от 1 декабря 1937 г. устанавливал, что «...обучение религии на территории Полесской епархии должно проходить преимущественно на польском языке, частично: молитвы, церковные чины, цитаты из Библии; на церковно-славянском языке» [8, л. 60].

Синод в 1922 г. рекомендовал священнослужителям всей митрополии церковные проповеди и внебогослужебные собеседования проводить на языке местного населения [4, л. 15]. В 1926 г. Полесская духовная консистория информировала приходское духовенство, что «...языком проповеди должен быть русский или местный язык...» [5, л. 16]. Указ консистории от 1 декабря 1937 г. определил: «церковные проповеди являются частью богослужений и должны произноситься на

диалекте определённой местности либо польском языке...при произнесении речей во время государственных торжеств, следует употреблять только польский язык» [8 л. 60]. В 1939 г. в Гродно православным научно-издательским институтом был издан первый том «Религиозных бесед и проповедей» на польском языке для православного духовенства. Издание содержало 37 примеров проповедей, предназначенных для произнесения в дни церковных и государственных праздников. Руководство института обратилось к воеводе с просьбой о содействии по распространению данного издания среди духовенства Полесской епархии. Летом 1939 г. в каждом повете воеводства проходили конференции по поводу произнесения поучений на польском языке. Духовенство Пружанского повета, согласно донесению старосты, полностью поддержало идею произнесения проповедей на польском языке. Кроме того, часть священников ещё до проведения конференции приобрели «Религиозные беседы и проповеди». В Дрогичинском повете большинство священников к идее произнесения проповедей исключительно на польском языке отнеслось отрицательно. Тем не менее, пять священников Дрогичинского повета по собственной инициативе проповедовали только на польском языке [3, лл. 1, 1 об. 4, 5].

В двадцатые годы на территории Полесской епархии метрические книги велись на двух языках: польском и русском, один экземпляр хранился в приходском архиве, другой в духовной консистории [4, л. 26]. Часто приходское духовенство неправильно переводило имена с русского на польский язык. В 1926 г. Полесская духовная консистория рекомендовала духовенству при ведении метрических книг пользоваться алфавитным указателем православных имён на польском языке, размещённом в православном календаре [5, л. 13]. В метрических книгах не было достаточного количества бланков, поэтому благочинные были обязаны следить, чтобы приходское духовенство «...недостающие бланки выписывало из синодальной типографии» [4, л. 24]. В 1927 г. эта проблема была решена, так как повсеместно вводились новые метрические книги, изготовленные по установленному образцу в синодальной типографии по постановлению Синода [5, л. 78]. Согласно постановлению Полесской духовной консистории от 31 декабря 1932 г.: «с 1 января 1932 года записи в метрических книгах и выписки из них должны быть только на польском языке» [6, л. 95]. Первые экземпляры метрических книг заполнялись только на польском языке, вторые – на польском и местном языках. Имена в метрических книгах, на польском языке и местном наречии, писались в славянской транскрипции, согласно переводу на польский язык: Geiorgij, Foma, а не Jerzy, Tomasz [9, л. 68].

В январе 1933 г. Полесское воеводское управление через поветовых старост собирало информацию, о языках, которыми пользовалось православное духовенство дома, в храме, на уроках Закона Божьего. Из всего духовенства Дрогичинского, Каширского, Пружанского, Столинского, Кобринского, Коссовского и Лунинецкого поветов только Фёдор Дмитрюк, настоятель в Пружанах, и Евгением Наумов, псаломщик в Натиевичах Пружанского повета, говорили на польском языке в школах. Духовенство Полесской епархии дома, в церкви, в школе пользовалось преимущественно русским, а также украинским, белорусским, и «местным» языками. Староста Коссовского повета местный язык определил как: «...смесь русского белорусского и украинского и с каждым годом он всё ближе к белорусскому» [2, лл. 2, 5, 4, 2, 29, 31].

В 1933 г. духовные власти Полесской епархии приняли решение о переводе всего делопроизводства на польский язык. В том числе с 1 апреля 1933 г. обращения духовенства епархии в консисторию должны были быть только на польском языке [11, л. 10]. Несмотря на распоряжения епархиальных властей, настоятели приходов и даже благочинные вели переписку на русском языке. В 1934 г. Духовная консистория настаивала на том, чтобы во всей корреспонденции употреблялся только государственный язык [7, л. 6].

Министр Исповеданий и Народного Просвещения в письме воеводе от 21 декабря 1938 г. отмечал: «проводя дерусификацию, следует толерантно относиться к старшему поколению... ограничивать молодое поколение от русского влияния» [1, л. 12]. В письме были определены основные задачи по распространению польского языка в Православной Церкви на территории Полесского воеводства: 1) необходимо полностью перевести преподавание Закона Божьего с русского на польский язык; только в младших классах допустимо употребление местного наречия; 2) православные священники должны проповедовать только на польском языке во время государственных праздников; 3) следует расширять употребление литургических текстов на польском языке. [1, л. 14].

В двадцатые годы православное духовенство Полесской епархии преподавало Закон Божий, произносило поучения, делало записи в метрических книгах, вело переписку с духовными властями преимущественно на русском языке. В тридцатые годы под давлением гражданских властей русский вытеснялся польским языком. Употребление белорусского, украинского, а также местных языков допускалось в тех местностях, где по различным причинам невозможно было сразу ввести польский язык.

1. Государственный архив Брестской области (ГАБО). – Фонд. 1. – Оп. 10. – Д. 2305. Отчёты Полесского, Белостоцкого воеводы по общерелигиозным настроениям на территории указанных воеводств, учётные карточки и характеристики политических взглядов и моральной устойчивости православного духовенства.
2. ГАБО. – Фонд. 1. – Оп. 10. – Д. 2316. Сведения о языках, употребляемых православным духовенством.
3. ГАБО. – Фонд. 1. – Оп. 10. – Д. 2828. Донесения поветового старосты о проведении службы в православных церквях на польском языке.
4. ГАБО. – Фонд. 2059. – Оп. 1. – Д. 8. Указы ПДК за 1932 г.
5. ГАБО. – Фонд. 2059. – Оп. 1. – Д. 9. Указы ПДК за 1935 г.
6. ГАБО. – Фонд. 2059. – Оп. 1. – Д. 8. Указы ПДК за 1932 г.
7. ГАБО. – Фонд. 2059. – Оп. 1. – Д. 9. Циркуляры Полесского архиепископа о порядке ведения службы в церквях.
8. ГАБО. – Фонд. 2059. – Оп. 1. – Д. 12. Указы ПДК за 1937 г.
9. ГАБО. – Фонд. 2059. – Оп. 1. – Д. 26а. Указы ПДК и переписка со священнослужителями о деятельности церквей Брестского повета.
10. ГАБО. – Фонд. 2059. – Оп. 1. – Д. 28. Указы ПДК за 1933 г.
11. ГАБО. – Фонд. 2059. – Оп. 1. – Д. 29. Указы и распоряжения Полесского архиепископа за 1933 г. и ПДК.

Надежна Самосюк, студентка исторического факультета Брестского государственного университета имени А.С.Пушкина

УДК 821. 161. 3 (092) К. Сваяк

І.Л. Казарэз (Гродна)

КАЗІМІР СВАЯК:

ПАЭТ МІЖ СВАТАРОЎ І СВАТАР МІЖ ПАЭТАЎ

Статья раскрывает основные вехи жизненного, творческого и духовного пути священнослужителя, поэта, философа, публициста К. Степовича, известного под псевдонимом Казимир Сваяк.

Кажуць, чалавек памірае двойчы. Упершыню – калі назаўжды пакідае гэты свет. У другі раз – калі згасае ў душах людскіх апошняя іскрынка памяці аб ім. У гэтым сэнсе Канстанціну Стэповічу – паэту – святару – наканавана бессмяротнасць.

Сёлета споўнілася 120 гадоў з дня нараджэння беларускага патрыёта, святара, паэта, драматурга і філосафа Канстанціна Стэповіча, больш вядомага пад літаратурным псеўданімам Казімір Сваяк.

Упершыню на Астравеччыне, яго радзіме, адкрыў Сваяка – паэта, усю веліч яго талента, Адам Восіпавіч Мальдзіс. Менавіта А. Мальдзіс

належаць шэраг публікацый, якія адлюстроўваюць жыццё К. Сваяка, характарызуюць яго як творчую асобу [2].

Не раз да асобы К. Сваяка звярталіся і працягваюць звяртацца ў сваіх даследаваннях А. Пяткевіч, І. Валувіч, Г. Чакур, Ф. Краско, А. Канановіч, І. Замара і інш.

Найбольшай грунтоўнасцю ў даследаванні жыцця і творчасці Казіміра Сваяка вызначаецца польская даследчыца Алена Глагоўская, прафесар Беластоцкага універсітэта. Яна звярнула ўвагу як на жыццёвы шлях К. Сваяка, так і на паэтычныя здольнасці святара.

Казімір Сваяк нарадзіўся ў вёсцы Барані Свянцянскага павета Віленскай губерні (сучасны Астравецкі раён) 19 лютага 1890 года. Вялікая сям'я (шасцёра дзяцей – Аляксандр, Кастусь, Стэфан, Альбін, Ян, Бернард, Кацярына, Зузана – і бацькі – Мацей і Альжбета) месцілася ў маленькай няўдалай хацінцы. Кастусь, як яго называлі ў дзяцінстве, рана далучыўся да спраў дарослых, дапамагаючы бацькам на полі, спраўляючы абавязкі пастуха. Казкі і легенды, расказаныя маці і бабуляй, суседства з лесам, які ўраджаў сваёй таямнічасцю і веліччу, аказалі свой уплыў на фарміраванне чуйнай паэтычнай душы.

Пачатковую школу Казімір скончыў у роднай вёсцы. Пасля ў 1905 годзе была павятовая ў Свянцяхах. У 1906 – 1907 гадах ён жыў у Вільні, дзе рыхтаваўся да паступлення ў духоўную семінарыю. Менавіта ў Вільні ён пазнаёміўся з беларускім нацыянальна-вызваленчым рухам і яго прадстаўнікамі, газетай «Наша ніва», і з гэтай пары яго жыццёвая сцяжынка была неадлучнай ад грамадска-патрыятычных спраў.

З восені 1908 года К.Стэповіч займаецца ў Віленскай каталіцкай духоўнай семінарыі, якая знаходзілася пад кіраўніцтвам архібіскупа Э.Ропы, вядомага прыхільніка беларускай мовы ў касцёлах. Гады вучобы ў семінарыі – гэта час шукання Бога, гады вялікай працы над сабой. Гэта спроба асэнсаваць, што ёсць чалавек, якая роля адведзена яму ў жыцці сусвету. Напрыканцы трэцяга года навучання прыйшлося надоўга выехаць у Закапанае: у яго, слабага здароўем, пачынае развівацца туберкулёз [5; с. 298].

З-за хваробы К.Сваяк «толькі вясной 1915 года высвяціўся на ксяндза ў Петраградзе з рук біскупа Цяпляка» [5; с. 290], і адразу ж атрымаў прызначэнне: вікарыем у Камайскім касцёле. Але неўзабаве маладога святара пераводзяць ў Ключаны. У нядзелю 31 мая 1915 года у мясцовым парафіяльным касцёле адбылася прыміцыя маладога ксяндза. К. Сваяк сустрэў вельмі цёплы прыём, бо быў добра знаёмы мясцовым людзям. Тут ён разгортвае сярод парафіян шырокую культурна-асветніцкую працу. Стварае вялікі – у 40 чалавек – хор беларускай песні, арганізуе лекцыі па беларусазнаўству. Пры яго садзейнічання ў тутэйшай парафіі былі адчынены сем беларускіх школ і

нават беларускія настаўніцкія курсы. У 1916 годзе на базе клюшчанскага хору ўзнікае гурток беларускай моладзі «Хаўрус сваякоў». Гурток ладзіць беларускія спектаклі, канцэрты, практыкуе рэфераты на тэмы нацыянальнай гісторыі і культуры [6; с. 194 - 200].

Запаветнай жа марай ксяндза было – распачаць Святую Імшу на беларускай мове. І нарэшце яна спраўдзілася. Першае казанне К.Сваяка на беларускай мове прагучала ў Ключчанскім касцёле 21 лістапада 1915 года. «Ціш, – як піша сам Сваяк, – была нямая» [4; с. 24]. У штодзённых дачыненнях з людзьмі ксёндз імкнецца будзіць іх душэўную памяць пра роднае – згадвае народныя казкі, чытае вершы беларускіх паэтаў, раздае беларускія кніжкі [1; с. 23].

Усё больш праследуе яго за гэтыя справы віленскае касцельнае начальства. У лістападзе 1916 года яго пераводзяць на новае месца працы – Беласточчыну, у Карыцін, дзе мясцовы пробашч патрабуе ад яго забыцца пра ўсякую беларускасць, але К.Сваяк на адступае ад сваіх прынцыпаў.

У канцы 1920 года яго пераводзяць у Засвір, каля Свянцян, і тут ён працягвае энергічную працу з беларускім насельніцтвам. Менавіта з гэтай парафіяй звязана найбольш інтэнсіўная літаратурная і грамадская дзейнасць К. Сваяка ў апошнія гады ягонага жыцця. Нягледзячы на тое, што гэта была малая парафія, да якой належала пяць невялікіх вёсак (Засвір, Коркі, Унукі, Ключаткі і Дубнікі), жыхары былі пераважна беларусы-каталікі, якія з вялікім захапленнем слухалі казанні маладога святара па-беларуску.

Толькі выезды ў Закапанае становяцца цяпер і часцейшымі, і даўжэйшымі: хвароба прагрэсіруе. З захаваўшайся карэспандэнцыі вынікае, што ў Закапаным ён знаходзіўся на лячэнні восенню 1922 года, сустрэў тут К.Сваяк і зіму з 1924 на 1925 год. Частыя пісьмы прылятаюць адтуль у Барані да брата Альбіна, дасылае К.Сваяк і тэлеграмы ксяндзу А.Станкевічу з просьбай забраць яго з Закапанага. Зімой і на вясну 1926 года Казімір Сваяк прадчувае, што набліжаюцца яго апошнія хвіліны...

Шостага мая 1926 года Казімір Сваяк, «як свечка на алтары мук і цярднення, згас і адышоў у лепшую краіну» [5; с. 309]. Сёмага мая 1926 года цела яго было перавезена з літоўскай паліклінікі ў касцёл св. Мікалая. На наступны дзень адбылося хаўтурнае набажэнства і пасля яго экспертацыя цела на могілкі Роса ў Вільні, пад час якой хор моладзі з Віленскай беларускай гімназіі спяваў беларускія рэлігійныя песні [6; с. 203].

Казімір Сваяк – беларускі патрыёт, ксёндз, паэт, філосаф. Ён быў паэтам між святароў і святаром між паэтаў. І гэта відавочна так. Кароткае жыццё і кароткую, але плённую дзейнасць Казіміра Сваяка

цяжка размежаваць паміж яго дзейнасцю святарскай і грамадскай, паэтычнай і публіцыстычнай.

Паэтычная ліра для Сваяка стала галоўнай спадарожніцай жыцця. У паэзіі ён знаходзіў магчымасць выказаць самыя заветныя і інтымныя пачуцці. Дваццаць трэцяга кастрычніка 1912 г. з’явіўся яго першы верш па-беларуску – «На імяніны майго пробашча», які быў надрукаваны ў газеце «Беларус» [3; с. 88].

У 1924 годзе ў Вільні выйшаў зборнік вершаў К.Сваяка «Мая ліра», выпушчаны Беларускай выдавецкай таварыствам. У вершах, якія ўвайшлі ў зборнік, мала мажорных нотаў. Няма амаль традыцыйных для лірыкі пейзажных малюнкаў. Ён не азіраў наваколле, а ўглядаўся і ўслухоўваўся ў самога сябе. Паэзія К.Сваяка спавядальная, настроеная на драматычнае і журботнае. У 1994 годзе «Мая ліра», нібы ластаўка з выраю, даляцела да нас – рэпрэнтным спосабам, перавыдадзеным выдавецтвам «Мастацкая літаратура».

К.Сваяк быў адмысловым публіцыстам, тонкім крытыкам і бліскучым апавядальнікам, майстрам мастацкай прозы. Найбольш грунтоўнай працай, якая характарызуе яго як публіцыста, стала напісанне ім на працягу жыцця дзённіка, які адлюстроўвае ягонае цікавае, але вельмі кароткае жыццё. Гэты дзённік цікавы дакумент часу, рэпартаж – споведзь зняможанай душы, якая шукала магчымасці ахвярна паслужыць людзям дзеля высокіх ідэалаў добра і справядлівасці. Твор гэты з надта характэрнаю аўтарскай назваю – «Дзея маёй мыслі, сэрца і волі» [4] – выйшаў у Вільні асобнай кніжкай пасля смерці К. Сваяка, у 1932. Ягоным рэдактарам і выдаўцом стаў ксёндз Адам Станкевіч.

Казімір Сваяк выступаў у друку ў розных жанрах: напісаў паэму «Шляхам цяжкім», апавяданні «Ганулька», «Мікодам», драматычную паэму «Купалле», публіцыстычны трактат «Алкаголь», п’есу «Янка Канцавы».

Проза Сваяка ўражвае жанравай дынамікай, багаццем камічных калізій, разнастайнасцю з’яваў жыцця. Яна літаральна іскрыцца майстэрствам жартоўных сцэнак, непераўздызеным характам жывой народнай мовы. К. Сваяк як ніхто бліскуча валодаў таксама жанрам філасофскага апавядання, навэлы – рэфлексіі, у якіх фармуляваў сваё ідэйнае і духоўнае крэда. З’яўляючыся каталіцкім святаром, К. Сваяк сцвярджаў у сваіх творах духоўную сутнасць быцця як аснову добра, ісціны і красы ў сусвеце, гэтак званае «станоўчае ўсёадзінства», якое ўтвараецца арганічнай паяднанасцю і ўзаемапрапранікненнем прыватнага і агульнага, матэрыяльнага і ідэальнага, прасторавага і часовага [3; с. 88].

Творчасць Казіміра Сваяка, паэта і святара, арганічна ўвайшла ў гісторыю беларускай літаратуры. Яго паэзія можа служыць прыкладам

духоўна-эстэтычных памкненняў эпохі, бо ў ёй знайшлі сваё асэнсаванне актуальныя для тагачаснай прагрэсіўнай творчай інтэлігенцыі Заходняй Беларусі ідэі беларускага філосафа Ігната Канчэўскага, а таксама ідэі рускай і замежнай рэлігійнай філасофіі. У сваёй творчасці ён змог спалучыць ідэі беларускага нацыянальнага адраджэння і хрысціянскія каштоўнасці.

Спіс крыніц і літаратуры

1. Валугевіч, І. Усе яго дарогі вялі да алтара / І. Валугевіч – Спонды, 2010. – 43 с.
2. Мальдзіс, А. Сваякі / А. Мальдзіс // Советская Беларусь. – 2010. – 13 марта. – С. 22.
3. Пяткевіч, А. Беларускі святар і паэт. / А.Пяткевіч // Свіцязь. – 1994. № 1. – С. 87 – 90.
4. Сваяк, К. Дзея маёй мыслі, сэрца і волі / К. Сваяк – Мн., 1992. – 44 с.
5. Станкевіч, А. З богам да Беларусі / А. Станкевіч. – Вільня, Інстытут беларусістыкі, 2008. – С. 272 – 311.
6. Стэповіч, Б. З успамінаў пра К. Сваяка / Б. Стэповіч // Польша. – 1990. – № 2. – С. 192 – 205.

Іна Казарэз, студэнтка факультэта гісторыі і сацыялогіі ГрДУ імя Я.Купалы

УДК 94 (476)

А.С. Горны (Гродна) ТОДАР ВЕРНІКОЎСКИ – БЕЛАРУСКИ ГРАМАДСКИ І ЦАРКОЎНЫ ДЗЕЯЧ ЗАХОДНЯЙ БЕЛАРУСИ

В статье рассматриваются основные вехи жизни и деятельности белорусского общественного и церковного деятеля Федора Верниковского. На основе малочисленных источников и сведений делается попытка описать его достижения на поприще белорусского национального движения, его политические взгляды и убеждения, его деятельность в церковной сфере.

Сёння да шырокай грамадскай паступова вяртаюцца імёны забытых герояў беларускай гісторыі. Але па-ранейшаму значная іх колькасць невядома сучаснаму беларусу. Выбітныя дзеячы беларускага Адраджэння, якія адмовіліся ад зямных багаццяў і паклалі сваё жыццё на алтар свабоды Радзімы, былі на доўгі час забыты тымі, дзеля якіх яны змагаліся. Такія прозвішчы, як П.Трамповіч, С.Паўловіч ці А.Трэпка нічога не скажуць цяперашняму студэнту, інжынеру ці чыноўніку. Але ўсе гэтыя людзі у той ці іншай ступені ўнеслі сваю цаглінку ў будаўніцтва нашага агульнага беларускага дома. І мы не павінны іх

сціраць са сваёй памяці. Да такіх людзей адносіцца і постаць Тодара Вернікоўскага. У жыцці гэтага чалавека былі і грукат перамог, і жорсткая крытыка апанентаў, і пашана з боку прыхільнікаў і аднадумцаў. Але зразумела адно – Вернікоўскі прайшоў даволі цікавы і неадназначны шлях дзеяча беларускага нацыянальнага руху, які павінен быць асэнсаваны сучаснымі нашчадкамі.

Тодар (Фёдар) нарадзіўся 11 (24) лістапада 1861 г. у мястэчку Дудзічы на Міншчыне ў сям’і Міхаіла і Ганны Вернікоўскіх. Яго бацькі паходзілі і самі былі песна звязаны з духоўным саслоўем (бацька Міхаіл быў псаломшчыкам мясцовай царквы). Пачатковую адукацыю Тодар атрымаў у народнай школе роднага мястэчка. Потым была вучоба ў розных духоўных школах – духоўным вучылішчы і праваслаўнай семінарыі ў Мінску. Відавочна, што родныя бачылі ў юным семінарысце будучага выдатнага святара. Але лёс распарадзіўся па-іншаму. Да царкоўнай справы Тодар вернецца толькі ў даволі сталым узросце як ужо склаўшыся палітык і беларускі дзеяч. Дарэчы яго брат, Клімент, скончыўшы духоўную акадэмію, абраў шлях манаха і стаў нават сябрам Сіноду [2, с. 3].

У 1878 г. Вернікоўскі вырашае змяніць род сваіх заняткаў. Для атрымання вышэйшай адукацыі ён ад’язджае ў Пецярбург, дзе паступае ў тэхналагічны інстытут. Па яго заканчэнні Тодар працуе служачым на пошце, праз нейкі час пераўладкоўваецца ў Гаспадарчы Сялянскі Банк. У гэты перыяд пачынаецца буйны кар’ерны рост маладога спецыяліста. Трамплінам для ўздыму была Заходняя экспедыцыя па асушцы палескіх балот і арашэнні паўднёвых зямель, у якой Вернікоўскі працаваў на працягу 27 гадоў. Удзел у меліярацыйных мерапрыемствах дапамог яму пашырыць свае веды па сельскай гаспадарцы і земляробству, а таксама набыць шматлікія сувязі і карысныя сяброўствы. Акрамя гэтага, ён у адзначаны перыяд наведвае Каўказ, Крым, Сібір, Еўропу ды нават Амерыку, дзе знаёміцца з новымі эканамічнымі здабыткамі і вынаходніцтвамі.

Праца беларуса была заўважана зверху. Ён трапляе на службу ў Міністэрства земляробства і дзяржаўнай маёмасці Расійскай імперыі. У 1906 г. Вернікоўскі таксама быў прызначаны кансультантам-дарадчыкам камісіі па зямельным паляпшэнні гаспадаркі ў 1-й Дзяржаўнай думе Расіі [3]. Пасля сваёй адстаўкі ён пераязджае ў Мінск, дзе ўключаецца ў тагачаснае грамадска-палітычнае жыццё. На правах сябра яго абіраюць у Мінскую гарадскую думу. Але Вернікоўскі ўжо быў апантаным новай справай – беларускім Адраджэннем, якое паступова захоплівала гарачыя сэрцы мінскай інтэлігенцыі. Гэтае захапленне ён і пранясё праз астатак свайго жыцця.

Даволі спрэчным з'яўляецца час, калі Т.Вернікоўскі далучыўся да беларускага руху. Ю.Гарбінскі ў сваім даведніку ўказвае на паслялютаўскі перыяд 1917 г. Аднак адзін з біёграфіаў Вернікоўскага, нейкі Вас.Б., які быў яго сучаснікам, згадвае, што той ужо з 1905 г. «бярэ дзейны ўдзел у беларуска-адраджэнскім руху, сутыкаючыся з ужо працуючымі Карскім, Эпімах-Шыпілай, Зайцам, Бурбісам і інш.» [2, с. 4]. Такі незвычайны пералік беларускіх дзеячоў дае падставы лічыць гэтую цытату даволі слушнай. Але трэба заўважыць, што актыўна Вернікоўскі далучыўся да беларускай справы толькі ў 1917 г. У снежні 1917 г. ён становіцца скарбнікам Мінскага беларускага народнага прадстаўніцтва – арганізацыі, якая аб'ядноўвае пераважна дзеячоў кансерватыўнай скіраванасці. Пасля гэтага ён шчыра далучаецца да беларускага дзяржаўнага будаўніцтва. І гэта нездарма, бо такія вопытныя эканамісты і гаспадарнікі былі як паветра патрэбны новай беларускай дзяржаве. Вернікоўскі ўваходзіць у склад Рады БНР і на 2-ой сесіі ў траўні 1918 абіраецца ў склад яе харчовай і фінансавай камісіі. Дарэчы падчас пасяджэнняў Рады ён, як адзін з лідэраў Мінскага прадстаўніцтва, вылучаўся даволі правымі поглядамі і нярэдка прыбягаў да неабгрунтаванай рэзкасці ў бок сацыялістаў. Так на пасяджэнні Рады 11 ліпеня 1918 г. услед зыходзячым сацыялістам Вернікоўскі крычаў: «Собрали манатки и скатертью дорога» [6, с. 120]. Такая пазіцыя абумовіла яго збліжэнне з лідэрамі правых – Р.Скірмунтам, П.Алексюком і інш. У ліпені 1918 г. Вернікоўскі выбіраецца дзяржаўным скарбнікам кабінета Р.Скірмунта (у першым народным сакратарыяце ён займаў пасаду дарадцы па справам бежанцаў). Аднак потым яго ідэалагічныя перакананні рэзка змяняюцца. У новым сакратарыяце Я.Серады, Вернікоўскі абіраецца народным сакратаром гандлю і прамысловасці ад... партыі сацыялістаў-рэвалюцыянераў [2, с. 4]. Прычына такіх дзіўных метамарфозаў пакуль застаецца невядомай. На пасадзе міністра ён здзяйсняе камандзіроўку ў Кіеў, дзе з дапамогай П.Крэчэўскага і М. Доўнар-Запольскага спрабуе наладзіць стасункі з украінскім бокам па эканамічных пытаннях і заключыць з ім узаемакарысныя гандлёвыя дамовы [1, с. 4].

Апрача дзяржаўнай працы ў гэты час Вернікоўскі актыўна ўдзельнічае ў грамадска-культурным жыцці краю. Пры гэтым, сфера яго інтарэсаў даволі разнастайная. Ён становіцца на чале кааператыўнага руху ў Мінску, заарганізаванае беларускі народны тэатр, з'яўляецца старшынёй культурна-просветнага таварыства «Заранка», таварыства «Беларуская Хатка» і г.д. Нягледзячы на такія вялікія аб'ёмы працы, паспявае таксама апекавацца сталаўкай для бедных і дзіцячым прытулкам. Менавіта ў Мінску часоў БНР Тодар Вернікоўскі вяртаецца да сваіх каранёў і пачынае плённа прапагандаваць ідэю збліжэння

праваслаўнай царквы і беларускага нацыянальнага руху. Дзеля яе ажыццяўлення ім было закладзена Беларускае царкоўнае брацтва [2, с. 4]. На жаль больш падрабязнай інфармацыі пра дзейнасць гэтай арганізацыі (і ці ўвогуле гэтая дзейнасць мела месца) ў крыніцах і літаратуры не сустракаецца.

Пасля наступу бальшавікоў і захопу Мінску ў канцы 1918 г. Вернікоўскі спешна пераязджае ў Вільню, а пасля ў Гародню, дзе на гэты час сфарміраваўся значны асяродак беларускіх дзеячоў. У 1919 г. ён уваходзіць у склад Цэнтральнай рады Віленшчыны і Гарадзеншчыны, заарганізаванае розныя культурніцкія суполкі і клубы, сярод якіх, напрыклад, было вядомае таварыства «Бацькаўшчына». Імкнуўся апекавацца таксама і гарадзенскімі бежанскімі арганізацыямі. Дзейнасць Вернікоўскага ў Гародні была даволі станоўча ацэнена адным з правадыроў беларускага нацыянальнага Адраджэння Антонам Луцкевічам [4, с. 497, 509].

У жніўні 1919 г. Вернікоўскі вяртаецца ў захоплены палякамі Мінск. Тут яго абіраюць скарбнікам Часовага Беларускага Нацыянальнага Камітэта і Беларускай Вайскавай Камісіі. Акрамя гаспадарчай працы, Тодар Міхайлавіч, як ужо свядомы царкоўны дзеяч і аўтарытэт, адказваў і за ўзаемныя стасункі ЧБНК з Царкоўнай радай Мінскай праваслаўнай епархіі [3]. Аднак ваенныя і палітычныя дзеянні зноў уносяць карэктуркі ў паступовую работу Вернікоўскага. Зноў пачынаюцца вандроўкі, пераезды, уцёкі. Толькі ў 1921 г. ён змог канчаткова асесці ў Заходняй Беларусі, якая ўжо з'яўлялася тэрыторыяй новай польскай дзяржавы. Тут і пройдзе апошні перыяд жыцця гэтага беларускага дзеяча.

Трэба заўважыць, што на пачатку 1920-х гг. палітычныя погляды Вернікоўскага ізноў істотна змяняюцца. У тым жа 1921 г. 60-гадовы дзеяч становіцца скарбнікам скандальна вядомай віленскай паланафільскай арганізацыі «Краёвая сувязь», кіраўніком якой з'яўляўся ягоны сябра, ужо вышэй згаданы П.Аляксюк. Невядома, што магло падштурхнуць Вернікоўскага на шлях згодніцтва і паланафільства: ці то нейкія карысныя прычыны, ці то даволі сталы ўзрост, ці то агульнае расчараванне ў формах і метадах барацьбы. Дзве апошнія прычыны на нашу думку могуць мець рацыю, бо фактычна з гэтага часу Вернікоўскі пачынае паступова адыходзіць ад актыўнай палітычнай дзейнасці і засяроджваць сваю увагу менавіта на грамадска-асветніцкай і царкоўнай працы.

У 1922 г. Вернікоўскі ад'язджае ў мястэчка Радашковічы, дзе разам са сваім старым сябрам А.Уласавым пачынае закладаць гурток ТБШ і беларускую гімназію. У апошняй ён працуе інспектарам, а пасля студзеня 1923 г. выконвае абавязкі і яе дырэктара. З сярэдзіны 1920-х гг.

Вернікоўскі збліжаецца з флагманам заходнебеларускага паланафільства – Часовай Беларускай Радай – і стварае суполку (фактычна намінальную) гэтай арганізацыі ў мястэчку Ушы. Дарэчы вось як сам «дзядзька Тодар» тлумачыў сваё «паланафільства» аднаму са сваіх паслядоўнікаў, студэнту Сароке: «Калі-ж я зблізіўся з палякамі, то каб гэтакім чынам дапамагчы свайму народу. Ты малады (студэнт С.Сарока – А.Г.) і табе гэта ня можна рабіць..., а я ўжо стары, мне трэба шукаць іншыя для гэтага спосабы... Эх, каб я быў малады дык ня гэткую кашу заварыў бы, што людзі на сценку палезлі бы. Ты думаеш, што мне прыемна на старасці кланяцца?» [5, с.5]. Зразумела, што такая пазіцыя абумовіла яго пераважны ўдзел у культурна-асветніцкіх арганізацыях. Ён пачынае актыўна закладаць гурткі таварыства «Прасьвета», быў абраны нават віленскім акружным кіраўніком гэтай арганізацыі. Прыхільнікі Вернікоўскага сцвярджалі, што за 1927 г. ён арганізаваў каля 84 гурткоў «Прасьветы» [2, с. 4]. Аднак, калі ўлічыць тое, што гэтае таварыства не пакінула значнага следу ў беларускім руху, вышэй паддзена лічба з'яўляецца вельмі нацягнутай і не адпавядае рэчаіснасці.

Бадай апошняй справай у жыцці старога змагара была арганізацыя руху па беларусізацыі праваслаўя у Заходняй Беларусі. 14 сакавіка 1930 г. пад яго непасрэдным кіраўніцтвам і старшынствам быў утвораны Цэнтральны Беларускі Праваслаўны Камітэт па беларусізацыі Царквы. Асноўнымі мэтамі камітэта былі пашырэнне беларускай мовы ў царкоўным ужытку і казаннях, барацьба з уплывам на народ «русафільскага» духавенства, вырашэнне пытання аб царкоўных падатках і рэвіндыкацыі і г.д. Для пашырэння сваіх ідэй, сябры камітэта распачалі выданне часопіса «Сьветач Беларусі», неафіцыйным рэдактарам і аўтарам якога быў і Т.Вернікоўскі. Аднак з-за супрацьдзеянняў духоўных уладаў і рознагалоссяў у беларускім руху ЦБПК не змог разгарнуць шырэйшай дзейнасці і дэ-факта спыніў сваё існаванне. Для 70-гадовага Вернікоўскага гэта азначала канец ягонай дзейнасці і адраджэнскай працы. Змагацца ў яго ўжо не хапала ані маральных, ані фізічных сілаў. Невядома дакладная дата смерці Тодара Вернікоўскага, але згадкі пра яго губляюцца пасля 1935 г.

Спіс крыніц і літаратуры

1. Беларуская торговая делегация // Белорусское эхо – 30 сентября 1918 – № 8.
2. Вас. Б. Тодар Вернікоўскі (біаграфічны нарыс) // Сьветач Беларусі – 1931 – № 3 – С. 3-4.
3. Гарбінскі, Юрась. Беларускія рэлігійныя дзеячы XX ст., Жыццярары. Мартыралогія. Успаміны. / Юрась Гарбінскі – Мінск-Мюнхен, 1999. – Рэжым доступу: <http://kamunikat.fontel.net/www/knizki/historia/harbinski/brd/spis.htm> – Дата доступу: 12.04.2010.

4. Луцкевіч, Антон. Барацьба за вызваленне. Збор твораў / Антон Луцкевіч – Вільня-Беласток, 2009. – 650 с.
5. Сарока, С. Успаміны / С.Сарока // Сьветач Беларусі – 1931 – № 3 – С. 5-6.
6. Сідарэвіч, А. Урады БНР і кабінет Рамана Скірмунта / А.Сідарэвіч // Arche – 2008. – № 4. – С. 108-126.

Аляксандр Горны, студэнт факультэта гісторыі і сацыялогіі ГрДУ імя Янкі Купалы

УДК 94 (476) 14511

Г.С. Вайцешчык (Гродна) 3 ГІСТОРЫІ МЯСТЭЧКА ЗЭЛЬВА (20 – 30 гг. XX ст.)

Статья посвящена изучению истории небольшого местечка Зельва в 1921 – 1939 гг. Автор приходит к выводу, что, несмотря на непоследовательную и полонизаторскую политику польского правительства, развитие местечка продолжалось и имело не мало прогрессивных явлений.

На развіццё мястэчак ў 1921 – 1939 гг. паўплываў фактар знаходжання Заходняй Беларусі ў эканамічна адсталай Польшчы, што не магло не адбіцца на тэмпах, формах і выніках развіцця на «польскі манер» усіх заходнебеларускіх гарадоў і мястэчак.

У 1921 – 1939 гг. Зэльва была мястэчкам Ваўкавыскага павета Беластоцкага ваяводства, цэнтрам Зэльвенскай гміны. Паводле перапісу 1921 г. у Зэльвенскай гміне пражывала 5282 чалавека: 2578 беларусаў, 1156 палякаў, 1344 яўрэяў [1, с. 120-121].

У 1927 г. польскія ўлады надалі мястэчку гарадскі статус, аднак ужо ў 1931 г. мястэчка страціла гэты статус [2, с.101]. Як у кожным беларускім мястэчку, насельніцтва Зэльвы было поліканфесійным і поліэтнічным. У пачатку XX ст. каля 70 % жыхароў Зэльвы складалі яўрэі [3, с. 3]. Пераважным заняткам яўрэяў быў гандаль, па гэтай Зэльву можна лічыць гандлёвым мястэчкам. Аб гэтым сведчылі асаблівасці забудовы і вулічнай планіроўкі мястэчка, бо галоўнай прыкметай, які адрознівае любы, нават самы малы горад ад вёскі, з'яўляюцца рэгулярныя таргі, а спецыфічную рысу яго планіроўкі складае найперш месца, дзе гэтыя таргі праводзіліся – рынак. Як і ў еўрапейскіх гарадах, рынкі мястэчак па перыметру забудоўваліся жылымі дамамі, якія пераўтвараліся пазней у вуліцы. Зэльвенскі рынак у 20 – 30 гг. XX ст. быў чатырохвугольным рынкам, рыначная плошча знаходзілася паміж двума вуліцамі – «Млыновая» і «Маршалкоўская» [4, 13 чэрвеня. – с. 4].

Зэльва была мнагавулічным мястэчкам і свае назвы вуліцы атрымоўвалі ў залежнасці ад заняткаў жыхароў і ад размешчаных на іх прамысловых прадпрыемстваў. Самай шчыльна заселенай была вуліца «Млыновая» (сучасная «17 верасня»), якая сваю назву атрымала ад вадзянога млына. Пабудаваны гэты млын быў ў 1884 г., побач з ім у 20 – 30 гг. размяшчаўся крухмальны завод і цэх па вытворчасці вапны. [4, 13 чэрвеня. – с. 4].

Ад яўрэйскай школы, якая размяшчалася ў двух аднапавярховых будынках, паходзіла назва вуліцы «Школьная». Непадалёку ад школы знаходзіліся сінагога і яўрэйскія могілкі. У 1938 г. польская ўлада запланавала пабудаванне на вуліцы «Школьная» аэрадром, але так і не паспела пачаць будаўніцтва [4, 27 чэрвеня. – с. 3].

Нягледзячы на тое, што бальніца ў Зэльве да 1939 г. не працавала, насельніцтва мястэчка не засталося без медыцынскага абслугоўвання. У Зэльве практыкавалі 3 урачы: павятовы ўрач Хайнскі, прыватны ўрач Весялуха і яўрэйскі ўрач. Да 1939 г. у Зэльве дзейнічала амбулаторыя, якая была адзінай медыцынскай установай і якую фінансаваў Ваўкавыскі Сеймік [5, с. 4].

Як сцвярджаў жыхар мястэчка Зэльва Адам Іосіфавіч Данюк (1932 г. нараджэння), медыцынскае абслугоўванне было дастаткова даступным для ўсіх слаёў насельніцтва [4, 13 чэрвеня. – с.4]. Аднак, на падставе звестак з іншых крыніц, медыцынскае абслугоўванне на Зэльвеншчыне, як і ў іншых мястэчках Беластоцкага ваяводства, было вельмі дарагім. За адзін дзень лячэння ў павятовай бальніцы плацілі ад 5 да 8 злотых, а зараблялі ў летні дзень 1 злоты. Каб аплаціць 2 тыдня лячэння ў бальніцы селяніну неабходна было прадаць карову [6, с. 16]. Аднак пераважная большасць жыхароў мястэчка Зэльва былі гандляры-яўрэі, то можна пагадзіцца з А.І. Данюком, што для іх медыцынскае абслугоўванне было дастаткова даступным. 20 верасня 1939 гг. ў Зэльве была адкрыта бальніца на 15 ложкаў, пры якой працягвала дзейнічаць амбулаторыя [7, с. 228].

Зэльва як і многія іншыя мястэчкі Беластоцкага ваяводства была цэнтрам лясной прамысловасці. Прамысловыя прадпрыемствы Зэльвы былі дробнымі, але іх было шмат. Большасць з іх размяшчалася каля ракі Зэльвянкі і непадалёку ад чыгуначнай станцыі. Яўрэю Сальману ў 30-я гг. належаў лясны завод з 2 наёмнымі рабочымі, ў будынку якога знаходзіліся 2 піларамы, лесасіпільня, сталярная майстэрня, а таксама цэх па вырабу масла з рапсу і ільнянога семени [4, с. 20 чэрвеня – с. 3].

Назва вуліцы «Фабрычная» (сучасная «Булака») паходзіла ад суконнай фабрыкі. На гэтай вуліцы знаходзіўся яшчэ адзін лесазавод з 3 наёмнымі рабочымі і газагенератарны млын, якія належалі яўрэю Барадзіцкаму [4, с. 27 чэрвеня – с. 3]. Непадалёку ад гэтай вуліцы

размяшчалася чыгуначная станцыя, на якую местачковыя гандляры часта прывозілі свой тавар для продажу. Перавоз тавараў гужавым і аўтамабільным транспартам быў значна даражэйшым за перавоз тавараў чыгункай. За адрэзак шляху з Ваўкавыска да Зэльвы (26 км) перавоз тавару фурманкай ці аўтамабілем каштаваў 3 зл., чыгункай – 1,32 зл. [8, с. 1516]. Праз мястэчка праходзіла аўтобусная лінія, якая звязвала Зэльву са Слонімам і Дзярэчынам [9, л.1].

Брукаванай была вуліца «Маршалкоўская» (сучасная «Савецкая»), цэнтр мястэчка, бо менавіта на гэтай вуліцы знаходзіліся будынкі гміннай управы і паліцыі. Тут жылі пераважна багатыя купцы-яўрэі, мясцовая адміністрацыя і заможныя сяляне. На вуліцах Зэльвы было чыста, бо за беспарадак жыхары плацілі штраф – 2 злотых. За чысцінёй сачыў солтыс [4, 20 чэрвеня – с. 3].

Яўрэйскія лаўкі, магазіны, аптэкі і аптэчныя склады, прамысловыя майстэрні аздаблялі рыначную плошчу. Трэцяга чысла кожнага месяца на плошчы праводзіўся кірмаш, на які з'язджаліся шмат людзей з усёй гміны [10, с. 113]. Па таваразваротам гэты кірмаш значна адрозніваўся ад славутага на ўвесь свет Аненскага кірмашу, які быў да канца XIX ст. візітнай карткай мястэчка. Таргі і базары праводзіліся па аўторкам і чацвяргам. У канцы вуліцы Маршалкоўскай знаходзіўся трацір-сталовая – любімае месца яўрэяў-фактараў, якіх было вельмі шмат у Зэльве [4, с. 20 чэрвеня – с. 3]. Фактары ў залежнасці ад характару аказваемых паслуг дзяліліся на некалькі катэгорый: гандлёвыя, прамысловыя, службовыя. Іх працай карысталіся як у паліцыі, так ў банках і судах. Мэтай працы фактара – за грошы кліента вырашыць нейкую спрэчную справу, даць параду, займаўся справамі, якія патрабавалі шмат часу (збіралі звесткі, сачылі за людзьмі, шукалі што-небудзь і г.д.) [11, с. 21].

У 30-я гг. у Зэльве дзейнічалі шэраг дробных майстэрняў: майстэрня па вырабу коўдры, воўначасальная, шавецкая, гарбарныя майстэрні, такарня [10, с.99]. Кааперацыйную форму набыла малочная прамысловасць [12, с.154].

Асновай эканамічнага жыцця Ваўкавыскага павета ў 20 – 30 гг. заставалася сельская гаспадарка, становішча якой было дастаткова складаным: польскія памешчыкі адабралі ў сялян маёмасць, вярнулі адпрацоўкі і здольшчыну. У 1930-х гадах на Зэльвеншчыне было 36 панскіх маёнткаў. Каля 44 % з іх мелі звыш 100 га зямлі ў кожнай гаспадарцы, валодалі 48 % ад усіх сельскагаспадарчых угоддзяў. У той час большасць сялянскіх гаспадарак мела ў сваім карыстанні ад 2 да 5 га зямлі. Іх колькасць адносна да ўсіх сялянскіх гаспадарак, якія валодалі ад 5 да 10 га зямлі, было каля 33 %, заможных гаспадарак – 14 % [10, с. 98]. Згодна з законам аб хутарызацыі 1923 г. Зэльва выйшла на водрубы

ў 1926 г. Многія водрубны складалі 1 – 3 дзесяціны. Пры правядзенні хутарызацыі рабілася ацэнка зямлі. За горшую і далёка размешчаную зямлю ад вёскі давалася некалькі больш таго, што селянін меў да рэформы. Уся лепшая зямля пераходзіла кулакам. Зямлю беднякоў куплялі кулакі. Толькі 5 – 6 % сярэднякоў выходзілі ў кулакі. Астатнія год ад году бяднелі. У Заходняй Беларусі ішло хуткае расслаенне вёскі. Зэльва была наглядным прыкладам гэтага. Зямлю ў якасці водрубна атрымлівалі за вёскай (у адлегласці 3 – 5 вёрст) [3, с. 3].

Асвета займала вельмі важную ролю ў ідэалогіі адноўленай польскай дзяржавы па стварэнню сапраўдна польскіх і этнічнааднародных гарадоў і мястэчак Заходняй Беларусі. У 1935 г. сельскагаспадарчым таварыствам у Зэльве былі арганізаваны агульнаасветніцкія адукацыйныя курсы на польскай мове для дарослых, галоўная мэта якіх – навучыць вядзенню грамадскай дзейнасці (арганізацыі сходаў, сабранныяў, мітынгаў). Курсы праходзілі раз у тыдзень у нядзелю на працягу 5 месяцаў, у якіх удзельнічала 150 чалавек [13, с. 84].

На тэрыторыі мястэчка дзейнічала шэраг апазіцыйных дэмакратычных маладзёжных арганізацый, сярод якіх неабходна выдзеліць ячэйкі КСМЗБ, Саюза Вясковай Моладзі «Віці», Саюза рабочай і рамеснай моладзі «Цукунф» і гміннае аддзяленне маладзёжнай арганізацыі «Таварыства Універсітэта Рабочых» (МА ТУР). Так, у пачатку снежня 1933 г. пры падтрымцы Бунда і пры непасрэдным удзеле маладзёжных арганізацый ў Зэльве адбыўся антываенны мітынг [14, л. 97]. У жніўні 1933 г. «Цукунф» сумесна з МА ТУР праводзілі ў Зэльве і іншых гарадах і весках Заходняй Беларусі «антываенны месяц» [15, л. 217].

Сацыяльна-эканамічнае і культурнае жыццё мястэчка Зэльвы яскрава адлюстроўвае, што ў 20 – 30 гг. ХХ ст., нягледзячы на ўсе цяжкасці і хібы палітыкі польскага ўрада адносна гарадоў і мястэчак Заходняй Беларусі, месцавае жыццё працягвалася і мела шмат прагрэсіўных з’яў і працэсаў.

Спіс крыніц і літаратуры

1. Матэрыялы па геаграфіі і статыстыцы Беларусі. Т. 1 Крыніца ведаў аб нацыянальным складзе насельніцтва Заходняй Беларусі. /пад. рэд. А. Смоліча. – Мінск, 1928. – 216 с.
2. Milewski, J. Z dziejów województwa białostockiego w okresie międzywojennym / J. Milewski. – Białystok, 1999. – 137 s.
3. Палякоў, І. Зэльва – мястэчка / І. Палякоў. // Праца. – 1985. – 31 студзеня. – с. 3
4. Данюк, А. Зэльва: страницы истории. / А. Данюк. // Праца. – 2007. – 11 ліпеня. – с. 5; 13 чэрвеня. – с. 4; 27 чэрвеня – с. 3; 20 чэрвеня – с. 3

5. Budiet Sejmiku Woikowskiego // Tygodnik Woikowski: pismo poświęcone sprawom powiatu Woikowskiego. – 1928. – 18 marca (№ 12) – s. 4 – 5

6. Sprawozdanie wojewody Białostockiego (z 01.04.1931. – 01.04.1932) z działalności administracji państwowej Samorządowy województwa Białostockiego. – Białystok, 1933. – 193 s.

7. Фрэйберг, А.П., Мирский, В.И., Дорош, Е.В., Ильяшевич, В.К. История здравоохранения Зельвенского района берёт свое начало в XVI в. / А.П. Фрэйберг, В.И. Мирский, Е.В. Дорош, В.К. Ильяшевич. // Славуты Зэльвенскі край: мат-лы навук. гіст-краязн. канфер. “Старонкі гісторыі Зэльвеншчыны”, г.п. Зэльва, 12 снежня 1998. / Рэдкал.: Д.С. Аляшкевіч – Ліда: ГАУПП “Лідская друкарня”, 2004. - с. 228 – 230.

8. Gieysztor, J. Współzawodnictwo dróg kołowych z koleją. / J. Gieysztor. // Przemysł i handel: rolnictwo – finanse – komunikacje – 1927. – № 49. – с. 1515 – 1517

9. Дзяржаўны архіў Брэсцкай вобласці. – Ф.1. – Воп.1. – Спр.762.

10. Памяць: Гіст-дакум. хроніка Зэльвенскага р-на – Мн.: “Паліграффармленне”, 2003. – 501 с.

11. Poznaj Źyda. – Suwalki: druk. St. Milewskiego, 1923. – 49 s.

12. Polski przemysł i handel: księga adresowa i informacyjna przedsiębiorstw przemysłowych, handlowych i finansowych w Rzeczypospolitej Polskiej. – Warszawa: Izba Przemysłowo-handlowa, 1930. – 1156 s.

13. Z oświaty pozaszkolnej w okręgu szkolnym Wilejskim (sprawozdanie za rok 1934/35). – Wilno, 1935. – 311 s.

14. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (далей НГАБ). Ф. 242 п. – Воп.1. – Спр. 299.

15. НГАБ у Мінску. – Ф. 242 п. – Воп.1. – Спр.465.

Ганна Вайцешчык, аспірантка кафедры гісторыі Беларусі факультэта гісторыі і сацыялогіі ГрДУ імя Янкі Купалы, даследуе гісторыю мястэчак Заходняй Беларусі міжваеннага перыяду.

ГІСТАРЫЯГРАФІЯ І КРЫНІЦЫ

УДК 303.446.4(476)

В.А. Белазаровіч (Гродна) ВЫКЛАДЧЫКІ ГРОДЗЕНСКАГА УНІВЕРСІТЭТА – ДАСЛЕДЧЫКІ ГІСТОРЫІ ГРОДНА

В статье раскрывается роль преподавателей ГрГУ имени Янки Купалы в изучении истории Гродно. Представлены этапы научной разработки прошлого города. Акцентировано внимание на личностях ученых, которые работали и работают сейчас в данном направлении.

Гісторыя Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы бярэ свой пачатак з настаўніцкага інстытута, арганізаванага ў 1940 г. Нягледзячы на цяжкія пасляваенныя ўмовы, ужо ў 1946 г. быў запланаваны выхад першага зборніка вучоных запісак ВНУ. Першы раздзел гэтага выдання адлюстроўваў гісторыю г. Гродна і Гродзенскай вобласці [2, с. 43]. Таму да пачатка 1960-х гг. выкладчыкі гістарычнага (з 1956 г. гісторыка-філалагічнага) факультэта свае краянаўчыя даследаванні друкавалі на старонках зборніка вучоных запісак, а таксама – у перыядычным друку. Накіроўваў і каардынаваў навуковыя пошукі Барыс Маркавіч Фіх (1923 – 1977), доктар гістарычных навук, прафесар, загадчык кафедры гісторыі СССР, прарэктар па навукавай, а затым вучэбнай працы нашага ўніверсітэта. 15 студзеня 1960 года ён выступіў на навукавай сесіі, прысвечанай 20-гадоваму юбілею інстытута, з дакладам «Асноўныя праблемы гісторыі г. Гродна» [2, с. 66].

Прафесар І.П. Крэнь адзначыў, што Б.М. Фіх быў «чалавекам энцыклапедычнай адукаванасці, рэдкага педагагічнага і арганізатарскага таленту», што «самай істотнай рысай яго характару была імгненна гатоўнасць прыйсці на дапамогу любому выкладчыку ці студэнту» [2, с. 71]. Б.М. Фіх кіраваў аўтарскім калектывам, які падрыхтаваў першую сінтэтычную працу па гісторыі Гродна – «Гродно: исторический очерк» [6].

Першае выданне кнігі адбылося ў 1960 г., а другое – у 1964 годзе. Нарыс гісторыі Гродна стаў значнай падзеяй у гістарычным вывучэнні горада, паколькі меў комплексны і абагульняючы характар. Мінулае горада разглядалася ад XII стагоддзя па пачатак 1960-х гг.

Сярод аўтараў неабходна назваць аднаго з самых вядомых прафесараў нашай ВНУ Якава Навумавіча Мараша (1912 – 1990). Ураджэнец Гродна, выпускнік Львоўскага ўніверсітэта, Я.Н. Мараш быў запрошаны на працу ў педагагічны інстытут у 1946 г. у якасці выкладчыка замежных моў. За перыяд сваёй навукавай і педагагічнай дзейнасці ён здолеў сфарміраваць гістарычную школу па вывучэнню гісторыі каталіцкай царквы ў Беларусі, якую склалі Т.Б. Блінова, С.В. Марозава, І.А. Фёдараў і інш. [1, с. 319 – 320]. Таксама Я.Н. Мараш грунтоўна займаўся краянаўствам. У вышэйзгаданых выданнях ён асвяціў гісторыю Гродна ў перыяд феадалізму (XII – XVIII стст.) і ў час уз'яднання Заходняй Беларусі з БССР (1939 – 1941 гг.).

Становішча Гродна ў рэвалюцыі 1905 – 1907 гг. і ў перыяд усталевання Савецкай улады раскрыў Б.М. Фіх, а ў гады Вялікай Айчыннай вайны – кандыдат гістарычных навук, Дзмітрый Спірыдонавіч Маркоўскі (1912 – 1990), які займаў пасаду дырэктара (рэктара) педінстытута.

У цэлым, аўтары кнігі «Гродно: исторический очерк» выкарысталі шырокі архіўны матэрыял і гістарычныя дакументы, прадставіўшы чытачам грунтоўную гістарычную інфармацыю. З другога боку, быў відавочны ўплыў савецкай гістарыяграфічнай традыцыі – адпаведнасць марксісцка-ленінскай метадалогіі. У прыватнасці, апошні раздзел прысвечаны рэалізацыі ў Гродне задачы, вызначанай XXII з'ездам КПСС, задачы пабудовы камунізму.

Новы этап у вывучэнні гісторыі горада пачынаецца ў 1980-я гг., калі пад уплывам «перабудовы» набыла актуальнасць праблематыка айчыннай гісторыі і ўзрасла цікавасць да краянаўства. На кафедры гісторыі Беларусі склалася арыгінальная школа навуковага краянаўства. Арганізатарам гэтай гістарычнай школы стаў загадчык кафедры, кандыдат гістарычных навук, прафесар Іван Платонавіч Крэнь. Да яе прадстаўнікоў на сучасным этапе можна аднесці кандыдатаў гістарычных навук В.А. Белазаровіча, С.У. Сілаву, І.В. Соркіну, Н.А. Івашчанку, І.Ф. Кітурку, С.У. Амельку, М.А. Ступакевіч, А.М. Загідуліна, А.К. Гецэвіча і інш. [1, с. 261 – 263; 9, с. 202 – 203].

А ў першай палове 1980-х гг. кафедра гісторыі БССР актыўна ўключылася ў распрацоўку фундаментальнага праекта «Гарады і вёскі Беларусі». Пад кіраўніцтвам І.П. Крэня і пры яго непасрэдным удзеле (ён аўтар трох раздзелаў) у 1988 г. было падрыхтавана новае сінтэтычнае выданне гісторыі горада: «Гродно: Историко-экономический очерк». Кніга не толькі храналагічна пашырыла аналіз нядаўняга мінулага за лік 1970 – 1980-х гг., але істотна паглыбіла раней вывучаныя этапы гісторыі. Сярод аўтараў адзначым прафесара С.А. Габрусевіча, прафесара І.І. Коўкеля, дацэнта У.А. Нядзельку і інш. [7].

У наступны год у выдавецтве «Беларуская Энцыклапедыя» выйшаў энцыклапедычны даведнік «Гродно» [8]. І.П. Крэнь не толькі напісаў у яго 18 артыкулаў, але і ажыццявіў навуковую кансультацыю.

Паралельна ў 1980-я гг. пад эгідай Гродзенскага абласнога камітэта КПБ ажыццяўлялася распрацоўка нарысаў гісторыі Гродзенскай абласной партыйнай арганізацыі. Кніга выйшла ў 1990 г. [11]. Працу над ёй ажыццяўлялі кандыдат гістарычных навук, прафесар, загадчык кафедры гісторыі КПСС М.В. Жарскі, прафесары І.П. Крэнь, І.І. Коўкель, дацэнты У.А. Нядзелька, Б.М. Иванчук, У.Я. Ягорычаў і інш. На наш погляд, гэта грунтоўнае гістарычнае даследаванне, пабудаванае на архіўным матэрыяле, якое дастаткова аб'ектыўна раскрывае пасляваеннае развіццё горада і вобласці.

У сувязі з 50-годдзем Перамогі ў Вялікай Айчыннай вайне калектыў кафедры гісторыі Беларусі з удзелам дацэнта кафедры гісторыі славянскіх дзяржаў М.Я. Калацэі падрыхтаваў да выдання калектыўную манаграфію «Гродна ў гады Вялікай Айчыннай вайны. 1941 – 1945 гг.» [5].

Кафедра гісторыі Беларусі актыўна ўключылася ў распрацоўку гісторыка-дакументальных хронік «Памяць». У 1999 г. выйшла кніга, прысвечаная Гродна [12]. На сённяшні дзень гэта найбольш поўнае выданне па гісторыі горада, складзеная на падставе нацыянальнай канцэпцыі айчыннай гісторыі. Сярод аўтараў: І.П. Крэнь, Э.С. Ярмусік, І.І. Коўкель, С.В. Марозава, Н.У. Паўлючэнка, М.В. Васілючак, Б.М. Иванчук, Т.А. Лугачова, С.Я. Сяльверстава, І.А. Фёдараў, Т.Б. Блінова, У.Я. Ягорычаў. Адзначым, што адказваў за падрыхтоўку калектыўнай манаграфіі кандыдат гістарычных навук, дацэнт Э.С. Ярмусік. Ён правёў карпатлівую работу па пошуку дакументальных крыніц, напісаў шэраг артыкулаў і дапоўніў матэрыялы сваіх калег.

Супрацоўнікі кафедры гісторыі Беларусі і сёння працягваюць вывучэнне гісторыі Гродна. Новым этапам можна вылучыць Міжнародную навуковую канферэнцыю «Гродна і гродзенцы: дзевяць стагоддзяў гісторыі (да 880-годдзя горада)», якая адбылася ў красавіку 2008 г. У ёй падалі заяўкі на ўдзел 101 чалавек, з іх 25 выкладчыкаў факультэта гісторыі і сацыялогіі. Актыўна выступілі з паведамленнямі аспіранты, магістранты і студэнты нашага універсітэта. Тэматыка дакладаў закранала гістарычныя, канфесійныя, культуралагічныя аспекты гісторыі горада [4].

На ніве краязнаўства плённа працуе загадчык кафедры гісторыі славянскіх дзяржаў, кандыдат гістарычных навук, прафесар, Валерый Мікалаевіч Чарапіца. Дыяпазон яго навуковых інтарэсаў вар'іруецца ад гісторыі праваслаўнай царквы і культуры Гродзеншчыны да падзей ваеннай гісторыі і гродзенскай некрапалістыкі. Шмат увагі прафесар В.

М. Чарапіца надае гістарычным персаналіям, у прыватнасці дзеячам рускай культуры рубяжа XIX – пачатка XX ст. – паслядоўнікам у Гродне рэлігійна-філасофскага вучэння Л.М. Галстога [15, 16, 17, 18, 19, 20].

Шматгранную навуковую дзейнасць праводзіць загадчык кафедры беларускай культуры і рэгіянальнага турызму, доктар гістарычных навук, прафесар Вячаслаў Вітальевіч Швед. У 1993 г. у сааўтарстве з вядомым гродзенскім краязнаўцам, выкладчыкам ліцея № 1 А.П. Госцевым ён падрыхтаваў кнігу «Кронан. Летапіс горада на Нёмане (1116 – 1990 гг.)». Выданне складаецца з дзвух частак: «Хранограф» – падрабязнейшай храналогіі Гродна, і «Лёсам, звязаным з Гродна» – біяграфічнымі дадзенымі асоб, дзейнасць якіх знайшла сваё адлюстраванне ў гісторыі горада [3]. Праз два гады В. В. Швед у кнізе «Падзеі і постаці Гродзенскай даўніны» зноў звярнуўся да гістарычных персаналій [24].

У 1996 г. прафесар В.В. Швед заснаваў серыю кніг «Мой горад», якая павінна раскрыць лёс горада Гродна. Выйшлі дзве кнігі. Першая – «Горадзен», падрыхтаваная сумесна з А.П. Госцевым і страшым выкладчыкам кафедры археалогіі і этналогіі А.А. Дабрыянам [22]. Другая – «Горадня» (В.В. Швед, А.П. Госцеў) [21]. Аўтары на падставе літаратурных крыніц прадставілі нарысы з гісторыі Гродна XII – XVIII стст. Таксама В.В. Швед у 2003 г. апублікаваў кнігу «Губернскі Гродна: Аповяды з гісторыі горада (канец XVIII – пачатак XX ст.)» [23].

На кафедры ўсеагульнай гісторыі склалася гістарычная школа па гістарыяграфіі (адзіная ў Беларусі). Яе арганізатар – загадчык кафедры, доктар гістарычных навук, прафесар Аляксандр Мікалаевіч Нечухрын. Прадстаўнікі гэтай гістарычнай школы займаюцца вывучэннем навуковай і творчай дзейнасці гісторыкаў. У 1989 г. А.М. Нечухрын выдаў кнігу «Историки Гродненщины» [10], у якой адлюстраваў уклад гісторыкаў – ураджэнцаў Гродзенскай губерні ў развіццё айчыннай гістарычнай навукі. Пад яго навуковым кіраўніцтвам у 2002 г. была падрыхтавана і абаронена кандыдацкая дысертацыя А.І. Мялешкі, прысвечаная гістарычным поглядам П. В. Баброўскага.

З 2004 г. на факультэце гісторыі і сацыялогіі функцыянавала археалагічная лабараторыя (кіраўнік – кандыдат гістарычных навук, дацэнт Г. М. Семянчук. Археалагічныя даследаванні, праведзеныя ў 2005 – 2007 гг., прадугледжвалі правядзенне выратавальных работ у зоне будаўнічых аб'ектаў г. Гродна. Імі кіравалі кандыдаты гістарычных навук, дацэнты Г.М. Семянчук, С.А. Піваварчык, старшы выкладчык А.А. Дабрыян. У прыватнасці, выратавальныя раскопкі адбыліся на Савецкай плошчы, вуліцах Маладзёжнай, Замкавай, Падгорнай, Вялікай Траецкай. Была атрымана значная калекцыя археалагічных матэрыялаў. Таксама доктар гістарычных навук, дацэнт Сяргей Аляксандравіч

Піваварчык даследуе гісторыю фартыфікацыйнага будаўніцтва ў Беларусі. Ён у манаграфіі «Белорусские земли в системе фортификационного строительства Российской империи и СССР (1772 – 1941 гг.)» паказуе гісторыю Гродзенскай крэпасці [13].

З апошніх краязнаўчых выданняў, прысвечаных нашаму гораду можна назваць «Королевский город Гродно» [14]. Багата ілюстраваная і падмацаваная грунтоўным тэкстам кніга раскрывае гісторыю Гродна праз яго архітэктурныя помнікі і вулічную планіроўку. Выданне, падрыхтаванае кандыдатам гістарычных навук, дацэнтам А.А. Семянчук і А.П. Госцевым, прызначана для турыстаў. Але кожны жыхар горада можа знайсці ў кнізе шмат цікавага і карыснага для сябе.

Варта адзначыць плённыя навуковыя пошукі па гісторыі горада, праведзеныя кандыдатам гістарычных навук Андрэем Чарнякевічам. Сярод іх – «Старонкі гісторыі Беларускай Гародні», якая ўтрымлівае цікавейшы матэрыял па гісторыі Гродна і яго жыхароў [25]. У 2009 г. выйшла новая праца, падрыхтаваная пры ўдзеле Ігара Трусава, «Новый Свет» і яго окрестности [26].

Такім чынам, Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Янкі Купалы захоўвае статус рэгіянальнага навуковага цэнтра па вывучэнню гісторыі Гродна і Гродзеншчыны.

Спіс крыніц і літаратуры

1. Выкладчыкі Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы: Бібліяграфічны даведнік / Пад рэд. В.М. Чарапіцы. – Гродна: ГрДУ, 1999. – 595 с.
2. Габрусевіч, С.А. Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Янкі Купалы: Гістарычны нарыс / С.А. Габрусевіч, І.П. Крэнь. – Гродна: ГрДУ, 2001. – 174 с.
3. Госцеў, А.П. Кронан. Летапіс горада на Нёмане (1116 – 1990 гг.) / А.П. Госцеў, В.В. Швед. – Гродна: Пергамент, 1993. – 320 с.
4. Гродна і гродзенцы : дзевяць стагоддзяў гісторыі (да 880-годдзя горада) : матэрыялы Міжнар. навук. канф., Гродна, 10-11 крас. 2008 г. / рэдкал. : А.І. Антоненка (адк. рэд.), А.А. Каваленя (адк. рэд.), Я.А. Роўба (адк. рэд.) [і інш.]; навук. рэд. І.П. Крэнь. – Гродна : ГрДУ, 2008. – 526 с.
5. Гродна ў гады Вялікай Айчыннай вайны. – Гродна: Гродз. абл. друк., 1995. – 208 с.
6. Гродно: Ист. очерк / Под ред. З.Ю. Копысского, Б.М. Фиха. – Минск: Беларусь, 1964. – 262 с.
7. Гродно: Историко-экономический очерк. – Минск: Полюмя, 1988.
8. Гродно: Энциклопедический справочник. – Минск: БелСЭ, 1989.
9. Корзенко, Г.В. Историки Беларуси в начале XXI столетия: библиогр. справ. / Г.В. Корзенко. – Минск: Белорус. наука, 2007. – 470 с.
10. Нечухрин, А.Н. Историки Гродненщины / А.Н. Нечухрин. – Гродно: ГрГУ, 1989.
11. Очерки истории Гродненской областной партийной организации / М.В. Жарский, И.П. Крэнь, Л.Г. Клещков и др. - Минск: Беларусь, 1990. – 462 с.
12. Памяць: Гіст.-дакум. хроніка горада Гродна (Беларус. Энцыкл.; Рэд. кал.: Г.П. Пашкоў, Я.М. Жабрун, І.П. Крэнь і інш. – Минск: БелЭн, 1999. – 712 с.

13. Пивоварчик, С.А. Белорусские земли в системе фортификационного строительства Российской империи и СССР (1772 – 1941) / С.А. Пивоварчик. – Гродно: ГрГУ, 2006.

14. Семенчук, А.А. Королевский город Гродно / А.А. Семенчук, А.П. Гостев. – Минск: УП «Рифтур», 2006. – 72 с.

15. Черепица, В.Н. ...Дай нам руку в непогоду: Деятели русской культуры XIX – начала XX вв. и Гродненщина: историко-документальные очерки и публицистика / В.Н. Черепица. – Гродно: ГрГУ, 1997. – 129 с.

16. Черепица, В.Н. Михаил Осипович Коялович. История жизни и творчества / В.Н. Черепица. – Гродно: ГрГУ, 1998. – 328 с.

17. Черепица, В.Н. Очерки истории Православной Церкви на Гродненщине (с древнейших веков до наших дней). В 2-х ч. / В.Н. Черепица. – Гродно: ГрГУ, 2000, 2005.

18. Черепица, В.Н. Не потерять связующую нить: История Гродненщины в событиях и лицах (исследования, документы, комментарии) / В.Н. Черепица. – Гродно: ГрГУ, 2001.

19. Черепица, В.Н. Город-крепость Гродно в годы Первой мировой войны: мероприятия гражданских и военных властей по обеспечению обороноспособности и жизнедеятельности / В.Н. Черепица. – Гродно: ГрГУ, 2006.

20. Черепица, В.Н. Счастье жить для других: Западнобелорусские последователи религиозно-философского учения Л. Н. Толстого / В.Н. Черепица. – Гродно: ГрГУ, 2007.

21. Швед, В.В. Горадня. Аповяды з гісторыі горада (сярэдня 16 ст. – канец 18 ст.) / В.В. Швед, А.П. Госцеў. – Гродна: Пергамент, 1997. – 140 с.

22. Швед, В.В. Горадзен. Аповяды з гісторыі горада (10 ст. – сярэдня 16 ст.) / В.В. Швед, А.П. Госцеў, А.А. Дабрыян. – Гродна: Гродз. обл. друк., 1996. – 60 с.

23. Швед, В.В. Губернскі Гродна: Аповяды з гісторыі горада (канец XVIII – пачатак XX ст.) / В.В. Швед. – Баранавічы, 2003.

24. Швед, В.В. Падзеі і постаці Гродзенскай даўніны / В.В. Швед. – Гродна, 1995.

25. Чарнякевіч, Андрэй. Старонкі гісторыі Беларускай Гародні // www.harodnia.com/b03php. Дата доступу: 15.06.2010.

26. Чарнякевіч, Андрэй. «Новый Свет» і яго окрестности / Андрей Чернякевич, при участии Игоря Трусова. – Минск: Лимариус, 2009. – 68 с.

Віктар Белазаровіч, кандыдат гістарычных навук, дацэнт кафедры гісторыі Беларусі ГрДУ імя Янкі Купалы

УДК (093)(476)

У.І. Канановіч (Мінск)

ВОБРАЗ БІТВЫ

Ў НАРАТЫЎНЫХ КРЫНІЦАХ ВКЛ ЭПОХІ РЭНЕСАНСУ

В статье рассматривается восприятие битвы в среде рыцарского сообщества Великого Княжества Литовского в эпоху Возрождения. Первоначально обсуждается эволюция концепции битвы в нарративных источниках ВКЛ XVI ст. Отмечается существование различных терминов, относящихся к этому способу ведения боевых действий. Далее анализируются различные аспекты образа битвы в летописях и хрониках ВКЛ. Отмечается, что на протяжении всего XVI ст. описание битв становится более масштабным и панорамным.

У гістарычных крыніцах ВКЛ XV – пачатку XVI ст. не існавала яшчэ выразнай і строгай тэрміналагічнай дыферэнцыяцыі паміж бітвай і простым сутыкненнем. Лічылася толькі, як, дарэчы, і паўсюль у сярэднявечнай Еўропе, што кожнае змаганне павінна было знайсці ў аналах воінскай славы сваё трывалае месца і назву [1, с. 112]. Як да бітвы, так і да простага ваеннага сутыкнення выкарыстоўвалі адныя ж і тыя тэрміны. Найчасцей ужывалі тэрмін “бой”. Выкарыстоўваліся таксама тэрміны “сеча”, “побоище”, і інш. Гэтымі тэрмінамі вызначалася ў аналах ВКЛ любое ваеннае змаганне, незалежна ад яго маштабу і характара. Боем, сечай або пабоішчам называліся найбуйнейшыя тагачасныя ваенныя супрацьстаянні, што захаваліся ў гістарычнай памяці, як, напрыклад, бітва на Непрадвэ (Данская бітва) ў 1380 г., бітва на Ворскле ў 1399 г., бітва на Грунвальдскім (Дубровенскім) полі ў 1410 г., бітва блізу Вількаміра ў 1435 г. [2, с. 29, 31, 55, 35].

Пазней, пачынаючы недзе з 20-30-х гг. XVI ст., дзеля таго, каб адрозніць бітву ад простага ваеннага сутыкнення, сталі выкарыстоўваць у дачыненні да першай тэрміны “велики бой” і “великая сеча”. “Летапіс Рачынскага”, паведамляючы пра змаганне наваградскага князя Траняты з заволжскім ханам Курдасам, адзначае, што яны “... вчынили бой вельми великий...” [2, с.130]. Князь наваградскі і рускі Рынгалт, змагаючыся з кіеўскім князем Святаславам і ўладзімірскім князем Львом, а таксама друцкім князем Дзімітрыем, «вчынил з ними бой вельми великий» [2, с. 131]. Бітва на Ворскле таксама характарызуецца як “*boj wieliki*” і “*poboiszcze*” [3, с. 148].

Аднак паступова, недзе з сярэдзіны XVI ст., у сталы ўжытак уваходзіць слова “бітва”. Ужо “Летапіс Рачынскага” называе змаганне пад Клецкам 1506 г. “бітвай” [2, с. 167]. Гаворачы пра змаганне на Дубровенскім (Грунвальдскім) полі, укладальнік “Хронікі Быхаўца” адназначна называе яго “бітвай”: “*У koli who wsi woyska z obu storon byli pohotowe, tohdy korol Jagoylo y kniaц weliki Witolt tiahnuli ku bitwi wse lesnymi a zlymi dorohami*” [3, с. 150]. Пэўны час аднак у гістарычных крыніцах сярэдзіны XVI ст. новы тэрмін “бітва” працягваў суіснаваць з традыцыйнымі “бой” і “побоище». Пра гэта выразна сведчыць такі эклектычны твор як “Хроніка Быхаўца”, укладальнік якой апісваючы змаганне на Ведрашы 1500 г., працягвае карыстацца старымі тэрмінамі “бой” і “побоище» [3, с. 167]. Змаганне пад Хойніцамі 1454 г. таксама называецца як «битва» і як «побоище» [3, с. 161-2]. Дарэчы, “Хроніка Быхаўца” называе змаганне пад Клецкам 1506 г. “боем” і “бітвай” [3, с. 172].

У другой палове XVI ст. аднак тэрмін “бітва” пачынае пакрысе выцясяць тэрмін “бой” з наратыўных крыніц. “Хроніка Літоўская і Жамойцкая” адназначна называе змаганні на Ведрашы 1500 г. і блізу Оршы 1514 г. “бітвамі” [3, с. 100, 105]. Наваградскі шляхціц Фёдар Еўлашэўскі называе ваеннае супрацьстаянне на Ёле 1564 г. “бітвай” [4, с. 233]. Тэрмін “бітва” пераважае і ў перакладных помніках, якія распаўдалі пра рыцарскія подзвігі, такіх як “Аповесць пра Трышчана”, “Гісторыя пра Атылу, угорскага караля”, “Аповесць пра Баву”, і інш. Разам з тым паступова ў беларускую мову пранікае тэрмін “валка” у дачыненні да збройнага сутыкнення, што сведчыць на карысць польскіх культурных уплываў у ВКЛ.

Паступова на працягу другой паловы XVI ст тэрмін “бітва” набывае і выразнае сэнсавое значэнне. Тагачасныя аўтары ўжо выразна адрозніваюць бітву ад простага ўзброенага сутыкнення. Бітва з’яўляецца перадушнім вынікам негаласнай згоды абодвух ваеначальнікаў вырашыць на болі бою адным ударам зыход змагання паміж імі, у той час, як узброенае сутыкненне было часцей за ўсё вынікам выпадковай або неспадзяванай сустрэчы праціўнікаў. Бітва – гэта свайго рода пашыраны варыянт дуэлі, дзе ўдзельнічаюць супернікі разам з усімі сваімі сябрамі, усімі сваімі сіламі [5, с. 190-208, асабліва 191-4]. Вось як распавядае “Хроніка Быхаўца” пра падрыхтоўку абодвух варагуючых бакоў да рашаючага змагання: “*W leto od poczatku sweta szest tyziacnoie dewiatsothnoie dwadcat perwoie, a od bohыiаho narohenia tysiacza czetyrysta dwanatcatoie, poczaiasia walka korolu polskomu Wiadyslawu Jagoyiu, a bratu ieho welikomu kniazіu litowskomu Witoltu z nemcy pruskimi. Y sobrali mehу soboiu woyska welikii z obu storon. Korol Jagoyio so wsimi mocami koruny Polskoie, a kniaц Witolt so wsimi siiami litowskimi y ruskimi, y z mnohimi tatory ordynskimi; a mistr pruski takhe z mocami swoimi y so wseiу Reszoiu Nemeckoіu*” [3, с. 150]. Таксама і князь Канстанцін Астрожскі з раднымі панамі, даведаўшыся, што маскоўскія ваяводы чакаюць літоўскае войска каля Дарагобужа, “*radu a wmysl swoy na tom poiоhyli, maiol mnoho moskwicz budet, tolko wzemszy Boha na pomocz bitysia s nimi, a ne biwszysia nazad ne wernutysia, no ity, y wse pryіuczыwszesia widyty, ino szto budet wola боhаiа*” [3, с. 167].

Пасля таго, як праціўнікі пастанавілі рашыць зыход змагання ў адной бітве, яны павінны былі выбраць месца, дзе б яны маглі бы памерацца сіламі. Звычайна гэта павінна было быць «местцо слушное до битвы» [3, с. 105]. Найлепей для бітвы падыйшло бы роўнае і шырокае поле. Часам прыходзілася доўга і ўпарта дабірацца да такога месца. «Хроніка Быхаўца» паведамляе: “*У koli who wsi woyska z obu storon были pohotowe, tohdy korol Jagoyio y kniaц weliki Witolt tiahnuli ku bitwi wse lesnymi a ziyimi dorohami, a pola rownoho a szыrokoho ne mohli mity, hde*

by sia mili ku bitwe zastanowity, nihli tolko byli pola rownyja a welikije pod mestom nemeckim pod Dubrownom” [3, с. 150]. У 1500 г. гетман Канстанцін Астрожскі і радныя паны “ydosza putem swoim od Lopatyna do Wedroszy две mili lesom y hraziu zloi, y z welikoju nuzdoju y trudnostiu ledwo pereszli za les, y skoro wyszli na pole...” [3, с. 167]. Іншы раз прыходзілася перапраўляцца праз шырокія і глыбокія рэкі. Так, у 1514 г. аб’яднанае войска ВКЛ і Польшчы была вымушанае перапраўляцца праз Дняпро у тым месцы, дзе стаяла абозам маскоўскае войска. Дзеля пераправы былі сваечасова падрыхтаваныя масты і платы, праз якія ўдалося ў цэласці і захаванасці пераправіць не толькі жывую сілу, але і гарматы. Храніст не без гонару адзначае, што частка гаспадарскага войска (*комонник литовский*) ў складзе 16 тысяч чалавек ў парадным шыхту здолела пераправіцца праз Дняпро ў раёне Оршы, страціўшы пры пераправе ўсяго аднаго чалавека [2, с. 105].

Бітвы вызначаліся інтэрнацыянальным характарам удзельнікаў. У бітвах не толькі ўдзельнічала вялікая колькасць людю, але яшчэ і разнастайныя народы бралі ўдзел у змаганні. Напрыклад, укладальнік «Летапісу Рачынскага» так апісвае паход і наступную бітву вялікага князя літоўскага Гедзіміна з прускімі немцамі: « И на другой год, собравшы свои силы литовские и руские, и пошли на Немцы. Немцы, инфлянты и прусове, и жомоить з собою взявши, и поткали великого князя Кгидимина на рецэ Ошмене, по сеи стороне Жэимов две мили...» [2, с. 152].

Ва ўяўленні сучаснікаў бітвы вызначаліся зацятасцю і ўпартасцю. «Хроніка Быхаўца» паведамляе пра пачатак бітвы пад Дуброўнай: “ А затым tyie hetmanowe woysko zsychowawszy potiahnuli ku bitwe, a nemcy takie, widiaczy to, poczali sia s nimi potykaty, I poczaiasia bitwa z porania meju nemcy i woyski litowskimi, y mnohoie mnoiestwo z obu storon woyska litowskoho I nemeckoho paio” [3, с. 151]. Апавядаючы пра бітву пад Оршаю, ананімны аўтар адзначаў: «А тая война была в пяток на Рожество Пресвятыя Богородицы и была война великая, бо москвы было пятькрат болш, ниж поляков, руси и литвы» [2, с. 105]. Звычайна доўжылася бітва ледзь не цэлы дзень, «почанши от поранка аж до вечара самого» [2, с. 131].

Нярэдка аўтары не ашчаджаюць фарбаў, малюючы жудасныя карціны і сцэны бітвы. Асаблівая ўвага звяртаецца на страты варагуючых бакоў. У першую чаргу, канешне, згадваюцца ваеначальнікі і князі, якія загінулі ў бітве або трапілі ў палон. Так, “Хроніка Быхаўца” наступным чынам апавядае пра зыход бітвы пад Вількамірам 1435 года: “...у pomoie Boh welikomu kniaziu Iygimontu y ieho synu kniaziu Michaylu, y pobili kniazia Szwidryhayia y wsiu siiu ieho, y mnohich kniazey roymali y pobili4 naperwey ubili mistra liflantskoho y marszaika, y mnohich

kuntorow jeho, y bratanicza Szwidrygayiowa Iygimonta Korbutowicza, y kniazia Jarosiawa Lyngweniewiczza, y kniazia Michayia Boiobana, i kniazia Daniia Semenowicza Holszanskoho, y kniazia Michayia Lwowicza Wiazemskoho, y innych kniazey y bojar, y nemcow bezczyslennoie mnoiestwo pobito y k tomu hostey, rakuszan, slezakow, czechow, a rukami poymano kniazы sorok z mitropolotom kijewskim; da dwa wo hoiowach zymali: kniazia Iwana Woiodymierowicza kijewskoho, brata jeho Fedora Korbutowicza, a innych wsich imen ne wypisano” [3, с. 155].

Зыход бітвы звычайна разглядаўся ў святле Боскага наканавання [5, с. 191]. Перамога ў бітве ўяўлялася як вынік Боскай дапамогі і спрыяння [2, с. 131; 3, с. 105]. Дарэчы, сам трыумфатар бітвы пад Клецкам, князь Міхайла Глінскі, а таксама кароль і вялікі князь Аляксандр, разглядалі перамогу ў гэтай бітве не інакш як вынік Боскай ласкі і дапамогі [6, с. 546-7, 548]. Затое паражэнне бачылася які праява і сведчанне уласных грахоў.

Пераможца ў бітве мог разлічваць на багатыя і разнастайныя дары і здабычу: “И князь великий Скиргайло, одержавши звитежество и добытку великого, злата и сребра, камня, жемчугу, и шат дорогих набравши, отиде восвосяи” [2, с. 131]. У бітве пад Клецкам 5 жніўня 1506 г. воіны Міхала Глінскага адбілі ў татараў вялікі палон і захапілі вялізную здабычу, у тым ліку і баявых каней: “У napoiniwszy ruki zoiota y srebra, y zbroju, y odeid, y koney mnohocennyh, y newymownyia radosty y weselija napoiniwszesia tuiu pocz prebyli z pokoiem” [3, с. 172]. Нярэдка пераможцу даставаўся вялізны палон, уключна з вайсковым кіраўніцтвам. Падобнае адбылося з войскам ВКЛ у бітве пад Ведрашшу ў 1500 г., калі амаль усе ягоныя ваеначальнікі трапілі ў маскоўскі палон. Адыгралася Літва праз 14 год, калі ў бітве пад Оршай былі захопленыя найбуйнейшыя маскоўскія вайсковыя чыны.

Часта землі і ўладанні прайграўшага становілася арэнай рабункаў і руйнаванняў з боку пераможцаў. Пасля перамогі над прускімі немцамі пад Жэймамі вялікі князь Гедзімін: “ ...пошел с тыми силами и з жомоитью в землю Немецкую, и взял город Тилжу а другую Ракгнету, и иных городов много побрал, и землю всю спустошил и в полон повел, и невымовное множество кровополите в Немцох учинил и звитяжество одержавшы, и з великим весэлем у свою землю прышол” [2, с. 152]. Гаворачы пра перамогу Ягайлы і Вітаўта над прускімі немцамі пад Дуброўнам (Грунвальдам), “Хроніка Быхаўца” адзначала: “А затым wsich ich poraziwszy e mnohiie horody i zemli ich pobrawszy, a ostatok na konec wypleniwszy y wypaliwszy, y pustu zemliu wczyniwszy” [3, с. 151]. У выпадку паразы гаспадарскага войска, насельніцтва Вялікага Княства Літоўскага нярэдка зведвала рабункі і гвалты з боку варагага войска. Так, пасля паразы вялікага князя літоўскага Вітаўта ў бітве з татарскім

ханам Цімір-Кутлуем на Ворскле ў 1399 годзе, татарскае войска спустошыла землі дзяржавы ўключна да Луцка [3, с. 148].

Пераможцы з трыумфам вярталіся дамоў. Пасля Грунвальдскай перамогі Ягайла і Вітаўт “z wielkoіu czestiіu y z newymownym zwitiahstwowm, y na wes swet znamenituii slawu osiahnuwszy, za sia do swoich zeml dojechali, y poiowicu choruhwey nemeckich y borody mistrowu y wsich kuntorow jehо z mertwych obodrawszy, y poiowicu wziali do Polski, a poiowicu do Litwy, hde h tyie borody y choruhwi ich w zamku Krakowskiom w cerkwi swiatoho Stanislawа, a w Wilni takhe u swiatoho Stanislawа zaweszony sut” [3, с. 151]. Найвялікшы трыумф аднак быў наладжаны каралём і вялікім князем Жыгімонтам у Вільні пераможцы бітвы пад Оршай, князю Канстанціну Іванавічу Астрожскаму [3, с. 106].

Увогуле, нельга не звярнуць увагу на тую акалічнасць, што наратыўныя крыніцы ВКЛ эпохі Адраджэння адлюстроўваюць растучую цікавасць рыцарскага грамадства дзяржавы да такой формы ваенных дзеянняў як бітва. Так, самы поўны летапісны збор ВКЛ гэтага часу “Хроніка Быхаўца” з’яўляецца ў значнай ступені зборам апавяданняў пра рыцарскія чыны (паходы, выправы, бітвы, і інш.) князёў і баярства-шляхты Літвы і Русі. Гэтая традыцыя была прадоўжана пазней і Мацеем Стрыйкоўскім. Акрамя таго, само апісанне бітваў становіцца паступова больш разгорнутым, панарамным, яскравым прыкладам чаго з’яўляецца, напрыклад, аповяд пра Клецкую бітву 1506 года.

Вытокі такой эвалюцыі трэба шукаць у эвалюцыі менталітэта тагачаснага еўрапейскага рыцарства, часткай якога з канца XIV стагоддзя з’яўлялася і баярства-шляхта ВКЛ. На працягу ўсяго XV ст. заўважна, як мяняецца сярод еўрапейскай вайскавай эліты стаўленне да бітвы. Дагэтуль буйнамаштабныя бітвы былі ў Еўропе рэдкасцю; самі ж ваеначальнікі рэдка аддавалі перавагу такому сродку баявых дзеянняў. ВКЛ не была тут выключэннем. У XIV-XV стст. адбывалася не так ужо і шмат бітваў, у якіх бралі ўдзел воіны з Літвы і Русі. Можна прыгадаць бітву на Стрэве 1348 г., бітву на Ворскле 1399 г., бітву пад Дуброўнам (Грунвальдам) 1410 г., бітву пад Хвойніцамі 1454 г., нарэшце, напаўміфічную бітву на Сініх Водах 1362 г. Можна толькі меркаваць, чаму дагэтуль бітвы ў сярэднявечнай Еўропе былі даволі рэдкай з’явай. Не ў першую чаргу, нежаданне ўступіць у бітву было выклікана тымі рызыкамі, той няпэўненасцю, якія заўжды і паўсюдна суправаджалі любую бітву. Калі страх перад няпэўным зыходам бітвы быў вялікі, а наступствы паразы падавалася сур’ёзнымі, то ваеначальнікі аддавалі перавагу іншым сродкам ваенных дзеянняў, такім як, напрыклад, спусташэнне і рабаванне ягоных земляў і ўладанняў. Так паступалі паўсюдна ў Еўропе. І так адбывалася ў XIV-XV стст. у адносінах Літвы і Русі з іхнімі суседзямі, з тымі ж самымі тэўтонскімі рыцарамі, татарамі,

палякамі, і маскавітамі. Спусташэнне і рабункі варожай тэрыторыі выдаваліся менш рызыкаўнай і больш выгоднай і пэўнай справай [7, с. 306-8]. І разам з тым адмова ад удзелу ў бітве не разглядалася як ганьба, але хутчэй як праява чалавечай развагі і мудрасці.

Але ў эпоху Рэнесанса ўсе змянілася. Ужо бітвы пры Крэсі (1362 г.) і Азенкуры (1415 г.) з удзелам англійскага і французскага рыцарства ясрава засведчылі растучую ролю бітвы ў ваенных дзеяннях. Эпоха італьянскіх войнаў, па меншай меры з 1494 па 1525 гг., пабачыла значна больш бітваў, чым усе папярэднія эпохі [8, с. 165]. Ніколі яшчэ ваеначальнікі не давалі столькі бітваў, як у гэтую эпоху. Таксама і ВКЛ, пачынаючы з 1500 г., з страшэннай Ведрашскай паразы, уступіла ў эпоху сталых бітваў, якімі будзе суправаджацца амаль усё XVI ст.

Змена стаўлення да бітваў была выклікана галоўным чынам тагачасным тэхналагічным прагрэсам, з’яўленнем новых відаў ваеннай тэхнікі [8, с. 165]. У першую чаргу гаворка мусіць ісці пра ўдасканаленне старых і з’яўленне новых тэхнічных сродкаў вядзення і падтрымкі бою. Пальная зброя і артылерыя надзвычай павысілі агнявую магутнасць войска, так што з іх дапамогай ваеначальнікі небезпадстаўна спадзяваліся ўзяць верх над праціўнікам у адкрытай бітве, калі той, канешне, пагаджаўся на такі спосаб вырашэння канфлікту. Распаўсюджанне новай тактыкі адкрытага бою, якая традыцыйна звязваецца з англійскімі лучнікамі і нямецкімі пехацінцамі-кнехтамі, зрабіла больш прываблівай бітву як сродка вырашэння збройнага канфлікту паміж праціўнікамі.

Нарэшце, яшчэ адным істотным фактарам, які значна павышаў прэстыж адкрытай бітвы, было пачуццё гонару, упартасць, – рысы ўласцівыя многім ваеначальнікам той эпохі. Бітва, а тым больш выйграная бітва, бачылася ў якасці надзейнага сродка ўпісаць уласнае імя ў аналы гісторыі, дасягнуць зямной і разам з тым, мажліва, вечнай славы. Так дух, агульная духоўная атмасфера эпохі Рэнесансу з яе культам асабістай славы і гонару ўплывалі на паводзіны воінаў на полі бою, змушаючы іх у чарговы раз добра падумаць, перш чым ухіліцца ад бою. Адпаведна, ва ўмовах, калі бітва была частай з’явай, а ўдзел, асабліва перамога ў ёй, разглядаліся як надзейны сродак камемарацыі і праслаўлення героя, не мог не змяніцца і характар пісьмовай фіксацыі гэтай падзеі. Адгэтуль вобраз бітвы пачынае займаць пачэснае месца на старонках летапісаў і хронікаў, іншых наратыўных крыніцаў.

Спіс крыніц і літаратуры

1. Хейзинга, Й. Осень средневековья. Исследование форм жизненного уклада и форм мышления в XIV и XV веках во Франции и Нидерландах /Й. Хейзинга, пер. Д. В. Сильверстова. – М.: Наука, 1988. – С. 112.

2. Полное собрание русских летописей. – Т. 32. / ред. Н. Н. Улащик. – Москва: Наука, 1975.
3. Полное собрание русских летописей – Т. 35. / ред. Н. Н. Улащик. – Москва: Наука, 1980.
4. Старажытная беларуская літаратура. – Мн.: Юнацтва, 1990: «А потом, за наступлением и поднесением войны от короля его милости Жикгимонта Августа с кнезем Иваном московским, быдем первый раз на войне, где и битва была нашим шастлива над москвою року 1564, месяца генваря 26, на Иван поляю над рекою Улою».
5. Duby, George. Le Dimanche de Bouvines. 27 Juillet 1214. / G. Duby. – Paris: Gallimard, 1985.
6. Acta Alexandri, regis Poloniae, magni ducis Lithuaniae, Monumenta Medii Aevi Historica. – Vol. 19. – Cracoviae, 1927.
7. Prestwich, M. Armies and Warfare in the Middle Ages. The English Experience / M. Prestwich. – New Haven-London: Yale University Press, 1996.
8. Hall, B. Weapons and Warfare in Renaissance Europe. Gunpowder, Technology, and Tactics / B.Hall. – Baltimore-London: John Hopkins University Press, 1997.

Уладзімір Канановіч, кандыдат гістарычных навук, дацэнт кафедры тэорыі і гісторыі культуры Беларускага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя М.Танка. Даследуе палітычную гісторыю ВКЛ, сярэднявечную дыпламатыю, гісторыю ідэй і ўяўленняў у сярэднявекі, праблемы гістарычнай антрапалогіі (духоўны свет еўрапейскіх эліт у позняе сярэднявекі).

УДК (093) (476)

М.С. Мароз (Мінск) **ИНВЕНТАРЫ ЯК ГІСТАРЫЧНАЯ КРЫНІЦА** **(НА ПРЫКЛАДЗЕ ИНВЕНТАРОЎ КАПЫЛЯ** **XVII – XVIII стст.)**

В статье на примере инвентарей Копыля XVII – XVIII вв. показывается ценность этого вида исторических источников для изучения истории местечек.

Інвентары феадальных уладанняў Беларусі ўжо даўно звярнулі на сабе ўвагу даследчыкаў. Аднымі з першых, хто паказаў роль інвентароў, як гістарычнай крыніцы былі П.Р. Казлоўскі і В.В. Чапко [13, с. 25 – 42]. Важнае значэнне інвентарам пры вывучэнні ролі таварна-грашовых адносін у эканоміцы надаваў З.Ю. Капыскі [14, с. 126]. У 1970 – 1980-я гг. групай беларускіх гісторыкаў былі падрыхтаваны да друку і выдадзены інвентары магнацкіх уладанняў Беларусі XVII – XVIII стст., прысвечаныя Смаргоні і Цімкавічам [11, 12], але далей гэтая серыя, на жаль, не мела працягу.

У Нацыянальным гістарычным архіве Беларусі захоўваецца шэраг інвентароў XVII – XVIII стст., а таксама іх мікрафільмаваныя копіі, у

якіх змешчана апісанне ўладання Капыль. Як вядома, пачынаючы з 1612 г., уладальнікамі Капыля былі Радзівілы. На перыяд іх уладання і прыходзяцца ўсе вядомыя інвентары Капыля, складзеныя ў XVII – XVIII стст.

У рэестры юрыдычных і эканамічных дакументаў Слуцкага княства захаваліся дадзеныя аб найбольш ранніх капыльскіх інвентарах за 1638, 1642, і 1662 гг. [8, с. 120, 124], але самі інвентары пакуль што не выяўлены.

Звесткі аб Капылі XVII – XVIII стст. захоўваюць інвентары места за 1669, 1693, 1701, 1741, 1744, 1750, 1752, 1756, 1759, пачатку 1760-х, 1765, 1768 гг. [1 – 7, 9, 10]. Іх можна ўмоўна падзяліць на тры групы. У першую ўваходзяць інвентары за 1669, 1693, 1701, 1744, 1759, пачатак 1760-х, 1765 і 1768 гг. У іх зроблена даволі падрабязнае апісанне паселішча, а таксама належачых да яго сельскагаспадарчых надзелаў, прыводзяцца памеры падаткаабкладання мяшчан, вызначаюцца іх павіннасці. Другую групу складаюць рэестры адабранага ў мяшчан чыншу за 1741, 1752 і 1756 гг., дзе асноўная ўвага звяртаецца на падаткаабкладанне мяшчан. Да трэцяй групы адносіцца гэтак званая “Рэвізія гарадоў Слуцка і Капыля за 1750 г.” Яна зроблена асобна для хрысціянскага і яўрэйскага насельніцтва і ўтрымлівае звесткі па тапаграфіі, тапаніміцы, дэмаграфіі, міграцыйных працэсах, занятках насельніцтва.

Інвентары дазваляюць прасачыць паступовае зніжэнне ролі замка, як цэнтра феадальных уладанняў. Так, калі ў 1669 г. ён адзначаны ў разбураным стане, а ў 1693 г. на ім размяшчалася феадальная сядзіба, дык у 1744 г. яго тэрыторыя паказана ўжо ў прылеглых да паселішча сельскагаспадарчых надзелах.

Усе інвентары адзначаюць цэнтральнае месца рынка ў горадабудаўнічай структуры Капыля. Ад рынка ў накірунку гандлёвых шляхоў разыходзіліся асноўныя вуліцы – Пясецкая, Нясвіжская, Ходзькаўская, Слуцкая, якія з часам змянялі назвы, але захоўвалі сваю планіроўку. Больш дробныя вуліцы адыходзілі ў бакі ад магістраляў.

Інвентары даволі грунтоўна адлюстроўваюць сістэму землеўладання, а таксама ступень забудаванасці мейскіх пляцаў. Найбольш шчыльна былі забудаваны рынак і прылеглыя да яго вуліцы. На іх знаходзіліся царква, касцёл, кальвінскі збор, гасцінны і судовы дамы, яўрэйскія корчмы і шынкі, крамы і свірны. Памеры пляцаў у цэнтральнай частцы паселішча вызначаліся найбольшай дробнасцю. Параўнанне інвентароў другой паловы XVII і другой паловы XVIII стст. дазваляе ўбачыць драбленне шэрагу пляцаў на часткі. Асобна вылучаны ўладанні касцёла і царквы – юрыздыкі.

Жылыя пабудовы ў інвентары 1744 г. падзяляліся на дамы, дамкі і халупы [4, с.12-30], што можа сведчыць аб рознай якасці будынкаў і адпаведным эканамічным стане іх гаспадароў. Дакументы 1701 і 1750 гг. фіксуюць сляды вялікіх пажараў [4, с. 248-254; 9, с. 51-69; 10, с. 218-280]. Пажары разам з ваеннымі сутыкненнямі неслі вялізныя эканамічныя страты, вынікам чаго становілася тое, што, напрыклад, у інвентары 1701 г. шэраг гаспадароў пазначаны як убогія.

Амаль ва ўсіх інвентарах падрабязна паказана сістэма падаткаабкладання, што дазваляе прасачыць яе эвалюцыю. Так, калі ў 1669 г. мяшчане плацілі па 2 грошы з забудаваных 911 прэнтаў, а незабудаваныя прыроўніваліся да гуменных і агародных прэнтаў – з іх плацілі па 1 грошы [1, с. 11], дык у 1693 г. з 1387 5/6 прэнтаў па 2 грошы плацілі з забудаваных і незабудаваных прэнтаў [2, с. 18]. У XVIII ст. гэты падатак вырас да 3 грошаў [4, с. 12-30; 7, с. 1-10 адв.]. У звязку з гэтым цікава ўзгадаць Слабодскую вуліцу з інвентару 1744 г. Добрая палова яе была занята мяшчанскімі агародамі і гумнамі, але, калі раней гэтыя пляцы адносіліся да гуменных прэнтаў і з іх плацілі па 1 грошы, дык у 1744 г. яны былі ўключаны ў працяг вуліцы і з іх плацілі ўжо па 3 грошы [4, с. 12-30]. Акрамя гэтага існавалі падаткі з пільных і сенажатных моргаў, валок старых і новых, стацыя, валоўшчына, талакоўшчына (адпрацоўкай альбо грашыма), цаховае, мастовае, грашовае, падатак за пчол, асобны падатак з яўрэяў. Мяшчане павінны былі даглядаць пераправы і гаці на Слуцкім гасцінцы, адбываць гвалты да млыноў, адвозіць збожжа на прыстані, выходзіць на паляванні.

Інвентары даюць уяўленне пра падзел насельніцтва па этнаканфесійных адзнаках. І, калі хрысціянскае насельніцтва па асобных канфесіях не падзяляецца, дык падзел на хрысціян і яўрэяў прасочваецца ў кожным інвентары. Паказальны ў гэтым плане рост долі яўрэйскага насельніцтва Капыля з 5,16% у 1669 г. да 23,08% у 1765 г. [15, с. 164].

У інвентарах XVIII ст. шырока прадстаўлены прафесіі, якімі валодалі жыхары Капыля. Гэта, найперш, краўцы і ткачы, а таксама шаўцы, шынкары, віннікі, крамары, злотнік, кавалі і інш.

Асобнае месца ў большасці інвентароў прысвечана апісанню сельскагаспадарчых надзелаў мяшчан. Сярод іх вылучаюцца гуменныя і агародныя прэнты, моргі пільныя і сенажатныя, валокі старыя і новыя. У апісаннях прыводзяцца назвы мясцовасцяў, у якіх знаходзіліся надзелы, удакладняецца іх месцазнаходжанне. Велічыня падаткаў з надзелаў залежала ад якасці глебаў, а, з цягам часу, магла змяняцца. Так, калі ў 1669 г. са старых і новых валок плацілі аднолькава па 5 злотых [1, с. 11], дык, пачынаючы з 1693 г., і пазней, са старых валок плацілі па 5, а з новых – па 4 злотых [2, с. 18 адв.; 3, с. 3-22; 4, с. 12-30, 83-87 адв.; 7, с. 1-10 адв.]. За другую палову XVIII ст. прыводзяцца звесткі аб цяглай

жывёле, што належала мяшчанам. У апісанні сельскагаспадарчых надзелаў траплялі і археалагічныя аб'екты: замак дольны з горным, курган Кабановы, пляц залажэння царквы Барыса і Глеба і інш.

Інвентары ўтрымліваюць багаты матэрыял па дэмаграфіі, антрапаніміцы і генеалогіі. Ва ўсіх дакументах прыводзіцца колькасць дымоў, імёны і прозвішчы гаспадароў мейскіх пляцаў, а, у асобных (1693, 1701 гг.), і іх сыноў. У рэвізіі 1750 г. пералічваюцца гаспадары дымоў з дзецьмі, прыводзяцца звесткі аб сваяках, прасочваюцца міграцыйныя працэсы. Аналіз спадчыннага землеўладання ў шэрагу выпадкаў дазваляе прасачыць гісторыю асобных мяшчанскіх родаў.

Падсумоўваючы прыведзеныя вышэй звесткі, можна зазначыць, што інвентары з'яўляюцца каштоўнай крыніцай па гісторыі Капыля XVII – XVIII стст. Зразумела, што яны не могуць на 100% асвятляць гісторыю паўсядзённасці, але, разам з тым, з'яўляюцца своеасаблівымі зрэзамі жыцця места і яго жыхароў у розныя гістарычныя перыяды. Вывучэнне інвентароў згаданага часу можа паслужыць асновай для напісання працы па гісторыі Капыля XVII – XVIII стст.

Спіс крыніц і літаратуры

1. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (у далейшым НГАБ). Фонд 27. – Воп. 6. – Адз. зах. 1. Інвентар княства Капыльскага 1669 г.
2. НГАБ. Фонд 27. – Воп. 6. – Адз. зах. 2. Інвентар княства Капыльскага 1693 г.
3. НГАБ. Фонд 27. – Воп. 6. – Адз. зах. 13. Інвентар княства Капыльскага 1759 г.
4. НГАБ. Фонд 694. – Воп. 2. – Адз. зах. 3676. Інвентар Капыльскага княства за 1701-1815 гг.
5. НГАБ. Фонд 694. – Воп. 2. – Адз. зах. 3677. Рэестр сабранага чынша з гараджан і сялян Капыльскага княства за 1740 – 1741 гг., 1769 – 1770 гг. Ведамасць выдадзенага заробку рамеснікам і парабкам сталярнай і кавальскай майстэрняў у Капылі за 1806 г.
6. НГАБ. Фонд 694. – Воп. 2. – Адз. зах. 3681. Матэрыялы аб маёмасна-фінансавым стане і гаспадарчай дзейнасці Капыльскага княства за 1705 – 1784 гг. (рэестры даходаў і разыходаў грашовых сродкаў, ведамасці ўліку збора падаткаў з сялян і адбышці імі павіннасцяў і інш.).
7. НГАБ. Фонд 694. – Воп. 2. – Адз. зах. 3712. Інвентарнае апісанне мяст. Капыль за 18 ст.
8. НГАБ. Фонд. 694. – Воп. 7. – Адз. зах. 934. Апісанне юрыдычных і эканамічных дакументаў па маёнтках Слуцкага княства 1526 – 1740 гг.
9. НГАБ. КМФ-5. – Воп. 1. – Адз. зах. 3837. Рэвізія гарадоў Слуцка і Капыля 1750 г.
10. НГАБ. КМФ-5. – Воп. 1. – Адз. зах. 3838/2. Рэвізія гарадоў Слуцка і Капыля 1750 г.
11. Інвентары магнатских владений Белоруссии XVII – XVIII вв. Владение Сморгонь. – Минск: Наука и техника, 1977. – 256 с.
12. Інвентары магнатских владений Белоруссии XVII – XVIII вв. Владение Тимковичи. – Минск: Наука и техника, 1982. – 216 с.
13. Козловский, П.Г., Чепко, В.В. Інвентары и хозяйственные документы магнатских владений Белоруссии XVI-XVIII вв. и инвентары первой половины XIX в. как исторический источник / П.Г. Козловский, В.В.Чепко // Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы: 1962 г. /АН СССР, АН БССР; [Редкол.: В.К. Якунский (отв. ред.) и др.]. – Минск: Наука и техника, 1964. – 576 с.

14. Копыцкий, З.Ю. Источниковедение аграрной истории Белоруссии / З.Ю. Копыцкий. – Минск: Наука и техника, 1978. – 136 с.

15. Мароз, М. Некаторыя пытанні тапаграфіі Капыля ў XVII-XVIII стст. (паводле пісьмовых крыніц) / М. Мароз // Гістарыяграфія і крыніцы па гісторыі гарадоў і працэсаў урбанізацыі ў Беларусі: зб. навук. арт. / ГрДУ імя Я. Купалы; рэдкал. В.В. Даніловіч, І.П. Крэнь, І.В. Соркіна, Г.А. Хацкевіч (адк. рэдактары) [і інш.]. – Гродна: ГрДУ, 2009. – С. 158 – 165.

Мікалай Мароз, гісторык, краязнавец, скончыў гістфак БДУ (1998 г.), займаецца даследаваннем гісторыі мястэчак Капыльскага княства.

УДК 323.396

Н.В. Козловская (г. Гродно) **ОСНОВНЫЕ ПОДХОДЫ К ИЗУЧЕНИЮ ЭЛИТ В СОВРЕМЕННОМ СОЦИОГУМАНИТАРНОМ ЗНАНИИ**

Статья посвящена рассмотрению основных подходов в исследовании элит в современном социогуманитарном знании. Анализируются основные достижения в исследовании элит в современной исторической науке. Особое внимание уделяется вопросу междисциплинарных взаимодействий в изучении феномена элит, в частности применения просопографического метода исследования.

В современном социогуманитарном знании наблюдается устойчивая тенденция к исследованию феномена политических (властных), экономических, интеллектуальных и научных элит. Теоретические основы концепции элит были заложены в конце XIX – начале XX столетия в трудах итальянских социологов Вильфредо Парето и Гаэтано Моска, которые рассматривали элитарность общества как необходимость и норматив. Впоследствии термин «элита» прочно входит в социологические и политологические словари, определив целый ряд направлений социально-политической мысли.

В настоящее время понятие «элита» нельзя принять полностью устоявшимся в исследовательской практике ни социологов, ни политологов, ни историков. Учёные спорят о его содержании и границах применения, предлагают свои определения. Но сколь существенно ни различались бы дефиниции данного понятия, практически каждая из них подчеркивает *избранность* принадлежащих к «элите». Как отмечает российская исследовательница О.В.Гаман-Голутвина, точки зрения на содержание категории «элита» отличаются друг от друга в основном отношением к «идеальным принципам рекрутирования элиты и соответствующими аксиологическими установками»: одни

исследователи полагают, что подлинная элита должна отличаться знатностью своего происхождения; другие относят к данной категории самых богатых; третьи, считающие элитарность функцией личных заслуг и достоинств, – наиболее одаренных представителей социума [1, с. 97]. Адекватность различных интерпретаций обусловлена спецификой той области социального знания, в рамках которой ведется исследование.

В российском обществоведении со второй половины 90-х годов XX в. широкое распространение получил термин «элитология», когда был опубликован ряд работ по этой проблематике. Элитология – сравнительно молодая научная дисциплина, становление которой связано с научной деятельностью Г.К.Ашина. Именно он явился в советский период отечественной истории первым популяризатором западных теорий элит, а в настоящее время – главным идеологом элитологии как комплексной науки [2]. «Элитология, – пишет Г.К.Ашин, – сложилась как комплексное междисциплинарное знание, лежащее на стыке политологии, социальной философии, социологии, всеобщей истории, социальной психологии, культурологии» [3, с. 60]. Данная наука проходит процесс своего институционального становления, и как всякая «новая» дисциплина нуждается в осмыслении и уточнении своего понятийного аппарата, разработке общей теории и методологии. Однако уже сегодня можно констатировать, что представителями данного научного направления сделан значительный задел в исследовании как общетеоретических проблем, так и собственно истории политической и интеллектуальной элиты России, накоплен значительный теоретический материал по проблемам поведения, структуры, характера рекрутирования элиты, ее влияния на ориентацию и развитие общества, возникновение и разрешение социальных конфликтов.

Активное обращение к исследованию элит со стороны историков происходит в 1990 – е гг. [4], что во многом обусловлено возросшим интересом историков к исследовательским установкам и подходам смежных социальных наук. Широкое использование методов социальных наук, в конечном счете, привело к радикальным переменам в предметной области историографии и формировании новых направлений в исторических исследованиях, многократно увеличилось количество тем и сюжетов, интересных и доступных историку. Вместе с тем, поставив во главу угла исследование элит в тот или иной исторический период, историки по сути дела устранились от дискуссии о самом понятии «элита», «перепоручив» выяснение данного вопроса социологам и политологам.

Изучению феномена элит в современной исторической науке посвящён Французский ежегодник 2001 г. Тема ежегодника – история элит в средние века и новое время, теоретические вопросы изучения элит в современной исторической науке. Редакционная коллегия ежегодника, определяя тему очередного сборника, не только удачно воспользовалась самим понятием «элита», но и пригласила к научному диалогу французских коллег, тем самым постаравшись максимально учесть новейшие подходы к освещению заявленной проблематики.

Признавая, что в отечественной историографии термин «элита» ещё не получил широкого распространения, авторы ежегодника отмечают, что при всей очевидной самооценности споров об элите, данное понятие является более гибким и многогранным, чем прежние категории «класс» и «сословие» [5].

В свою очередь российский исследователь П.Ю.Уваров отмечает, что эпоха постмодерна существенно повлияла на отказ от социального обобщения, вызвав разочарование в работе с «универсалиями», примером которой, с точки зрения учёного, является понятие «дворянство» [6]. Однако новации, привнесённые в историческую науку эпохой постмодерна и «лингвистическим поворотом», принуждают историка не только к пересмотру своего инструментария, но и открывают новые возможности в исследовании социальной истории [6].

Французский исследователь Ж.Дюма в своей статье «Об изучении элит в современной историографии» солидарен с российскими учёными, и подчёркивает, что в современной науке сохраняются разные точки зрения на содержание понятия «элита», параллельно наблюдается устойчивая тенденция к его расширению. Общая характерная черта и старых, и новых определений элиты – «речь идёт об одной или нескольких группах, которые по разным причинам занимают преобладающее положение в обществе» [7]. Поэтому в центре внимания историка, с точки зрения Ж.Дюма, в первую очередь должны стоять вопросы определения критериев понятия «элита», проблемы социальной мобильности элиты, история властных элит. В заключении автор отмечает, что современная ситуация в исследовании элит характеризуется не только изменениями в проблематике исследований, но и определённой методологической эволюцией [7].

Ярким примером использования междисциплинарных подходов в исследовании элит, наработанных историками-источниковедами, социологами, статистами, математиками и программистами, выступает метод просопографии, который позволяет не только максимально подробно изучить состав тех или иных элитарных групп, но и выявить механизмы их социальной мобильности. Российский исследователь Ю.Ю.Юмашева убеждена, что просопографический жанр по своей сути

исключительно историчен, поскольку сосредоточен на изучении главного действующего лица истории – человека [8, с. 96]. В исторической науке одними из первых изучение коллективных биографий общественных групп начали историки античности.

Просопографический метод исследования положен в основу диссертационного исследования российских историков А.И.Филюшкина [9] и А.А. Селина [10]. Так, в частности, А.И.Фелюшкин, определив данный метод как «возможность изучения исторического процесса через всестороннее описание карьеры политических и социальных лидеров эпохи», поставил одной из своих задач «просопографическое исследование путей и методов осуществления князем А.М.Курбским жизненных стратегий и карьерных устремлений» [9, с. 4]. С точностью до лет и месяцев историку удаётся воссоздать военную карьеру князя, реконструировать полный перечень занимаемых им должностей, проанализировать приёмы и стратегии осуществления карьеры в Московском государстве XVI в.

Исследование горизонтальных связей внутри одной социальной группы сближать просопографию с генеалогией. Однако, если задачей генеалогической работы является реконструкция истории рода, то в просопографическом исследовании в качестве таковой выступает создание «портрета» социальных групп и того исторического фона, который создается при изучении отдельных биографий.

Не претендуя на освещение всех вопросов указанной выше проблематики в рамках одной статьи, в целом можно отметить, что в современном социогуманитарном знании наблюдается явственная картина разочарование в концепциях мегауровня и стремление к микроанализу, как на уровне социальной реальности, так и исторического прошлого. Актуализация изучения феномена элит в политологических, социологических, исторических и культурологических исследованиях на фоне интернационализации социогуманитарного знания является, с точки зрения автора статьи, убедительным подтверждением данных тенденций.

Список источников и литературы

1. Гаман-Голутвина, О.В. Определение основных понятий элитологии / О.В. Гаман-Голутвина // Полис. – 2000. – № 3. – С. 97 – 103.
2. Ашин, Г.К. Современные теории элиты: критический очерк / Г.К. Ашин. – М.: «Международные отношения», 1985. – 256 с.; Ашин, Г.К. Курс истории элитологии / Г.К. Ашин. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/Aschin/index.php
3. Ашин, Г.К. Философская составляющая элитологии / Г.К. Ашин // Вопросы философии. – 2004. – № 7. – С.60 – 72.
4. Элита и этнос Средневековья / Под ред. А.А.Сванидзе. – М.: ИВИ РАН, 1995. – 276 с.; Интеллектуальная элита античного мира. Доклады научной конференции. – СПбГУ,

1996. – Режим доступа: www.centant.pu.ru/centrum/publik/confcent/1995_11htm; Европейское дворянство XVI – XVII вв.: границы сословия / Под ред. В.А.Ведюшкина. – М., 1997; Французский ежегодник 2001. – М.: Эдиториал УРСС, 2001. – 264 с. – Режим доступа: <http://annuaire-fr.narod.ru/>

5. Чудинов, А.В. Просвещённая элита (к истории понятия) / А.В. Чудинов // Французский ежегодник 2001. – М.: Эдиториал УРСС, 2001. – Режим доступа: <http://annuaire-fr.narod.ru/statji/Tchoudinov-2001-1.html>

6. Уваров, П.Ю. Социальная история французского дворянства на перекрёстке герменевтики и эмпиризма / П.Ю. Уваров // Французский ежегодник 2001. – М.: Эдиториал УРСС, 2001. – Режим доступа: <http://annuaire-fr.narod.ru/statji/Uvarov-2001.html>

7. Дюма, Ж. Об изучении элит в современной историографии / Ж. Дюма // Французский ежегодник 2001. – М.: Эдиториал УРСС, 2001. – Режим доступа: <http://annuaire-fr.narod.ru/statji/Duma-2001.html>

8. Юмашева, Ю.Ю. Историография просопографии / Ю.Ю. Юмашева // Известия Уральского государственного университета. – 2005. – № 39. – С.95 – 127.

9. Филошкин, А.И. А.М.Курбский: просопографическое исследование и герменевтический комментарий к посланиям Андрея Курбского Ивану Грозному: Автореф. дис... докт. истор. Наук / А.И.Филошкин. – СПб, 2007. – 32 с.

10. Селин, А.А. Новгородское общество начала XVII века: просопографическое исследование: Автореф. дис... докт. истор. Наук / А.А.Селин. – СПб, 2009. – Режим доступа: <http://vak.ed.gov.ru/common/img/uploaded/files/vak/announcements/istorich/2009/14-12/SelinAA.doc>

Наталья Владимировна Козловская, кандидат исторических наук, доцент кафедры всеобщей истории ГрГУ им. Я.Купалы. Научные интересы: историография и источниковедение истории шляхты ВКЛ, новые методологические направления в исторических исследованиях, изучение элит в социогуманитарном знании, инновационные подходы в образовании в высшей школе.

УДК 929.7:332.21

С.В. Заневский (Гродно) **ДВОРЯНСКОЕ ЗЕМЛЕВЛАДЕНИЕ В ИССЛЕДОВАНИЯХ** **П.Н. ЖУКОВИЧА**

В статье раскрывается место и роль дворянского сословия в исторических работах представителя позднего западноруссизма П.Н. Жуковича. Автор отмечает вклад в разработку этой проблемы, внесённый исследователем.

Развитие исторических исследований, посвящённых белорусской истории, проходило во второй половине XIX – начале XX в. в рамках господствующей в то время теории западноруссизма. В её развитии обычно выделяют 2 периода:

1. Время его зарождения и концептуального оформления (60-е гг. XIX в.).

2. Слегка ослабев в период политической оттепели, это реакционно-политическое направление в определённой мере к концу 80-х, и уже более явно – со второй половины 90-х гг. XIX в. вновь набирает силу [9, с. 247-248].

Возникновение западноруссизма было вызвано острой необходимостью царского правительства представить неопровержимые доказательства исконной принадлежности присоединённых веком ранее земель Беларуси и Правобережной Украины российскому государству. Интересно отметить одну характерную особенность западноруссизма. Поскольку для данного направления уже с момента своего зарождения было характерно подчинение собственно научных задач идейно-политическим целям, то и сами исторические исследования часто носили полемический и публицистический характер, наиболее восприимчивый для простых слоёв общества. Неслучайно основная масса работ печаталась в широко распространённых газетах и журналах империи.

На страницах своих работ исследователи-западноруссисты вели неустанную борьбу с полонизмом, как той силой, которая мешает встать Западной России на путь единого органического развития этих земель с православной Россией. Именно полонизм, в лице главных его представителей – шляхетского сословия, препятствовал, по их мнению, раскрытию «русского характера края». При этом историков интересовала религиозно-конфессиональная проблематика в прошлом Западной России. Любые другие сферы общественной жизни предыдущих эпох в большинстве своём изучались ими лишь в той степени, в которой они касались основной для них темы. Исключением не стала и социальная тематика (в частности, истории «благородного сословия» края). Именно раскол белорусского общества на аристократию, которая обратилась к польской культуре и католицизму, и холопство (простой народ) придерживавшийся православия, являлся, по мнению М.О. Кояловича, характерной особенностью положения Белоруссии в славянском мире [7; 8, с. 85-86]. С конца 60-х гг. XIX в. наблюдается значительный спад в деятельности историков западноруссистов.

Важные изменения в общественно-политической жизни империи конца XIX в. обусловили новый всплеск активности представителей западнорусской школы. К этому времени произошло окончательное оформление либеральной историографии, противопоставлявшей себя западноруссизму. Новый методологический уровень изучения источников, принятый на вооружение представителями российского либерального направления историографии, требовал от западноруссистов определённого пересмотра основных элементов своей

концепции [9, с. 249]. Главной особенностью в его развитии в конце XIX – начале XX в. явилось разделение его на два направления: академическое и публицистическое. Кроме того, отличительной чертой второго периода стало отсутствие чёткого лидера, в качестве которого ранее выступал М.О. Коялович. В определённой мере в качестве лидера позднего западноруссизма можно назвать имя Платона Николаевича Жуковича, наиболее яркого представителя академического направления западноруссизма.

П.Н. Жукович – личность исключительная и оригинальная во всех отношениях. Являясь представителем школы западноруссизма (в его позднем варианте), вместе с тем прослеживается целый ряд позиций, выделяющих его из этой историографической школы. Деятельность П.Н. Жуковича характеризуется стремлением к более взвешенному и осторожному подходу к изучению исторического прошлого. Для академического направления также были свойственны некоторые нетрадиционные более раннему западноруссизму оценки. Между тем нет оснований говорить о существовании двух различных концепций, поскольку оба направления имели под собой одинаковую идеологическую платформу. Поскольку в это время стало особенно популярно изучение проблем социально-экономической истории [1; 6; 10], то перед деятелями западноруссизма стал вопрос о расширении своей тематики, и отход от трактовки истории через призму религиозно-конфессиональных отношений. Такие попытки были предприняты П.Н. Жуковичем. При этом историк, в отличие от представителей других историографических направлений, при изучении социальных отношений в западных губерниях Российской империи отказался от рассмотрения раннего периода и перешёл к более позднему.

17 февраля 1895 г. П.Н. Жукович выступил на тождественном заседании Санкт-Петербургской Духовной Академии, посвящённом вековому юбилею вхождения белорусских земель в состав Российской империи, с докладом «О русском землевладении в Северо-Западном крае со времён присоединения его к России». Таким образом, объектом его исследования стало дворянское землевладение на Беларуси в конце XVIII – середине XIX в. Вновь учёный обратился к рассматриваемой тематике уже в последние годы своей жизни [2; 4; 5]. Историк государственно-правовой школы П.Н. Жукович исследовал политику правительства по отношению к местным дворянам в западных губерниях, пожалование поместий сановникам империи, разбор шляхты и другие царские мероприятия. Он первым пересмотрел устоявшееся в науке противопоставление политики Павла I и Екатерины II [3, с.9]. П. Жукович отмечал: «Что касается лиц, получивших населённые имения, то это были по преимуществу люди, состоявшие на русской военной или

гражданский службе. Гражданские чины составляют, впрочем, едва пятую часть всего количества лиц... Жаловались имения обычно за усердную и ревностную службу. Особенно много военных получили белорусские поместья за усмирение пугачёвского бунта и за участие в первой русско-турецкой войне». Российская аристократия, однако, не стремилась переселяться на беспокойные западные окраины империи, предпочитая оставлять пожалованные им имения своим управляющим [3, с.6, 13]. Приводя конкретные цифры дарения крестьянских душ помещикам, совершённых Екатериной II и Павлом I, историк при этом оговаривал: «что обрусение края не входило в их планы». Поскольку имения жаловались согласно императорским указам как русским, так и польским дворянам, «но только явившим несомненные опыты верности и усердия» [3, с.11-12]. Подобные заявления были весьма смелыми для своего времени, которые могли серьёзно поколебать теоретические основы дореволюционной историографии. Правда, далее одного этого заявления автор не пошёл. Таким образом, решающим в наделении землёй являлся принцип лояльности местных дворян новому правительству. Вместе с тем сам историк замечает – недостаточное расширение правительством в крае русского землевладения привела к тому, что «не сразу и не в полной мере, оно сумело справиться тут со своей задачей». «И после целого ряда правительственных мероприятий к укреплению внутренних связей Белоруссии с остальной Россией, фактически новоприсоединённая страна осталась во власти своих старых хозяев - польских панов» [3, с.4]. Всё это привело к господству в Северо-Западном крае польской идеи, и как следствие – росту антиправительственных выступлений. Кроме пожалования земельных владений в Белоруссии помещикам из центральных губерний Российской империи П. Жукович не обходит своим вниманием конфискацию имений участников антиправительственных выступлений и у их семей. Свои выводы историк подтверждает большим количеством статистических данных [2; 3; 4], которые имеют неоценимый характер для всех последующих исследований и значительно облегчают работу современных исследователей аграрной и социальной истории нашего края. Автор также отмечает «отсутствие у нашего правительства конца прошлого (XVIII – С.3.) века в поземельной политике относительно западных окраин твёрдого руководящего принципа... в конечном результате, вместо ослабления и уменьшения польского землевладельческого класса в западном крае, произошло его новое усиление и увеличение», «и правительство, и общество считали западнорусские губернии губерниями польскими» [3, с. 12, 13, 17; 4, с.77]. Поэтому принятые меры по распространению здесь русского землевладения способствовали более близкому знакомству российской

общественности с этим краем. Последнее высказывание П. Жуковича не подтверждается, однако, свидетельствами очевидцев и выводами других историков. Сам П. Жукович говорил о недостаточном расселении в Западной России русских землевладельцев, а историки середины XIX ст., только приступая к изучению белорусской истории, обращали внимание на крайне слабую изученность местности [11, с.19; 12, с. IX].

В целом работа П.Н. Жуковича соответствовала высокому научному уровню того времени. Автор впервые высказал целый ряд идей, а накопленный им большой фактический материал не потерял своей актуальности и сегодня. Хотя в работе чувствуется ряд недочётов, что было вызвано скорее тем, что данная тема только становилась предметом самостоятельного исследования, а сам П.Н. Жукович ещё не мог преодолеть общую слабость западноруссизма – недостаточное внимание к проблемам социально-экономической истории.

Список источников и литературы

1. Довнар-Запольский, М.В. Очерки по организации западнорусского крестьянства в XVI в. / М.В. Довнар-Запольский. – Киев, 1905. – 167 с.
2. Жукович, П.Н. Западная Россия в царствование императора Павла / П.Н. Жукович // Журнал Министерства народного просвещения. – 1916. – № 6. – с. 183 – 226
3. Жукович, П. О русском землевладении в Северо-Западном крае со времён присоединения его к России / П. Жукович. – СПб.: Печатня С.Л.Яковлева, 1895. – 53 с.
4. Жукович, П.Н. Сословный состав населения Западной России в царствование Екатерины II / П.Н. Жукович // ЖМНП. – 1915. – №1. – с. 76–109; № 2. – с. 257–321
5. Жукович, П.Н. Управление и суд в Западной России в царствование Екатерины II / П.Н. Жукович // Журнал Министерства народного просвещения. – 1914. – №2. – с. 5–17
6. Ключевский, В.О. История сословий в России. Курс, читанный в Московском университете в 1886 году / В.О. Ключевский. – Петроград, 1918. – 226 с
7. Коялович, М. Литовская церковная уния. – Том 1 / М.Коялович. – СПб.: Типография В. Тихменева, 1859. – 315 с.; Том 2. – СПб: в тип. Дух. Журн. «Странник», 1861. – 442 с.
8. Коялович, М. Люблинская уния или последнее соединение Литовского княжества с Польским королевством на Люблинском сейме в 1569 г. / М.Коялович. – СПб., 1863. – 87 с.
9. Литвинский, А. Западнорусизм в российской историографии вт. пол. XIX – нач. XX вв. / А.Литвинский // Стэфан Баторый ў гістарычнай памяці народаў Усходняй Еўропы. – Гродна: ГУДУЕ, 2004. – с. 195-324
10. Любавский, М.К. Очерк истории Литовско-Русского государства до Люблинской унии включительно / М.К. Любавский. – М., 1910. – 376 с.
11. Сборник статей, разъясняющих польское дело по отношению к Западной России / сост. С.Шолкович. – Вып. 1. – Вильна: Тип. А.Г. Сыркина, 1885. – с. 319-325.
12. Турчинович, О. Обзор истории Белоруссии с древнейших времён / О. Турчинович. – СПб., 1857.

Сергей Заневский, аспирант кафедры всеобщей истории ГрГУ имени Янки Купалы

УДК 930.1

В.Н. Бутько (Гродно) **УСТНАЯ ИСТОРИЯ: МЕТОДЫ, ТЕОРИЯ, ПРАКТИКА**

Настоящая статья посвящена одному из интересных и динамично развивающихся направлений современной мировой исторической науки – устной истории. Особое внимание в ней уделено основному методу сбора материалов по устной истории – интервью. Статья написана на основе опыта западноевропейских и американских ученых, а также авторского видения особенностей устной истории.

«Устная история» – это новое научное направление, интенсивно развивающееся со второй половины XX в. Термин «устная история» был введен еще Барбэ д'Оревилли в 1852 г., однако получил распространение после выхода работ профессора Колумбийского университета Аллана Невинса, который в 1948 г. создал Исследовательский центр по изучению устной истории. Уже к 1971 г. его сотрудники собрали две с половиной тысячи записей бесед с различными лицами общим объемом почти в 350 тысяч страниц. До настоящего времени именно в США устная история получила, пожалуй, наибольшее развитие: на сегодняшний день в США действуют свыше тысячи университетских программ по изучению устной истории. Она широко используется историками науки, особенно точных и естественных наук, а так же исследователями социальной истории [4].

Сегодня под «устной историей» понимается научная дисциплина, обладающая собственным методом исследования – интервью, с помощью которого осуществляется фиксирование субъективного знания отдельной человеческой личности об эпохе, в которой жил человек [5, с. 11].

Сущностью этого исследовательского направления является запись (как правило, с применением аудио- и видеотехники) устного рассказа очевидцев тех или иных событий, воспоминаний на заданную тему или о каком-то жизненном периоде. Как метод исторической науки устная история:

позволяет сохранить свидетельства непосредственных участников исторических событий, «маленьких людей», которые в официальных источниках фигурируют только в качестве статистических единиц, а часто и вообще забыты;

предоставляет материал для других отраслей исторической науки – исторической антропологии, исторической психологии, исторической герменевтики;

обеспечивает трансляцию систем ценностей и культурно-семантического кода от поколения к поколению [8].

В настоящее время можно выделить два довольно широких направления в устной истории. С одной стороны, ведутся исследования относительно прошлой и настоящей повседневной жизни общества, т.е. стремления показать «маленького» человека на полотне мировой истории. Данное направление развивается в странах, где устная история только набирает популярность. К данному направлению можно отнести все страны бывшего Советского Союза. С другой стороны, устная история исследует особенности функционирования памяти, т.е. особенности восприятия прошлого различными людьми и коллективами. Духовный мир человека, его ценности, традиции, стереотипы, страхи, надежды (реализованные и погибшие) открываются посредством опроса информантов. Это – ценнейшие источники по культуре общества. Память о прошлом, замечает Я. Ассман, дело эмоциональной привязанности, культурной работы [6, р. 131]. Историческая память отдельной личности, отдельной семьи, вписанная в локальную и глобальную историю, наполненная эмоциональностью (как положительной, так и отрицательной), повседневностью, мировоззрением, мотивацией и ценностными ориентирами, имеет огромное значение для понимания прошлого. Данное направление развивается в США, Великобритании, Франции и Германии, где устная история уже имеет определенные традиции. Здесь историки работают в тесном контакте с психологами и невропатологами [5, с. 174].

Главным методом сбора материалов по устной истории, как уже отмечалось выше, является интервью. Следует помнить, что основная задача интервью социологического и исторического различна. Для социологического исследования важно изучение социальной структуры общества посредством анализа взаимодействия биографического опыта с теми биографическими моделями и схемами, которые задает человеку это общество, в свою очередь, для исторического – изучение памяти в ее различных модификациях: коллективной, групповой, культурной индивидуальной и т.д. [1, с. 218].

Выделяю пять основных видов интервью: биографическое (life-story), генеалогическое (family-tree), проблемное (single-issue), дневниковое (diary) и групповое (прежде всего focus group discussion). Наиболее распространенным видом в устной истории на данный момент является биографическое интервью. Это наиболее емкая форма интервью, которая позволяет понять, какие события и стороны своей жизни наиболее значимы для самого респондента, какими смысловыми категориями он оперирует. К этому типу интервью особенно охотно прибегают исследователи, которых интересует субъективное,

личностное восприятие прошлого. Оно, как правило, построенное в форме свободного повествования, и позволяет подвергнуть рассказ респондента нарративному анализу, т.е. изучать интервью не только с точки зрения его содержания, но и его текстуальной формы. Следует, однако, иметь в виду, что далеко не все респонденты обладают достаточными навыками свободного рассказа и в состоянии без всякой подготовки представить интервьюеру законченное «жизнеописание» [1, с. 219].

Какова же роль интервью, как исторического источника? Во-первых, устная история, по средствам интервью, позволяет исследовать определённые сферы, по которым нет (или нет в доступности) иных источников, и таким образом, она представляет собою один эвристический инструмент среди прочих. С другой же стороны, она позволяет расширить концепцию недавнего прошлого и возможности его социокультурной обработки как истории, в силу чего практика устной истории оказывает влияние на понимание истории в целом. То есть, образно говоря, устная история – это не только и не столько способ выяснить, например, сколько человек погибло в таком-то бою, сколько способ выяснить, какие точки зрения на этот бой существуют помимо той, которая изложена в официальной историографии. Собрав в ходе множества интервью массу материала, историк не столько обретает данные для построения единой картины прошлого, сколько убеждается в том, что единой она быть не может, ибо, если признать за каждым респондентом равные права на свой взгляд, свою оценку и свой опыт (а это – лозунг устной истории), то неизбежно выяснится, что попытка свести их к общему знаменателю обречена на провал. Несмотря на это, использование интервью как источника, хотя и лимитированного его субъективностью и неточностью, позволяет в сочетании с другими источниками расширить картину исторических событий, внося в нее личностный оттенок [2].

Наиболее проблематичным в работе по записи воспоминаний является вопрос о вмешательстве историка в устный текст при его транскрибировании (понятие «транскрибирование» означает дословное воспроизведение аудиозаписи интервью в письменной форме), т.к. конечным результатом работы в любом случае является перенесения интервью, полностью или частично, на бумагу. Устная и письменная речь значительно отличаются друг от друга. С переходом от устного общения к тексту меняется сам характер коммуникации: письменному тексту свойственна стабильность, однозначность: записанное сообщение всегда гласит одно и то же. Устная же речь носит открытый, изменчивый, незаконченный характер. Знак меняется в пространстве, звук – во времени. Пишущий всегда может вернуться к началу текста,

чтобы что-то исправить, дополнить, уточнить. «Слово – не воробей, вылетит – не поймаешь», но сказанное слово нельзя и восстановить, слова забываются. Именно поэтому все исправления и дополнения в устной речи делаются по ходу рассказа: устная речь изобилует повторами, человек начинает предложение и не заканчивает его, меняет его грамматическую структуру, перебирает синонимы, пытаясь найти подходящее слово, и т. п. Даже самая гладкая и выразительная речь при дословной передаче на бумаге, производит корявое, неуклюжее впечатление. Наконец, в письменном виде невозможно передать не только мимику и жесты говорящего, плач и смех, но и интонацию человека, повышения и понижения интонации, ритм его речи [3, с. 33].

Таким образом, любая – даже максимально приближенная к оригинальной записи – транскрипция интервью всегда требует определенной интерпретации его содержания. Расстановка знаков препинания, разбивка текста на предложения и абзацы предполагает столкновение мысли рассказчика. Поэтому некоторые исследователи считают транскрибирование нецелесообразным: действительно, стоит ли проводить дорогостоящую и трудоемкую работу, при которой полученная информация значительно обедняется и может быть искажена.

В заключение можно сказать, что история приобретает новое измерение, как только в качестве «сырья» начинает использоваться жизненный опыт самых разных людей. С помощью устной истории можно изменить сам фокус исторической науки, инициировать новые направления исследований; она способна сломать барьеры между учителями и учениками, между поколениями, между образовательными учреждениями и внешним миром, а при фиксации исторического знания – будь то книги, музеи, радиопередачи или фильмы – вернуть людям, делавшим и переживавшим историю, центральное место в ней, давая им возможность заговорить в полный голос. Кроме того, интервью – иногда просто хорошие истории. Их специфичность, глубокая персонификация и эмоциональная насыщенность делают их легкими для чтения. Аккуратно отредактированные, с сохраненными индивидуальными речевыми особенностями информанта, они помогают воспринять опыт поколения или социальной группы через личный опыт человека.

Список источников и литературы

1. Гринченко, Г. «Устные истории» и проблемы их интерпретации / Г. Гринченко // Век памяти, память века: опыт обращения с прошлым в XX столетии: сборник статей / Челябинское отделение Российского общества интеллектуальной истории. – Челябинск: Каменный пояс, 2004. – С. 215 – 227.

2. Левинсон, К.А. Такая разная устная история / К.А. Левинсон // Одиссей [Электронный ресурс]. – 2010. – Режим доступа: <http://www.odysseus.msk.ru/numbers/?year=2008&id=170>. – Дата доступа: 14.03.2010.

3. Лоскутова, М.В. Устная история: метод. рекомендации по проведению исслед. / М.В. Лоскутова. – СПб.: Европ. дом, 2002. – 53 с.

4. Методические указания по проведению исследований по устной истории / Сост.: А.И. Филошкин [Электронный ресурс]. – 2004. – Режим доступа: <http://nashpolytech.ru/index.php?id=73> – Дата доступа: 14.10.2009.

5. Томпсон, П. Голос прошлого. Устная история / П. Томпсон. – М.: Издательство «Весь Мир», 2003. – 368 с.

6. Assmann, J. Collective Memory and Cultural Identity / J. Assmann // New German Critique. – 1995. – №. 65. – P. 125 – 133.

7. Erinnerungen nach der Wende: oral history und (post)sozialistische Gesellschaften: oral history and (post) socialist societies / Herausgeber: Julia Obertreis, Anke Stephan. – Essen: Klartext, 2009. – 401 с.

8. Fundamentals of Oral History. Texas Preservation Guidelines. – Austin: Texas Historical Commission, 2004. – 21 p.

Владимир Бутько, аспирант кафедры всеобщей истории ГрГУ имени Янки Купалы

УДК

С.П. Марозаў (Гродна) ТЭОРЫЯ САЦЫЯКУЛЬТУРНАЙ ТРАЎМЫ П. ШТОМПКА ЯК ТЭАРЭТЫКА-МЕТАДАЛАГІЧНАЯ АСНОВА ВЫВУЧЭННЯ ІДЭЙ І ПРАЕКТАЎ АДРАДЖЭННЯ ВЯЛІКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА

Артыкул прысвечаны разгляду і пошуку магчымасці прымянення тэорыі сацыякультурнай траўмы П. Штомпка ў якасці метадалогіі для даследавання гісторыі ідэй і праектаў адраджэння Вялікага княства Літоўскага, якія ўзніклі ў грамадска-палітычнай думцы Беларусі і Літвы на працягу канца XVIII – першай чвэрці XIX ст.

Пётр Штомпка – сучасны польскі сацыялаг, прафесар Ягелонскага ўніверсітэта ў Кракаве, вядомы ў навуковым свеце сваімі канцэптуальнымі сацыялагічнымі даследаваннямі. У 1990-я г. вучоны распрацаваў тэорыю сацыякультурнай траўмы, што ўзнікае ў сацыюме пры раптоўных пераменах. У даследаванні тэмы “Ідэя адраджэння Вялікага княства Літоўскага ў грамадска-палітычным жыцці Беларусі канца XVIII – першай чвэрці XX ст.” дадзеныя тэорыя П.Штомпка набывае характар тэарэтыка-метадалагічнага падыходу.

Першыя палажэнні ідзі сацыякультурнай траўмы як галоўнай рухаючай сілы да зменаў у грамадстве П. Штомпка ўскосна агучыў у англамоўнай манаграфіі “Социология социальных изменений”. Гэта кніга ўбачыла свет у Оксфардскай друкарні ў 1993 г., а ў 1996 г. з’явіўся яе пераклад на рускую мову [1]. У пачатку XXI ст. прафесар аформіў і структураваў сваю ідэю ў дзвюх новых публікацыях у расійскім часопісе “Социологические исследования”: адна з іх – тэарэтычная, другая – паказвае прымяненне тэорыі на канкрэтным матэрыяле [2; 3].

У сваёй манаграфіі П. Штомпка, сярод іншага, паказвае, што ідэя з’яўляецца рэальнай гістарычнай сілай [1, с. 295]. За ідэю вяліся войны, уздымаліся рэвалюцыі, людзі ішлі на смерць і г.д. Ад ідэі залежаў грамадскі лад. Калі кіруючыя колы ў якасці ідэалогіі высоўвалі пастулаты, у якія самі не верылі; або калі на захопленую тэрыторыю прыходзіла новая, чужая ўлада, атрымлівалася падвойнае грамадска-палітычнае жыццё: афіцыйнае і рэальнае. У такіх умовах узнікала сацыяльная напружанасць, якая вылівалася ў траўматычны стан. Праявай новых структурных супярэчнасцяў грамадства служыць «выхад са статусу», які прыводзіць да вызначаных тыповых «адаптацый»: ад змены, адыходу ад устояў, якія склаліся, да навацый і бунту супраць сітуацыі, якая ўспрымаецца як непрыёмальная. Любая такая адаптацыя адбываецца ў пэўных канкрэтных спецыфічных умовах [1, с. 303].

Як піша П.Штомпка, “адна са сфераў прымянення канцэпцыі сацыяльнай (культурнай) траўмы – даследаванне негатывных ... наступстваў, магчымых у выніку важнага сацыяльнага змянення” [2, с. 6]. Нам падаецца, што культурная траўма, якая ўзнікла праз знішчэнне дзяржавы – Вялікага княства Літоўскага, мела для Беларусі і станоўчыя моманты, як умацаванне “адзінства” народа супраць агульнага ворага – расійскага царызма. “Культурная траўма, нягледзячы на непасрэдна негатывныя хваравітыя наступствы, – кажа П. Штомпка, – дэманструе пазітыўны функцыянальны патэнцыял як сіла сацыяльнага станаўлення. Насуперак выкліканым ёю разбурэнням і дэзарганізацыі культурнага парадку, яе можна разглядаць як насенне новай культурнай сістэмы, стымул культурнай кансалідацыі або канструявання” [2, с. 16].

Той факт, што неаднаразова ўзніклі праекты і спробы адраджэння Вялікага княства Літоўскага на працягу больш чым ста гадоў пасля яго знікнення з палітычнай карты Еўропы, сведчыць аб сур’ёзнасці ўдара па культурнаму фонду гістарычнага калектывнага агенцтва. У гэтым мы знаходзім першую прыкмету культурнай траўмы: “уплыў хуткай, нечаканай і радыкальнай сацыяльнай змены на культурнае асяроддзе агенцтва з’яўляецца найглыбейшым і найбольш працяглым” [2, с. 7].

П. Штомпка выдзяляе шэсць стадый для апісання траўматычнай паслядоўнасці:

1. Структурнае і культурнае мінулае – асяроддзе, якое спрыяе ўзнікненню траўмы.

2. Траўматычныя падзеі або сітуацыі.

3. Адмысловыя спосабы азначэння, інтэрпрэтацыі, выразы або тлумачэнні траўматычных падзей пасродкам фонду ўспадкаваных культурных рэсурсаў.

4. Траўматычныя сімптомы, гэта значыць, вызначаныя схемы паводзін і ўяўленняў.

5. Посттраўматычная адаптацыя.

6. Пераадоленне траўмы – завяршальная фаза або пачатак новага цыклу траўматычнай паслядоўнасці, калі змякчэлая траўма нясе за сабой спрыяльныя структурныя і культурныя ўмовы для праявы новага выгляду траўмы [2, с. 8].

Спынімся падрабязней на тым, што змястоўна разумеецца пад кожным з гэтых этапаў.

Спрыяльныя перадумовы. Гатоўнасць да траўмы ўзнікае, калі з’яўляецца форма дэзарганізацыі, няўзгодненасці ў сацыяльнай структуры або культуры. Узнікае канфлікт у сярэдзіне культуры, які адчуваецца нечаканым і ахоплівае ключавыя кампаненты культуры, – каштоўнасці, вераванні, маральныя нормы грамадства.

Такі канфлікт, для прыкладу, на высокім узроўні стварыла супрацьстаянне палітычных групавак: Слуцкая, Торунская канфедэрацыі (1767 г.), якія арыентаваліся на замежныя сілы (Расію і Прусію), і Барская канферэдацыя (1768 г.), што адстойвала нацыянальныя і дзяржаўныя інтарэсы Рэчы Паспалітай.

Траўматычныя сітуацыі. Траўматычная сітуацыя – гэта стан напругі, звязаны з пэўнымі сацыяльнымі зменамі. Сацыяльная змена мае чатыры характарыстыкі:

1. Яна валодае часовай характарыстыкай у выглядзе нечаканасці і шпаркасці.

2. Яна валодае вызначаным зместам і размахам – гэта радыкальная, глыбокая, усебаковая змена, якое закранае асновы.

3. У яе ёсць вытокі – яна ўспрымаецца як прыйшлае звонку, як нешта, на што мы самі не ўплывалі.

4. Яна ўспрымаецца як нешта нечаканае, непрадказальнае, шокавае і г.д.

Спіс чыннікаў, якія з канца XVIII ст. маглі выклікаць і, верагодна, выклікалі траўму, досыць вялікі: тут крах дзяржавы (1772, 1793, 1795 гг.); паўстанні за яе адраджэнне (1794, 1830 – 1831, 1863 – 1864 гг.); радыкальная эканамічная рэформа (1861 г.); замежная “акупацыя” (падзел Рэчы Паспалітай і ўключэнне земляў ВКЛ у склад Расійскай імперыі); рэлігійная рэформацыя (ліквідацыя ў 1839 г. уніяцкай царквы і

пераварочванне уніятаў ў праваслаўе); рэвізія мінулага і традыцый "нацы" (адмена заканадаўства ВКЛ, дэфармацыя гістарычнай памяці на карысьць рускацэнтрычнай міфалагемы гісторыі ВКЛ) і г.д.

Праваслаўе ў першай палове XIX ст. стала ў Беларусі дамінуючай верай. Заканадаўства ВКЛ было заменена на расійскае. Амбітная, патрыятычная, вольналюбівая шляхта сутыкнулася з неабходнасцю прыняць абсалютысцкі менталітэт безумоўнага падпарадкавання. Адбылося зніжэнне адукацыйнай планкі да агульнарасійскага ўзроўню. Адміністрацыю замянілі на прышлую – са сваімі парадкамі, мовай і бюракратычнай сістэмай. Вядома, усё гэтыя падзеі і з’явы мелі розную сілу, працягласць і значэнне.

Межы траўмы. Сацыяльная траўма – з’ява адначасова суб’ектыўная і аб’ектыўная. Яна існуе ў рэальных феноменах, але выяўляецца ў суб’ектыўных меркаваннях аб ёй. Адгэтуль сітуацыя з некаторым траўматычным патэнцыялам можа развівацца па-рознаму: надуманасць і перабольшанасць вядзе да стану моцнага ўзрушэння; а апраўданне і спробы рацыянальнага тлумачэння гасяць усплеск.

Траўматычныя сімптомы. Стан траўмы мае агульную характарыстыку – парушэнне нармальнага ходу рэчаў. Траўма з’яўляецца, калі адбываецца раскол, зрушэнне ва ўпарадкаваным свеце, які разумеецца сам па сабе. Уплыў траўмы на калектыў залежыць ад адноснага ўзроўню расколу.

Траўма – "сацыяльны факт". Адгэтуль важны момант: траўма распаўсюджваецца сярод удзельнікаў вызначанай групы, якія падзяляюць гэты факт.

Магчымыя тры тыпы сацыяльных траўматычных сімптомаў:

1. Біялагічны, дэмаграфічны: біялагічная дэградацыя насельніцтва, эпідэміі, самагубствы, паніжэнне ўзроўню нараджальнасці і г.д.

2. Уздзеянне на сацыяльную структуру: разбурэнне каналаў сацыяльных адносін, сацыяльных сістэм, іерархіі, якія склаліся.

3. Уздзеянне на культурную тканіну грамадства. Менавіта гэты сімptom валодае самай моцнай інэрцыяй і можа існаваць пакаленнямі, захоўваючыся ў калектыўнай памяці, выяўляючы сябе час ад часу ў спрыяльных для таго ўмовах.

Механізм наступны. Культура выяўляе свет сэнсаў і знакаў, якія падзяляюцца калектывам; яны распадаюцца на дзве катэгорыі: аксіялагічныя – каштоўнасці, нормы, правілы і г.д., і кагнітыўныя – вераванні, перакананні, дактрыны і да т.п. З прычыны радыкальных зменаў траўматычных падзеі, акрамя таго сэнсу, які яны ўжо нясуць у сабе, надзяляюцца іншым сэнсам прадстаўнікамі калектыва – парушаецца мір сэнсаў, словаў, паняццяў. Калі адбываецца парушэнне

парадку, то знакі здабываюць значэнні, адрозныя ад "звычайных". Каштоўнасці губляюць каштоўнасць, вераванні аспрэчваюцца і г.д.

Найбольш прыкметнай праявай культурнай траўмы з’яўляюцца высілкі з мэтай аднавіць, зноў сканструяваць калектыўную ідэнтычнасць ва ўмовах крызісу ідэнтычнасці, які ўзнікае ў выніку разбурэнні ранейшых межаў паміж "мы" і "яны".

Этыялогія культурнай траўмы. Некаторыя ўмовы ўзнікнення культурнай траўмы:

1. Культурная траўма ўзнікае, калі нейкае значная падзея сучаснасці або ўспамін аб падобнай важнай падзеі ў мінулым б’е па самых асновах культуры; дакладней, інтэрпрэтуецца як абсалютна неадпавядальнае ключавым каштоўнасцям, асновам ідэнтычнасці, калектыўнага гонару і г.д.

2. Калі людзі апынаюцца ва ўладзе новай культуры, пры тым, што ў "сэрцах" і розумах жыве старая культура, якая вымушана сутыкаецца з новай. Такой траўме спрыяюць мультыкультурныя грамадствы (якімі былі ВКЛ і Рэч Паспалітая), дзе былі змушаныя штодня кантактаваць шматлікія культуры, якія істотна адрозніваюцца.

Калі глядзець на траўму з сучаснага пункту погляду: "калі ёсць палеміка ў СМІ, на зборах грамадскасці або ў палітычных структурах; калі каштоўнасці і меркаванні рэзка аспрэчваюцца; калі вызначаныя тэмы становяцца прадметам адлюстравання ў кіно, тэатры, літаратуры; калі гэтыя рухі мабілізуюць культурна незадаволеных, перад намі, несумненна, – сведчанні невылечанай траўмы".

Розная адчувальнасць. У кожнай траўмы ёсць цэнтральная група, якая глыбока хвалюецца і якая ўспрымае яе; і перыферычныя групы, для якіх яна – неістотная, маргінальная. Фактар, які больш за ўсё ўплывае на гэты параметр, – адукацыя. Адукаваныя людзі, з аднаго боку, больш успрымальныя і адчувальныя да траўмы. Але, з іншага боку, яны могуць лепш яе выяўляць і процістаяць ёй. Прычым агульная шырокая адукацыя ў дадзеным выпадку лепш вузкай спецыялізацыі, паколькі гэта дазваляе лягчэй перанесці траўму або прыстасавацца пад яе.

Пераадоленне культурнай траўмы. Культурная траўма перарастае ў траўматычны стан толькі дзякуючы інтэрпрэтатыўным дзеянням людзей.

Паводле канцэпцыі брытанскага сацыёлага Э. Гідэнса [4], можа быць чатыры тыпы паводзінаў для пераадолення траўмы:

1. Прагматычнае стаўленне, засяроджанасць на штодзённасці і падаўленне стану трывогі.

2. Аптымізм, вера, што ўсё само сабой утвораецца.

3. Цынічны песімізм.

4. Цвёрдае змаганне супраць выяўленых крыніц небяспекі, у асноўным у рамках сацыяльных рухаў.

Як не дзіўна, толькі апошні тып з'яўляецца канструктыўным, паколькі дазваляе людзям пераадолюваць траўматычныя ўздзеянні.

Моцнае пачуццё страху і бездапаможнасці – асноўны фактар, якім характарызуецца траўматычная падзея, якую, як правіла, немагчыма пракантраляваць. Яна руйнуе нашу ўпэўненасць ва ўласнай бяспецы, робіць нас ранімымі і пазбаўляе спакою.

Чалавек, які падвергся ўздзеянню траўматычнай падзеі, не абавязкова з'яўляецца яго непасрэдным удзельнікам" [5]. Напрыклад, малыя дзеці ў часы падзелаў Рэчы Паспалітай, не разумелі, што навокал адбываецца. Але іх выхаваюць бацькі, якія перажылі знішчэнне Вялікага княства Літоўскага; раскажуць, што, напрыклад, іх род некалі быў шляхецкім. У нейкай меры гэта прымусіць маладога чалавека адчуваць траўму ад падзеі, у якой ён не ўдзельнічаў. "Культурная траўма ўзнікае, калі чальцы грамадства адчуваюць, што яны былі падвергнутыя жудаснай падзеі, якая пакідае незгладжальныя ўражанні ў іх свядомасці, захоўваецца назаўжды ў памяці і змяняе іх будучую ідэнтычнасць..., падзеі, якія робяць траўму, часта закранаюць не толькі асобных людзей, але ўсе групы, чый сацыяльны статус быў беззваротна траўміраваны такім спосабам, што калектыўная спроба мець справу з гэтым жудасным досведам з'яўляецца непазбежнай" [6, с. 366].

Чаму траўма падзелаў Рэчы Паспалітай і скасавання Вялікага княства Літоўскага "жыла" ў розумах і сэрцах людзей так доўга? Нескладаныя разважанні даюць нам наступную карціну: натуральная жывая памяць аб тых падзеях існавала прыкладна 50 гадоў. Найперш, гэта час жыцця сведкаў і рэальных удзельнікаў падзей – тых, каму падчас падзелаў было 25-40 гадоў. Памяць аб тых падзеях захавалі назаўжды дзеці сучаснікаў знішчэння дзяржавы. Большая частка ўнукаў сучаснікаў апошніх падзелаў Рэчы Паспалітай і паўстання Т. Касцюшкі, народжаная праз 10 – 15 гадоў, застала ў жывых сваіх дзядоў і бабуль, жывых сведкаў тых падзей. Далей, праз два пакаленні, дакладныя дадзеныя аб падзеях аказаліся згубленыя, сведкаў у жывых не засталася, але тут пачынаецца крэйзнаўчае вывучэнне тых часоў мясцовай інтэлігенцыяй і расійскімі прыдворнымі гісторыкамі. Гэта дае факты і магчымасць паглядзець на тыя падзеі комплексна. Мясцовая прагрэсіўная моладзь (студэнты) і інтэлігенцыя пачынаюць іх рамантызаваць і гераізаваць. Нават алегарычныя параўнанні маюць вялікі ўплыў на грамадства (напрыклад, "Конрад Валенрод" А. Міцкевіча, "Гутарка старога дзеда", "Кароткі катэхзіс для ліцвінаў" і г.д.). Гэта выклікае новую хвалю перажывання траўмы.

Пакаленне сучаснікаў падзелаў Рэчы Паспалітай хапалася за любую магчымасць аднаўлення гэтай дзяржавы: паўстанне Т. Касцюшкі (1794 – 1795 гг.), адраджэнскія планы А. Чартарыйскага (1804 – 1807 гг.) і М.К. Агінскага (1811 г.), абвешчанае Напалеонам у 1812 г. Вялікае княства Літоўскае таксама мела шырокую падтрымку мясцовай інтэлігенцыі. Наступнае пакаленне (дзеці сучаснікаў) актыўна ствараюць тайныя таварыствы, дзе зберагаюць і выхоўваюць патрыятызм і рыхтуюць наступныя паўстанні. Гэтае пакаленне ўздымаецца на паўстанне 1830 – 1831 гг. Затым – зацішы і на жыцці наступнага пакалення – паўстанне 1863 – 1864 гг. Яшчэ пакаленне – і мы маем гоманаўцаў. Яшчэ пакаленне – і на міжнароднай канферэнцыі ў Лазане І. Луцкевіч прапаноўвае праект Балтыйска-Чарнаморскага саюзу ("Злучаныя Штаты Беларусі"), і тут жа ствараецца Беларуская Народная Рэспубліка. Праходзіць яшчэ 70 гадоў – і ў незалежнай Беларусі, дзе ўзмацняецца цікавасць да сваёй гісторыі да 1917 года, святкуюць 25 сакавіка 1918 года і развешваюць дома на сцены постэры "Тадэвуш Касцюшка. 1795 – 1995". "Чым далей ад траўматычнай падзеі, тым больш яна перажываецца як траўма, – чытаем мы ў рэцэнзіі Ханса Йоаса на кнігу Джефры Александэра. – Простае веданне факту, што былі закранутыя людзі, блізкія нам або нашым продкам, часта абавязвае нас адчуваць дачыненне да падзей і наступстваў" [7].

Распрацоўка тэмы "Ідэя адраджэння ВКЛ у грамадска-палітычным жыцці Беларусі ў канцы XVIII – першай трэці XX ст." паказала, што непасрэдна праектаў, у якіх прама ці ўскосна гаварылася б аб адраджэнні Вялікага княства Літоўскага, адзінак; усе астатнія факты можна трактаваць як ідэю адраджэння ВКЛ. Адзін навуковец можа падзяліць маё жаданне ўключыць такога роду факты ў сістэму доказаў трываласці гэтай ідэі, другі – запярэчыць. Гэта праблема асабістага разумення фактаў і іх інтэрпрэтацыі. Паўстала праблема пошуку метадалагічнага падыходу, які б дазволіў аб'яднаць у адно цэлае, здавалася бы непадобныя і слаба звязаныя паміж сабой факты, раскіданыя на больш чым стогадовым храналагічным адрэзку. Інтэрпрэтацыя фактаў з пункту гледжання канцэпцыі сацыякультурнай траўмы дазваляе звязаць у лагічны ланцуг знішчэнне ВКЛ, тайныя студэнцкія таварыствы 1820-х гг., Канфедэрацыю ВКЛ 1915 года і нават прапанову З. Пазняка, зробленую ў 2005 г., аб вяртанні Беларусі назвы Вялікае княства Літоўскае [9].

Дадатковым пацвярджэннем магчымасці выкарыстання гэтай тэорыі для даследавання сваёй тэмы лічу ідэю Макса Вэбера аб "неабходнасці шукаць важныя дэтэрмінанты макрагістарычных працэсаў у мікрасферы чалавечых матывацый, каштоўнасцяў і адносінаў, г. зн. у псіхалагічнай

сферы, арыентуючыся на “тыповыя матывы” і “тыповыя ўзоры сацыяльнага дзеяння” [8].

Спіс выкарыстаных крыніц і літаратуры

1. Штомпка, П. *Социология социальных изменений* / П.Штомпка / Пер. с англ.; под ред. В. А. Ядова. – М.: Аспект-Пресс, 1996. – 416 с.
2. Штомпка, П. Социальное изменение как травма / П.Штомпка // Социологические исследования. – 2001. – № 1. – С. 6—16.
3. Штомпка, П. Культурная травма в посткоммунистическом обществе / П.Штомпка // Социологические исследования. – 2001. – № 2. – С. 3 – 12.
4. Гидденс, Э. Устроение общества: Очерк теории структуризации / Э. Гидденс. – 2-е изд. – М.: Академический Проект, 2005. – 528 с.
5. Рэжым доступу: <http://www.traumaweb.org/content.asp?PageId=1&lang=Ru>. Дата доступу: 20.04.2010.
6. Joas, H. Cultural Trauma? On the Most Recent Turn in Jeffrey Alexander's Cultural Sociology / H. Joas // European Journal of Social Theory. – 2005. – № 8(3).
7. Jeffrey, C. A. On the Social Construction of Moral Universals: The 'Holocaust' from War Crime to Trauma Drama / C. A. Jeffrey // European Journal of Social Theory. – 2002. – № 5(1). – P. 5 – 85.
8. Государственное управление: основы теории и организации. Учебник. В 2 т. Т. 1 / Под ред. В.А. Козбаненко. Изд. 2-е, с изм. и доп. – М.: «Статут», 2002. – 366 с. // Рэжым доступу: <http://ihitika.net/text/4dc0280e7f12c925334785df2c559cba.html>. Дата доступу: 20.04.2010.
9. Пазыняк, З. ВКЛ / З.Пазыняк // Народная воля. – 2005. – 3 лістапада.

Марозаў Сяргей Паўлавіч, выкладчык-стажор кафедры журналістыкі, аспірант кафедры гісторыі Беларусі Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы.

УДК (093) (476)

А.У. Каляга (Гродна) ГАСПАДАРЧЫЯ ІНСТРУКЦЫІ ФОНДУ СЛІЗНЯЎ: ВОПЫТ АНАЛІЗУ

В статье обобщён опыт изучения хозяйственных инструкций, хранящихся в фонде Слизней Национального исторического архива Беларуси в г. Гродно. Особое внимание уделяется вопросам общей источниковедческой характеристики инструкций, отдельно рассматривается специфика анализа некоторых групп инструкций, составленных во владениях помещиков Слизней на протяжении второй половины XVIII – первой половины XIX в.

Крыніцы, якія можна аб'яднаць пад агульнай назвай інструкцыі, складаюць у фондзе Слізняў нешматлікую групу дакументаў. Інструкцыі

сталі неад'емнай часткай гаспадарчай дакументацыі адносна позна – з другой паловы XVIII ст., калі магнаты прыступілі да рацыяналізацыі сваёй гаспадаркі. У гэтых дакументах змяшчаліся абавязковыя рэкамендацыі адміністратарам уладанняў па арганізацыйных і гаспадарчых пытаннях [3, с.29]. Комплекснае вывучэнне інструкцый з фондаў беларускіх архіваў дагэтуль не праводзілася.

Большая частка інструкцый фонду Слізняў адносіцца да першай паловы XIX ст. і толькі асобныя дакументы датаваны другой паловай XVIII ст. Падобнае храналагічнае размеркаванне можна растлумачыць не толькі ўмовамі захоўвання дакументаў, але і частымі сацыяльнымі катаклізмамі (войнамі, рэвалюцыямі), якія зведаў архіў Слізняў за перыяд свайго існавання. Разам з тым у разлік павінны быць прыняты і канкрэтна гістарычныя ўмовы, асабліва гаспадарчая сітуацыя на рубяжы XVIII-XIX стст. У гэтай сувязі можна пагадзіцца з меркаваннямі, выказанымі ў гістарычнай літаратуры адносна павелічэння колькасці распарадкаў дакументацыі, якая зыходзіла з боку феадальных уласнікаў ва ўмовах крызісу прыгонніцкай сістэмы. Пераход да пастаяннага кантролю за дзейнасцю прадстаўнікоў сельскай адміністрацыі многія памешчыкі разглядалі ў якасці аднаго са сродкаў пераадолення крызіснага становішча сваіх гаспадарак.

Неабходна адзначыць, што інструкцыі, якія захоўваюцца ў фондзе Слізняў, аказаліся па-за ўвагай шырокага кола даследчыкаў, хаця ўжо сам факт існавання гэтых дакументаў дазваляе перагледзець некаторыя вядомыя гістарычныя палажэнні. Так, шэраг гісторыкаў былі перакананы, што інструкцыі выдаваліся толькі ў буйных уладаннях – магнатскіх і каралеўскіх, кіраванне якімі феодальныя ажыццяўлялі праз трэціх асоб [4, с.33]. З матэрыялаў фонду бачна, што гаспадарчыя інструкцыі выкарыстоўваліся і ва ўладаннях памешчыкаў рангам ніжэй, чым магнаты. Гаворка ідзе аб так званай сярэднепамеснай шляхце, якая дастаткова актыўна займалася грашова-прадпрымальніцкай дзейнасцю ў XVIII – першай палове XIX ст. Да ліку апошніх адносіліся некаторыя прадстаўнікі роду Слізняў. Увядзенне цэнтралізаванага кіравання ва ўладаннях, а разам з ім адпаведнай сістэмы справаводства ў поўнай меры адпавядала гаспадарчым патрэбам Слізняў. Кіраваць асобнымі галінамі гаспадаркі ва ўмовах раскіданасці маёнткаў па розных ваяводствах, а потым губернях можна было, наладзіўшы эфектыўную сістэму ўліку і кантролю. Арганізаваць гэту справу дапамагалі інструкцыі, у якіх адначасова спалучаліся і ўласны вопыт Слізняў, і гаспадарчая практыка іншых памешчыкаў. Звяртае на сябе ўвагу і тое, што выяўленыя інструкцыі незаўсёды выступаюць у якасці самастойных крыніц інфармацыі. Многія з іх уключаны ў склад іншых гаспадарчых дакументаў, такіх як паданні і інвентары. Гэта акалічнасць дазваляе

ўдакладніць меркаванне польскага даследчыка С. Паўліка, які лічыў, што інструкцыі існавалі толькі ў якасці самастойных гаспадарчых дакументаў [5, s.8].

Сярод адрасантаў інструкцый пераважаюць аканомы, якія звычайна стаялі на чале сельскай адміністрацыі. На іх імя выдаваліся інструкцыі пры заняцці пасада або непасрэдна ў працэсе выканання абавязкаў, калі патрабавалася ўнесці пэўныя гаспадарчыя карэкцыі. Захаваліся адзінкавыя інструкцыі, якія былі адрасаваны іншым адміністрацыйным асобам – пісару, рахункаводу, стражніку.

Прадстаўленыя ў фондзе інструкцыі паводле формы можна падзяліць на дзве групы. Першую ўтвараюць так званыя агульныя інструкцыі, якія выдаваліся адміністрацыйным асобам у сувязі з пераходам маёнткаў у іх кіраванне. У такіх інструкцыях утрымліваецца найбольш поўная інфармацыя аб развіцці дваровай гаспадаркі памешчыкаў, удакладняецца характар узаемаадносін паміж уласнікамі маёнткаў і прыгонным насельніцтвам, звяртаецца ўвага на паліпшэнне спосабаў вядзення фальварачнай гаспадаркі. Інструкцыі першай групы захаваліся ў якасці асобных дакументаў, маюць адпаведныя загаловкі і знакі, якія пацвярджаюць іх сапраўднасць.

Другая група прадстаўлена інструкцыямі, якія па свайму зместу адносяцца да ліку прыватных распарадчых дакументаў. Такія інструкцыі, як правіла, уваходзілі ў склад гадавых уліковых дакументаў, якія мелі назву «паданне» («podanie»). Інструкцыі дапаўнялі асноўны змест паданняў, галоўным чынам, лічбавы матэрыял, змяшчалі распараджэнні ўласніка, якія ў адрозненне ад патрабаванняў агульных інструкцый былі ў значна большай ступені прадывкаваны паўсядзённымі гаспадарчымі патрэбамі. Можна нават гаварыць аб існаванні сярод інструкцый асобай групы, якая ўтварала сістэму прыватных распараджэнняў, выкліканых да жыцця нейкай канкрэтнай гаспадарчай нагодай. Апошняя акалічнасць пераконвае ў тым, што ўжо ў другой палове XVIII – першай палове XIX ст. ва ўладаннях Слізняў існавала дастаткова ўстойлівае абарачэнне дакументаў распарадчага характару. Хаця Слізні і не з'яўляліся буйнымі землеўласнікамі, але падобна Радзівілам ці Сапегам надавалі вялікае значэнне арганізацыі добра наладжанай сістэмы справаводства, неабходнай для больш эфектыўнага кіравання ўсімі звёнамі адміністрацыйна-гаспадарчага апарату. Прыметна іх імкненне адысці ад традыцыйнай формы інструкцый, якія па сутнасці з'яўляліся агульнай дырэктывай гаспадарчай палітыкі. Такія інструкцыі з цягам часу сталі дапаўняцца, а парой і замяняцца разавымі распараджэннямі сельскім адміністратарам. Уласнікі сталі ўсведамляць, што справа не ў інструкцыі, якой ужо не імкнуліся ахапіць усю разнастайнасць гаспадарчага кіраўніцтва, а ў

выканаўцах, дзейнасць якіх неабходна было паставіць пад жорсткі кантроль. Адсюль выцякала натуральнае імкненне «абцяжарыць» адказных асоб на месцах дробнымі настаўленнямі, выкарыстаўшы для гэтага паўсядзённую перапіску або змясціўшы распараджэнні ў выглядзе асобнага раздзелу ў штогадовыя ўліковыя дакументы.

З агульных інструкцый неабходна выдзеліць дзве, выдадзеныя ў розны час для адміністратараў маёнткаў Дзвяткавічы, Палонка і фальварка Чырвоны Стаў [1, 2]. Першая з гэтых інструкцый датуецца 1763 г., другая – 1834 г. Якія аспекты гаспадарчага жыцця памешчыцкіх уладанняў знайшлі адлюстраванне ў абодвух інструкцыях? На гэты конт неабходна заўважыць, што ў свой час спачатку С. Паўлік, а потым П.Р. Казлоўскі прапанавалі лічыць поўнымі тыя інструкцыі, у якіх разглядаюцца па меншай меры тры групы пытанняў: па-першае, арганізацыя кіравання ўладаннем; па-другое, правілы, рэгулюючыя адносіны сялян да феадальнага двара; па-трэцяе, прадпісанні аб парадку вядзення фальварачнай гаспадаркі [4, с.33; 5, s.22]. Калі мець на ўвазе інструкцыю 1763 г., то ў ёй падрабязна разгледжаны першая і другая групы пытанняў, і толькі асобныя артыкулы прысвечаны выкананню сялянамі паншчынных работ. Некаторыя з артыкулаў вельмі цяжка аднесці да якойсьці адной групы пытанняў па прычыне цеснага перапляцення адміністрацыйных і гаспадарчых норм, якія датычыліся ўнутранага жыцця памешчыцкага ўладання. Тым не менш аналіз інструкцыі 1763 г. дае магчымасць сцвярджаць, што яна, хаця і была пазбаўлена часткі інфармацыі, з'яўляецца поўнай. У ёй асабліва ўвага звернута на арганізацыю кіравання ў маёнтках, правы і абавязкі аканомаў, віды кантролю сельскага насельніцтва.

У адрозненне ад інструкцыі 1763 г. больш позняя, напісаная ў 1834 г., не можа лічыцца поўнай, паколькі ў ёй адсутнічае адзін з трох абавязковых кампанентаў такой інструкцыі – пералік абавязкаў сялян у адносінах да феадальнага двара. Праўда, гэта акалічнасць не сведчыць аб тым, што яе складальнік перастаў удзяляць належную ўвагу выкананню сялянамі паншчынных работ. Наадварот, большая ўпарадкаванасць запісаў дазволіла прывесці форму інструкцыі ў поўную адпаведнасць з асноўнымі патрабаваннямі ўласніка. З упэўненасцю можна гаварыць аб тым, што за час, які аддзяліў першую інструкцыю ад другой, гаспадарчая палітыка памешчыка не змянілася. Па-ранейшаму ён імкнуўся пры вядзенні запісаў адвесці цэнтральнае месца стану ўласнай гаспадаркі і толькі на другі план памяшчаў гаспадарку сялян. Разам з тым, нягледзячы на захаванне гаспадарчых акцэнтаў, інструкцыя спазнала некаторыя змены. Перш за ўсё неабходна адзначыць структурную трансфармацыю інструкцыі, якая выразілася ва ўвядзенні двух асобных глаў. У выніку, калі раней артыкулы пісаліся ў адвольным

парадку, то зараз усе рэкамендацыі, прыведзеныя ў пэўную сістэму, прыдалі дакументу цэласны і завершаны выгляд. Змяніўся і змест інструкцыі. Можна сцвярджаць, што вастрэй, чым раней, стала адчувацца жаданне аўтара знайсці ў асобе аканомна адказнага выканаўцу разнастайных адміністрацыйных распараджэнняў, самі распараджэнні сталі больш падрабязнымі, многія з іх характарызуюцца празмернай павучальнасцю. У цэлым сімвалічна, што часткі інструкцыі названы «дваровая» і «вясковая». Падобны падзел зроблены, відаць, невыпадкова. Справа ў тым, што ў тэксце самой інструкцыі яе аўтар, звяртаючыся да аканомна, падкрэсліваў, што паспяховае развіццё дваровай гаспадаркі немагчыма ўявіць у адрыве ад сялянскай, што вырашэнне ўсіх гаспадарчых праблем нельга праводзіць аднабакова і спрошчана.

Важна звярнуць увагу на яшчэ адну асаблівасць інструкцыі 1834 г. У ёй у адрозненне ад інструкцыі 1763 г. надаецца менш увагі паўсядзённаму побыту сельскіх жыхароў. Ці можна лічыць гэту акалічнасць устойлівай тэндэнцыяй? Наўрад ці. Тут важна падкрэсліць, што адказ як на пастаўленае пытанне, так і на шэраг іншых немагчыма даць без правільнага вызначэння суадносін формы і зместу кожнай з інструкцый. У выпадку з інструкцыяй 1763 г. назіраецца спрошчаны варыянт фіксацыі абавязковай інфармацыі, калі аўтар дастаткова адвольна вызначаў парадак размяшчэння ўласных патрабаванняў. Бачна, што змест пакуль пераважае над формай, ствараючы пры гэтым абмежаваныя магчымасці для знаёмства з сапраўднымі гаспадарчымі прыярытэтамі складальніка дакумента. У выніку ўсё ў тэксце здаецца важным, усюды следам за аўтарам хочацца бачыць «бялявыя кропкі» памешчыцкай гаспадаркі. Тое, што форма дакумента яшчэ не набыла завершанага выгляду зусім не сведчыць аб жаданні аўтара адмовіцца ад яе пошуку. Дзеля справядлівасці трэба адзначыць, што ў тэксце інструкцыі ўсё ж такі ажыццяўляюцца спробы правесці пэўнае структурыраванне матэрыялу ў тых выпадках, калі аўтар спрабуе перайсці ад хаатычнага да больш паслядоўнага выкладу шэрагу адміністрацыйных патрабаванняў. Інструкцыя 1834 г. пабудавана інакш. Перамены адчуваюцца ўжо ў самой яе назве. Тое, што інструкцыя азаглаўлена аўтарам як «эканамічная», дастаткова выразна падкрэслівае яе вузкую гаспадарчую накіраванасць. У параўнанні з тым, што было раней, цяпер у якасці асновы запісаў пачынае выступаць не змест, а форма дакумента. Відавочна, што гэтыя змены дыктаваліся імкненнем складальніка сканцэнтраваць увагу аканомна толькі на тых праблемах, якія выклікалі яго асаблівую занепакоенасць, патрабавалі першачарговага вырашэння. Магчыма, што некаторыя патрабаванні, у тым ліку і тыя, што закраналі паўсядзённы побыт сялян, даводзіліся

аканому ў вуснай форме або лічыліся абавязковымі па прычыне сваёй традыцыйнасці, а значыць, спецыяльна не фіксаваліся. Адсюль становіцца зразумелым, што пэўны схематызм інструкцыі 1834 г. не аслабляў, а, наадварот, узмацняў кантроль аканомна над сялянамі, асабліва, калі ў артыкулах закраналася гаспадарчая дзейнасць сельскага насельніцтва.

Спіс крыніц і літаратуры

1. Инструкция Слизня Стефана управляющим им. Девятковичи и фольв. Красный Став // Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў г. Гродна (НГАБ у г. Гродна). – Фонд 1663. – Воп. 1. – Спр. 1593. – Арк. 1–8.
2. Инструкция эконому Хлопицкому по вопросам ведения хозяйства в им. Полонка // НГАБ у г. Гродна. – Фонд 1663. – Воп. 1. – Спр. 4312. – Арк. 1–10 зв.
3. Козловский, П.Г. Магнатское хозяйство Белоруссии во второй половине XVIII в. / П.Г. Козловский. – Минск, 1974. – 184 с.
4. Козловский, П.Г., Чепко, В.В. Инвентари и хозяйственные документы магнатских владений Белоруссии XVI-XVIII вв. и инвентари помещичьих имений первой половины XIX в. как исторический источник / П.Г. Козловский, В.В. Чепко // Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы 1962 г. – Минск, 1964. – С. 24–42.
5. Pawlik, S. Polskie instruktarze ekonomiczne z koca XVII i z XVIII wieku / S. Pawlik. – Krakow, 1915. – 340 s.

Алег Каляга, выкладчык кафедры гісторыі Беларусі ГрДУ імя Я.Купалы. Сфера навуковых інтарэсаў – крыніцазнаўства гісторыі Беларусі, фонд Радзівілаў у НГАБ, фонд Слізняў у НГАБ у Гродна.

УДК 821.162.1(092 А. Мицкевич)

Д.А. Черняк (Гродно) **ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ** **А. МИЦКЕВИЧА (1815 – 1829 гг.)**

В статье характеризуются общественно-политические взгляды А. Мицкевича в 1815 – 1829 гг. Автор рассмотрел становление гражданской позиции Мицкевича, формирование его политических убеждений и революционно-романтических принципов поэта.

Конец XVIII – начало XIX в. – это время значительных перемен в Западной Европе. Оттуда проникали на Беларусь новые прогрессивные идеи общественно-политической («свобода», «равенство», «право», «гражданин») и культурной жизни («романтизм») [6, с. 265].

В то же время подрастало целое поколение польских патриотов, которые хоть и не жили в независимой Речи Посполитой, но не могли

смириться с ее гибелью. Формировалось поколение революционеров, для которых борьба за суверенитет Польши стояла на первом месте. Алина Витковская, одна из самых известных польских мицкевичеведов, называет поколение Мицкевича «поколением перелома веков», поколением «между Просвещением и романтизмом [8, с. 45].

Новое поколение в корне отличалось от предыдущего. С упадком Речи Посполитой шляхта утратила свое политическое значение. Поменялись ориентиры и у молодых людей. Если раньше карьеру можно было сделать, имея только высокий социальный статус, то теперь, как отмечает Алина Витковская «о своем будущем думали интеллигентными категориями, стремясь заслужить его через науку и работу». Это поколение имело свои определенные цели и задачи. Их главная проблема — «проблема судьбы Отечества, проблема его независимости». В будущем все эти люди докажут это, когда будут участвовать в восстании 1830 – 1831 гг. «Ровесники Мицкевича вырастали с чувством открытого оскорбления, которое выпало их Отечеству, были переполнены патриотизмом...», – отмечает А. Витковская [8, с. 52, с. 54, с. 56].

Формирование взглядов поэта связано с активной деятельностью Мицкевича в Обществах филоматов и филаретов. Особый интерес при изучении общественно-политических взглядов Мицкевича представляет так называемый «филоматский грааль»: «Песня Адама», «Песня филаретов» и «Ода к молодости». Эти произведения позволяют проследить цели, взгляды, мысли поэта во время его пребывания в Вильно. По мнению И. Богданович, именно в них «Мицкевич формирует духовные и борцовские задачи нового поколения, на долю которого выпало исправлять ошибки отцов», именно они «играли побудительную, организационную и солидарническую функцию» среди виленской молодежи, и «были посвящены приветствию братской верности отношений, в них слышался призыв служить отечеству, свободе и дружбе» [2, с. 32]

Филоматы выступали против магнатских и шляхетских привилегий. Большинство из них происходило из мелкопоместной и безыущественной шляхты и с гордостью противопоставляло себя магнату уверенностью, что из их окружения выйдет класс, нужный народу. К поколению, которое потеряло Речь Посполитую, Мицкевич относился с негодованием и непониманием: «Речь Посполитая, составленная из эгоистов, людей, которые ей посвятить ничего не могут, просуществует недолго» [6, с. 266; 7, с. 65]. В противовес этим людям, поэт ставил «молодежь среднего класса, т.е. не магнатов, которая будет у нас всегда наиболее действенной в стремлении к правде» [7, с. 50].

Существовало у Мицкевича свое собственное отношение и к потерянной Родине – Речи Посполитой. В сознании людей еще жили воспоминания Конституции 3 мая 1791 года – «политического завещания исконной Польши», – как метко выразился о ней Мицкевич [1, с. 57]. Это была попытка путем реформирования спасти Речь Посполитую. В белорусско-литовском обществе не забыли и освободительное восстание 1794 года род предводительством Т. Костюшки – последнюю попытку сохранения независимой Речи Посполитой. Мицкевич был согласен с мнением известного польского историка И. Лелевеля, который метко сравнил Речь Посполитую с «муравейником, в котором хоть и не было центральной власти, как в улье, однако все работали лишь с виду беспорядочно, а на самом деле с одной целью: вместе отстраивали свое разрушенное жилище, вместе бросались на врага» [1, с. 64].

Поэт подчеркивал, то возрождение Речи Посполитой он видит в сплочении передовых людей тогдашнего общества, которым не чуждо понятие героизма: «На чем же, братья, слава наша, если не на том, что, несмотря на препятствия, дела полезные совершим...Афины и Рим возвысились благодаря тому, что были полем героических поступков. Братья! Не будем недоразвитыми! У нас героизм является дополнением всех обязанностей, несмотря на все препятствия» [7, с. 65].

Надежда о независимой Речи Посполитой не покидала Мицкевича на протяжении всей его жизни. Находясь во внутренних губерниях Российской империи, поэт не забывал свою родину, его мысли занимали идеи борьбы за свое отечество, ими он делится со своими друзьями: «О возлюбленных... У тебя ты говоришь их две. Первая (Родина), если я верно понял, имеет в нашем лице горячих и верных поклонников. Возлюбленная эта ревнива. Свою любовь к ней мы будем доказывать не как Дон Кихот, останавливаясь на большой дороге и вызывая всех встречных или забравшись в дебри Черной горы, но так, как Карл Великий повелел своим рыцарям добиваться любви Анжелики» [1, с. 372].

И борьба эта не напрасна. Не мог Мицкевич не согласиться со своим другом Ю. Ежовским, который итоги этой борьбы определил следующими словами: «Наша нынешняя борьба с ее стремлениями, надеждами и отчаянием никогда не изгладится из нашей памяти; она останется на будущее отрадным душе нашей свидетельством, что в юности своей мы чувствовали, мыслили и действовали, как подобает настоящим людям, полякам, друзьям» [1, с. 607].

Одной из центральных идей общественно-политической мысли начала XIX в. была идея свержения деспотизма. Мицкевич считал: «При

деспотизме народ мертвый, унижены, не способны воспринимать высокородную цель, почувствовать свою силу» [6, с. 268].

Под влиянием идей Просвещения у Мицкевича формируется определенное отношение к образованию, просвещению, науке. Особенно ярко это отражено в уставе Общества филоматов, который был им написан.

1 сентября 1817 г. было проведено первое организационное собрание Общества филоматов, на котором был утвержден устав. Целью его было «упражнение в науках, в особенности в искусстве писания; оказание взаимной помощи друг другу в науках» [5, с. 19-20].

В дальнейшем на заседаниях Общества Мицкевич более подробно рассматривал параграфы устава: «Общество наше создано было с наилучшей целью принесения пользы стране, родителям и нам самим и выбрало для этого наилучшую дорогу – дорогу просвещения. Вначале мы собрались с целью литературной, а ближе говоря с целью просвещения... Целью нашей является просвещение, целью общества является наделение разных советов и предупреждений» [7, с. 26, с. 36].

Также в тексте первого устава Общества Мицкевич отмечал: «Задачей нашей является прививать польской молодежи чувство чистой нравственности и поддерживать в ней любовь по всему национальному, пробуждать стремление к овладению науками, поддерживать в трудном деле интеллектуального совершенствования, оказывая друг другу всяческую помощь, расширять по мере сил просвещение народа и таким путем работать на благо родины». Весьма показательно, что сенатор Новосильцев, формулируя впоследствии обвинения против филоматов и филаретов, усматривал преступность их деяний в том, что они «замышляли посредством просвещения распространять безрассудно польскую народность» [4, с. 37-38].

Задачи, прописанные в уставе Общества филоматов, Мицкевичу пришлось решать на практике, во время своей преподавательской работы в Ковенской уездной школе, куда он попал по распределению после окончания учебы в Виленском университете.

Таким образом, в 1815 – 1829 гг. произошло становление мировоззрения поэта. Общества филоматов и филаретов помогли Мицкевичу встать на путь борьбы, на путь справедливости, на дорогу революционных и демократических преобразований. Общества родили нового революционера-борца за независимость и счастье Польши. Российский период жизни Мицкевича завершил формирование нового борца за независимость своей родины. Перед нами предстал сформировавшийся поэт-романтик, поэт-демократ и поэт-патриот. Из патриота отдельной страны Мицкевич превратился в патриота всей Европы, главной целью которого было объединение всех народов.

Список источников и литературы

1. Адам Мицкевич. Собрание сочинений в 5 т. / ред. кол.: М.Ф.Рыльский [и др.]. – Москва: Государственное издательство художественной литературы, 1954. – Т.5: Публицистика и переписка. – 859 с.
2. Багдановіч, І.В. Філамацкі грааль Адама Міцкевіча / І.В. Багдановіч // Працы кафедры гісторыі Беларускай літаратуры БГУ. – 2005. – Вып 6. – С.32-44.
3. Дерналович, М. Адам Мицкевич / М.Дерналович. – Варшава: Интерпресс, 1972. – 176 с.
4. Живов, М.С. Адам Мицкевич. Жизнь и творчество / М.С. Живов. – Москва: Гослитиздат, 1953. – 592 с.
5. Советов, С.С. Адам Мицкевич / С.С. Советов. – Ленинград: Издательство ЛГУ, 1956. – 188 с.
6. Швед, В.В. Грамадска-палітычныя погляды А. Міцкевіча у віленска-ковенскі перыяд (1815 – 1823) / В.В. Швед // Адам Міцкевіч і сусветная культура: матэрыялы міжнароднай навуковай канферэнцыі у 5 кнігах. – Седльцэ, 2000. – Кн.3. – С. 265-269.
7. Adam Mickiewicz, Dziela / Adam Mickiewicz. – T.V.: Pisma proza. – Warszawa: S. W. Czytelnik, 1955. – 484 str.
8. Witkowska, A. Rowesnicy Mickiewicza. Zyciorys jednego pokolenia / A. Witkowska. – Warszawa: Rytm, 1998. – 391 str.

Дмитрий Черняк, студент факультета истории и социологии ГрГУ имени Янки Купалы

УДК 94 (47).084.2

Р.В. Альховик (Минск) ДВЕ РЕВОЛЮЦИИ 1917 ГОДА В ОЦЕНКАХ СОВРЕМЕННОКОВ

1917 год стал переломным в истории Российской империи. Как современники тех событий, так и последующие поколения пытаются выяснить причины того великого перелома. До сих пор в светской, церковной и околоцерковной публицистике встречаются самые противоположные мнения по этому вопросу. Многие из тех, кто пережил те трагические события, оставили письменные воспоминания, мемуары, выходящие сегодня из печати. Прислушаемся ещё раз к этим историческим источникам.

Народ революцию хочет делать,
но и от веры не желает отрекаться [3, с.153]
(Митрополит Вениамин Федченков).

События, происходившие в начале 1917 года, во многом повлияли на дальнейшую общественную жизнь. Существует ряд причин, по которым стало возможным осуществление февральской революции.

К тому времени требовалось проведение ряда жизненно важных реформ не только в государстве, но и в Церкви. Бюрократизм все более и более набирал обороты. Многие отрасли жизни пришли в состояние омертвения. Огромное влияние Распутина сказалося на назначениях министров, иерархов и других правящих кругов общества. Мировая война смогла истощить духовные и телесные силы народа.

«Неудовлетворенная войной, раздираемая внутренним неустройством, атакованная со всех сторон вражеской пропагандой, Россия глухо волновалась. Земля оскудела, заводы бастовали, железные дороги останавливались... Неизбежно надвигалась революция» [7].

Митрополит Анастасий (Грибановский) дает следующее определение русской революции: «Русская революция есть одно из самых сложных явлений, какие когда-либо были в истории. Она с самого начала поставила своей задачей отречение от старого мира и создание абсолютно нового строя общественной жизни – с новыми идеалами и новыми методами общественного строительства» [1, с.188].

«В верхах, близких к Государю и двору, по-видимому, продолжали не отдавать себе отчета в надвигающейся грозе. Высшее общество и высшая бюрократия были, казалось, всецело поглощены обычными "важными" вопросами, кто куда будет назначен, что говорится в партии Великого Князя или Императрицы» [5].

Каждое событие и явление имеет предварительное начало, которое постепенно развивается и приобретает новые формы. Не исключением была и февральская революция. Так уже за несколько дней жизнь в столице империи резко изменялась. Князь Н. Д. Жевахов описывает эти перемены: «Возвратясь в Петербург 24 февраля 1917 года, я застал в столице необычайное возбуждение, которому, однако, не придал никакого значения. Менее всего я мог думать, что те ужасные перспективы, о которых я предостерегал своими речами и которые чуяло мое сердце, уже настали и что Россия находится уже во власти революции» [4, с.284].

Для прояснения сложившейся ситуации князь Жевахов на следующий день был вынужден позвонить министру внутренних дел А.Д. Протопопову, которому описал увиденное им в городе. Ответ последовал следующий: «Если революция и будет в России, то не раньше, как через 50 лет» [4, с.287].

В субботу 25 февраля уже бастовало множество рабочих. Несколько тысяч людей приняли участие в революционном шествии в Петрограде. В основном это были рабочие и студенты.

Протопресвитер армии и флота Георгий Шавельский вспоминает: «Какие эмоции исполняли человеческие сердца в этот момент? «Одни неистово кричали, беснуясь от радости; другие плакали. Один молодой человек со слезами на глазах подбежал ко мне: «Батюшка, что же это такое?» – крикнул он. – «Доигрались до бунта!» – с горечью ответил я» [10, с 288].

Все сложнее было сдерживать ситуацию под контролем. «Двадцать седьмого, после девятнадцати часов, Военный Министр сообщает, что положение в Петрограде становится весьма серьезным. Военный мятеж немногими верными долгу частями погасить не удастся и войсковые части постепенно присоединяются к мятежникам. Начались пожары. Петроград объявлен на осадном положении» [11].

Нелегким оказался и второй день революции. «Двадцать восьмого февраля, в час, от генерала Хабалова получена телеграмма на Высочайшее Имя, что он восстановить порядка в столице не мог, большинство частей изменило своему долгу и многие перешли на сторону мятежников. К вечеру мятежники овладели большей частью столицы и оставшиеся верными присяге небольшие части разных полков стянуты у Зимнего Дворца» [11].

Начались расправы с бывшими представителями власти Российской империи. «28-ое февраля. Кабинет почти в полном составе был уже арестован» [4, с. 291].

При сложившемся положении вещей, нужно было срочно принять решительные меры по ликвидации революционных очагов. Изначально были отданы приказы о введении войск в Петроград, чтобы остановить революционные движения. Но что-то повлияло на императора, и он изменил свое решение. Наверное, Николай II не желал кровопролития и междоусобной войны, ведь страна и так вела уже довольно продолжительную мировую войну. Присутствовал и еще один момент – влияние советников, которые могли его убедить не предпринимать никаких действий.

«2-го же марта, утром Государь в собственноручно написанной телеграмме (№ 1064) на имя Главного Начальника Военных Сообщений приказал остановить движение эшелонов с войсками на Петроград» [11].

Добровольно лишив себя военной поддержки, Николай II оказался в трудном положении. На поверке дня остро стал вопрос о его отречении.

Через некоторое время было принято решение, которое во многом изменило жизнь страны: Император Николай II отрекается от престола.

Отрекшийся император передал бразды правления своему брату Михаилу Александровичу. Осознавая свою неготовность к столь ответственному делу, князь Михаил Александрович не принимает царственный престол. Он предоставляет решение вопроса о

государственном устройстве России будущему Учредительному собранию, созыв которого должно было обеспечить Временное правительство.

«Таким образом, за короткий промежуток времени страна услышала два манифеста об отказе от монархического управления. Но главное было не в этом. Опасность была в самой идее уничтожения монархии, исчезновении самого Монарха» [5].

Генерал П. Н. Врангель объясняет, в чем заключается трагедия отречения. «В настоящих условиях, с падением Царя, пала сама идея власти, в понятии русского народа исчезли все связывающие его обязательства, при этом власть и эти обязательства не могли быть ничем соответствующим заменены» [5].

Да и в церковной среде не все были довольны деятельностью императора и поддерживали его всецело. Некоторые причины такого недовольства излагает Лев Регельсон: «Разочарование в обещаниях царя в связи с постоянно откладывавшимся созывом Собора и глубокое потрясение, вызванное 10-летним господством распутищины, привели многих искренних членов Церкви к заметному охлаждению верноподданнических чувств и к сомнениям в способности монархии вывести Россию из кризиса» [9, с. 26].

Последовало обращение Святейшего Синода ко всем верующим Русской Православной Церкви по поводу отречения императора Николая II: «Свершилась воля Божия. Россия вступила на путь новой государственной жизни. Да благословит Господь нашу великую Родину счастьем и славой на ее новом пути» [9, с. 26]. Похожие обращения и телеграммы посылали многие члены духовенства.

Что же касается управления государством в период от февральской революции до октябрьской, то Временное правительство показало себя не с лучшей стороны. Оно не смогло установить твердую власть в стране: продолжались вооруженные столкновения, проводились митинги и демонстрации, расшатывающие государственное устройство. Власть как будто бы не хотела замечать и разбираться со всем этим и пустила все на самотек. Россия шла к неминуемому развалу.

Одним из парадоксов периода двух революций явился Поместный Собор, который открылся 15 августа 1917 года в день празднования Успения Божией Матери. Именно он решил многие жизненно важные проблемы и вопросы, накопившиеся за множество лет. После 200-летнего перерыва вновь в Русской Церкви был избран Патриарх.

Бердяев пишет: «Нужна была революция, чтобы собор мог собраться. Никакой жизни приходов не было. Они начались организовываться лишь во время революции. В этом отношении, как это ни парадоксально, заслуги революции велики» [2, с.140].

Нестабильное состояние в России готовило ее к очередному радикальному перевороту. Из всех партийных движений, бывших на тот период в государстве, большевицкое движение ярче других стало проявлять себя.

И вот наступил кульминационный момент, в корне поменявший судьбы миллионов людей, жизнь страны и Русской Православной Церкви. Началась вторая за 1917 год революция, которую называют октябрьской социалистической революцией. Ее нельзя рассматривать без фигуры одного из активнейших ее деятелей – Владимира Ильича Ленина. Прибыл он летом в Россию в частном поезде благодаря активному участию Германии. Уинстон Черчилль говорит об этом приезде: «Они перевозили его в запечатанном вагоне как бациллу чумы» [6, с.432]. Слова Черчилля смогли точно передать стихийность будущих бед подобно тем, которые приносит «выпущенная» на волю смертоносная язва. Благодаря Ленину не без финансовой поддержки Германии большевики начали активизировать свои силы и постепенно набирать свою политическую мощь.

«25-го октября прогремели в Петербурге первые выстрелы с крейсера "Аврора". Керенский бежал, прочие члены Временного правительства засели в Зимнем дворце под охраной женских батальонов и детей-юнкеров. Ставка в эти дни была полна волнениями. Бесперывно заседал армейский Комитет» [5]. В этот же день некоторые члены сверженного правительства были заключены в Петропавловскую крепость.

Удерживающая сила, которая пыталась сохранить порядок, обеспечить благополучие граждан, контролировать разные сферы жизни людей перестала существовать.

То, что октябрьская революция была неизбежна, говорит генерал Антон Деникин: «Власть падала из слабых рук Временного правительства, во всей стране не оказалось, кроме большевиков, ни одной действенной организации, которая могла бы предъявить свои права на тяжкое наследство во всеоружии реальной силы. Этим фактом в октябре 1917 года был произнесен приговор стране, народу и революции» [8, с.130]. Многих ждала неминуемая катастрофа, повлекшая за собой гибель жизни людей ради революции.

Список источников и литературы

1. Анастасий (Грибановский), митрополит. Беседы с собственным сердцем / Анастасий (Грибановский), митрополит. – СПб.: Библиополис, 2002.
2. Бердяев, Н.А. Ответ на письмо монархиста / Н.А. Бердяев // Путь. – 1926. – № 3 (март-апрель).
3. Вениамин (Федченков), митрополит. На рубеже двух эпох / Вениамин (Федченков), митрополит. — М.: Отчий дом, 1994.

4. Воспоминания товарища обер-прокурора Святейшего Синода князя Н.Д. Жевахова. – М.: Родник, изд. Отдел Спасо-Преображенского Валаамского монастыря, 1993. – Т. 1. Сентябрь 1915 – март 1917.

5. Врангель П.Н. ЗАПИСКИ (ноябрь 1916 г. – ноябрь 1920 г.) // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.ukrstor.com/ukrstor/wrangel-zapiski1.html>. – Дата доступа: 04.01.2006.

6. Государыня Императрица Александра Федоровна Романова. Дивный свет. Дневниковые записи, переписка, жизнеописание / Пер. с англ.

7. Данилов Ю.Н. Мои воспоминания об Императоре Николае II-ом и Вел. Князе Михаиле Александровиче / Ю.Н. Данилов // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://ldn-knigi.lib.ru.html>. – Дата доступа: 19.11.2008.

8. Деникин, А.И. Очерки русской смуты / А.И. Деникин. – Кн. 2, т. 2.

9. Регельсон, Л. Трагедия Русской Церкви 1917 – 1945 / Л.Регельсон. 3-е изд. – М.: Издательство Крутицкого подворья Общества любителей церковной истории, 2007. – (Материалы по истории Церкви) – Кн. 15.

10. Шавельский Г., протопресвитер. Воспоминания последнего протопресвитера русской армии и флота / Г.Шавельский, протопресвитер. – Нью-Йорк: изд. Имени Чехова, 1954. – Т.2.

11. 1917 – 1957 Начало белой борьбы и ее основоположник // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://ldn-knigi.lib.ru.html>. – Дата доступа: 16.04.2004.

Роднон Альховик, слушатель Минских Духовных Академии и Семинарии.

УДК 321(476)(091)“1918/1924”:930(476)

С.А. Сіняк, А.А. Цынкевіч (Мінск)
НАЦЫЯНАЛЬНЫ ФАКТАР СТАНАЎЛЕННЯ
ДЗЯРЖАЎНАСЦІ І ТЭРЫТАРЫЯЛЬНАЙ ЦЭЛАСНАСЦІ
БЕЛАРУСІ НА САВЕЦКАЙ АСНОВЕ Ё 1918 –1924 ГГ.
У ПРАЦАХ У.М. ІГНАТОЎСКАГА

В статье анализируются исторические труды В.М. Игнатовского, касающиеся проблем становления государственности и территориальной целостности Беларуси на советской основе в 1918 – 1924 гг.

У.М. Ігнатоўскі, як вучоны-гісторык, аўтар каля 30 прац [1, с. 66]. З іх 7 выйшлі асобнымі выданнямі, астатнія – у якасці артыкулаў на старонках часопісаў «Маладняк», «Польмя», «Наш край», «Рунь», зборніка «Беларусь: нарысы гісторыі, эканомікі, культурнага і рэвалюцыйнага руху» (Мінск, 1924). Самастойныя выданні – гэта пераважна абагульняючыя творы па гісторыі Беларусі, большасць жа артыкулаў прысвечана гісторыі беларускага нацыянальнага руху, падзеям Кастрычніцкай рэвалюцыі, а у сувязі з імі – нацыянальнаму пытанням беларусаў, станаўленню дзяржаўнасці Беларусі.

У рамках нашага артыкула мы паспрабуем зрабіць аналіз гістарычнай спадчыны У.М. Ігнатоўскага, што тычыцца важнейшых праблем дзяржаўнасці і тэрытарыяльнай цэласнасці Беларусі на савецкай аснове ў 1918 – 1924 гг.: фактараў утварэння ССРБ, далучэння трох беларускіх губерняў да РСФСР паводле пастановы ЦК РКП(б) ад 16 студзеня 1919 г., праблемы гістарычнай аб’ектыўнасці вынікаў польска-савецкай вайны, фактараў вяртання часткі ўсходніх этнічных беларускіх зямель у 1924 г. Вяртанне Гомельскага і Рэчыцкага паветаў у 1926 г. не знайшло адлюстравання у працах У.М. Ігнатоўскага.

Найбольш рэпрэзентатыўнай для нашага аналізу з’яўляецца праца «Вялікі Кастрычнік на Беларусі (X, 1917 – II/VII 1920)» [2]. Тут найбольш поўна і ясна адлюстраваны пазіцыі У.М. Ігнатоўскага па азначаных вышэй праблемах. Акрамя таго, канцэптуальна сцісла гэтыя пазіцыі прысутнічаюць у «Кароткім нарысе гісторыі Беларусі» [3], зборніку «Белоруссия» [4], а таксама ўскосна ў некаторых артыкулах.

Паводле У.М. Ігнатоўскага, абвяшчэнне ССРБ лагічна адбылося толькі 1 студзеня 1919 г., бо раней тэрыторыя Беларусі была акупіравана нямецкімі войскамі. Час ад заняцця Мінска бальшавікамі 10 снежня 1918 г. да абвяшчэння, патрэбен быў для падрыхтоўчай працы беларускіх нацыянальных дзеячоў (Белнацкома і беларускіх секцый РКП(б), якія раней з-за акупацыі працавалі сярод беларусаў у Расіі). З аднаго боку, У.М. Ігнатоўскі падкрэслівае значнасць Першай канферэнцыі беларускіх секцый РКП(б) 21 – 23 снежня 1918 г., дату правядзення якой ён называе вельмі прыблізна («у сярэдзіне снежня» [2, с. 204]), і, такім чынам, паказвае абвяшчэнне ССРБ як вынік працы гэтай канферэнцыі, а таксама I з’езда КП(б)Б (у У.М. Ігнатоўскага дата правядзення з’езда няправільная – 26 снежня [2, с. 204]). З іншага боку, з вышыні сучаснага стану даследавання праблемы, У.М. Ігнатоўскі не адлюстроўвае ўсёй складанасці абвяшчэння ССРБ, і вырашае пытанне спрошчана не толькі па ідэалагічных матывах, але, хутчэй за ўсё, з-за адсутнасці ў яго распараджэнні неабходных крыніц. У.М. Ігнатоўскі не ведаў, што вырашальная пастанова аб стварэнні дзяржаўнасці Беларусі была прынята на пасяджэнні ЦК РКП(б) 24 снежня 1918 г. Далей, у пастанове ВЦВК і СНК аб ануляванні Брэст-Літоўскай мірнай дамовы ад 13 лістапада 1918 г. падкрэслівалася, што «трудящиеся массы России, Лифляндии, Эстляндии, Польши, Литвы, Украины, Финляндии, Крыма и Кавказа признаны ныне сами решать свою судьбу» [5, с. 77]. Беларусь тут не ўпаміналася. Акрамя таго, пытанне абвяшчэння дзяржаўнасці ў парадку дня VI-й чарговай абласной канферэнцыі (I з’езда КП(б)Б) не стаяла [6, с. 97]. У.М. Ігнатоўскі дапускае памылкі не толькі ў храналогіі падзей, што наогул характэрна для яго гістарычных прац. Паслядоўна праводзячы сваю лінію, У.М. Ігнатоўскі галоўным фактарам стварэння

ССРБ называе беларускае нацыянальнае адраджэнне, якое бальшавікі выкарыстоўваюць, “маючы на мэце свой уплыў на працоўныя масы і бальшавізацыю гэтых беларускіх масаў”. Між тым, нацыянальны фактар на I-м з’ездзе КП(б)Б не абмяркоўваўся, а ў якасці галоўнага матыву абвясчэння ССРБ называўся знешнепалітычны [7, с. 62]. У выніку, можна дапусціць, што працы У.М. Ігнатоўскага, як гістарычная крыніца сведчаць аб тым, як успрымалася нацыянальная палітыка бальшавікоў, стварэнне Савецкай Беларусі чалавекам, не меўшым непасрэднае дачыненне да ўтварэння ССРБ.

У.М. Ігнатоўскі практычна не закранае далучэнне трох беларускіх губерняў да РСФСР, прысвяціўшы гэтай складанай праблеме ўсяго адзін сказ. Ён называе афіцыйную прычыну – дзеля эфектыўнасці рэвалюцыйнай барацьбы, далучыліся ж гэтыя губерні «па сваёй добрай волі» [3, с. 180].

Аналізуючы падзеі польска-савецкай вайны, У.М. Ігнатоўскі імкнецца даказаць аб’ектыўнасць выгнання польскіх акупантаў, шырыню народнага руху, што меў не толькі сацыяльны, але і нацыянальны характар [3, с. 179]. Між тым, можна паставіць пад сумненне значнасць нацыянальнага характару такога руху. Палітызацыя ідэнтычнасці, народжаная Першай сусветнай вайной, мела розную ступень развіцця ў розных народаў Расійскай імперыі. Вядома, што большасць бежанцаў-беларусаў не паследавала закліку застацца ў Савецкай Беларусі і аддала перавагу месцу свайго былога жыхарства, г.зн. вярнуцца ў Польскую рэспубліку [8, с. 21].

Вяртанне часткі этнічных беларускіх зямель у 1924 г. У.М. Ігнатоўскі паказвае як прадказальны з заканчэннем польска-савецкай вайны акт, як пытанне часу, а тры гады (1921–1924) натуральна патрэбны былі для падрыхтоўчай працы. З заканчэннем такой працы перадавая грамадскасць Смаленскай, Віцебскай і Гомельскай абласцей – з’езды Саветаў як выразнікі волі народа – адзінагалосна вынеслі рашэнне аб далучэнні да БССР. На аснове ж гэтых рашэнняў ВЦВК і прыняў прынцыповую пастанову аб вяртанні часткі этнічных беларускіх зямель [4, с. 48]. Але вяртанне не было такім простым і прадказальным актам, як наўмысна паказвае У.М. Ігнатоўскі, адзін з непасрэдных, актыўных удзельнікаў падзей. Партыйная эліта названых абласцей была супраць вяртання, бо закранала іх жыццёвыя інтарэсы. Вынікам адпаведнай палітыкі мясцовых партыйных і савецкіх улад быў негатывізм насельніцтва да беларусізацыі [9, 28 крас., с. 4]. У канечным выніку лёс праблемы вырашыў збег фактараў, сярод якіх актыўнасць цэнтральнага кіраўніцтва БССР, адміністрацыйна-эканамічнае раяніраванне ў СССР, унутрыпартыйная барацьба ў ЦК УКП(б) [6, с. 162].

Згладжваючы хібы нацыянальнай палітыкі цэнтральнага бальшавіцкага кіраўніцтва, праводзячы яго афіцыйную дэкларатыўную лінію, У.М. Ігнатоўскі, тым не менш, нідзе ў тэксе сваіх прац побач з важнейшымі падзеямі станаўлення дзяржаўнасці і тэрытарыяльнай цэласнасці Беларусі на савецкай аснове не ўпамінае У.І. Леніна, І.В. Сталіна, ЦК РКП(б), іх рашэнняў. Па У.М. Ігнатоўскаму, станаўленне дзяржаўнасці Беларусі адбывалася ў выніку развіцця беларускага нацыянальнага руху, нацыянальнай самасвядомасці народа, актыўнасці цэнтральнага кіраўніцтва БССР – як гістарычная непазбежнасць, аб’ектыўны працэс, у якім галоўную ролю адыгрывае нацыянальны фактар. Важнай заслугай У.М. Ігнатоўскага з’яўляецца артыкуляцыя ідэі аб тым, што ініцыятыва кансалідацыі беларусаў зыходзіла, як правіла, ад кіраўнікоў-беларусаў партыйных і савецкіх органаў рэспублікі, бо, як справядліва падкрэсліваў у сярэдзіне 20-х гг. беларускі даследчык Г. Гарэцкі ў артыкуле «Население Гомельскай губернии», ва ўмовах, калі насельніцтва знаходзіцца яшчэ на «стадыі этнаграфічнага матэрыялу», нацыянальнае самавыяўленне немагчыма без пэўнай ступені культурнасці этнасу [10, с. 51].

У святле прынцыпу аб’ектыўнасці працы У.М. Ігнатоўскага не вытрымліваюць крытыкі: яны спрошчана завышаюць ролю нацыянальнага фактара і ідэалізуюць нацыянальную палітыку бальшавікоў. У святле ж каштоўнаснага падыходу ў гісторыі, акцэнтаванне на нацыянальным фактары як галоўным у станаўленні дзяржаўнасці Беларусі – важная заслуга У.М. Ігнатоўскага для развіцця нацыянальнай самасвядомасці, станаўлення беларускай нацыянальнай гістарыяграфіі.

Спіс крыніц і літаратуры

1. Бригадзін, П.І. У. Ігнатоўскі: палітычны дзеяч, вучоны / П.І. Бригадзін, І.Д. Мацяс. – Мінск: Палымя, 1998. – 96 с.
2. Ігнатоўскі, У. Вялікі Кастрьчнік на Беларусі (X, 1917 – П/ВІІ 1920) / У. Ігнатоўскі // Беларусь. Нарысы гісторыі, эканомікі, культурнага і рэвалюцыйнага руху / пад агул. рэд. А. Сташэўскага, З. Жылуновіча і У. Ігнатоўскага. – Мінск, 1924. С. 195–215.
3. Ігнатоўскі, У.М. Кароткі нарыс гісторыі Беларусі / У.М. Ігнатоўскі. – 5-е выд. – Мінск: Беларусь, 1991. – 190 с.
4. Игнатовский, В.М. Белоруссия: Территория, население, экономика и важнейшие моменты исторического развития / В.М. Игнатовский. – Минск: Белтрестпечать, 1924. – 49 с.
5. По воле народа: Из истории образования БССР и создания КПБ: Документы и материалы / сост.: М.Ф. Шумейко и др. – Минск: Беларусь, 1988. – 254 с.
6. Ладыеў, У.Ф. Паміж Усходам і Захадам: Станаўленне дзяржаўнасці і тэрытарыяльнай цэласнасці Беларусі (1917–1939 гг.) / У.Ф. Ладыеў, П.І. Бригадзін. – Мінск: БДУ, 2003. – 307 с.
7. Государственность Белоруссии: Проблемы формирования в программах политических партий / В.К. Коршук [и др.]. – Мн.: БГУ, 1999. – 188 с.

8. Утгоф, В.С. Белорусские беженцы Первой мировой войны в 1914–1922 гг.: автореф. дис. ...канд. ист. наук: 07.00.02 / В.С. Утгоф; РАН, Санкт-Петербургский институт истории. – Санкт-Петербург, 2003. – 23 с.

9. Лічыць даказаным... // Голас Радзімы. – 1994. – 14 крас. – С. 4. – 1994. – 21 крас. – С. 4. – 1994. – 28 крас. – С.4.

10. Чудзін-Васілеўскі, Ю. Да гісторыі барацьбы за беларускую школу ў Гомельскай губерні РСФСР 1919–1926 гг. / Ю. Чудзін-Васілеўскі // Гомельшчына: старонкі мінулага: Нарысы / пад рэд. У.М. Канавалава, Р.Р. Лазько, У. М. Літвінава. – Вып. 1. – Гомель, 1994. – С. 24–55.

Сяргей Аляксандравіч Сіняк, аспірант БДУ, Алеся Аляксандраўна Цынкевіч, студэнтка гістарычнага факультэта БДУ.

УДК 930:943.8.083

Л.В. Гавриловец (Минск) **ВОПРОС О ПОЛЬСКО-ГЕРМАНСКОЙ ГРАНИЦЕ ПОСЛЕ ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ В СОВЕТСКОЙ ИСТОРИОГРАФИИ**

В трудах советских историков довольно широкое освещение получил вопрос польско-германской границы. Рассматривая позиции ФРГ и ГДР в отношении польско-германской границы советские историки отметили, что их позиции в этом вопросе были прямо противоположны. ГДР признала Потсдамское соглашение в качестве правовой основы территориального урегулирования и заключила с Польшей пограничные соглашения, которые свидетельствуют о её признании границы по Одру и Нейсе. Правительство ФРГ оспаривало позицию Польши об окончательном статусе границы. Тем более, что Потсдамское соглашение предусматривало окончательное определение западной границы Польши до мирного урегулирования.

В советской историографии важное место занимают исследования, посвящённые такому значимому аспекту германской восточной политики, как германо-польские отношения. Мы попытаемся проследить развитие в СССР исследований, посвящённых лишь одному, но очень важному аспекту польско-германских отношений – установление польско-германской границы после Второй мировой войны. Чтобы определиться с основными направлениями исследования этой проблемы на современном этапе, важно уяснить, какие её аспекты и в какой степени были изучены ранее, в том числе и советскими историками.

Весь комплекс вопросов, связанных с определением польско-германской границы, рассматривался на Потсдамской конференции,

результатом чего явились соответствующие соглашения. Смысл решений Потсдамской конференции указывал на то, что вопрос о германо-польской границе был решён окончательно. Однако, по мнению Ф.Д. Волкова, английская и американская делегации на конференции в Потсдаме фактически ревизовали решения Крымской конференции о границах Польши на севере и западе [2, с. 262]. Советские историки В.Н. Белецкий, В.Н. Высоцкий также считали, что США и Англия хотели оставить как можно дольше вопрос о западной границе Польши нерешённым, чтобы создать своего рода рычаг для воздействия на польское правительство [1, с. 122, 3, с. 118]. Они подчёркивали, что Потсдамская конференция решила лишь политическую сторону указанного вопроса – передачу под суверенитет Польши территории к востоку от Одер-Нейсе. Окончательная демаркация, установление границы на местности, по их мнению, было задачей государств, между которыми проходила данная граница [1, с. 124, 3, с. 121]. Таким образом, считает А.А. Рошин, решение о западной границе Польши понималось как окончательное, Потсдамская конференция лишь отложила оформление этого вопроса до мирной конференции [7, с. 180].

Тем не менее, как отмечает А.А. Рошин, несмотря на неоспоримость решения принятого в Потсдаме по вопросу о германо-польской границе, на протяжении ряда десятилетий, вплоть до 70-х гг. западные державы пытались оспорить эту границу. Конечно, отмечает исследователь, правящие круги этих держав отдавали себе отчёт в тщетности их попыток подвергнуть ревизии западную границу Польши. Такие их попытки были рассчитаны на то, чтобы усилить напряжённость во взаимоотношениях Западной Германии с Польшей и Советским Союзом и поощрить тем самым развёртывание в Германии шовинистических, ревизионистских кампаний за пересмотр итогов Второй мировой войны [7, с. 181].

Так, Д.Г. Томашевский акцентирует внимание на том, что уже в первом правительственном заявлении, сделанном канцлером Аденауэром в сентябре 1949 г., содержалось положение о несогласии правительства ФРГ с границей по Одру-Нейсе и требование о восстановлении границ Германии 1937 г. Позднее позиция ФРГ в отношении границы по Одру-Нейсе была изложена тогдашним министром иностранных дел ФРГ фон Брентано, который заявил 31 января 1957 г., что «с точки зрения международного права действительны границы «третьего рейха» по состоянию на 31 декабря 1937 г.» и что немецкий народ не может согласиться с линией по Одру-Нейсе ни как с настоящей, ни как с будущей границей Германии. При этом подчёркивает Д.Г. Томашевский, в целях обмана общественного мнения правительство ФРГ заявляло, что «урегулирование проблемы

границы возможно только путём переговоров и что оно должно пройти без каких либо угроз и тем более применения силы» [9, с. 67]. Характерно, подчёркивает Д.Г. Томашевский, что не только ФРГ, но и другие западные страны занимают антипольскую позицию, не признавая окончательного характера западной границы Польши.

Советский историк Б.И. Поклад в своей работе также акцентирует внимание на том, что представители США и Англии выступили против предложения СССР о небольших территориальных приращениях в пользу Польши на западе. Их аргумент, отмечает исследователь, сводился к тому, что польский народ не сможет освоить ресурсы этой территории и что присоединение к Польше западных земель приведёт Германию к экономическому краху. В итоге обсуждения этого вопроса было решено, что «Польша должна получить существенное приращение территории на севере и на западе, а его размеры будут установлены позднее» [6, с. 25].

Нарушение державами Запада своих союзнических обязательств, закреплённых в решениях Потсдамской конференции вызывало тревогу в Польше. Прежде всего, по мнению В. Любовцева, речь шла о попытках поставить под сомнение окончательный характер границы по Одеру-Нейсе. Так, в одной из ответных нот английских оккупационных властей (от 9 сентября 1948 г.) говорилось, что «по мнению правительства Великобритании, граница по линии Одер-Нейсе не может считаться окончательной и что поэтому оно не может запретить немецким ораторам или газетам призывать к ревизии линии Одер-Нейсе» [5, с. 25]. Таким образом, Великобритания и США отказались от собственных обязательств и соглашений, заключённых в Потсдаме.

По мнению И.С. Кремера важно подчеркнуть, что первый публичный призыв к пересмотру границ Германии исходил от правительства США, которое заявило, что «главы правительств в Потсдаме решили вопрос о восточных границах Германии только временно и не взяли на себя обязательства поддерживать линию Одер-Нейсе на мирной конференции» [4, с. 26]. Именно с этого момента, отмечает И.С. Кремер, с сентября 1946 г. версия о временном характере территориальных решений союзников становится основой во всей аргументации политических деятелей, историков и публицистов США, Англии, ФРГ, выступавших за пересмотр германской границы. Сторонники ревизии итогов Второй мировой войны, обращает внимание исследователь, пытались представить дело так, будто граница по Одеру-Нейсе является результатом одностороннего решения и политического нажима советского правительства. Что касается западных держав, то они предстают в роли последовательных защитников интересов Германии, и в частности целостности её территории. На деле, указывает

историк, передача Польше территорий по линии Одер-Нейсе была результатом общего решения всех участников Потсдамской конференции [4, с. 27].

Для того чтобы показать беспочвенность расчётов, которые лежали в основе проводившихся в ФРГ ревизионистских кампаний, опасных для безопасности Европы, главы правительств ГДР и Польши – О. Гротеволь и Ю. Циранкевич – подписали 6 июля 1950 г. соглашение о границе. Следует обратить внимание на формулировку, содержащуюся в статье 1 Згожелецкого договора, в которой идёт речь о границе по Одеру-Нейсе как «государственной границе между Польшей и Германией», а не государственной границе между Польшей и ГДР. Такая формулировка в Згожелецком договоре, по мнению Н.Н. Станкова, означала, что в случае объединения обоих германских государств, граница по Одеру-Нейсе не подлежит изменению – она будет основываться на решениях Потсдамской конференции [8, с. 46]. Поэтому западные державы пытались игнорировать факт утверждения двумя социалистическими государствами существующей между ними границы.

Советские историки едины во мнении, что на Потсдамской конференции была окончательно установлена линия польско-германской границы, и она не нуждалась более в дополнительном международном признании и подтверждении. Западные державы пытались оспорить и подвергнуть ревизии польскую западную границу, что, по мнению советских исследователей, было абсолютно безосновательным. Отмечалось, что эти попытки были рассчитаны на то, чтобы усилить напряжённость во взаимоотношениях Западной Германии с Польшей и Советским Союзом, развернуть в Германии ревизионистские кампании за пересмотр итогов Второй мировой войны. Советские историки трактовали присоединение к Польше бывших германских территорий как возвращение «исконных польских земель». При этом всячески подчеркивалось огромное экономическое и военно-стратегическое значение вхождения этих территорий в состав польского государства. Польша стала приморской державой с удобными сухопутными границами и изменилась её роль в международных отношениях.

Список источников и литературы

1. Белецкий, В.Н. Встреча в Потсдаме / В.Н. Белецкий. – М.: Международные отношения, 1980. – 264 с.
2. Волков, Ф.Д. За кулисами второй мировой войны / Ф.Д. Волков. – М.: Мысль, 1985. – 304 с.
3. Высоцкий, В.Н. Мероприятие «Терминал». Потсдам, 1945 / В.Н. Высоцкий. – М.: Международные отношения, 1975. – 208 с.

4. Кремер, И.С. ФРГ: этапы «восточной политики» / И.С. Кремер. – М.: Международные отношения, 1986. – 224 с.
5. Любовцев, В.И. ПНР: активная политика мира / В.И. Любовцев. – М.: Международные отношения, 1974. – 88 с.
6. Поклад, Б.И. Внешняя политика народной Польши / Б.И. Поклад. – М.: Международные отношения, 1978. – 256 с.
7. Рошин, А.А. Послевоенное урегулирование в Европе / А.А. Рошин. – М.: Мысль, 1984. – 294 с.
8. Станков, Н.Н. ГДР и её восточные соседи. Становление отношений с Польшей и Чехословакией 1949-1955 / Н.Н. Станков. – Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1991. – 132 с.
9. Томашевский, Д.Г. Внешняя политика ПНР / Д.Г. Томашевский. – М.: Международные отношения, 1963. – 87с.

Людмила Александровна Гавриловец, аспирантка кафедры новой и новейшей истории БГПУ имени М.Танка

УДК 930.2: 323.1(476)

А.М. Макрушыч (Гродна) **КРЫНІЦЫ ПА ГІСТОРЫІ ЭТНАКУЛЬТУРНАЙ** **ПАЛІТЫКІ РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ** **У 1990-х – ПАЧАТКУ 2000-х гг.**

В статье характеризуются источниковая база по истории этнокультурной политики Республики Беларусь в конце XX – начале XXI вв. Автором анализируются законодательные акты и их публикации, статистические издания, архивные документы государственных и ведомственных архивов, материалы периодической печати. Делается вывод о необходимости использования источников разного типа при изучении процесса реализации этнокультурной политики. Первоочередное значение в исследовании имеют архивные материалы.

Абавязковым кампанентам этнакультурнай палітыкі з'яўляецца распрацоўка заканадаўства і яго выкананне, таму ў складзе крыніцазнаўчай базы даследавання адно з вядучых месцаў займаюць нарматыўна-прававыя дакументы. У прэамбулах і ва ўступных частках заканадаўчых актаў звычайна характарызуецца пазіцыя ўлады ў адносінах да традыцыйнай культуры беларусаў і яе розным праявам, культурнаму развіццю нацыянальных супольнасцяў. Аналіз саміх заканадаўчых норм даюць магчымасць прасачыць кірункі рэалізацыі этнакультурнай палітыкі (напрыклад, розныя формы этнакультурнай адукацыі, тыпы культурных мерапрыемстваў, формы дзяржаўнага ўплыву на культуру).

Нарматыўныя акты, што датычацца ажыццяўлення этнакультурнай палітыкі, можна класіфікаваць у наступныя групы: 1) Указы і распараджэнні Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь; 2) Законы Рэспублікі Беларусь; 3) пастановы Урада Рэспублікі Беларусь; 4) дакументы рэспубліканскіх органаў дзяржаўнага кіравання (перш усяго, Міністэрства культуры, Міністэрства адукацыі, Дзяржаўнага камітэта па справах рэлігій і нацыянальнасцяў Рэспублікі Беларусь). Гэтыя дакументы выдаваліся як у спецыялізаваных выданнях («Нацыянальны рэестр прававых актаў», «Зборнік ўказаў Прэзідэнта і пастановаў Кабінета Міністраў Рэспублікі Беларусь» і інш.), так і ў электронных базах «Эталон-Беларусь» і «Кансультант-плюс». Для вывучэння змен, якія адбыліся ў прававых асновах этнакультурнай палітыкі, патрэбна разглядаць розныя рэдакцыі тых ці іншых прававых дакументаў адпаведна часу іх дзеяння. Так, у пачатку XXI ст. у сувязі са змайсацыякультурнага становішча ў краіне ў параўнанні з 90-мі га. XX ст. былі прыняты новыя рэдакцыі Законаў «Аб культуры ў Рэспубліцы Беларусь», «Аб нацыянальных меншасцях ў Рэспубліцы Беларусь», «Аб адукацыі ў Рэспубліцы Беларусь» [1; 2; 3].

Значную цікавасць для даследчыка ўяўляюць зборнікі дакументаў, падрыхтаваныя Дзяржаўным камітэтам па справах рэлігій і нацыянальнасцяў 1998, 2002 і 2004 гг. [4; 5; 6], таму што даюць цэласнае ўяўленне аб прававым полі этнакультурнай палітыкі ў адносінах да нацыянальных супольнасцяў і пацвярджаюць тэзіс аб прыярытэце этнакультурнай складаючай ў этнічнай палітыцы беларускай дзяржавы.

Прававыя дакументы, якія рэгулююць дзяржаўную культурную палітыку, у тым ліку ў сферы традыцыйнай культуры, утрымліваюцца ў зборніку, выдадзеным у 2001 г. і прымеркаваным да сустрэчы Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь А.Г. Лукашэнкі з дзеячамі і працаўнікамі культуры, а таксама ў зборніках нарматыўна-прававых дакументаў па праблемах арганізацыі аматарскай творчасці, якія выпускаліся Беларускамі інстытутам праблем культуры (выпуск 4) [7; 8].

Асобную групу нарматыўных крыніц складаюць комплексныя праграмы, накіраваныя як на рэгуляванне ўсёй сферы культуры Беларусі [9], так і яе асобных галін: традыцыйнай культуры (агульнарэспубліканскія і рэгіянальныя) [10; 11], этнаканфесійнага развіцця і садзейнічання нацыянальна-культурнаму развіццю нацыянальных супольнасцяў (абласныя) [12; 13]. Дадзеныя праграмы выконваліся дзяржаўнымі ўстановамі і органамі (пераважна культуры і адукацыі) і дазвалялі ўзгадніць іх дзеянні.

Вялікае значэнне для даследавання этнакультурнай палітыкі ў Рэспубліцы Беларусь маюць статыстычныя выданні. Так, для вывучэння адукацыйнага аспекту этнакультурнай палітыкі карыснымі з'яўляюцца

дадзеныя, змешчаныя ў статыстычных даведніках Галоўнага інфармацыйна-аналітычнага цэнтра Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь. З іх можна вызначыць размеркаванне навучэнцаў, якія вывучалі родную мову нацыянальных супольнасцяў, па абласцях, дынаміку колькасці дзяцей, ахопленых такой формай этнакультурнага навучання, па гадах [14; 15; 16; 17]. Звесткі пра дзейнасць клубных і навучальных устаноў культуры, у тым ліку і занятых адраджэннем традыцыйнай культуры беларусаў, прадстаўлены ў статыстычных аглядах, выдадзеных Міністэрствам культуры Рэспублікі Беларусь і Беларускім інстытутам праблем культуры [18; 19; 20; 21]. На жаль, дакументы падобнага роду выдаваліся нерэгулярна, што абцяжарвае даследаванне дынамікі ліку клубных устаноў, занятых захаваннем традыцыйнай культуры.

Дадзеныя пра перыядычны друк нацыянальных супольнасцяў знаходзіцца ў дзяржаўным бібліяграфічным паказальніку «Летапіс перыядычных выданняў» і выданняў, якія прадаўжаюцца. Аналіз выданняў 1990-х – пачатку 2000-х г. дазваляе прасачыць дынаміку стварэння перыядычных выданняў, заснаваных грамадскімі аб'яднаннямі нацыянальных супольнасцяў [22; 23; 24; 25; 26; 27].

Важнымі крыніцамі для даследавання практычнага ажыццяўлення этнакультурнай палітыкі ў Рэспубліцы Беларусь з'яўляюцца матэрыялы ведамасных архіваў Міністэрства культуры і Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь, Упаўнаважанага па справах рэлігій і нацыянальнасцяў пры Савеце Міністраў Рэспублікі Беларусь. У бягучым архіве Упаўнаважанага па справах рэлігій і нацыянальнасцяў каштоўнасць ўяўляюць пратаколы паседжанняў калегіі Камітэта па справах рэлігій і нацыянальнасцяў, дзе аналізаваліся вынікі працы Камітэта за папярэдні год, у тым ліку і ў сферы культурнага развіцця нацыянальных супольнасцяў Беларусі. Рэалізацыя этнакультурнай палітыкі ў рэгіёнах адлюстравана ў справах старшыняў Саветаў па справах рэлігій і нацыянальнасцяў аблвыканкамаў.

Асноўную масу дакументаў архіва Міністэрства культуры Рэспублікі Беларусь складаюць пратаколы паседжанняў калегій, пастановы, загады міністра, дакументы бухгалтэрыі, кадравыя аддзела і г.д. Паколькі Міністэрства культуры было вядучым органам дзяржаўнага кіравання, які ажыццяўляў этнакультурную палітыку, то ў яго дакументах адлюстравана як дзейнасць па захаванні традыцыйнай культуры беларусаў, так і культур нацыянальных супольнасцяў [28; 29; 30; 31 і інш.]. У бягучым архіве Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь толькі невялікі лік дакументаў адлюстроўвае развіццё этнакультурнай адукацыі, гэта галоўным чынам загады міністра адукацыі, якія тычацца працы сацыяльна-педагагічнага праекта

«Этнашкола». Гэта звязана з тым, што праекты беларускай этнакультурнай адукацыі былі не самымі маштабнымі сярод шматлікіх інавацыйных праектаў Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь.

Акрамя ведамасных архіваў, шэраг дакументаў, што датычацца этнакультурнай палітыкі, знаходзіцца ў Нацыянальным архіве Рэспублікі Беларусь, Дзяржаўным архіве Гродзенскай вобласці, Дзяржаўным архіве Мінскай вобласці і іншых дзяржаўных архівах. Большасць матэрыялаў адносяцца да перыяду 1990–1996 гг. Гэта пераважна матэрыялы справаводства і перапіска Камісій Вярхоўнага Савета Рэспублікі Беларусь, аддзелаў народнай адукацыі і ўпраўленняў культуры аблвыканкамаў, абласных навукова-метадычных цэнтраў народнай творчасці.

У асобную групу крыніц па даследуемай праблеме вылучаюцца перыядычныя выданні. Значная колькасць публікацый, якія тычацца этнакультурнага жыцця нацыянальных супольнасцяў Беларусі і развіцця традыцыйнай культуры беларусаў, змешчаны ў газетах «Культура» і «Голас Радзімы». Артыкулы па дадзенай праблематыцы з'яўляліся на старонках часопісаў «Мастацтва», «Беларускі гістарычны часопіс», «Беларусь», рэспубліканскіх газет «Савецкая Беларусь», «Звязда», «Народная газета», рэгіянальнай прэсы: «Гродзенская праўда», «Вячэрні Гродна», «Магілёўскія ведамасці». Таксама можна выкарыстоўваць перыядычныя выданні аб'яднанняў нацыянальных супольнасцяў («Głos znad Niemna», «Slowo ojczyste», «Magazyn Polski», «Авіў», «Байрам. Татары на зямлі Беларусі»).

Такім чынам, можна зрабіць выснову, што цэласнае ўяўленне аб этнакультурнай палітыцы беларускай дзяржавы можа даць толькі вывучэнне ўсяго комплексу крыніц. Самымі інфарматыўнымі з іх з'яўляюцца архіўныя матэрыялы. На жаль, шмат дакументаў ведамасных архіваў пакуль недаступны для карыстання. Магчыма, у будучым яны будуць раскіданы і стануць каштоўнай крыніцай для вывучэння этнакультурнай палітыкі.

Спіс крыніц і літаратуры

1. Аб унясенні змяненняў і дапаўненняў у Закон Рэспублікі Беларусь «Аб культуры ў Рэспубліцы Беларусь» : Закон Рэсп. Беларусь, 18 мая 2004 г., № 282-3 // Нац. реестр правовых актов Респ. Беларусь. – 2004. – № 87. – 2/1031.

2. О внесении изменений и дополнений в Закон Республики Беларусь «О национальных меньшинствах в Республике Беларусь» : Закон Респ. Беларусь, 5 янв. 2004 г., № 261-3 // Нац. реестр правовых актов Респ. Беларусь. – 2004. – № 4. – 2/1010.

3. Об образовании в Республике Беларусь : Закон Респ. Беларусь, 29 октяб. 1991 г., № 1202-ХІІ ; в ред. Закона Респ. Беларусь от 19.03.2002 г. № 95-3 // Нац. реестр правовых актов Респ. Беларусь. – 2002. – № 37. – 2/844.

4. Зборнік міжнародных і рэспубліканскіх дакументаў аб нацыянальна-культурным развіцці нацыянальных супольнасцей Беларусі / Дзярж. кам. па справах рэлігій і

нацыянальнай Рэсп. Беларусь ; рэд. савет : А.М. Білык [і інш.] ; склад. Н.В. Ходар. – Мінск : ВП «Экаперспектыва», 1998. – 130 с.

5. Зборнік дакументаў аб абароне правоў асоб, якія належаць да нацыянальных супольнасцей Рэспублікі Беларусь / Кам. па справах рэлігій і нацыянальнасцей пры Савеце Міністраў Рэсп. Беларусь ; склад. Н.В. Ходар. – Мінск : Энцыклапедыкс, 2002. – 218 с.

6. Абарона правоў асоб, якія належаць да нацыянальных супольнасцей Рэспублікі Беларусь : давед. / Кам. па справах рэлігій і нацыянальнасцей пры Савеце Міністраў Рэсп. Беларусь ; склад. Н.В. Ходар. – Мінск : Энцыклапедыкс, 2004. – 272 с.

7. Дзяржава і культура: да сустрэчы Прэзідэнта Рэсп. Беларусь А. Лукашэнка з дзеячамі і работнікамі культуры : асноўныя прававыя дакументы, 1994–2001 гг. / М-ва культуры Рэсп. Беларусь, Беларус. дзярж. ін-т праблем культуры ; уклад. В.М. Захарошка. – Мінск : Мін. фабрыка каляр. друку, 2001.

8. Нарматыўна-прававыя дакументы па праблемах арганізацыі аматарскай творчасці / Беларус. ін-т праблем культуры ; уклад. Т.І. Стружэцкі. – Мінск : БелППК, 1999. – Вып.4. – 119 с.

9. Дзяржаўная праграма «Функцыянаванне і развіццё культуры Рэспублікі Беларусь да 2005 года» : зацв. распараджэннем Прэзідэнта Рэсп. Беларусь, 1 чэрв. 2000 г., № 169рп // Консультант Плюс : Беларусь. Технология 3000 [Электронны ресурс] / ООО «ЮрСпектр», Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. – Минск, 2008.

10. Рэспубліканская праграма па захаванню і падтрымцы народнага мастацтва, народных промыслаў і раместваў у Рэспубліцы Беларусь : зацв. намесн. прэм'ер-міністра Рэсп. Беларусь М.І. Дземчуком, 28 снеж. 2000 г., № 05/239 // Рэгіянальныя мэтавыя праграмы: некаторыя пытанні тэорыі і практыкі : матэрыялы да творч. семінара «Павышэнне ролі абл. метада цэнтра ў сацыякультур. жыцці рэгіёнаў» (па выніках Рэсп. агляду-конкурсу абл. навук.-метада цэнтраў), Мінск, 12–14 снеж. 2001 г. / М-ва культуры Рэсп. Беларусь, Беларус. дзярж. ін-т праблем культуры, Нац. б-ка Беларусі ; склад. А.М. Боганева, Л.М. Міхальчук. – Мінск, 2001. – С. 22–53.

11. Асноўныя напрамкі развіцця культуры і мастацтва Мінскай вобласці на 1999–2005 гг. (праграма «Культура») : зацв. рашэннем Мінскага аблвыканкама, 28 верас. 1998 г., № 103 // Консультант Плюс : Беларусь. Технология 3000 [Электронны ресурс] / ООО «ЮрСпектр», Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. – Минск, 2008.

12. Аб абласной комплекснай праграме работы з нацыянальнымі супольнасцямі на 2002 г. : рашэнне Гродзен. абл. савета дэпутатаў, 24 крас. 2002 г., № 81 // Нац. реестр правовых актов Респ. Беларусь. – 2002. – № 63. – 9/1946.

13. Аб абласной комплекснай праграме мер па рэгуляванні этнаканфесійнай сітуацыі і садзейнічання нацыянальна-культурнаму развіццю нацыянальных супольнасцей на 2004–2005 гг. : рашэнне Гродз. абл. савета дэпутатаў, 30 снеж. 2003 г., № 44 // Нац. реестр правовых актов Респ. Беларусь. – 2004. – № 16. – 9/3152.

14. Агульнаадукацыйныя школы Рэспублікі Беларусь па стану на 6 верасня 1998 г. : стат. давед. / М-ва адукацыі Рэсп. Беларусь, Выліч.-аналіт. цэнтр. – Мінск, 1998. – 81 с.

15. Агульнаадукацыйныя школы Рэспублікі Беларусь па стану на 6 верасня 1999 г. : стат. давед. / М-ва адукацыі Рэсп. Беларусь, Выліч.-аналіт. цэнтр. – Мінск : ВАЦ, 1999. – 88 с.

16. Агульнаадукацыйныя школы Рэспублікі Беларусь па стану на 6 верасня 2000 г. : стат. давед. / М-ва адукацыі Рэсп. Беларусь, Выліч.-аналіт. цэнтр. – Мінск, 2000. – 89 с.

17. Агульнаадукацыйныя школы Рэспублікі Беларусь па стану на 6 верасня 2001 г. : стат. давед. / М-ва адукацыі Рэсп. Беларусь, Гал. інфарм.-аналіт. цэнтр. – Мінск, 2001. – 93 с.

18. Дзейнасць навучальных устаноў мастацтва і культуры : аналіт.-стат. агляд / М-ва культуры Рэсп. Беларусь, Беларус. ін-т праблем культуры ; пад агул. рэд. У.П. Скараходава. – Мінск : БелППК, 1997. – 71 с.

19. Дзейнасць навучальных устаноў мастацтва і культуры : аналіт.-стат. агляд / М-ва культуры Рэсп. Беларусь, Беларус. ін-т праблем культуры ; У.П. Скараходаў (наук. кіраўн.) [і інш.]. – Мінск : БелППК, 1996. – 68 с.

20. Статыстычны партрэт культуры Беларусі : агляд тэатральна-відовішчых, культурна-асветных і навучальных устаноў сістэмы Міністэрства культуры Рэспублікі Беларусь / М-ва культуры Рэсп. Беларусь, Беларус. дзярж. ін-т праблем культуры. – Мінск : БелДППК, 2002. – 149 с.

21. Статыстычны партрэт культуры Беларусі : агляд тэатральна-відовішчых, культурна-асветных і навучальных устаноў сістэмы Міністэрства культуры Рэспублікі Беларусь / М-ва культуры Рэсп. Беларусь, Беларус. дзярж. ін-т праблем культуры. – Мінск : БелДППК, 2003. – 101 с.

22. Летапіс перыядычных выданняў і выданняў, якія прадаўжаюцца : дзярж. бібліягр. паказ. 1994 / М-ва культуры і друку Рэсп. Беларусь, Нац. кн. палата Беларусі ; адк. рэд. К.У. Базарбаева. – Мінск, 1995. – 71 с.

23. Летапіс перыядычных выданняў і выданняў, якія прадаўжаюцца : дзярж. бібліягр. паказ. 1996 / Дзярж. кам. Рэсп. Беларусь па друку, Нац. кн. палата Беларусі ; адк. рэд. К.У. Базарбаева. – Мінск, 1997. – 83 с.

24. Летапіс перыядычных выданняў і выданняў, якія прадаўжаюцца : дзярж. бібліягр. паказ. 1998 / Дзярж. кам. Рэсп. Беларусь па друку, Нац. кн. палата Беларусі ; адк. рэд. М.Ю. Голяс. – Мінск, 1999. – 93 с.

25. Летапіс перыядычных выданняў і выданняў, якія прадаўжаюцца : дзярж. бібліягр. паказ. 2000 / Дзярж. кам. Рэсп. Беларусь па друку, Нац. кн. палата Беларусі ; адк. рэд. М.Ю. Голяс. – Мінск, 2001. – 52 с.

26. Летапіс перыядычных выданняў і выданняў, якія прадаўжаюцца : дзярж. бібліягр. паказ. 2002 / Дзярж. кам. Рэсп. Беларусь па друку, Нац. кн. палата Беларусі ; адк. рэд. М.Ю. Голяс. – Мінск, 2003. – 74 с.

27. Летапіс перыядычных выданняў і выданняў, якія прадаўжаюцца : дзярж. бібліягр. паказ. 2004 / М-ва інфарм. Рэсп. Беларусь, Нац. кн. палата Беларусі ; адк. рэд. А.І. Ярмаліч. – Мінск, 2005. – 82 с.

28. Документы о культурно-просветительской работе и народном творчестве организаций, учреждений культуры (планы, отчёты, переписка) (1995 г.) // Архив Министерства культуры Респ. Беларусь. – Фонд 974. – Оп. 1. – Д. 19. – 223 л.

29. Документы об организации и проведении конкурсов, фестивалей, смотров, праздников и т.д. (постановления, программы, сведения и др.) (17.01.1993–27.12.1993 г.) // Архив Министерства культуры Респ. Беларусь. – Фонд 974. – Оп. 4. – Д. 34. – 159 л.

30. Документы о проекте межправительственного соглашения Республики Беларусь и Республики Польша о национальных меньшинствах, сотрудничестве министерства с национально-культурными объединениями национальных меньшинств и другие вопросы (18.05.1993–15.12.1993 г.) // Архив Министерства культуры Респ. Беларусь. – Фонд 974. – Оп. 4. – Д. 33. – 23 л.

31. Переписка с Советом Министров, Комиссией по образованию, культуре и сохранению исторического наследия при Верховном Совете Республики Беларусь о проведении эксперимента на базе библиотек г. Минска, организации деятельности культурно-просветительской деятельности национальных обществ на базе библиотек (08.04.1993–03.12.1993 г.) // Архив Министерства культуры Респ. Беларусь. – Фонд 974. – Оп. 4. – Д. 26. – 25 л.

Алена Макрушыч, выкладчык кафедры гісторыі Беларусі ГрДУ імя Янкі Купалы

ГІСТОРЫЯ БЕЛАРУСІ І КРАЯЗНАЎСТВА

УДК 947.6 (=414.16):008

О.А. Соболевская (Гродно)

БЕДНОСТЬ КАК СОЦИОКУЛЬТУРНЫЙ ФЕНОМЕН У ЕВРЕЕВ БЕЛОРУССКОЙ ЧАСТИ ЧЕРТЫ ОСЕДЛОСТИ В XIX ВЕКЕ

В статье рассматривается феномен бедности в качестве одной из наиболее острых социальных проблем прошлого в среде евреев белорусской части черты оседлости на протяжении конца XIX – начала XX века. В иерархизированном мире еврейской традиции общественное сознание предпочитало бедности богатство, но не допускало сегрегации бедных. Среди основополагающих ценностей еврейской культуры богатство уступало учёности. Успех в мирских делах одобрялся, потому что позволял развернуть филантропическую деятельность и экономил время для талмудических штудий. Лишённое помощи государства, еврейское общество выработало оригинальные механизмы решения социальных проблем бедняков-иудеев.

В социологии *бедность* определяется как характеристика экономического положения индивида или социальной группы, при котором они не могут удовлетворить определенный круг минимальных потребностей необходимых для жизни, сохранения трудоспособности, продолжения рода [16, с. 354]. Бедность считается одной из наиболее острых социальных проблем современности, но не менее значима она была и для прошлого. Голод, нехватка одежды, ограничения в возможностях проведения досуга, плохие жилищные условия – всё это существовало испокон веков, воспринималось как обычное явление, было присуще положению большинства населения.

В Российской империи XIX века для евреев, сконцентрированных в черте оседлости, возможность удовлетворить свои потребности была сужена рамками сословно-юридического статуса «полуграждан» [15, с. 6]. Формально свободные, фактически они были законодательно ограничены в праве употребления в общественных местах родного языка, ношения национальной одежды, отдельных форм религиозной деятельности, свободного выбора места поселения, работы, владения собственностью. Основная масса еврейского населения была обречена вести вполне определённый образ жизни, связанный с многочисленными лишениями. Между тем распространённый уже в

конце XVIII века в России этнический стереотип, так и не разрушенный следующим веком, заставлял христиан всех сословий упорно верить в мифическое богатство «эксплуататоров-евреев». Верен ли он? Изучение феномена бедности в еврейской среде белорусской части черты оседлости – *цель* настоящей статьи. Отсутствие в историографии специальных работ, посвящённых данной теме, а также значимость её для судеб российского еврейства, делают постановку вопроса *актуальной*.

Бедность является относительным понятием и зависит от общего стандарта уровня жизни в данном обществе. При изучении феномена бедности в еврейской среде российской черты оседлости XIX века исследователь сталкивается с отсутствием статистических данных и преобладанием в документах эпохи оценочных суждений, отражающих не столько суть дела, сколько позицию лиц, высказывающихся о нём. Бедность воспринималась как привычный порядок вещей, данный свыше, и не подлежала специальному изучению. В Российской империи не определялись такие показатели как уровень жизни, прожиточный минимум, черта бедности и др., статистика, касающаяся еврейского населения, была недостоверна, поэтому и наше исследование будет носить скорее культурологический, нежели строго социологический характер.

Правительство не занималось специальным изучением бедности среди иудеев, считая её сугубо внутриеврейской проблемой. Если вопрос о корреляции понятий «бедность» и «евреи» возникал в правительственных документах, то исключительно в контексте обеднения крестьян в результате деятельности «евреев-эксплуататоров», спаивающих сельчан и опутывающих их сетями долговой зависимости путём ростовщичества [3]. В середине XIX века изучение, а в конце его – регламентация филантропической деятельности евреев была вызвана не столько заботой о благосостоянии этой части подданных, сколько желанием поставить под контроль значительные финансовые потоки, проходившие через всевозможные братства, больницы и приюты, с древности существовавшие в еврейском обществе.

В деле был и политический аспект: власти подозревали евреев в нелояльности государству и желали предотвратить материальную поддержку мифического «всемирного еврейского кагала» или еврейских колоний в Палестине, которая могла осуществляться под видом сборов в пользу бедных. Этот вывод подтверждает тот факт, что государство на протяжении всего XIX века предложило только три варианта решения проблемы еврейской бедности:

превращение иудеев в «полезных подданных» путём насаждения производительного труда, в первую очередь сельскохозяйственного;

первоочередная сдача нищих и бедняков, которые не могут выплачивать налоги в рекруты и арестантские роты;

контролируемые государством институционализированные еврейские благотворительные общества (что соответствовало общей стратегии упорядочения системы попечения о бедных в 90-е годы XIX века).

Социальная доктрина иудаизма одобряла богатство, но связь между богатством и добродетелью не казалась очевидной. Как справедливо отмечает Я.Кац, некоторые считали успех знаком милости Господней. «охранной грамотой», а бедность воспринимали как Его кару, которую надо терпеливо сносить [4, с. 80-81]. Некоторые моралисты призывали к аскетизму и указывали на опасности, которые таит в себе достаток. Как говорил Гилель: «Много мяса привлекает к себе много червей, много богатства – много забот» [17, с. 59-60]. При этом самостоятельной ценности в бедности еврейские учителя не видели. Вопрос о том, стоит ли к ней стремиться, всегда вызывал полемику. Этика иудаизма учила вести организованную, предсказуемую, упорядоченную жизнь, быть прагматичным и думать про обеспечение своей семьи.

Финансовое преуспевание оценивалось позитивно уже потому, что давало возможность совершать благие дела и обеспечивало досуг, который можно было посвятить религиозной учёности. Деньги – это также и власть, богатый ногид обладал влиянием в нееврейском мире благодаря состоянию. «Даже короли прислушивались к Ротшильдам, Бродским и баронам де Гиршам», - говорили в народе [19, с. 206-207]. Общественное мнение постановило, что богат тот, кто удачлив либо «имеет хорошую голову». Иудеи черты оседлости - это не только конфессиональная, но и экономическая общность, они были включены именно в денежные, рыночные отношения, поэтому усматривали прямую и непосредственную связь между деньгами и жизнью. Из средства в цель деньги превращались, когда речь шла о получении относительной свободы и безопасности. Вековой опыт гонений, непредсказуемая политика царизма, в которой преобладали репрессивные меры, сформировали отношение к деньгам как к средству выживания: тот, у кого были средства, в случае опасности мог заплатить за свою жизнь и выкупить близких.

В отличие от христианской среды, у евреев отсутствовала чёткая демаркационная линия между миром бедных и богатых. Их экономическое и политическое положение в черте оседлости было нестабильным: прибыльные сферы деятельности (откуп, посредничество, производство и продажа алкоголя, армейские поставки и т.д.) то возникали, то оказывались под запретом. Практически не было семей, которым бы удалось на протяжении всего XIX столетия не

только непрерывно повышать, но и хотя бы сохранять на том же уровне свой материальный статус. Экономической стабильности не удалось достичь никогда. Семьи богатели и разорялись постоянно, поэтому для культуры Древнего Рима актуален афоризм *memento mori*, «помни о смерти», то у евреев со всей неизбежностью сформировалась установка «помни о бедности». Об этом красноречиво говорил кусок неоштукатуренной стены в каждом доме (память о разрушении Храма), простая еда и скромная одежда, ношение которой предписывается во время постов и некоторых праздников.

Социальная граница пролегла не столько между миром бедных и богатых, сколько между учёностью и её отсутствием. Еврейский мир выработал собственное представление об общественной иерархии. Поскольку наиболее престижным занятием было изучение Талмуда, на её вершине оказались учёные мужи, виртуозные комментаторы священных текстов, знаменитые раввины и проповедники. Состоятельные оказывались на второй ступени иерархии, они всячески старались дать религиозное образование своим сыновьям, породниться с талантливыми юношами и приобрести невесток из семей, известных своей учёностью. Так для бедных, но учёных открывалась дорога в мир богатых, своей репутацией они повышали статус состоятельной семьи.

Высокий уровень социальной мобильности, возможность стремительной потери или приобретения богатства и равнодушие государства к социальным проблемам евреев привели к глубокому укоренению идеи благотворительности, сердечному и дружественному отношению к беднякам, характерному для еврейской среды. Жизнь в соответствии с законами цдаки (справедливости, праведности) не сводилась исключительно к денежной благотворительности, это милосердие в самом широком человеческом смысле: гостеприимство для учёных, чужих, нуждающихся, посещение больных и вообще – забота о благополучии других людей, как справедливо отмечает Н. Соломон [18, с. 93]. Как сказано в трактате «Пиркей Абот», пусть дом твой будет открыт для всех, считай бедных своими домочадцами [17, с. 52].

Поражённый размахом филантропической деятельности евреев черты оседлости, гродненский губернатор писал: «Всякий знакомый с их внутренней жизнью согласится, что благотворительность есть одна из типических черт еврейского племени. Талмудическое изречение «евреи суть милосердные дети милосердных отцов» подтверждается в жизни русских евреев на каждом шагу. В другом месте читаем: «Благотворительность приносит человеку богатые плоды не только в настоящей жизни, но и в загробной»» [11, л. 2-2 об.].

На всяком человеке, к какому бы сословию он не принадлежал, лежала священная обязанность жертвовать в пользу благотворительных учреждений. Уклоняющийся от этого воспринимался как вероотступник. Подавать милостыню следовало сочувственно, утешая просящего добрыми словами. Нельзя было рассказывать о собственной благотворительной деятельности, в противном случае доброе дело не искупало грехов того, кто его совершил. С другой стороны, запрещалось протягивать руку за милостыней без крайней необходимости, иначе Господь сделал бы так, чтобы подаяние действительно стало необходимо попрошайке. В то же время преступной считалась гордыня, побуждавшая человека слишком строго относиться к себе и отказываться от помощи, когда она была действительно нужна: смерть от голода или болезни в таком случае была бы приравнена к греху самоубийства.

Особенно ценились следующие виды благотворительности:

когда нуждающемуся давались деньги в долг для начала собственного дела, а затем ему сообщали, что на самом деле это не заём, а подарок;

когда дающий милостыню и получающий её незнакомы;

когда бедняку дают деньги без просьбы с его стороны.

По мнению источника, «все эти и многие другие предписания выполняются русскими евреями с математической точностью» [11, л. 3].

Столь последовательная философия благотворительности привела к возникновению у евреев стройной системы филантропических учреждений. При каждом кагале (после 1840 преобразованы в еврейские общества) существовали филантропические братства, которые были призваны оказать помощь бедным больным и роженицам, дать образование детям неимущих, обеспечить бедные семьи одеждой и пищей к праздникам. Наиболее популярным было общество «Линас Гацедек», отделения которого находим не только в городах, но и в местечках [7, 12]. В населённых пунктах со значительным числом евреев были больницы, приюты, дома престарелых для иудеев [1, с. 186; 10; 14]. Состоятельное купечество жертвовало внушительные суммы на помощь обедневшим в результатах стихийных бедствий, оставляло завещания в пользу филантропических организаций [2, л. 1-2; 8, л. 1-2]. В каждой синагоге были кружки для пожертвований, которые расходовались на помощь беднякам России и Палестины, ремонт синагог, просветительские цели [6; 13, л. 5].

Значительное расслоение и проблема бедности тревожили еврейское общество XIX века. В условиях капиталистической трансформации началась эрозия традиционных еврейских ценностей, в том числе пресловутой солидарности и взаимовыручки. Симптоматично, что в 20-е

годы власти неоднократно сталкивались с нежеланием кагалов приписывать к своим общинам нищих, стариков и малоимущих, заботу о которых следовало принять на себя состоятельным [5]. В 50-е годы руководство общин охотно воспользовалось законом о праве внеочередной сдачи в рекруты своих единоверцев за неуплату налогов, бродяжничество, распутное и плохое поведение [9].

Таким образом, бедность значительной части населения относилась к острейшим проблемам евреев белорусской части черты оседлости в XIX веке. Еврейский социум был построен на разделении классов, богатство считалось предпочтительнее бедности, но жёстких преград между социальными группами не существовало. Не дихотомия «бедность» - «богатство» поляризовала еврейский мир, в иерархии традиционных ценностей богатство всегда стояло ниже учёности. Успех в мирских делах не был мерилом добродетели, но давал возможность вершить добрые дела и представлял больше возможностей для занятий религиозной наукой, а поэтому был оценен положительно. Юридическая сегрегация и культурно-религиозная изоляция евреев заставили представителей данной общности самостоятельно решать собственные социальные проблемы. Это привело к превращению благотворительности из права в обязанность всякого иудея и становлению действенной системы социальной защиты.

Список источников и литературы

1. Герцентштейн, Г. Статистические сведения о еврейских больницах в России / Г. Герцентштейн // Рассвет. – 1880. – № 5. – С. 183 – 186.
2. Государственный архив Гродненской области, ф. 56, оп. 1, д. 7.
3. Державин, Г.Д. Мнение об отвращении голода и устройстве быта евреев / Г.Д. Державин // Соч. с прим. Я. Грота. Изд. Имп. АН: В 9 т. – СПб., 1872. – Т. 7. – С. 246 – 299.
4. Кац, Я. Кризис традиции на пороге Нового времени / Я.Кац. – Иерусалим: библиотека Алия, 1991. – 315 с.
5. Национальный архив Беларуси в Гродно (далее НИАБ в Гродно), ф. 1, оп. 1, д. 1457.
6. НИАБ в Гродно, ф. 1, оп. 8, д. 336.
7. НИАБ в Гродно, ф. 1, оп. 18, д. 1155.
8. НИАБ в Гродно, ф. 1, оп. 21, д. 229.
9. НИАБ в Гродно, ф. 1, оп. 22, д. 152.
10. НИАБ в Гродно, ф. 1, оп. 27, д. 1400.
11. НИАБ в Гродно, ф. 1, оп. 27, д. 2700.
12. НИАБ в Гродно, ф. 1, оп. 27, д. 2842.
13. НИАБ в Гродно, ф. 1, оп. 28, д. 559.
14. Национальный архив Беларуси в Минске, ф. 295, оп. 1, д. 343.
15. Оршанский, И.Г. Русское законодательство о евреях: Очерки и исследования / И.Г.Оршанский. – СПб, 1877. – 456 с.
16. Томпсон, Дж., Пристли, Дж. Социология: Вводный курс / Дж.Томпсон, Дж.Пристли. – М.: АСТ – Львов: Инициатива, 1998. – 496 с.

17. Buchner, A. Kwiaty wschodnie: zbiór zasad moralnych, teologicznych, przysięw, reguł towarzyskich, allegoryi i powieści, wyjętych z Talmudu i pism współczesnych / A. Buchner. – Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Jydz: Zakład narodowy im. Ossolińskich, 1990. – 365 s.

18. Solomon, N. Judaizm / N. Solomon. – Warszawa: Przystycki i Spółka, 1997. – 165 s.

19. Zborowski, M., Herzog, E. Das Stetl. Die untergangene Welt / M. Zborowski, E. Herzog. – München: Verlag C.H. Beck, 1992. – 363 S.

Ольга Александровна Соболевская, кандидат культурологии, доцент кафедры культурологии ГрГУ имени Янки Купалы. Сфера научных интересов – историческая культурология, история евреев Российской империи, межэтнические взаимодействия.

УДК 37.018.11=411.16

Ю.Г. Ермак (Гродно) **СЕМЕЙНОЕ ВОСПИТАНИЕ ЕВРЕЙСКОЙ ДЕВОЧКИ** **ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX ВЕКА**

Воспитание детей у всех цивилизованных народов занимает особое место, и это не случайно, т.к. дети это будущее, результат всей нашей успешной или не очень успешной жизни. Одним из критериев этой успешности и является рождение и воспитание детей, воспроизведение себя во времени.

Для семьи нет более почетной миссии, нежели воспитание детей. Особое значение эта функция приобретала для евреев, которые проживали в разных государствах и ощущали культурное воздействие титульных наций. Чтобы не раствориться в чужом народе, основной задачей для евреев черты оседлости было сохранить и привить своим детям ценности, доставшиеся от предков. На выполнение этих задач была направлена деятельность религиозной общины, кагала.

Источником по данной теме выступают мемуары женщин, достаточно редко встречающаяся форма в историографии XIX века, так как женщины редко оставляли после себя значимые письменные общественные труды, это было не принято в тогдашнем обществе. Одним из таких источников являются мемуары Полины Венгеровой «Воспоминания бабушки. Очерки культурной истории евреев России в XIX в.» В воспоминаниях, написанных с ностальгией и любовью, воссозданы картины патриархальной еврейской жизни 1830 – 1850-х гг. Интересная и достаточно глубокая информация почерпнута из мемуаров Анны Выгодской «История одной жизни: воспоминания», которые были изданы в Риге в 1938 году. Первая часть книги посвящена описанию детских и подростковых лет датируемых 1870 – 1880-ми

годами. На страницах своей «семейной летописи» мемуаристка делится с читателями воспоминаниями запечатлевшимися в детском возрасте, добавляя при этом, уже свои взрослые критические замечания к вопросам воспитания детей, взаимоотношений на уровне родители-дети. Хронологические рамки охватывают середину – вторую половину XIX века, именно тот период, когда ассимиляция еврейского населения черты оседлости приобретает широкий размах, и становится целью внутренней политики российского самодержавия.

В основу еврейского воспитания было положено привитие социальных, трудовых и религиозно-культурных навыков преимущественно через участие детей в семейной и общинной деятельности. Залогом успеха в этот период была семейная, клановая и племенная солидарность, и патриархальная организация семьи с ее непререкаемым авторитетом родителей. Воспитание детей в раннем возрасте возлагалось преимущественно на мать, когда сыновья подрастали, их дальнейшее воспитание переходило в ведение отца, в то время как воспитание дочерей вплоть до замужества оставалось в руках матери, которая обучала их домашним работам и женским ремеслам, однако ответственность за распутное поведение дочерей возлагалась на отца. Семья продолжала оставаться решающим фактором в воспитании девочек, так как они не посещали общественных школ и их воспитание носило преимущественно домашний характер.

Основу любого воспитания составляет, прежде всего, правильно организованный режим дня. Подъем был ранним, и это было связано не только с работой, но и с тем, что прежде чем, начинать дела, необходимо было уделить время утренней молитве, затем следовал завтрак и начало трудового дня. Трудовой день заканчивался так же как и начинался – молитвой. Еврейские семьи, будучи многодетными, давали возможность трудиться и хлопотать по хозяйству всем, начиная от мала до велика. Как правило, старшие девочки помогали матери с младшими детьми, смотрели и ухаживали за ними, принимали участие в приготовлении пищи, изготовлении рукодельной продукции на продажу. Вот как описывает свои занятия А.Выгодская «Мы, т.е. вернее я (сестра уже помогала нянчить крошку), кроме игр и ученья занимались рукодельем» [2, с.50].

Кроме обязанностей по дому, конечно, оставалось и время для детских игр. Игры во все времена мало чем отличаются друг от друга и носят подвижный и развивающий характер «играли мы в прятки на большом дворе» [2, с.25], «еще у нас очень любили играть в дрейдл» [1, с.28]. Использовались игры и в некоторых религиозных праздниках они были похожи на театральные представления и носили воспитательный характер [1, с.57-58].

Задачи матери семейства не сводились только к обучению девочек ведению домашнего хозяйства. Немаловажным было привить будущей девушке правила приличного поведения в обществе. В XIX веке модно было быть цирлих-манирлих (церемонно-манерными), на эту особенность воспитания еврейских девочек указывают как старшая мемуаристка П.Венгерова [1, с.137-138], так и ее младшая коллега по перу А.Выгодская [2, с.65-66].

Когда девочке исполнялось пять – шесть лет ее отправляли на обучение в хедер, где она изучала основу еврейского правописания, чтение текстов религиозного содержания [2, с.24]. Изучение Торы и Талмуда не входило в женские обязанности, это был сугубо мужской мир, вторжение в который женщин не поощрялось, если не сказать больше запрещалось. Да женщины и не стремились к этому, т.к. у них было огромное количество обязанностей по дому и по воспитанию детей.

Нельзя говорить о том, что мужчины полностью устранялись из воспитательного процесса. Конечно они больше занимались сыновьями, но и для дочерей находилось время «Дядя принимал большое участие и в нашем воспитании... Приходилось ежедневно читать вслух из учебника заданный урок. Дядя требовал ясного выразительного чтения» [2, с.46]. «Отец усаживался поудобнее и внимательно слушал наш рассказ о произошедших за день событиях» [1, с.8-10].

Спорный, на сегодняшний день, вопрос о наказании детей, в XIX веке решался в пользу наказания. «Немало часов, простаивали мы в углу, да еще с поднятыми руками. Длительность стояния зависела от серьезности проступка. Однако нам позволялось, простояв некоторое время, подойти к матери поцеловать руку и просить прощения.» [2, с.23]. На этом методы воспитания девочек не ограничивались, традиционной была и классическая для многих народов порка, она применялась для детей обоих полов, исключения не делались «Отец попросту высек меня розгами без всякого предупреждения, без предварительного увещания!» [2, с.31]. Про розги упоминает в своих мемуарах и П.Венгерова, которой чудом удалось их избежать.

Поскольку смертность в детском возрасте была очень высокой [3, с.301], детей одевали очень тепло «в те времена девочки носили ватные панталоны и нижние юбки» [2, с.49]. В то же время в богатых семействах было принято наряжать девочек «...отцу – он ведь тоже любил, когда мы были хорошо одеты» [1, с.177]. Одежда девочек зависела от материального благосостояния их родителей.

Таким образом, можно сделать вывод, что в основу воспитания еврейских девочек было положено привитие социальных, трудовых и религиозно-культурных навыков преимущественно через участие детей в

семейной и общественной деятельности. Семья на протяжении всего XIX в. продолжала оставаться решающим фактором в воспитании девочек.

Список источников и литературы

1. Венгерова, П. Воспоминания бабушки: Очерки культурной истории евреев России в XIX в. / П.Венгерова. – М.: Мосты культуры, Иерусалим: Гешарим, 2003. – 350 с.
2. Выгодская, А.П. История одной жизни: воспоминания / А.П. Выгодская. – Рига: «Dzive un Kultura», 1938. – Ч. 1. – 233 с.
3. Соболевская, О., Гончаров, В. Евреи Гродненщины. Жизнь до Катастрофы / О.Соболевская, В.Гончаров. – Донецк: Изд-во НОРД-ПРЕСС, 2005. – 371 с.

Юлия Ермак, аспирантка кафедры культурологии ГрГУ имени Янки Купалы

УДК 9 (476.6)

Ю.В. Кардэль (Гродна) **ДЗЕЙНАСЦЬ ОРГАНАЎ САМАКІРАВАННЯ Ё Г. ГРОДНА** **ПАСЛЯ АДМЭНЫ МАГДЭБУРГСКАГА ПРАВА**

Статья посвящена организации и деятельности местных органов самоуправления Гродно после отмены магдебургского права в 1795 г. В центре внимания находятся проблемы таких структур самоуправления как городская дума, магистрат, городничий.

Гісторыя мясцовага самакіравання г. Гродна пасля адмены магдэбургскага права – адна з малавядомых і маладаследаваных старонак беларускай мінуўшчыны, якая патрабуе ўсебаковага вывучэння. Як вядома, гісторыя самакіравання ў горадзе над Нёманам звязана найперш з наданнем яму Магдэбургскае права ў 1496 г. Не перапынілася гэтая гісторыя і пасля ўваходжання ў 1795 г. у склад Расійскай імперыі, хаця умовы для дзейнасці самакіравання ў горадзе істотна змяніліся.

Кацярына II адразу пачала ўводзіць на новых тэрыторыях свой адміністрацыйна-тэрытарыяльны падзел і сваю арганізацыю органаў гарадскога кіравання. Па ўказу Кацярыны II ад 14 снежня 1795 г. горад быў далучаны да Слонімскай губерні, у склад якой увайшоў як цэнтр павета. У ім месціліся павятовыя ўлады (адміністрацыйная і судовая) і гараднічы. Павел I указам ад 6 студзеня 1797 г. аб'яднаў Слоніmsкую і Віленскую губерні і ўказам ад 12 ліпеня 1797 г. стварыў з іх Літоўскую

губерню, у складзе якой быў Гродзенскі павет. Паводле ўказа Аляксандра I ад 9 верасня 1801 г. Літоўская губерня была падзелена на Віленскую і Літоўска-Гродзенскую (так яна называлася да 1840 г.) губерні [9, с. 56]. Фактычна Літоўска-Гродзенская губерня пачала існаваць з 1(13) студзеня 1802 г., калі адбылося першае пасяджэнне губернскага праўлення. Горад Гродна стаў губернскім [10, с. 5].

Вось як, Павел Баброўскі апісвае становішча горада: «Губернскі Гродна знаходзіўся на правым высокім беразе суднаходнай ракі Нёман, пры ўпадзенні ў яе невялікай рэчкі Гараднічанкі. Праз горад праходзіць Пецярбургска-Варшаўская жалезная дарога, для якой цераз Нёман пабудаваны вялікі чыгунны мост, звыш таго нядаўна г. Гродна быў злучаны тэлеграфам з сістэмай тэлеграфу царства Польскага. Гродна быў падзелены на 2 часткі і 5 кварталаў. Першая частка – па р. Нёман і Гараднічанцы, уключала 4 плошчы, 24 вуліцы і 9 перавулкаў. Другая частка – 2 плошчы, 17 вуліц і 6 перавулкаў. Усяго ў горадзе ... 1571 жылы дом, 16 хрысціянскіх храмаў, 2 яўрэйскія синагогі ...» [3, с. 774-775].

Магдэбургскае права ў горадзе ліквідавалася, а дзейнасць гарадскога магістрата пацвярджалася ўказам 1795 г. Уводзіліся новыя органы мясцовага кіравання на аснове «Даравальнай граматы гарадам» 1785 г. [8, с. 18].

У г. Гродна органы мясцовага кіравання былі прадстаўлены пасадай гараднічага, а выбарныя – гарадской думай і гарадскім магістратам.

Гараднічы, паводле «Учреждения о губерниях», прызначаўся Сенатам Расійскай імперыі, як правіла, з адстаўных ваенных чыноў. Галоўным абавязкам гараднічага і яго кіравання быў кантроль за захаваннем законнасці і спакою ў гарадах, прывядзенне ў дзейнасць загадаў губернскага праўлення і рашэнняў судовых палат. У Гродне пасада гараднічага была толькі тады, калі горад быў цэнтрам павета. Нам вядомы адзін гараднічы – Людвік Панцэрбітар (1795 – ? 1797 г.) [11, с. 126].

Адным з асноўных органаў гарадскога самакіравання на Гарадзеншчыне ў гэты перыяд быў гарадскі магістрат. У яго па штату выбіраліся 2 бурмістры і 4 ратманы. Бурмістры і ратманы выбіраліся з найбольш заможных купцоў і мяшчан на 3 гады жыхарамі горада, якія валодалі рухомай ці нерухомай маёмасцю. Яны выконвалі свае абавязкі не спыняючы асноўнай дзейнасці (гандлёвай, адвакацкай і інш.). У склад гарадскога магістрата на Беларусі ў адрозненні ад магістратаў расійскіх гарадоў акрамя бурмістраў і ратманаў уваходзілі лаўнікі (прысяжныя засядацелі) [12, с. 17].

На падставе «Даравальнай граматы гарадам» 1785 г. кампетэнцыя гарадскога магістрата была даволі шырокай. У веданні яго членаў знаходзіліся наступныя функцыі:

Фінансава-кантрольная функцыя: ўлік двароў і пражываючага ў іх насельніцтва, раскладка падаткаў і павіннасцяў;

Гаспадарчыя пытанні: магістрат клапаціўся аб адкрыцці новых і падтрымцы старых мануфактур, садзейнічаў развіццю рамяства, гандлю, гарадской гаспадаркі, арганізоўваў гараджан ў гільдыі, цэхі, арганізоўваў школы і багадзельні;

Судовая функцыя: магістрат выконваў функцыі суда для гандлёва-прамысловага насельніцтва горада;

Адміністрацыйна-паліцэйскія функцыі: магістрат назіраў за супрацьпажарнымі мерапрыемствамі і санітарнымі ўмовамі ў горадзе, кантраляваў гандаль, правільнасць мер і вагі [1, с. 57].

Такім чынам, гарадскі магістрат, клапаціўся пра патрэбы горада, яго добраўпарадкаванні і абараняў яго інтарэсы перад вярхоўнай уладай.

Прызначаны галоўным органам кіравання, гарадскі магістрат на самой справе не мог самастойна вырашаць многія пытанні. Толькі па самых нязначных справах ён мог выносіць пастановы, і то павінен быў дакладваць пра гэта ў вышэйшыя органы і мець згоду на сваю дзейнасць з боку губернскага кіравання, казённай палаты, генерал-губернатора [4, с. 145].

Так гарадское праўленне г. Гродна паведамляе гродзенскаму губернатару аб тым, што «в ночь с 10 на 11 число июля 1840 г. произошла необыкновенно жестокая буря, которая сопровождалась весьма сильным и проливным дождем, речка Городничанка выступила из берегов своих, сильным напором воды снесла находившиеся на ней 4 деревянных моста и разрушила до основания каменный о трех арках мост, существовавший 70 лет ...». Далей гарадское праўленне, адзначае, што «три деревянных моста восстановлено за счет городских доходов, а о постройке четвертого делается распоряжение. На сооружение же каменного моста иждивением казны составлен проект и представлен на рассмотрение в главное управление путей сообщения и публичных зданий ...» [2, с. 523].

У Нацыянальным гістарычным архіве ў г. Гродна захавана цыркуляр гродзенскага губернатара за 14 кастрычніка 1838 г., ён быў адрасаваны гараднічым, паліцмайстрам, прадвадзіцелям дваранства – «Об озеленении городов и других населенных пунктов губернии». Гродзенскі губернатар лічыць, што азеляненне «спасет от опустошений пожарами, сколько и украсит города». Аднак пры гэтым адзначалася, што кожную вясну гарадское праўленне павінна паведамляць губернатару аб выкананых работах [6, арк. 1-2].

Акрамя таго, у г. Гродна разам з магістратам планавалася стварыць гарадскую думу, але з-за недахопу грашовых сродкаў гэты працэс зацягнуўся. Толькі ў маі 1836 г. быў вызначаны парадак утварэння і арганізацыі ў беларускіх губернях гарадскіх думаў. Прычым указ не прадпісваў рабіць гэта ў абавязковым парадку. Губернская дзяржаўная адміністрацыя атрымлівала права ў адпаведнасці з мясцовымі абставінамі прымаць адпаведныя пастановы і прадастаўляць цэнтральнаму ўраду патрэбныя звесткі і статыстычныя дадзеныя для іх зацвярджэння. Як сведчаць архіўныя матэрыялы, мясцовыя ўлады не надта спяшаліся ўтвараць гарадскія думы. Напрыклад, гарадзенскае губернскае праўленне 22 снежня 1836 г. пастанавіла: «З прычыны невялікай колькасці насельніцтва гарадоў тутэйшай губерні, малага ліку грамадзянаў і гандлёвага класу жыхароў, утрыманне думы за кошт гарадскіх даходаў з прычыны нязначнасці апошніх было б вельмі абцяжарваючым... Справы што падлягаюць разгляду думы, даволі зручна вырашыць у гарадскім магістраце» [5, с. 325].

Паводле загада міністра ўнутраных спраў Расійскай імперыі ад 10 студзеня 1837 г. у губернях утвараліся спецыяльныя камітэты для распрацоўкі пытанняў паляпшэння становішча гарадоў [7, арк. 84]. Прычым урад бачыў вырашэнне праблемы якраз у скарачэнні выбарных гарадскіх устаноў. Прапаноўвалася скасаваць магістраты і ратушы, а іх функцыі перадаць ў павятовыя суды. Аднак гэта прапанова не атрымала падтрымкі ў гарадскога насельніцтва губерні. У праекце распрацаваным Гродзенскім губерnskім камітэтам магістрат у Гродна быў пакінуты. Гарадское насельніцтва змагло адстаяць свае інтарэсы перад вярхоўнай уладай Расійскай імперыі.

Такім чынам, пасля падзелаў Рэчы Паспалітай і далучэння Гродна да Расійскай імперыі, горад страціў свой высокі статус, які быў ў яго паводле магдэбургскага права. Саслоўныя выбарныя органы самакіравання знаходзіліся пад моцным кантролем губернатараў і іншых чыноўнікаў.

Спіс крыніц і літаратуры

1. Атрушкевіч, М. Гарадское кіраванне на Беларусі ў канцы XVIII – пачатку XIX стст. / М. Атрушкевіч // Беларускі гістарычны часопіс. – 1999. – № 3. – С. 57-59.
2. Белоруссия в эпоху феодализма. Сборник документов и материалов. – Т. 3. – Минск, 1961. – С. 522-525.
3. Бобровский, П. Материалы для географии и статистики России. Гродненская губерния, Ч. 1, СПб, 1863. – С. 771-776.
4. Вішнеўскі, Гісторыя дзяржавы і права Беларусі: Вучэбны дапаможнік. / А. Вішнеўскі; – Мінск, 2003. – С. 142-149.
5. Гарадзенскі палімпсест. 2009. Дзяржаўныя ўстановы і палітычнае жыццё. XV – XX ст. / пад рэд. А. Ф. Смаленчука, Н.У. Сліж. – Гродна, 2009. – С. 325.

6. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў г. Гродна (НГАБ у г. Гродна). Фонд 1. – Воп. 4. – Адз. зах. 786 «Об озеленении городов и других населенных пунктов губернии».

7. НГАБ у г. Гродна. Фонд 1. – Воп. 11. – Адз. зах. 1. “Об упразднении городских магистратов и ратуш в Гродненской губернии”.

8. Сільчанка, М.В., Місарэвіч, Н.В. Гісторыя мясцовага самакіравання на Беларусі. / М.В. Сільчанка, Н.В. Місарэвіч. – Гродна, 2000. – С. 14-19.

9. Орловский, И. Очерк Истории города Гродны, составленный на основании печатных источников. / И. Орловский. – Гродна: Типография Губернского Правления, 1889. – С. 56-58.

10. Швед, В.В. Губернскі Гродна. / В.В. Швед. – Гродна, 2002. – С. 4-16.

11. Швед В.В. Паміж Польшчай і Расіяй: грамадска-палітычнае жыццё на землях Беларусі (1772 – 1863 гг.). / В.В. Швед. – Гродна: ГрДУ, 2001. – С. 117-134.

12. Шелкопляс, В.А. Местные органы государственного управления в Белоруссии в конце XVIII – начале XIX в.: Автореферат диссертации кандидата юридических наук. / В.А. Шелкопляс; Белорус. гос. ун-т. – Мінск, 1972. – С. 15-18.

Юлія Кардэль, студэнтка факультэта гісторыі і сацыялогіі ГрДУ імя Я. Купалы, даследуе мясцовае самакіраванне г. Гродна.

УДК 9 (476.6)

Т.В. Казак (Гродна) ФАТАГРАФІЯ Ў ГРОДЗЕНСКІХ ФОТАМАЙСТЭРНЯХ 1860-1939 гг.

История гродненской фотографии начинается в 1860-х годах, когда были открыты первые ателье или фотографические заведения И.Штумана, Е.Менцеля, И.Довнар-Запольского. Одними из самых известных гродненских фотографов были И.И.Садовский, З.Карасик, Л.Гельгор, награжденные медалями за участие в международных выставках. Фотодело для многих стало семейным занятием, так в Гродно работали мастерские династий - Карасиков, Гельгоров, Соловейчиков и др. В 1920-30-х г-х многие продолжают свою деятельность, появляются и новые фотографы - И.Хомуль, М.Артишевич, Д.Анерик. В это время фотография становится популярным занятием и превращается из редкой профессии в занятие многих жителей города.

При написании статьи были использованы фотографии из частных коллекций А.П. Гостева, Я.Лелевича, А.В. Севенко, Ф. Варашыльского, А.С. Римарчука и фондов Гродненского государственного историко-археологического музея.

У 2009 годзе споўнілася 170 гадоў з дня вынаходніцтва фатаграфіі. За гэты доўгі час фатаграфія прайшла шлях ад тэхнічнага атракцыёна і дадатку да жывапісу да магутнага сродка выяўлення розных бакоў жыцця чалавека, набыла статус універсальнай мовы паміж рознымі людзьмі і пакаленнямі.

Слова “фатаграфія” прыйшло да нас з французскай мовы, а запазычана яно з грэчаскай і перакладаецца як “светлапіс” ці тэхніка малявання святлом.

7 студзеня 1839 года Дамінік Франсуа Арагон, дырэктар Парыжскай абсерваторыі, у сценах Акадэміі навук зрабіў даклад, дзе быў згаданы вынаходнік новага тэхнічнага мастацтва – Луі Жан Мандэ Дагер. У жніўні 1839 было надрукавана тэхнічнае апісанне дагератыпіі – менавіта так называлі першыя фотаздымкі.

Луі Жан Дагер пры дапамозе светлавога промня атрымаў устойлівую выяву на срэбнай пласціне, якая атрымала ад імя вынаходніка назву дагератып. Дагератып рабілі на тонкай (таўшчынёй каля 0,5 мм) меднай пласцінцы і пакрывалі срэбрам, таму што менавіта злучэнні гэтага металу адчувальныя да светлавых прамянёў. Для таго, каб разглядзець выяву на дагератыпе, трэба было павярнуць яе пад пэўным вуглом, каб яна не блікавала. Дагератыпы нельга было змяшчаць, напрыклад, на сцяне для ўсеагульнага агляду, бо хутка на іх паверхні з’яўляліся чорныя плямы. Каб абараніць выяву ад залішняга святла, яе захоўвалі пад шклом у спецыяльных футлярах. Кошт партрэта быў даволі высокі, таму мець свайго люстраванага двайніка (бо выява атрымлівалася менавіта люстранай) маглі сабе дазволіць толькі вельмі заможныя людзі [16, с. 30-32].

Свой уклад у развіццё тэхнікі фатаграфіі ўнеслі таксама вынаходнікі, якія паходзяць з Беларусі. Адным з актыўных дзеячоў Рускага тэхнічнага таварыства быў С.А.Юркоўскі, віцебскі вынаходнік-фатаграф. Ён стварыў канструкцыю момантавых фотазатвораў. Затвор Юркоўскага дэманстравалася ў Палітэхнічным музеі ў Маскве, быў ухвалены на з’ездзе Рускага тэхнічнага таварыства і выпускаўся да 1920-х гадоў французскай фірмай. У галіне навукова-тэхнічнага выкарыстання фатаграфіі вядомы працы беларускага прыродазнаўцы Я.О.Наркевіча-Ёдкі. Праблемы навуковай і прыкладной фатаграфіі вывучаў ураджэнец Гродзенскай губерні фізік і опатэхнік А.Л.Гершун. Будучы навуковым кіраўніком “Расійскага таварыства аптычнай і механічнай вытворчасці”, ён у 1913 г. кіраваў арганізацыяй першага ў Расіі завода оптыка-механічных прыбораў [17, с. 404 – 419].

Першыя фатаграфічныя атэлье з’явіліся на тэрыторыі Беларусі ў 1860-я гады. У гэты час Гродзеншчына ўваходзіла ў склад Расійскай імперыі. Фотаздымкі, створаныя ў гродзенскіх фотаатэлье ў гэты час, адрозніваюцца ад фотаздымкаў пазнейшых часоў невялікім памерам (10 x 6 см), выдатнай якасцю і дакладнай перадачай рысаў твараў і элементаў адзення. Самыя старыя гродзенскія фатаграфіі паходзяць з аднаго альбома, які змяшчае партрэты ўдзельнікаў паўстання 1863 г.

(нумар КП-85787/1 у фондзе Гродзенскага дзяржаўнага гісторыка-археалагічнага музея).

У Гродна адным з першых фатаграфіаў быў Ілля Штуман. Яго працы вядомы з 1860 г., а фотаатэлье было зацверджана Губернскім праўленнем 23 студзеня 1864 г. [13, с. 664-665]. Атэлье размяшчалася на вуліцы Замкавай у доме пад № 664. На фотаздымках работы Штумана сярод іншых можна ўбачыць вядомых асоб: Пётр Ажэшка – першы муж Элізы Ажэшка (КП-85787/33), таксама прадстаўлены і другі яе муж – адвакат Станіслаў Нагорскі (КП-85787/36). Усе здымкі падпісаны на адваротным баку, упрыгожаны віньеткай, указаны імёны, год.

У Гродне таксама дзейнічала фотамайстэрня прускага падданага Еміля Менцэля, знаходзілася на вуліцы Замкавай з 21 чэрвеня 1863 г. [14, с. 1915]. Фотаздымкі гэтага майстра вядомы з 1862 г., як, напрыклад, партрэт Ганны Маркевіч (КП-85787/21).

Фатаграф Ігнацы Гілярыі Запольскі-Доўнар паходзіў з дваран Мінскай губерні і афіцыйна працаваў з 14 лістапада 1862 г., у яго фотамайстэрні знаходзілася “дзве машыны для здымкі фатаграфій, і ён меў дзвух памочнікаў” [12, с. 1280]. Нам вядомы толькі адзін фотаздымак яго работы – партрэт Юзэфы Керсноўскай 1861 г. (КП-85787/13).

Адзін з самых вядомых гродзенскіх фотамайстараў Іван Іванавіч Садоўскі заснаваў атэлье 29 лютага 1865 г. [4, с. 47] на вул. Купецкай. У 1871-1907 гг. (з перапынкамі) працаваў разам з Люцыянам Казлоўскім. І.І.Садоўскі – аўтар шэрагу партрэтаў вядомых гродзенцаў: сям’і А.Я.Багдановіча (фотаздымак захоўваецца у Доме-музеі М.Багдановіча ў Гродне) і Л.А.Сівіцкай (Зоські Верас). Ён прымаў удзел у падрыхтоўцы “Альбома касцюмаў Расіі” (1870-я гг.), у якім з 532 фатаграфій розных тыпаў мужчынскіх парадных касцюмаў розных рэгіёнаў 31 адносіцца да беларускай вопраткі. На яго фотапартрэтах – маці Нікадзіма, ігумення гродзенскага праваслаўнага манастыра Раства Багародзіцы (КП-77771).

У 1871 г. у І.І.Садоўскага з’яўляецца кампаньён – Люцыян Вікенцій Казлоўскі, лідскі дваранін, які спачатку вучыўся ў яго фотасправе. У 1885 г. Люцыян Казлоўскі атрымаў дазвол губернскага праўлення на заснаванне ўласнай фотаўстановы ў Беластоку, але гэтыя планы не здзейсніліся. І толькі 13 мая 1891 г. [2, с. 29] ён атрымаў пасведчанне на адкрыццё прыватнай фотамайстэрні, якая адкрылася напрыканцы 1890-х г. Аднак фотаздымкаў, выкананых гэтым фатаграфам самастойна, не выяўлена.

Для таго, каб афіцыйна пачаць працаваць у горадзе фатаграфам, трэба было падаць “Прашэнне” на імя Гродзенскага губернатара, які мог выдаць рэзалюцыю на згоду. Да Прашэння далучаўся рапарт ад паліцмейсцера аб тым, што фатаграф меў добрыя паводзіны і не быў

заўважаны ні ў якіх палітычных сутыкненнях. І толькі пасля прадстаўлення папер са станоўчай характарыстыкай выдавалася “Свидетельство” на адкрыццё прыватнай фотамайстэрні ці ўвогуле на фатаграфаванне ў горадзе. Таксама кожны год адбываліся вопісы, праверкі колькасці майстэрняў ў горадзе, якасць іх працы.

Рэдкая з’ява ў галіне фотасправы – жанчыны-фатографы. У Гродне ў пачатку ХХ ст. працавала К.Трускаўская (КП-25115/22). Магчыма, яе майстэрня размяшчалася ў доме Трускаўскіх на сучаснай вуліцы Сацыялістычнай.

Нам вядома імя яшчэ адной жанчыны-фатографа – Ента (Яўгенія) Райхштэйн. Яна была здольнай вучаніцай вядомага гродзенскага фатографа З.Я.Карасіка, займалася ў яго чатыры гады. У характарыстыцы сваёй вучаніцы З.Карасік піша, “што яна была ў навучэнні фатаграфічнай справе і паказала цудоўныя поспехі, так што яна ведае ўсе галіны фатаграфічнага мастацтва”, за што у 1890 г ёй далі атэстат і званне “жанчына-фатограф”. А хутка, ў 1894 г., Я.Райхштэйн далі і “Пасведчанне” на адкрыццё майстэрні [1, с. 1-8].

Вядома, каб адкрыць сваю фотамайстэрню, фатограф мусіў не толькі мець афіцыйны дазвол губернатара, паліцмейсцера і затым атрымаць пасведчанне, але, натуральна, валодаць самой тэхнікай выканання фотаздымкаў.

Так, гродзенскі мешчанін Хаім Арон Файвелевіч Язерскі, пішучы прашэнне на імя губернатара, указвае, што чатыры гады займаўся ў мясцовага фатографа Гіршы Дамбравіцкага, служыў здымчыкам і рэтушорам два гады і ў вядомага З.Карасіка. У момант падання прашэння ён быў яшчэ неафіцыйным кампаньёнам Папірнага, дзе выконваў працы па здымцы, рэтушоўцы, друку самастойна. Маючы такія практычныя навыкі, Язерскі два гады наведваў Віленскую мастацкую школу дзеля вывучэння фатаграфічнага мастацтва [6, с. 1-9]. Згоду і пасведчанне фатограф атрымаў у 1897 г., яго майстэрня адкрылася па вул. Саборнай у доме Баркоўскага. Пазней яна месцілася на вуліцы Мураўёўскай (Элізы Ажэшкі) у доме № 8.

У 1885 г. пасля вялікага пажару дзейнасць усіх фотамайстэрняў прыпынілася. Так, у рапарце гродзенскаму губернатару за верасень 1885 г. напісана: “Фатаграфічных устаноў у горадзе Гродна зараз няма”. Але некаторыя фатографы, якія ў сувязі з пажарам зачынілі майстэрні, аднаўлялі дзейнасць. Так, пінскі мешчанін Мордух Шаломавіч Папірны, сябра Рускага фатаграфічнага таварыства ў Маскве, меў майстэрню ў Гродна з 1884 г. да пажару 29 мая 1885 г., пасля чаго працягнуў дзейнасць у г. Брэсце (да 1895 г.), а ў 1896 г. зноў адкрыў майстэрню ў Гродна ў доме Баркоўскага на Саборнай вуліцы. Майстэрня працавала

да 1900 г. Некаторы час яго кампаньёнам быў брэсцкі фатограф Стамлер [10, с. 185].

Яшчэ адзін фатограф з Брэста распачаў сваю дзейнасць у Гродна ў сярэдзіне 1890-х гг. – Хаім Эльяш Бінковіч. У Гродна ён нарадзіўся, але жыў і працаваў у Брэсце, вучыўся ў фатографа Стамлера. Затым у Гродна летам 1894 г. разам з кампаньёнам Пейсахам Ежэрскім-Квяткам адкрыў фотаўстанову па вул. Саборнай у доме Чэртка. Праўда, па нейкіх прычынах Квят ужо ў жніўні 1894 г. адмаўляецца ад кампаньёнства з умовай, што калі пойдзе працаваць да кагосьці фатографам, то мусіць заплаціць Бінковічу 300 рублёў. Праз два гады Бінковіч прадае майстэрню ва ўласнасць мешчаніна-землямера Мейера Гельгора, які працягваў справу Бінковіча да 1900 г. з перапынкамі [5, с. 27].

Адным з самых вядомых гродзенскіх фатографаў быў Мікалай Рубінштэйн. Яго “спецыяльнае атэлье мастацкіх партрэтаў”, як адзначана на паспарту, пачало працаваць у 1903 г. У часы Расійскай імперыі атэлье знаходзілася спачатку на вуліцы Саборнай (Савецкай), у доме Чэртка, 21, пазней у доме Левандоўскага, 15. У 1920-30-я гг. – на вуліцы Дамініканскай (Савецкай) у доме № 20. У 1906 годзе М. Рубінштэйн быў узнагароджаны вялікім залатым медалём на міжнароднай выставе ў Антверпене і наградным медалём Дона-Кубана-Церскага таварыства сельскай гаспадаркі (КП-77748, КП-77770). Перад тым як адкрыць уласную майстэрню, ён кіраваў фатаатэлье К.Мараўскага. У 1898 г. адчынена майстэрня фатографа-аматара К.Мараўскага, штабс-капітана Сапёрнага батальёна, па адрасе вуліца Мураўёва (Ажэшка), дом Арловай [7, с. 41-43].

Фотасправа часта становілася заняткам сямейным, калі ўладанне фатаатэлье пераходзіла ў спадчыну. Такім чынам фарміраваліся цэлыя дынастычныя лініі гродзенскіх фатографаў. Сярод такіх дынастыяў – Салавейчыкі, Карасікі і Гельгоры.

У Гродна адкрывалі атэлье не толькі ўласна жыхары горада, але і людзі, якія па розных прычынах прыезджалі з іншых гарадоў. У 1881 г. з-за прычыны пажару ў Слоніме нясвіжскі мешчанін Якаў Салавейчык піша прашэнне на адкрыццё фотамайстэрні. “Бо пасля пажару, - як ён сам указвае, - фатаграфія не можа даставіць пражыццё майму сямейству, услед чаму я вымушаны пераехаць у Гродна” [11, с. 1-35]. Меў ён майстэрні таксама ў Нясвіжы і ў Пружанах. У Гродна майстэрня месцілася па вул. Купецкай у доме Абрамскага. У 1882 г. Якаў Салавейчык падае прашэнне адчыніць фотаўстанову ў Пружанах, дзе у гэты час жыве.

У 1884 г. Я. Салавейчык памірае, а яго справу працягвае сын – Восіп Салавейчык. Пасведчанне яму выдана ў 1894 г. [3, с. 7]. Аднак яго фотамайстэрня ў Гродна была знішчана пажарам 1889 г. Тады

В.Салавейчык просіць дазвол адчыніць майстэрню ў Беластоку, дзе ён стаў адным з найлепшых фатографіаў. В.Салавейчык атрымаў узнагароды на міжнародных выставах і выдаў альбом “Widoki miasta Białegostoku” [18, с. 4].

Адным з самых вядомых фотамастакоў Гродна быў Зельман Якаўлевіч Карасік. Ён паходзіў з гомельскіх мяшчан Магілёўскай губерні, да 1887 г. меў фотаатэлье ў Сакулцы. 7 кастрычніка 1886 г. Зельман Карасік адкрывае фотамайстэрню ў Гродна спачатку на вул. Саборнай (Савецкай), затым на вул. Калажанскай (Калючынскай) і на вул. Іваноўскай (Тэльмана). Губернскае праўленне выдала Карасіку спецыяльны дазвол на распаўсюджванне фатаграфічных відаў Гродна, у ліку якіх майстар выканаў фотакопію з рэпрадукцыі гравюры Браўна і Гогенберга, якую прывёз у Гродна Д.Н.Бацюшкаў. Зельман Карасік – ганаровы грамадзянін Гродна (1903), ён узнагароджаны медалямі “За стараннасць” на Уладзімірскай і Станіслаўскай стужках [15, с. 168].

Пляменнік З.Я.Карасіка – Зэлік Пінхусовіч Карасік таксама займаўся фотасправай. Увайшоў ён у гісторыю гродзенскай фатаграфіі як Карасік малодшы. Ён працаваў з 20 чэрвеня 1901 г. [8, с. 1-3], атэлье знаходзілася на вуліцы Саборнай (Савецкай) у доме Яфэ. У 1906 годзе Карасік малодшы быў узнагароджаны вялікім залатым медалём і ганаровым дыпламам на міжнароднай выставе ў Бруселі.

Адным з самых знакамітых і папулярных гродзенскіх фатографіаў быў Лейба Мееравіч Гельгор. Напачатку фотамайстэрню на плошчы Саборнай (Савецкай) у доме Курляндскага, 6 трымаў яго бацька, землемер Меер Кушэлевіч Гельгор. Ён набыў фотамайстэрню ў Х.М.Біньковіча 25 лістапада 1896 г. [9, с. 2].

Лейба Мееравіч Гельгор быў правадзейным сябрам Расійскага фатаграфічнага Таварыства ў Маскве. У 1905 годзе ён быў узнагароджаны вялікім залатым медалём на міжнароднай выставе ў Бруселі, срэбранымі медалямі на Станіслаўскай стужцы ў 1908 і 1911 гадах, у 1903 г. – падзячным лістом на Дзвінскай выставе, у 1912 г. – падарункамі ад Мікалая II і вялікага князя Дзмітрыя Паўлавіча. У 1923 г. Л.М. Гельгор атрымаў падзяку ад прэзідэнта II Рэчы Паспалітай Ігнацыя Масціцкага [20].

Віды Гродна, якія былі створаны Гельгорам, можна бачыць на паштоўках першай трэці XX ст., а таксама ў вядомай працы пра Гродна заснавальніка гродзенскага музея Ю.Ядкоўскага, выдадзенай ў 1922 г. у Вільні [19].

У 1920-1930-х гадах Гродна ўвайшоў у склад II Рэчы Паспалітай. У гэты час у горадзе працягваюць дзейнасць ужо вядомыя фатографы З.Карасік, Л.Гельгор, М.Рубінштэйн. З’яўляюцца і новыя фотамайстэрні, сярод якіх майстэрня Міхала Арцішэвіча, якая працавала на вуліцы Э.

Ажэшка ў доме № 4. Фотамайстэрня Ізраэля Хомула вядома з 1917 г. да канца 1930-х гадоў, і знаходзілася на вуліцы Дамініканскай (Савецкай) у доме № 19 (КП-77818, КП-77814).

У гэты перыяд працы фотамайстэрні звычайна насілі назву ад прозвішча іх уладальніка, вельмі рэдкімі былі асобныя назвы. Напрыклад, такая назва была ў фотамайстэрні “Мадэрн”, якая ў часы Расійскай імперыі знаходзілася на вуліцы Мураўёўскай (Э.Ажэшка), у будынку пошты. А ў 1920-30-я гг. – на вуліцы Элізы Ажэшка ў доме № 14. У майстэрні працаваў фатограф Станіслаў Рамашкевіч, які, магчыма, быў яе ўладальнікам, аб чым сведчаць запісы на адваротным баку фатаграфій. Фотамайстэрня “Venus” знаходзілася на вуліцы Дамініканскай (Савецкай), 9. Належала П.Меламеду (КП-85158/69, КП-77803). Фотамайстэрня “Orjon” дзейнічала ў 1941-1944 гадах, знаходзілася на вуліцы Брыгіцкай (К.Маркса), 15, належала Ю.Бахмінскаму. Фотамайстэрня “Van-dyck” пакінула пасля сябе толькі фотаздымкі і назву, больш пра яе нічога не вядома.

Сярод фатографіаў польскага часу – Анэрык Дамінік. Яго фотамайстэрня спачатку працавала на вуліцы Скарбовай (Урыцкага) у доме № 10, пазней на вуліцы Брыгіцкай (К. Маркса). Гэты фатограф зрабіў серыю партрэтаў прадстаўнікоў каталіцкага духавенства, як, напрыклад, гродзенскага ксяндза Юзафа Маліноўскага. Фотамайстэрня М. Палніца ці Палніцкага працавала па вул. Агароднай (Завадскоўскай).

Гродзенская фатаграфія 1860-1939 гг. не з’яўляецца ўнікальнай з’явай, яна стала часткай жыцця горада, як і іншых мясцін Беларусі. Але пры гэтым даследаванне фотасправы дазволіць больш глыбока пазнаць паўсядзённае жыццё Гродна XIX – пачатку XX ст., стварыць больш яркі вобраз мінулага нашага горада.

Спіс крыніц і літаратуры

1. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (НГАБ). – Фонд 1. – Воп. 9. – Спр. 197. – Ліст 1-8.
2. НГАБ. – Фонд 1. – Воп. 8. – Спр. 1044. – Ліст 29.
3. НГАБ. – Фонд 1. – Воп. 8. – Спр. 1265. – Ліст 7.
4. НГАБ. – Фонд 1. – Воп. 8. – Спр. 1268. – Ліст 47.
5. НГАБ. – Фонд 1. – Воп. 8. – Спр. 2424. – Ліст 27.
6. НГАБ. – Фонд 1. – Воп. 9. – Спр. 494. – Ліст 1-9.
7. НГАБ. – Фонд 1. – Воп. 9. – Спр. 1062. – Ліст 41-43.
8. НГАБ. – Фонд 1. – Воп. 9. – Спр. 1387. – Ліст 1-3.
9. НГАБ. – Фонд 1. – Воп. 9. – Спр. 1422. – Ліст 2.
10. НГАБ. – Фонд 1. – Воп. 24. – Спр. 1815. – Ліст 185.
11. НГАБ. – Фонд 2. – Воп. 13. – Спр. 229. – Ліст 1-35.
12. НГАБ. – Фонд 2. – Воп. 38. – Спр. 594. – Ліст 1280.
13. НГАБ. – Фонд 2. – Воп. 38. – Спр. 615. – Лісты 664-665.
14. НГАБ. – Фонд 2. – Воп. 38. – Спр. 638. – Ліст 1915.

15. Госцеў, А.П. Швед, В. В. Кронан. Летпіс горада на Нёмане (1116-1990 гг.) / А.П.Госцеў, В.В.Швед. – Гродна: НВК “Пергамент”, 1993. – 320 с.
16. Сачанка, Н. Маляванне святлом / Н.Сачанка // Пачатковая школа. – 2001. - № 1. – С.30-32.
17. Фотография. Энциклопедический справочник / Редкол.: П. И. Бояров и др. – Мн.: БелЭн, 1992. – 399 с.
18. Historia Białostockich zakładow fotograficznych. – Białystok: Wydanie Oddział Muzeum okręgowego w Białymstoku, 1989. – 10 s.
19. Jodkowski, J. Grodno / J. Jodkowski. – Wilno, 1923.
20. Informator miasta Grodna i Grodziecszczyzny. – Grodno, 1928. – 100 s.

Тацияна Казак, навуковы супрацоўнік Гродзенскага дзяржаўнага гісторыка-археалагічнага музея.

УДК 61: 377 (476. 6)

Л.Н. Русина (Гродно) **МЕДИЦИНСКИЕ УЧРЕЖДЕНИЯ ОБРАЗОВАНИЯ** **ГОРОДА ГРОДНО ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX в.**

В статье проанализированы архивные данные о первой в Беларуси фельдшерской школе, действовавшей 1863 – 1864 гг., а также о первой повивальной школе города Гродно, действовавшей с 1876 г., которые положили начало созданию медучреждений г. Гродно.

В начале 60-х гг. XIX века в Гродненской губернии имелось 265655 душ государственных крестьян. Для медицинского обслуживания их губернская палата государственных имуществ содержала медицинскую службу, представленную губернским и тремя окружными врачами, одним ветеринарным врачом и 44 фельдшерами [2, с.98].

После крестьянской реформы 1861 г. медицинская помощь сельскому населению Гродненской губернии значительно ухудшилась. Большинство помещиков стало закрывать свои больницы, увольнять врачей и фельдшеров. Таким образом, крестьяне были освобождены как от крепостной зависимости, так и от медицинской помощи. В связи с начавшимся среди них ростом эпидемических заболеваний мировые посредники многих уездов губернии стали обращаться к губернатору и в особое по крестьянским делам присутствие с просьбами об определении в каждую волость опытного фельдшера, при котором должна быть аптека.

В Беларуси первая фельдшерская школа была открыта в Гродненской губернии в 1863 г. Инициатором выступил передовой врач Глеб Федорович Лебедев, окончивший с отличием Московский

университет. С марта 1861 г. он работал старшим врачом палаты государственных имуществ Гродненского губернского правления [4, л. 3].

При поступлении на работу Г.Ф. Лебедев не мог не заметить, что руководимые им фельдшера имели низкий уровень подготовки: в основном это были отставные ротные фельдшера. Не желая дальше мириться с таким положением, он решил открыть в губернии специальную фельдшерскую школу. Разработанные им положения и программа были одобрены местными и утверждены центральными властями. В результате, в городе Гродно было открыто фельдшерское училище [6, л.13].

В соответствии с разработанным Г.Ф. Лебедевым положением в фельдшерской школе предусматривался четырехлетний срок обучения. Поступить в нее могли лица в возрасте от 14 до 18 лет, окончившие двухклассные народные училища. Обучение было бесплатным [6, л.15].

В школе готовились фельдшера для работы в государственных имениях, располагавшихся в сельской местности. С учетом этого они дополнительно обучались ветеринарному делу. Директором и преподавателем медицинских дисциплин (анатомия, терапия, хирургия, фармакология и др.) был Г.Ф. Лебедев. С основами ветеринарии учеников знакомил ветеринарный врач Р.И. Киль. В программу обучения входили как теоретические, так и практические занятия [14, л. 10].

Г.Ф. Лебедев постоянно стремился к тому, чтобы подготовка фельдшеров была тесно связана с нуждами здравоохранения. Поэтому при школе имелась небольшая хорошо оснащенная учебная аптека, в которой ученики под руководством врача часами готовили разного рода лекарства для приходящих за медицинскими советами крестьян. Практические занятия по клиническим дисциплинам проводились на базе Гродненского военного госпиталя. Кроме того, ученики направлялись в сельские населенные пункты в помощь ветеринарным врачам при появлении там эпизоотических болезней [9, л.8].

После ликвидации в 1866 г. Министерства государственных имуществ медицинские учреждения и персонал, занимавшиеся обслуживанием государственных крестьян, были переданы в ведение врачебных отделений губернских правлений. Таким же образом Гродненская фельдшерская школа перешла в ведение МВД. Тем самым выпускники ее уравнивались в правах с фельдшерами этого ведомства. Но, с другой стороны, это привело к некоторому ухудшению финансирования школы и ее преподавателей [5, л.2].

Всего в фельдшерской школе было 3 выпуска, в результате которых было выпущено 13 квалифицированных специалистов. Всем им с

разрешения медицинского департамента МВД врачебным отделением губернского правления были выданы свидетельства на звание фельдшера и ветеринарного ученика. После этого они были направлены в государственные имения Гродненской губернии. Выпускникам выдавалось денежное пособие на первоначальное обустройство по месту работы [3, с. 60].

В связи с утверждением в 1868 г. положения в обустройстве сельской медицинской части в неземских губерниях, к числу которых принадлежала и Гродненская, предусматривалось введение должностей фельдшеров (по одному на каждые 7000 жителей) и повивальных бабок (по три на уезд) [10, л. 9].

К этому времени после выпуска последних учеников была закрыта фельдшерская школа. На этом борьба передовых врачей Гродно за то, чтобы в губернии имелась фельдшерская школа не прекратилась. В 1871 г. врачебное правление внесло предложение об открытии новой фельдшерской школы на 15 учеников при окружной лечебнице. Губернатор А. Е. Зуров признал предстоящие материальные затраты слишком большими и рекомендовал ограничиться подготовкой фельдшеров на базе окружной лечебницы. Наконец, власти согласились открыть повивальную школу, которая была открыта 1 октября 1876 г. [11, л. 33].

Основной задачей школы было «дать местному населению разумную акушерскую помощь в лице опытных, сведущих повивальных бабок» [4, л.6]. В повивальные школы принимались девушки не моложе 18 и не старше 30 лет. Школа была рассчитана на 20 учениц [7, л.10].

Прием учениц осуществлялся 1 раз в год во второй половине августа по результатам вступительных экзаменов [8, л.2]. Для поступления в повивальную школу обязательным являлось условие грамотности учениц. Однако, устав школы предусматривал прием и неграмотных учениц. Для них устанавливался трехлетний срок обучения [6, л.12]. Учебные занятия начинались во второй половине августа или в начале сентября и заканчивались во второй половине мая [6, л.15]. Обучение было бесплатным для запланированного количества «казенных учениц-пансионеров». Допускались и «вольнопrixодящие» девушки при условии оплаты, которая вносилась вперед за каждое полугодие и, если ученицы выбывали из школы раньше этого срока, деньги им не возвращались [14, л. 18]. Большинство учениц повивальных школ принадлежали к крестьянскому и мещанскому сословию. По сведениям на 1880 г. в Гродненской повивальной школе обучалось 22 ученицы: из которых 11 принадлежали к крестьянскому сословию, 3 – к

мещанскому, 3– девушки к семьям чиновников, 1 ученица была из духовного сословия, четыре были детьми нижних военных чинов. По вероисповеданию: 15 православных, 6 католичек и 1 иудейка [4, л. 186].

Продолжительность курса обучения в Гродненской повивальной школе составляла 2 года, курс обучения был распределен на 2 класса. Учебная неделя длилась 6 дней с 4-мя уроками каждый день [14, с. 184].

В школе существовали специальные правила для учениц, вот некоторые выдержки из них: на занятия ученицы должны были приходить аккуратно в дни и часы, назначенные по расписанию; во время дежурства воспитанницы строго подчинялись распоряжениям надзирательницы-акушерки; учащиеся должны были избегать громких разговоров, смеха; при уходе за роженицами должны были вести себя кротко и почтительно; с учениц строго взыскивалось за порчу государственного госпитального имущества; посещение учениц их родственниками или другими лицами допускалось только с разрешения акушерки-надзирательницы; одежда должна была быть простой и скромной; строго запрещалось курение табака [12, л. 28].

При нарушении этих правил, девушкам делали выговор, а их имена вносились в особую книгу с правонарушениями. В случае повторения проступка ученицы исключались из учебного заведения [12, л. 16].

По окончании школы те ученицы, которые удовлетворительно выдержали выпускной экзамен и получили одобрительные отзывы о практических занятиях в родильном отделении больницы, получали выданные им Врачебным отделением губернского правления законное свидетельство на звание повивальной бабки [12, л. 14]. При выпуске они обеспечивались медицинскими инструментами и некоторыми лекарствами, необходимыми для дальнейшей работы. Выпускницы приводились к присяге, давали клятвенное обещание о выполнении своих обязанностей и подписывали инструкцию, выдержки из которой приведены ниже: «должность исполнять со всякой ревностью, соответственно правилам, полученным от наставников в повивальной школе; во всякое время дня и ночи, куда бы не звали к роженицам или к больной женщине, без различия звания, состояния и веры, оказывать прилежно и старательно возможную и дозволенную повивальным бабкам помощь и не оставлять роженицу до совершенного окончания родов; дозволенным повивальным бабкам к употреблению средств ни когда и ни в коем случае не применять с преступной и законоправной целью; семейных и женских тайн без особой надобности ни кому не выдавать; вести самую примерную, трезвую,

богобоязненную жизнь и не употреблять скверных бранливых слов» [12, л. 17].

Казенные воспитанницы распределялись на работу в сельскую местность по назначению губернского правления или земства. Для работы в городе выпускницы были обязаны сдать дополнительный экзамен для получения диплома [10, л. 14].

В 1910 г. Гродненская повивальная школа была преобразована в фельдшерско-акушерскую школу [1, с. 79]. Повивальная школа стала основой, фундаментом для дальнейшего развития медицинского образования на территории Гродненщины.

Список источников и литературы

1. Грицкевич, В.П. С факелом Гиппократ / В.П. Грицкевич // Из истории белорусской медицины. – Минск, 1980 – С.82.
2. Игнатович, Ф.И. Первая фельдшерская школа Беларуси и её организатор-врач Г.Ф.Лебедев / Ф.И. Игнатович // ГрГМУ. – 2004. – № 3. – С. 98 – 100.
3. Крючок, Г.Р. Очерки истории медицины Белоруссии / Г.Р. Крючок. – Минск: Беларусь, 1976. – С. 54 – 57, 60, 70, 72, 100.
4. Национальный исторический архив Беларуси в г. Гродно (НИАБ в г. Гродно). Фонд 1. – Оп. 5. – Д. 304. Л. 2 – 7. Проект положения фельдшерской школы.
5. Национальный исторический архив Беларуси в г. Гродно (НИАБ в г. Гродно). Фонд 9. – Оп. 1. – Д. 90. – Л. 1 – 101. Устав фельдшерской школы.
6. Национальный исторический архив Беларуси в г. Гродно (НИАБ в г. Гродно). Фонд 9. – Оп. 5. – Д. 884. – Л. 3 – 9. О зачислении учениц.
7. Национальный исторический архив Беларуси в г. Гродно (НИАБ в г. Гродно). Фонд 9. – Оп. 4. – Д. 19. – Л. 15. Правила о программе обучения.
8. Национальный исторический архив Беларуси в г. Гродно (НИАБ в г. Гродно). Фонд 9. – Оп. 4. – Д. 95. – Л. 18. Цыркуляр врачебной инспекции.
9. Национальный исторический архив Беларуси в г. Гродно (НИАБ в г. Гродно). Фонд 9. – Оп. 2. – Д. 292. – Л. 8. Об условиях приёма.
10. Национальный исторический архив Беларуси в г. Гродно (НИАБ в г. Гродно). Фонд 9. – Оп. 1. – Д. 252. – Л. 1 – 191. О зачислении учениц.
11. Национальный исторический архив Беларуси в г. Гродно (НИАБ в г. Гродно). Фонд 9. – Оп. 7. – Д. 92. – Л. 1 – 15. О здачи экзаменов.
12. Национальный исторический архив Беларуси в г. Гродно (НИАБ в г. Гродно). Фонд 14. – Оп. 1. – Д. 11. – Л. 369. О количестве учащихся.
13. Национальный исторический архив Беларуси в г. Гродно (НИАБ в г. Гродно). Фонд 13. – Оп. 1. – Д. 1295. – Л. 172 – 179. Отчёт о состоянии школы.
14. Памятная книжка Гродненской губернии на 1871 г. – Гродно, 1871 – С. 128.

Людмила Русина, студентка факультета истории и социологии ГрГУ имени Янки Купалы

УДК 347.787 (476.6)

Г.С. Нафікава (Гродна) МАСТАЦКІ ВОБРАЗ ГРОДЗЕНСКОЙ АРХІТЭКТУРЫ МАДЭРНА

В данной статье прослеживается процесс развития гродненской архитектуры эпохи модерна в контексте белорусской архитектуры конца XIX – начала XX веков. Художественный образ архитектуры гродненского модерна анализируется на примере сохранившихся городских зданий.

Сярод асноўных накірункаў пачатку XX ст. можна вылучыць стыль «мадэрн». Гэты стыль увабраў ў сябе усё новае і сучаснае, вызначыўшы наступны эксперыментальны накірунак у мастацтве. Архітэктурна мадэрна у Беларусі ў канцы XIX – пачатку XX ст. пачала набіраць рэгіянальны асаблівасці. Нацыянальны каларыт архітэктурна мадэрна праявіўся ў цікавасці архітэктараў да традыцыйных, мясцовых матэрыялаў, прыёмаў народнага дойлідства. Традыцыі народнай архітэктурна мадэрна праяўляліся ў шырокім выкарыстанні і адкрытым паказе драўляных канструкцый: каркаса сцен, балконаў, ганкаў і кансоляў. У архітэктурна беларускага мадэрна можна вылучыць два этапы яго станаўлення - ранні і позні. Ранні этап развіцця мадэрна ў Беларусі адметны імкненнем знайсці новыя дэкаратыўныя формы і эфектную кампазіцыю, якая спалучае у сабе мноства дэкаратыўных элементаў, такіх як вежы, шатры, франтоны з арачнымі праёмамі і інш. Планіроўка будынкаў у гэтым стылі часцей заставалася традыцыйнай, класічнай. Ранні мадэрн, на мяжы XIX – XX ст. адзначаецца рамантычнай інтэрпрэтацыяй нацыянальных гістарычна-стылявых рыс, шырокім выкарыстаннем гатычных элементаў у афармленні. Позні перыяд, які працягваўся да пачатку Першай сусветнай вайны, вызначаецца імкненнем не да дэкаратыўнай формы, а да арганічнага спалучэння функцыі і формы. Аб'ёмна-прасторавыя рашэнні часцей былі асіметрычнымі, асабліва ў дамінантах на рагу вуліц, кварталаў [1, с. 3].

Можна адзначыць, што ў архітэктурна беларускага мадэрна ўвасобілася маляўнічасць і квяцістасць нацыянальнай архітэктурна, якая знітоўвала ўсходнія і заходнія традыцыі, традыцыі народнага дойлідства. Менавіта мадэрн здзейсніў змены ў пытаннях планіроўкі будынкаў. Архітэктары, якія стаялі на прынцыпах Арт Нуво, больш думалі аб функцыянальнасці і зручнасці памяшканняў, іх хвалявала эстэтычная ураўнаважанасць дэкору, а не знешняя рэпрэзентатыўнасць і раскоша. Вельмі хутка вонкавыя, а не сутнасныя рысы Арт Нуво, такія,

як цягучыя, звільстыя лініі, дэкор якіх падбіраўся сэнсава адпаведным функцыям плоскасці, вялікая колькасць раслінных матываў, лінеарнасць, плоскаснасць і каляровасць – сталі моднымі ў гэты час. Аднак такіх прыкладаў у беларускай архітэктуры вельмі мала. Стыль мадэрн аказаўся вельмі сціплым, асцярожным і далікатным. Дойліды выкарыстоўвалі ў якасці аздобы разнастайныя геаметрычныя формы, цікавыя каляровыя і дэкаратыўныя матэрыялы ў выглядзе інкрустацый, па-мадэрнаўскі невычляняльна кампанавалі архітэктурныя аб'ёмы. З ўсяго багацця існуючага дэкару ў той час, можна вылучыць асноўныя рысы беларускага мадэрну – гэта падкрэсліванне сутнасных якасцяў будаўнічых матэрыялаў, праз якія рабіліся каларыстычныя і кампазіцыйныя акцэнтныя форм, асіметрычныя кампазіцыі, злітасць асноўных аб'ёмаў пабудовы, стылізацыя, выцягванне і скажэнне формаў дэкару, іх размяшчэнне дзеля акцэнтавання дынамічных ракурсаў. З вялікім поспехам асновы мадэрна першапачаткова рэалізаваліся ў архітэктуры гарадскіх арыстакратычных асабнякоў, заградных сядзіб і віл. Такая архітэктура была закліканая сцвярджаць прывілейнае арыстакратычнае становішча ўладароў, падтрымліваць бачнасць багацця, канкурэнтаздольнасці і дзелавітасці. Найбольш шырокую рэалізацыю мадэрн набывае ў вырашэнні асабнякоў. У гэтай сувязі нярэдка мадэрн вызначаюць як стиль купецкіх асабнякоў [3].

Своеасаблівы характар маюць будынкi ў стылі мадэрн у горадзе Гродна. Гродна мае шматвяковую гісторыю. Кожная мінулая гістарычная эпоха пакінула незгладжальны след у архітэктурным ансамблі горада. Сучаснае аблічча Гродна склалася з комплексу будынкаў розных эпох і стыляў. Гродзенская архітэктура канца XIX – пачатку XX ст. нярэдка станавілася аб'ектам пластычных эксперыментаў. У сувязі з гэтым цікавым і актуальным бачыцца паданне цэласнай карціны развіцця гродзенскага мадэрну ў кантэксце беларускай архітэктуры канца XIX – пачатку XX ст., тым больш, што сучасныя рэстаўрацыйныя і будаўнічыя працэсы пастаянна ўносяць змены у аблічча гарадскога асяроддзя.

У «чыстым» мадэрне ў Гродне па вуліцы Студэнцкая, выкананы *дом урача*. Строга сіметрычны двухпавярховы аб'ём з парадным уваходам па цэнтры ўзведзены з цэглы ў 1906 г. Выразнасць дэкаратыўнага афармлення фасадаў дасягаецца спалучэннем неатынкаваных плоскасцей сцен і афарбаваных у белы колер карнізных цяг, пілястраў, а таксама выкарыстаннем каваных дэталей, вырашаных у выглядзе змей кратаў бардзюру даху. Для мадэрна вельмі характэрна спалучэнне разнастайных функцый у адным будынку. Вось і тут для прыватнай практыкі ўладара былі вылучаны асабістыя памяшканні першага паверха правага крыла з самастойным тарцовым уваходам, астатнія – пад жыллё.

Жылы *дом* у Гродне па вуліцы Ажэшка, 15, нельга б было ахарактарызаваць з мастацка-стылявога пункту гледжання, калі б не звісаючыя з круглай разеткі ленты – «фірменны ярлык» архітэктуры мадэрна. Двухпавярховы будынак пакрыты ламаным вальмавым дахам і вылучаецца складанай формай плана, асіметрычнай аб'ёмна-прасторавай кампазіцыяй. Фасады раздзеленыя рэзалітамі, але пазбаўлены прывычных карнізаў.

Мадэрнісцкай мастацка-стылявой трактоўкай вызначаецца *даходны («арэндны») дом* па вуліцы Энгельса, 13. Ён вырашаны вуглавым двухпавярховым аб'ёмам. На фоне рытму прамавугольных вокнаў вылучаецца скошаная вуглавая частка, якая выступае кансольна падвешаным рэзалітам, завершаным самкнутым купалам. Імкненне надаць гэтай канструкцыі атэктанічны характар абумоўлена афармленнем кансолі ў выглядзе кветкавага бутона і расліннага арнаменту. У прыроднай біяніцы мадэрністы бачылі ідэальнае ўвасабленне арганічнасці, якой імкнуліся дасягнуць у архітэктуры. Такім прынцыпам мадэрна, як «графічная дамінанта», абумоўлена ўвядзенне ў дэкор фасадаў даходнага дома стылізаваных сцяблінаў багавіння. Падобныя складаныя арнаментальна-абумоўленыя спляценні запазычваюцца архітэктарамі з жывапісу і графікі, у прыватнасці з мадэрністычных палотнаў Малевіча.

Увогуле выкарыстанне вуглавога эркера ў гэтым тыпе будынкаў становіцца амаль абавязковым і не столькі з-за унутранай планавальнай арганізацыі, колькі з пункту гледжання неабходнасці стварэння архітэктурнай дамінанты, якая павінна адзначаць гарадское скрыжаванне. У больш сціплай архітэктурнай практыцы выкананы *даходны дом*, размешчаны на рогу вуліц Энгельса, 2 і Карбышава, 1а. Вуглавая зрэзаная частка завершана атыкам, прамавугольныя вокны аформлены ляпнымі фігуркамі «віньеткамі», гірляндамі, круглымі разеткамі, картушамі, вянкамі, балконы, надкарнізная агароджа і кранштэйны уваходнага казырка маюць каваныя краты мудрагелістага малюнку мадэрна.

З ужываннем мадэрнісцкай фларальнай арнаментыкі вырашаны фасады былой *гасцініцы «Ковенская»* ў Гродне (вуліца Кірава, 32), пабудаванай у 1912 г. Вуглавая зрэзаная частка двухпавярховага будынка традыцыйна вылучана кансольна навісаючым рызалітам, завершаным купалком-бочкай з імітацыяй лемехавага пакрыцця. Другі вугал завершаны фігурным атыкам, запоўнены ляпным арнаментам з набору сланечнікаў са змеяпадобнымі сцёблямі. Фларальнай арнаментыкай (кветкі ірысаў, лісце, лаўровыя вянкi) запоўнены прасценкі ў рызалітах. Перамычка цэнтральнага акна дэкарыравана арнаментальнай ляпнінай у выглядзе шчыльнага дывана з кветак лотасу

і ірысаў – характэрны арнаментальны матыў мадэрнісцкай графікі. Палітра архітэктурных сродкаў скарачаецца, у асноўным пануе плоскасць вулічнага фасада. Для надання будынку рэкламнай экстрэмагантнасці архітэктар аперыруе арыгінальнай абмалёўкай і афармленнем праёмаў (разнастайных ад паверха да паверха), дробнай дэкаратыўнай пластыкай, неглыбокімі рызалітамі, часам эркерамі рознай формы, балконамі з ажурнымі металічнымі кратамі, навісямі-парасонамі над параднымі пад'ездамі і інш.

Паэямельна-сялянскі банк на вуліцы Леніна, пабудаваны ў 1909 – 1913 гг. паводле праекта і пад кіраўніцтвам грамадзянскага інжынера Б.П. Астравумава. Падкрэслена манументальны двухпавярховы Г-падобны ў плане будынак займае вуглавае становішча, мае традыцыйную для мадэрна ўскладненую, дынамічна развітую аб'ёмна-прасторавую кампазіцыю. Вуглавая частка акцэнтавана магутным рызалітам з вялізным шатром, які па форме нагадвае шлем быліннага асілка. Амаль такую ж трактоўку мае шацёр Казанскага вакзала ў Маскве. Плоскасць рызаліту жорстка і рытмічна расчлянёна геаметрычна дакладнымі праёмамі галоўнага ўвахода, верхніх вузкіх вокнаў з шэрагам вертыкальных квадратных люкарн. У каларыстычным афармленні вулічных фасадаў выкарыстана спалучэнне залаціста-вохрыстай цаглянай муроўкі з пабеленымі ляпнымі дэталямі дэкору. Яно значна ўзбагачана светла-карычневым чарапічным пакрыццём купала і двухсхільнага даху. У стылі мадэрн вырашаны і аднасхільны плоскі казырок-парасон над галоўным уваходам у выглядзе зашклёнага металічнага каркаса на кранштэйнах. Першы паверх займалі прасторны вестыбюль і службовыя кабінеты, другі – адводзіўся пад аперацыйную залу, звязаную з парадным вестыбюлем манументальнай лесвіцай з мастацкі выкананымі металічнымі парэнчамі. У гэтым жа стылі зроблены і металічныя агароджы балконаў. *Польскі дзяржаўны банк* па вуліцы Карбышава, 17 пабудаваны ў 1926 – 1931 гг. больш пад уплывам стылю канструктывізм. Але будынак адметны мадэрнісцкай трактоўкай інтэр'ераў. Тут выкарыстана «самавітая» апрацоўка ружовым і кафейным мармурам, белакафляны камін у прыёмным пакоі. Эпіцэнтрам унутранай планіроўкі з'яўляецца аперацыйная зала на вышыню будынка з бакавымі двухмаршавымі лесвіцамі, упрыгожаная калонамі і злучаная антрэсоллю з калідорамі-галерэямі са службовымі памяшканнямі.

Набліжаны да мадэрнісцкай трактоўкі *будынак банка* па вуліцы Сацыялістычнай, 44 у Гродне. Вулічны фасад двухпавярховага прамавугольнага ў плане збудавання фланкіраваны рызалітамі, якія завершаны фігурнымі атыкамі і крапанымі лапаткамі з характэрнымі ляпнымі вісячымі стужкамі; агароджа балконаў вырашана каваным мудрагелістым арнамантам. Для дэкора характэрны ляпныя

гафрыраваныя ручнікі, кветкавыя разеткі, падаконныя плакеткі, запоўненыя змеяпадобнымі завілінамі. Характэрны малюнак набылі і філёнгі ўваходных дзвярэй [2].

Такім чынам у шматгалосці рознастылявых накірункаў і тэндэнцый беларускай архітэктуры пачатку XX ст. з упэўненасцю можна вылучыць самабытнасць гродзенскага мадэрну, які не гледзячы на агульнабеларускія традыцыі Арт Нуво, усё ж такі захаваў сваю самастойнасць і своеасаблівасць.

Спіс крыніц і літаратуры

1. Архітэктура Беларусі: нарысы эвалюцыі ва ўсходнеславянскім і еўрапейскім кантэксце. У 4 т. Т.3, кн. 2. Другая палова XIX – пачатак XX ст. / А.І. Лакотка. – Мінск: Беларуская навука, 2007. – 549 с.: іл.
2. Кулагін, А.М. Эклэктыка. Архітэктура Беларусі другая палова XIX – пачатак XX ст. / А.М. Кулагін – Мінск: Ураджай, 2000. – 304 с.: іл.
3. Лазука Б.А. Гісторыя беларускага мастацтва. У 2 т. Т. II. XVIII – пачатак XXI стагоддзя / Б.А. Лазука. – Мінск: «Беларусь», 2007. – 351 с.: іл.

Г.С. Нафікава, студэнтка факультэта мастацтваў ГрДУ імя Янкі Купалы

УДК 94(476).083:911.372.31

С.А. Сильванович (Гродно)
БОЕВЫЕ ДЕЙСТВИЯ В РАЙОНЕ ЛУННО В ИЮНЕ 1941 г.

В статье рассматриваются действия советских войск по отражению немецких атак в районе Лунно в период с 22 по 26 июня 1941 г.

22 июня 1941 г. 3-я армия РККА, штаб которой размещался в Гродно, была атакована из района Сувалок 8-м и 20-м армейскими корпусами 9-й армии вермахта. Подробностей того, что происходит в войсках, командующий 3-й армией генерал-лейтенант Кузнецов не знал, он лишь успел понять, что главный удар противник наносит севернее Гродно. Во избежание окружения, он приказал отвести войска из Гродно на 30 километров к юго-востоку, закрепиться на рубеже рек Котра (правый приток Немана) и Свислочь (левый приток Немана) и выделить одну дивизию в армейский резерв [6]. Штаб Кузнецова расположился в лесу возле Лунно. Расположение штаба на значительном расстоянии от театра военных действий сильно влияло на эффективность руководства боями и в значительной степени затрудняло связь.

Вся дорога Гродно – Волковыск была запружена отступающими войсками. Жительница д.Лунно З.И. Горбачевская вспоминает: «Я стояла и смотрела на советских солдат. Вдруг в небе появился немецкий самолёт. Один красноармеец вскинул винтовку и стал стрелять по нему. Самолёт отлетел в сторону, развернулся, пролетел низко-низко над землёй, можно было даже рассмотреть мелкие детали машины, и

улетел... Прошло пятнадцать минут и в небе над Лунно появились бомбардировщики. Бомбы полетели на дорогу и наши дома» [2]. В этот день в Лунно сгорело большое количество домов на улице Волпянской. Дочь младшего лейтенанта 25 отдельного мотопонтонного батальона Шишкина Н.И. Галина Николаевна так описывала начало войны: «22 июня, рано утром, фашисты стали бомбить аэродром (в Черлэне - прим. автора). Отца и других командиров вызвали по тревоге в часть. До 11 часов его не было. В это время мама упаковывала багаж, собрала меня и пока на улице Лунно шла стрельба, мы сидели в подвале. В 11 часов стало тихо. Пришёл отец, сказал, что скоро за нами придут машины, и чтобы мы ехали на родину (Марийская АССР – прим. автора). Машины прибыли к вечеру. Посадили всех на 5 машин. Вместе с машинами батальона ехали всю ночь мимо разрушенных домов и горящих самолётов. Утром 23 июня приехали в большой сосновый лес. Здесь в этом лесу остался наш батальон» [1.2, с.7]. Дальнейшую судьбу отдельного 25 мотопонтонного батальона, который до войны дислоцировался в Чёрлене, а семьи комсостава проживали в Лунно, установить не удалось. Известно только, что в первый день войны при проведении операции взрыва моста через реку Неман в районе п. Мосты не вернулась с задания группа подрывников, возглавляемая лейтенантом Болотниковым [1.2, с.39]. Через четыре дня боёв 5-я рота этого батальона была оторвана от основных сил и попала в плен. Документы о 25 отдельном мотопонтонном батальоне за 1941 год в архиве МО СССР отсутствуют [1.3].

В соответствии с приказом командующего Западным фронтом генерала армии Д.Павлова о нанесении контрудара на Гродно, командарм В.И.Кузнецов решил задействовать в контрнаступлении только те части, которые находились на левом берегу Немана южнее Гродно. Войска армии, которые находились на правом берегу Немана, должны были держать оборону на рубеже Котры, чтобы прочно прикрыть направление на Лунно и Мосты.

« Боевое донесение №3, ШТАРМ 3 лес юго-восточнее Лунно 24.6.41 12.30

4. Считаю, что противник, обходя правый фланг армии, наносит удар в лидском направлении. Есть опасность удара его на Лунно и на Мосты. Мы никаких резервов не имеем, и парировать удар нечем.

Наиболее реальная сила – 11-й механизированный корпус – в течение 22-23.6.41 г. имеет большие потери в танках, всего около 40 – 50 штук.

5. 56-я стрелковая дивизия в результате боев имеет два небольших разрозненных отряда численностью до 700-800 человек. Значительные потери понесли и части 85-й стрелковой дивизии. 27-я стрелковая

дивизия понесла потери до 40 %.В частях создалось чрезвычайно тяжелое положение с боеприпасами. Части имеют от 1/4 до 1/2 боекомплекта...» [4].

Контрудар не достиг поставленной цели. Понеся в ходе наступательных боёв большие потери, израсходовав боеприпасы и горючее, войска ударной группировки вынуждены были приостановить активные действия. Немецкий 20-й армейский корпус получил приказ двигаться на Лунно, 8-й корпус – на Скидель и Лиду. И если 20-й корпус вынужден был отбивать яростные атаки советских танков, то 8-й корпус продолжил охват советских войск в Белостокском выступе. Противник пытался форсировать реку Неман с выходом в тыл частям 11 корпуса. Но все попытки немцев форсировать реку Неман были отбиты. Ещё 22 июня, по воспоминаниям жителя Лунно Э.Эйзеншмидта, немцы выбросили на парашютах 12 человек для захвата моста через Неман. Все они погибли в бою с советскими солдатами [3]. Вскоре, однако, оборона разрозненных подразделений на р. Котра (остатки 56-й стрелковой дивизии, некоторые подразделения 11-го мехкорпуса и войск НКВД) была прорвана. «Смешалось все, – писал один из участников боёв, – и пехота, и артиллеристы, и танкисты в пешем строю, и другие войска, отступающие гражданские люди. На некоторых рубежах стояли заслоны, военных останавливали, составляли взводы, роты и бросали в бой против немцев. Но обычно такие наспех собранные подразделения особого сопротивления немцам не оказывали и отходили на восток. Боеприпасов, питания не было, раненых было много и им помощи почти никто не оказывал...» [7]. К исходу дня 25 июня немецкая 8-я пехотная дивизия 8-го армейского корпуса с боем взяла Скидель. Возникла новая опасность окружения. Давид Каган в своей книге «Расскажи живым» пишет, что 25 июня вечером его часть отступила от Скиделя и заняла оборону в лесу у местечка Лунно [5, с.12]. Окуньков Павел Николаевич, зав. складом 679 артиллерийского полка 6 противотанковой артиллерийской бригады вспоминает: «... Мне запомнилось Лунно. Наши артиллеристы заняли оборону у моста через Неман и прямой наводкой били по танкам и бронетранспортерам врага. Видно у фашистов было на исходе горючее и они рвались к резервуарам. Наши бойцы сражались стойко, достойно давали отпор врагу. Когда удерживать мост стало невозможно, облили его бензином и подожгли, благо переправа была деревянной. Отступать начали в сторону г.Мосты и дальше. После ожесточенных боев в живых, насколько знаю, от бригады осталось несколько человек... Бои у Лунно и Черлены начались в конце дня 23 июня и закончились к рассвету 25 июня». Несколько иначе выглядит завершение боёв у Лунно в рассказе Е.В. Бушман. Её отец – Бушман Василий Вильгельмович, который служил в 73 артиллерийском

полку 6 противотанковой бригады (командир полка майор Кодыч), участвовал в операции по взрыву моста. Елена Васильевна обратилась за помощью в музей боевой славы Лунненской средней школы помочь установить судьбу своего отца. Единственное известие о нем она получила в сентябре 1941 года от сослуживца отца капитана Кудрявцева. В открытке, которую Кудрявцев прислал жене В.В. Бушмана, сообщалось: «Я был с ним с 4 часов утра 22 июня 1941 года до ночи с 27 по 28 июня. В эту ночь мы удерживали переправу через реку Неман у деревни Лунно. Я был с ним на мосту. В 3 часа утра мост был взорван и часть, в которой служил В.В. Бушман начала отход». Скорее всего оба автора этих воспоминаний в отношении времени уничтожения моста ошибаются. Бои за мост длились до 26 июня, о чем свидетельствуют и немецкие источники. Что же касается дальнейшей судьбы Бушмана В.В., она осталась неизвестной, до сегодняшнего дня он считается без вести пропавшим. Единственное, что удалось установить, что последний раз его видели в районе местечка Ружаны [1.1, с.8].

Для удержания продвижения противника приказом командующего армией 26 июня были направлены два мотобатальона 204 мотодивизии через Лунно на рубеж реки Котры. 1-й стрелковый батальон по приказу командира корпуса был выброшен для удержания моста у Лунно [8, с.26]. Вряд ли подразделения смогли выполнить поставленную задачу, поскольку уже 26 июня немцы переправились возле Лунно через Неман и удерживали плацдарм.

В 2001 году были проведены раскопки на одном из неизвестных захоронений в районе деревни Лунно. Были обнаружены останки 9 погибших воинов. К сожалению, сохранился только один солдатский медальон. Он принадлежал З.И.Присяжнюку, уроженцу Хмельницкой области Украины. 23 ноября 2001 г. останки погибших со всеми почестями были перезахоронены в братскую могилу в деревне Залески Мостовского района Гродненской области.

Список источников и литературы

1. Материалы музея боевой славы Лунненской средней школы имени Героя Советского Союза Ивана Шеремета.
 1. Дело № 13 «1941 год».
 2. Дело № 28 «Младший лейтенант Н.М.Шишкин».
 3. Дело № 28 а «25 отдельный мотопонтонный батальон».
2. Воспоминания Горбачевской Зиты Иосифовны. Записаны Вежель Вероникой 20.01.2009 г.
3. Воспоминания Эйзеншмидта Элиазера. Записаны Сильвановичем С.А. 29.03.2009.

4. Боевые донесения, разведсводки и приказы за июнь 1941 года [Электронный ресурс] / – Режим доступа: <http://bdsa.ru/documents/html/donesiune41.html>. – Дата доступа: 20.01.2009

5. Каган, Д. Рассказы живым. Документальная повесть / Д.Каган. – Ашхабад: Туркменистан, 1986. – 145 с.

6. Макаров, Г. Кампания 1941 года [Электронный ресурс] / Г.Макаров. – Режим доступа: <http://www.obshelit.com/works/2476/>.- Дата доступа: 20.01.2009

7. Мартов, В. Белорусские хроники, 1941 год [Электронный ресурс] / В.Мартов. – Режим доступа: <http://www.idiot.vitebsk.net>. – Дата доступа: 20.01.2009.

8. Первые дни войны в документах // Военно-исторический журнал. – № 9. – 1989. – С. 23-37.

С.А. Сильванович, кандидат исторических наук, преподаватель кафедры гуманитарных наук ГрГМУ, окончил исторический факультет ГрГУ им. Я. Купалы в 1993 г. На протяжении 16 лет работал в Лунненской средней школе, руководил краеведческой работой школьников. Продолжает исследовать историю Лунно и окрестностей.

УДК 94 (476.5) «1941 – 1944»

Т.В. Гапоненко (Витебск) **ВИТЕБСКИЙ КОНЦЕНТРАЦИОННЫЙ ЛАГЕРЬ** **«5-ый ПОЛК» (1941 – 1944 гг.)**

В работе рассматривается создание и деятельность фашистского концентрационного лагеря «5-ый Полк» в городе Витебске в годы Великой Отечественной войны. Автор, используя опубликованные и впервые привлечённые архивные материалы, доказывает, что данный концентрационный лагерь был одним из механизмов уничтожения населения оккупированной территории Беларуси.

В период оккупации города Витебска, который длился с 11 июля 1941 г. по 26 июня 1944 г., в нём было создано 5 крупных лагерей смерти [13, с. 17-20].

на территории бывшего 5-го железнодорожного полка (ныне ул. Титова);

в лесу недалеко от станции Крынки;

гетто, созданное на правом берегу Западной Двины по ул. Верхнебережной (ныне ул. Ильинского);

на зеркальной фабрике по ул. Задунавской (ныне пр. Фрунзе);

на левом берегу р. Лучёсы (пос. Лучёса).

Концлагерь «5-ый Полк» был создан в сентябре 1941 года на территории, принадлежавшей до оккупации города 5-му железнодорожному полку. У немцев лагерь числился под номером КЛ-

313-СД. Располагался он по обе стороны оврага, где стояли кирпичные и деревянные бараки. Весь лагерь в 4 ряда был обнесён колючей проволокой высотой около 3 метров. Кроме того, проволокой обносился и каждый барак отдельно. Зона бараков также отделялась от общей территории лагеря коридором из нескольких рядов колючей проволоки. Бараки не отапливались, у некоторых из них отсутствовали двери. Окна застеклены не были. Нары для пленных были изготовлены из проволоки в три яруса, на них натягивалась железная сетка. Проходы в бараках были очень узкими – едва расходились два человека. Территория всего лагеря просматривалась с трёх наблюдательных вышек с пулемётчиками [4, с. 50; 6, с. 448].

Первоначально лагерь предназначался для военнопленных. На протяжении 1941 – 1942 гг. здесь содержалось более 40 тыс. солдат и офицеров Красной Армии, оказавшихся в плену во время боёв в Витебской области. К концу 1942 года почти все они были уничтожены. Бойцов Красной Армии расстреливали на полях колхоза имени Кирова, пытавшихся спастись сбрасывали обратно в яму и закапывали живыми. Умерших голодной смертью зарывали на усадьбе Лопухова. Чтобы скрыть количество убитых, их посыпали порошком, способным разлагать трупы и закапывали на Мелевском поле недалеко от деревни Мишково [10, с. 9].

В марте – апреле 1943 года в концлагерь согнали 20 тыс. мирных жителей (преимущественно женщин, стариков и детей) из Витебского, Суражского и Городокского районов. Для гражданского населения использовалась западная часть лагеря. С этого момента и до февраля 1944 года узников вывозили на принудительные работы в Германию. Из тех, кто имел отношение к партизанам, формировались большие группы и отправлялись в ещё более страшные лагеря, наподобие Освенцима [6, с. 438].

Оставшиеся в лагере люди содержались в нечеловеческих условиях. Узников умерщвляли самыми изощрёнными способами – созданием голодомора, антисанитарии, истязаниями и расстрелами. Пленных мог расстреливать каждый немецкий солдат, не неся за это никакой ответственности.

Дневной рацион питания узников состоял из черпака баланды и 100 грамм хлеба (выдавалась буханка на 10 человек).

К лагерю часто подходили местные жители, которые пытались передать через колючую проволоку хоть сколько-нибудь пищи, но

сделать это удавалось крайне редко – фашисты отгоняли людей или же без предупреждения открывали по ним огонь.

Отсутствие полноценного питания и полная антисанитария приводили к возникновению и распространению среди узников лагеря инфекционных заболеваний (тиф, малярия и др.). Каждый день от болезней умирали десятки людей. Тех, кто оставался жив немцы использовали в качестве рабочей силы: людей выгоняли на рытьё окопов и траншей, дети носили камни.

Те дети (преимущественно мальчики), которые не были заражены инфекционными болезнями, использовались фашистами в качестве «доноров» для немецких солдат.

Для того чтобы представить масштаб злодеяний произведённых фашистами в данном лагере смерти, уместно привести отрывок из «Акта обследования мест массового захоронения советских граждан, истреблённых немецко-фашистскими оккупантами на территории г. Витебска» составленного 26 сентября 1944 года:

«...комиссия обнаружила 70 могил, имеющих в среднем размер 7х8х4 м и кроме этих могил ещё до трёхсот могил размером 12/2х3х21/2 м.

Трупы не имеют под сохранившейся кожей никакой подкожно-жировой клетчатки. Это скелеты обтянутые кожей.

Преобладающий возраст погибших 20 – 30 лет» [3, л. 1].

В конце мая 1944 года, когда фронт вплотную приблизился к Витебску, оставшихся в живых узников отправили в лагерь, расположенный в районе станции Крынки в Лиозненском районе, чтобы использовать их в качестве живого заслона при отступлении немецко-фашистских войск. Всего было вывезено около 12 тыс. человек. Сюда же попали дети из детских домов города и больные из сыпнотифозной больницы, которые предназначались для инфицирования наступавших частей Красной Армии [10, с. 438].

Население лагеря жило под открытым небом. Им не давали пищи, запрещали разводиться огнём, систематически подвергали избиениям и кровавым расправам. Больным и раненым никакой помощи не оказывалось.

Немецкие солдаты и офицеры приходили в лагерь и отбирали оставшихся здоровых мужчин в возрасте от 14 до 45 лет, якобы в рабочие батальоны, а потом выводили из лагеря и расстреливали. За несколько дней в лагере было уничтожено 4 тыс. советских граждан [6, с. 454].

Освободила узников 4 июня 1944 года рота разведчиков под командованием лейтенанта Михаила Филипповича Маскаева, впоследствии – Героя Советского Союза.

Всего за период существования концентрационного лагеря «5-ый Полк» в нём было умерщвлено более 120 тыс. человек. После концлагеря «Тростенец» «5-ый Полк» был вторым в Беларуси по количеству заключённых и уничтоженных в нём людей.

Таким образом, концлагерь «5-ый Полк» являлся для преступного фашистского режима одним из механизмов уничтожения населения Беларуси.

Список источников и литературы

1. Государственный архив Витебской области (далее: ГАВО). ГАВО. – Ф. 2116. – Оп.1. – Д.1. – Л.144.
2. ГАВО. – Ф. 1-п. – Оп. 1. – Д. 821. – Л. 84-100.
3. ГАВО. – Ф. 1971. – Оп. 3. – Д.1. – Л.1.
4. Аникеев, Л. Тайна фашистских концлагерей / Л.Аникеев. – Москва: Филиал ФГУП «Военное издательство» МОИФ, 2005. – 352 с.
5. Дети войны: Материалы круглого стола «Детские дома в г. Витебске и Витебской области на временно оккупированной территории в годы Великой Отечественной войны 1941 – 1945 гг.» / сост. Д.В. Яковлев. – Витебск: Витеб. обл. тип., 2007. – 144 с.
6. Память: ист.-докум. хроника Витебска: В 2-х кн. Кн.1-я. / гл. ред. Г.П. Пашков. – Минск: БелЭн, 2002. – 648 с.
7. Справочник о местах принудительного содержания гражданского населения на оккупированной территории Беларуси 1941 – 1944 / авт.сост. В.И. Адамушко. – Минск: НАРБ, 2001. – С. 158.
8. Газин, Д. Митинг-реквием бывших узников фашизма / Д.Газин // Витьбичи. – 2000. – 14 апр. – С. 2.
9. Жуковский, В. Крест над городом / В.Жуковский // Витьбичи. – 2009. – 11 апр. – С. 9.
10. Крупица, Н. Слышать Витебский набат, как Бухенвальдский / Н.Крупица // Витьбичи. – 2004. – 13 апр. – С. 3.
11. Метла, А. Лагерь смерти / А.Метла // Витебский курьер. – 1999. – 9 апр. – С. 2.
12. Ризо, В. Боль, которая не проходит / В.Ризо // Витьбичи. – 2000. – 11 апр. – С. 1.
13. Тузков, П. Тромб памяти / П.Тузков // Витебский курьер. – 2005. – 23 авг. – С. 1.

Татьяна Гапоненко, студентка Витебского государственного университета имени П.М. Машерова.

УДК 325.27 (476.6)

А.А. Носова (Гродно) **ЗНАЧЕНИЕ г. ГРОДНО В ПРОЦЕССЕ РЕПАТРИАЦИИ СОВЕТСКИХ ГРАЖДАН ИЗ ГЕРМАНИИ**

В статье анализируется значение г. Гродно в организации репатриации советских граждан. Для этого автором рассматривается процесс создания и функционирования в городе сборно-пересыльных, проверочно-фильтрационного и приемно-распределительного пунктов, которые находились в подчинении НКЮ, НКВД и облисполкома соответственно, а также отдела, руководившего процессом репатриации в области.

Гродно был освобожден в июле 1944 года. За годы оккупации и при отступлении фашистов город был разрушен на 43 %, в том числе выведено из строя 25 % жилья. Были взорваны и сожжены почти все промышленные предприятия, культурные и общественные здания, жилые дома [1, с. 503]. Вместе с тем, городу, расположенному недалеко от границы, придавалось большое значение в проведении репатриации советских граждан. Несмотря на большие сложности, на его территории была организована значительная часть всех пунктов, располагавшихся в БССР, которые занимались проверкой, регистрацией репатриантов.

В первую очередь вдоль западной границы СССР в соответствии с постановлением ГКО от 24 августа и приказом НКВД СССР от 28 августа 1944 года, а также приказом народного комиссара внутренних дел БССР № 00672 «Об организации проверочно-фильтрационных пунктов» от 30 августа 1944 года были созданы проверочно-фильтрационные пункты (далее ПФП) НКВД [2, с. 29]. В г. Гродно работал один из пяти ПФП БССР.

Для пункта было выделено несколько каменных зданий. Одно трехэтажное здание располагалось по улице Мещанской на берегу реки Неман и состояло из 36 комнат (5 500 кв. метров полезной жилой площади и подвал 1000 кв. метров – складские помещения). Планировалось 20 комнат использовать как временное жилье для находившихся на пункте репатриантов, а 16 – как служебные помещения для работы персонала ПФП. Ещё одно здание располагалось по улице Коминтерна, 43. Оно состояло из 14 комнат (200 кв. метров). Там располагался штаб управления пункта. Второй этаж здания по улице Коминтерна д. № 9 был занят под общежитие оперперсонала. Ещё одно помещение по улице Мостовой (историческое название [3, с. 278]) рядом с ПФП, состоявшее из 3-х комнат (15 кв. метров), было занято Гарнизонам охраны [4, л. 16]. Таким образом, Гродненский ПФП мог принять только 600 человек (из требовавшихся соответствующим приказом 3 000).

Репатриантов на ПФП передавали пограничные войска, войсковые части, сборно-пересыльные пункты под конвоем войск НКВД. При этом в опер-учетное отделение пункта поступали списки, в которых указывались фамилия, имя, отчество репатрианта, год рождения, национальность, состав семьи, количество и возраст детей, при каких обстоятельствах оказался за пограничной линией. При приеме спецконтингентов составлялись специальные акты [5, л. 47об]. Выявленные преступные элементы и «внушавшие подозрения» обычно направлялись для более тщательной проверки в спецлагеря НКВД, а также в исправительно-трудовые лагеря ГУЛАГа. Большинство же направлялись домой, получив справку о прохождении проверки на ПФП [6, с. 97].

Репатрианты, направленные по месту жительства в БССР после проверки, поступали на областные приемно-распределительные пункты (далее ПРП). Они создавались исполкомами областных Советов депутатов трудящихся в соответствии с постановлением СНК СССР от 6 января 1945 года № 30-12 и СНК БССР от 15 января 1945 года «Об организации приема и устройства репатрируемых советских граждан» [7, л. 2].

Гродненский ПРП размещался в одном километре от железнодорожного вокзала, в 3-хэтажном здании, вместимостью свыше 600 человек одновременно [8, л. 6]. Но это помещение принадлежало КЭЧ, и к ноябрю месяца 1-й и 3-й этажи по согласованию с обкомом партии были заняты воинскими частями [9, л. 59]. В декабре здание было занято инженерной бригадой полностью. В связи с этим, ПРП разместился в здании ПФП НКВД.

30 мая 1945 года в постановлении «О ходе приема и трудоустройства советских граждан, возвращающихся на родину из немецкой неволи» Совнарком БССР отметил неподготовленность советских органов на местах к приему репатриантов. В связи с этим при всех областных исполнительных комитетах были созданы отделы репатриации [2, с. 180].

В обязанности отдела и ПРП входил учет угнанного и репатриированного населения; расселение и трудоустройство возвратившихся граждан; оказание им материальной помощи; обеспечение бесплатного передвижения к месту проживания [2, с. 161].

Помимо этого, в соответствии с решением ГКО от 16 июня 1945 года на узловых железнодорожных станциях были организованы сборно-пересыльные пункты (далее СПП) на 10 тысяч человек каждый, для репатриантов, следовавших из Германии походным порядком [2, с. 232]. В г. Гродно были организованы СПП №№ 308, 311, 312 [8, л. 6].

В Справке «О возможности размещения 30 000 человек репатриированных Советских граждан», адресованной секретарю Гродненского Обкома КП(б)Б, сообщалось, что один из пунктов будет организован в военном городке № 5, расположенном на улице Пригородная, д. № 12 (сохранила название), и в военном городке № 6 по улице Авангардной (современная ул. Белуша [3, с. 98]), д. № 1, ещё один СПП – в военном городке № 9, на улице Скидельской (современный просп. Космонавтов [3, с. 241]), д. № 6-8. Третий СПП при условии освобождения 50 Армией землянок и барачков – в лагере Колбасино [10, л. 21]. Уже к концу 1945 года 311 СПП был закрыт [8, л. 6].

К 1946 году было репатриировано большинство советских граждан. В связи с этим приказом наркома внутренних дел СССР от 22 января 1946 года Гродненский ПФП был передан НКВД БССР [11, с. 466]. 11 мая 1946 года было принято постановление СМ БССР № 765 «О закрытии приемно-распределительных пунктов по обслуживанию репатриированных советских граждан» [11, с. 488]. За всё время работы через Гродненский ПРП прошло 37 750 репатриированных советских граждан [12, л. 31].

Дольше всех продолжал функционировать 312 СПП в г. Гродно, который в 1953 году был передан Министерству Госбезопасности [13, л. 7].

Органы репатриации занимались также трудоустройством репатриированных граждан. В основном оно производилось по месту их прежнего жительства. К примеру, Залевская Е.Е., Венская Ф.Н., получили работу на кожзаводе № 5, Хаустович М. – на табачно-ферментационном заводе [8, лл. 7, 8]. К 1 декабря 1948 года в промышленности города трудились 419, а в сельском хозяйстве 198 репатриантов [9, с. 16]. Репатриированные граждане работали также в Облстатуправлении (Аруцкевич), Облсполкоме (Бондарчик). Преподавателем немецкого языка в пединституте г. Гродно была Балицкая И.С. [9, лл. 2, 14].

Таким образом, г. Гродно была отведена важная роль в организации и проведении процесса репатриации советских граждан. В городе функционировали три из одиннадцати СПП, один из пяти ПФП и один из 12 ПРП, расположенных на территории БССР. Через них прошли десятки тысяч советских граждан, как белорусов, так и следовавших в другие республики СССР. В разрушенном послевоенном городе невозможно было создать достойные условия пусть и временного пребывания репатриантов: не хватало зданий и сооружений для их размещения, материальных средств, квалифицированных медицинских

и других работников. В целом же, на пунктах была налажена проверка, регистрация прибывавших граждан, их питание, медицинское и санитарное обслуживание. Кроме того, с репатриантами проводилась массово-политическая работа, которая призвана была вернуть их к реалиям советской жизни. Большинство возвратившихся граждан после проверки вернулись к мирной жизни и были трудоустроены в том числе и в г. Гродно.

Список источников и литературы

1. Памяць : гіст.-дакум. хроніка горада Гродна / Беларус. Энцыкл.; рэдкал.: Г.П. Пашкоў [і інш.]. – Мн. : БелЭн, 1999. – 712 с.
2. Белорусские оstarбайтеры: документы и материалы: в 3 кн. / сост.: Г.Д. Кнатько, В.И. Адамушко и др. – Мн.: НАРБ, 1998. – Кн. 3, ч. 1. Репатриация (1944-1951) – 368 с.
3. Гродно. Энцикл. справ. / Беларус. Сов. Энцикл.; редкол.: И.П. Шамакин (гл. ред.) [и др.]. – Мн.: БелСЭ, 1989. – 438 с.
4. Национальный архив Республики Беларусь (далее НАРБ). Фонд 787. – Оп. 1. – Д. 1. Постановления Брестского и Гродненского обкомов, Волковыского и Пружанского райисполкомов об организации ПФП и сведения о состоянии пунктов 3.08–9.12.1944 г.
5. Государственный архив Гродненской области (ГАГО). Фонд 375. – Оп. 1. – Д. 34. Документы о направлении репатриантов в спецлагеря и на спецпоселение.
6. Судьба военнопленных и депортированных граждан СССР. Материалы комиссии по реабилитации жертв политических репрессий // Новая и Новейшая история. – 1996. – № 2. – С. 91–112.
7. НАРБ. Фонд 787. – Оп. 1. – Д. 36. Отчетные доклады о репатриации 3.01–17.08.1947 г.
8. ГАГО. Фонд 1171. – Оп. 1а. – Д. 39. Переписка по вопросам переселения и репатриации граждан СССР 18.01–25.12.1946 г.
9. ГАГО. Фонд 1171. – Оп. 1а. – Д. 72. Отчеты о трудовом и бытовом устройстве репатриированных граждан, прибывших в Гродненскую область 2.03.1948-18.08.1949 г.
10. Государственный архив общественных объединений Гродненской области. Фонд 1. – Оп. 1. – Д. 42. Переписка с воинскими частями, прокуратурой, военным трибуналом о кадрах, репатриантах и другие 06.01–17.12.1945 г.
11. Белорусские оstarбайтеры: документы и материалы: в 3 кн. / сост.: Г.Д. Кнатько, В.И. Адамушко и др. – Мн.: НАРБ, 1998. – Кн. 3, ч. 2. Репатриация. (1944-1951). – 310 с.
12. ГАГО. Фонд 1171. – Оп. 1. – Д. 59. Переписка по вопросам переселения и репатриации советских граждан 16.01–22.10.1947 г.
13. ГАГО. Фонд 1171. – Оп. За. – Д. 55. Постановления и распоряжения Совета Министров БССР 12.01–4.04.1953 г.

Александра Носова, аспирантка кафедры истории Беларуси ГрГУ имени Янки Купалы

УДК 376.6

Е.А. Фиронова (Гродно) **ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ СЕТИ ДЕТСКИХ** **ДОМОВ В ГРОДНЕНСКОЙ ОБЛАСТИ В 1944 – 1960 гг.**

В статье рассматривается процесс становления сети детских домов в Гродненской области после освобождения от немецко-фашистских захватчиков. Автор на основе архивных документов реконструирует процессы реорганизации и укрупнения детских домов вплоть до преобразования их в школы-интернаты.

В по мере освобождения захваченных врагом территорий 1944 г. начинается процесс восстановления народного хозяйства БССР. Гродно был освобожден 16 июля 1944 г., а уже к 1 октября в нём было организовано 5 детских домов (школьного типа – 2, дошкольного – 1, специального типа – 1, для слепых детей – 1, и один приемник-распределитель). На их попечении находилось 628 детей и еще 150 числилось на патронате [1]. При этом детские дома начали функционировать еще до того, как был организован 6 октября 1944 года отдел народного образования исполнительного комитета Совета депутатов трудящихся. Он подчинялся исполкому областного Совета Депутатов Трудящихся и Народному Комиссариату Просвещения БССР, а с 1946 г. – Министерству Просвещения БССР.

К декабрю 1945 года в Гродненской области насчитывалось 16 детских домов и одна школа для слепых детей. Согласно титульному списку детских домов за декабрь 1945 года это были: гродненские № 1, 2 и 3, Скидельский (Будовлянский), Мостовский, Поречский, Лидский № 1 и Лидский № 2 (Поддубенский), Щучинский № 1 (Рожанковский) и Щучинский № 2 (Ельнянский), Васишишковский №1 (Лебедко-Ивановский), Васишишковский № 2 (Михайловский), Желудокский (Большеможейковский), Берестовицкий (Стародворецкий), Вороновский (Конвелишковский), Радуньский и школа слепых детей в г. Гродно.

Число штатных единиц детских домов (ставок) было утверждено планом и составляло 362,2. Фактическое же число работников списочного состава было значительно меньшим, а именно 252 человека, 75 % из них (189 человек) – женщины. В среднем на одного сотрудника приходилось 1,43 ставки. Средняя зарплата составляла 347 рублей при запланированных – 366 [2].

Сеть детских домов в Гродненской области сложилась именно в 1945 году. Вплоть до 1954 г. количество детских домов изменялась незначительно: в 1946 году – 18, 1947 г. – 19, 1948 г. – 18, 1949 г. – 19, 1951 г. – 20, 1952 и 1953 гг. – 18 детских домов. Менялся лишь статус детских домов и их размещение. Так к 15 августа 1947 года была переведена школа слепых детей из м-ка Поречье в город Гродно

(определена в здание по улице Ожешко, занимаемое Уполномоченным СНК по переселению польского населения) [3]. 11 октября 1947 года решением Гродненского Областного Совета Депутатов трудящихся было принято решение № 628 «О переводе Гродненского детского дома № 1 на Гродненский специальный детдом № 1». В нем говорилось: «Учитывая, что из числа 354 детей, проживающих в трех детских домах города Гродно, имеются 136 воспитанников, которых родители которых погибли на фронтах Великой Отечественной и в партизанских отрядах, Исполком Областного Совета Депутатов Трудящихся решает перевести Гродненский детдом № 1 на Гродненский специальный детский дом № 1 с контингентом детей 150 человек» [4]. Аналогичное решение было принято 17 января 1949 года «Об организации специального детского дома в м. Озеры Скидельского района, согласно которому, вместо расформировано детского дома в дер. Заболотье, Радуньского района было решено организовать «с декабря 1948 года на 150 человек детей-сирот погибших воинов Советской Армии и партизан в период Отечественной войны – специальный детский дом в м. Озеры Скидельского района в усадьбе Задубье, ранее принадлежавшей в/части пп 71378» [5]. Следует отметить, что смена статуса давала возможность получить дополнительное финансирование. Однако в 1950 г. начался обратный процесс реорганизации специальных детских домов в дома общего типа, что было связано с тем, что контингент детей, подлежащих определению в специальные детские дома, значительно сократился. В 1951 году такой реорганизации был подвергнут Скидельский [6] и Погодичский детские дома [7].

Помимо реорганизации шел процесс укрупнения детских домов. Так 4 апреля 1951 года было принято решение о слиянии Поддубенского детского дома № 1 Лидского района с детским домом № 1 г. Лида [8].

13 мая 1947 года вышло постановление Совета Министров БССР № 477 «О дополнительном открытии детских домов». В соответствии с этим документом Гродненский Областной совет депутатов трудящихся решил открыть дополнительный детский дом в местечке Беньякони, Вороновского района. Под него освободили «здание, занимаемое сельским Советом и здание, занимаемое «Заготзерно», а также домик, размером 5?5 метров, находящийся вблизи этого здания». Для размещения «обслуживающего персонала детского дома в м. Беньяконь на 4 – 5 квартир, передали два дома, из числа оставленных поляками, выехавших в Польшу» [9].

Таким образом, в Гродненской области к лету 1947 года функционировало 18 детских домов и одна школа слепых.

В 1948 году количество детей в детдомах области увеличилось с 1617 до 1768 человек. Вместо закрытого Заболотского детского дома

был открыт Озерский специальный детский дом. Общее количество детских домов не изменилось. По совместному решению ОК КП/б/Б и Облисполкома помещение детского дома № 2 г. Гродно было передано под культпросветучилище, а воспитанники детдома временно размещены в одном небольшом малоприспособленном помещении [10].

В отчете учебно-воспитательной работы детдомов за 1947 – 1948 учебный год, говорится о том, что план расширения сети детдомов был не выполнен в связи с тем, что «вышестоящие организации области не реагируют на требования ОблОНО» [11]. Несмотря на ряд попыток ОблОНО подобрать помещение для нового детского дома, этого сделать не удалось. Предложенные коробки зданий требовали значительных капиталовложений (500 и 800 тыс. руб.), на что в области не было средств.

В 1952/1953 учебном году количество воспитанников детских домов в Гродненской области составило 1850 человек.

В 1954 году в связи с упразднением Барановичской области, было осуществлено перераспределение районов между областями. Дятловский, Козловщинский, Кореличский, Любчанский, Мирский, Новогрудский, Слонимский районы Барановичской области переданы в состав Гродненской области. Это привело к существенному увеличению количества детских домов области. В сферу подчинения Гродненского ОблОНО вошли следующие детские дома: Слонимский № 1 и № 2, Адампольский, Новогрудский № 1 и № 2, Новогрудская школа глухонемых, Дятловский № 1 и № 2, Мирский, Ивьевский, Кореличский и Козловщинский [12]. Из 32 детских домов области было 24 детских дома общего типа, 5 – специальных и 3 специальных школы (Волковысская и Новогрудская школы глухих детей, Гродненская школа слепых детей). В этом же году был закрыт Гродненский детский дом как малокомплектный (40 воспитанников) [13; с.7]. В 1955 году был закрыт Мирский детский дом [14].

В 1956 году Гродненским облисполкомом было принято решение об объединении детских домов, находящихся в одном и том же населенном пункте. Были объединены Беньяконский и Конвельшский детские дома Вороновского района, Дятловский № 1 и № 2. Эти мероприятия были проведены с целью сокращения расходов на содержание административно-управленческого и технического персонала [15].

В 1959 году в области начинается процесс создания школ-интернатов в основном на базе детских домов. Первыми детскими домами, которые были реорганизованы в школы-интернаты, стали Адампольский и Альбертинский. А в 1960 – 1961 учебном году действовали Озерская, Мостовская, Ворнянская, Порозовская, Новогрудская, Свислочская, Гродненская, Верейковская,

Альбертинская, Лидская, Адампольская, Ошмянская школы-интернаты с общим количеством учащихся – 2605 с первого по десятые классы. Детские дома стали местом для проживания воспитанников исключительно дошкольного возраста и перестали играть прежнюю роль.

Список источников и литературы

1. Государственный архив Гродненской области (далее: ГАГО). ГАГО. – Ф. 730. Оп. 1. – Д. 3. – Л. 1. Сеть и контингенты по просвещению на 1 октября 1944 г.
2. ГАГО. – Ф. 730. – Оп. 1. – Д. 617. – Л. 1. Сводный отчет о выполнении плана по численности работников и расходованию заработной платы по учреждениям, соответствующим на бюджете НКПросов БССР, краевых и областных отделов народного образования за декабрь месяц 1945 г.
3. ГАГО. – Ф. 730. – Оп. 1. – Д. 621. – Л. 2. Решение №4 30 Исполкома Гродненского Областного Совета Депутатов Трудящихся «О переводе школы слепых из местечка Поречье в город Гродно».
4. ГАГО. – Ф. 730. – Оп. 1. – Д. 621. – Л. 3. Решение № 628 Исполкома Гродненского Областного Совета Депутатов Трудящихся от 11.10.1947 г. «О переводе Гродненского детского дома № 1 на Гродненский специальный детдом № 1».
5. ГАГО. – Ф. 730. – Оп. 1. – Д. 56. – Л. 1. Решение № 6 Исполкома Гродненского Областного Совета Депутатов Трудящихся от 17.01.1949 г. «Об организации специального детского дома в м. Озеры Скидельского района».
6. ГАГО. – Ф. 730. – Оп. 1. – Д. 137. – Л. 3. Решение № 60 исполкома областного совета депутатов трудящихся от 27 января 1951 г. «О реорганизации Скидельского детского дома в детский дом общего типа».
7. ГАГО. – Ф. 730. – Оп. 1. – Д. 137. – Л. 233. Решение №1028 исполкома областного совета депутатов трудящихся от 22 декабря 1951 г. «О реорганизации Погодичского детского дома в детский дом общего типа».
8. ГАГО. – Ф. 730. – Оп. 1. – Д. 137. – Лл. 68 – 69. Решение № 283 исполкома областного совета депутатов трудящихся от 04 апреля 1951 г. «О слиянии Поддубенского детского дома Лидского района с детским домом № 1 г. Лида».
9. ГАГО. – Ф. 1171. – Оп. 1. – Д. 88. – Л. 146. Решение № 305 Исполкома Гродненского Областного Совета Депутатов Трудящихся от 03.06.1947 г. «О выполнении Постановления Совета Министров от 13 мая 1947 года № 477 «О дополнительном открытии детских домов».
10. ГАГО. – Ф. 730. – Оп. 1. – Д. 56. – Л. 1. Решение № 6 Исполкома Гродненского Областного Совета Депутатов Трудящихся от 17.01.1949 г. «Об организации специального детского дома в м. Озеры Скидельского района»
11. ГАГО. – Ф. 730. – Оп. 1. – Д. 623. – Л. 1 – 22. Текстовый отчет учебно-воспитательной работы детдомов Гродненской области за 1947 – 1948 учебный год.
12. ГАГО. – Ф. 730. – Оп. 1. – Д. 168. – Л. 60 – 61. Решение № 149 Гродненского областного Совета депутатов Трудящихся от 01.03.1954 г. «О финансировании социально-культурных учреждений областного подчинения переданных области в связи с реорганизацией областей в 1 квартале 1954 года».
13. ГАГО. – Ф. 730. – Оп. 1. – Д. 655. – Лл. 7 – 26. Отчет о состоянии работы детских домов Гродненской области за 1953 – 1954 уч. год.
14. ГАГО. – Ф. 730. – Оп. 1. – Д. 667. – Л. 19 – 20. Приказ № 305 заведующего Гродненским областным отделом народного образования от 12.07.1955 г. «О закрытии Мирского детского дома».

15. ГАГО. – Ф. 730. – Оп. 1. – Д. 661. – Л. 15. Решение № 292 Гродненского областного Совета депутатов Трудящихся от 15.06.1956 г. «Об объединении детских домов».

Елена Фиорова, магистрант кафедры истории Беларуси ГрГУ имени Янки Купалы.

УДК 130.2 + 008

С.В. Донских (Гродно) **КУЛЬТУРНО-ИСТОРИЧЕСКИЕ ОСНОВАНИЯ** **РЕГИОНАЛИЗАЦИИ БЕЛАРУСИ КАК УСЛОВИЕ** **РАЗВИТИЯ СОВРЕМЕННОГО ТУРИЗМА**

В статье рассматриваются проблемы формирования и развития туристических регионов Беларуси. Преимущественное внимание уделяется вопросам туристского районирования Беларуси в плане развития внутреннего туризма на основе культурно-исторических критериев.

В начале XXI века развитию туризма в Республике Беларусь уделяется повышенное внимание. Туризм рассматривается как перспективный источник привлечения в страну валютных поступлений, как средство популяризации белорусского природного потенциала и историко-культурного наследия, а также как отрасль экономики, создающая новые рабочие места. От белорусской туристической индустрии в первую очередь ждут развития въездного и внутреннего туризма. Решение этой задачи потребует не только создания соответствующей инфраструктуры. В первую очередь необходимо глубокое изучение отечественных туристических ресурсов и их позиционирования на международном и внутреннем рынке.

Реализация указанной задачи неизбежно потребует определенного «туристического районирования» Беларуси. С точки зрения рынка крайне необходимо, чтобы белорусские регионы обладали ярко выраженным своеобразием, способствующим «потреблению места» [3, с.58 – 59]. В противном случае, воспринимаемая как однородное пространство Беларусь не сможет диверсифицировать свой туристический рынок, стимулировать развитие внутреннего туризма и расширять въездной туризм. Страна будет восприниматься на туристическом рынке с точки зрения однотипных турпродуктов. Решение указанной проблемы лежит преимущественно в социально-гуманитарной плоскости и может интерпретироваться как «семиозис

пространственных мифов» [3, с.51 – 52, 62 – 64, 69 – 70]. В плане физической географии районирование Беларуси является очевидным лишь для профессиональных географов. Для массового потребителя туристических продуктов, ориентированного на классический туризм «Трех S» (Sea, Sun, Sand – море, солнце и песок), природно-климатические различия даже между белорусскими Полесьем и Поозерьем являются практически незаметными. Лишь конструирование фундированных культурно-историческим наследием туристических регионов позволит диверсифицировать белорусский внутренний туристический рынок и сформировать туристские «еврорегионы», связанные с европейским туристским рынком по примеру туристических дестинаций в странах «Вышеградской группы» (Венгрия, Польша, Словакия, Чехия).

К сожалению, отечественная наука никогда не осуществляла подобные исследования. В советский период эту нишу занимали две дисциплины: краеведение и экономическое районирование. Неудивительно, что в конце XX века попытка выйти на новый теоретический уровень изучения «локального» осуществлялась за счет их синтеза в рамках регионалистики – междисциплинарного научного направления, с определенными практическими экспликациями, которое делает в нашей стране лишь первые шаги. Поэтому изучение культурно-исторической регионализации Беларуси как условия развития современного туризма представляется крайне актуальным.

Выделение на территории Беларуси туристических регионов является далеко не таким самоочевидным, как это может показаться на первый взгляд. Первый шаг в этом направлении был сделан 18 июня 2004 г., когда Постановлением Совета министров Республики Беларусь № 730 было утверждено «Положение о порядке создания туристических зон и ведения Государственного кадастра туристических ресурсов Республики Беларусь». Показательно, что изначально создание туристических зон не предполагало какой-либо научной разработки данной проблемы. Согласно пункту 3 указанного Положения туристические зоны создавались «по предложению органов государственного управления, юридических лиц, индивидуальных предпринимателей». Насколько позволяет судить текст «Положения о порядке создания туристических зон и ведения Государственного кадастра туристических ресурсов Республики Беларусь» первоначально планировать выделить в качестве туристических зон лишь отдельные территории в рамках действующего административного деления республики.

Однако низкая активность юридических лиц и индивидуальных предпринимателей привела к тому, что органы государственного

управления вынуждены были осуществить туристское районирование Беларуси исходя исключительно из собственных соображений. В результате, Постановлением Совета Министров Республики Беларусь № 573 от 30 мая 2005 г. «О создании туристских зон» вся территория страны была разделена на 27 туристских зон различной специализации. Были выделены следующие типы туристских зон: туристско-рекреационные, культурно-туристские, транзитно-туристские и [собственно] туристские. Их размещение представлено в Таблице 1.

Очевидно, что с точки зрения белорусских чиновников почти половина туристских зон республики позиционирована как «культурно-туристские». Это г. Минск, Гомельская и Гродненская области и почти вся Витебская область. Не выделена туристская специализация в туристских зонах Минской и Могилевской областей [1].

Таблица 1

Область	Тип туристской зоны				
	Туристско-рекреационная	Культурно-туристская	Транзитно-туристская	Туристская [неспециализированная]	Всего туристских зон
Брестская	3	1	1	-	5
Витебская	-	3	-	1	4
Гомельская	-	4	-	-	4
Гродненская	-	3	-	-	3
г. Минск	-	2	-	-	2
Минская	-	-	-	5	5
Могилевская	-	-	-	4	4
Всего в РБ	3	13	1	10	27

Осуществленное по инициативе Министерства спорта и туризма туристическое районирование Беларуси стало огромным шагом в определении перспектив развития отечественной туристической индустрии. Оно пошло намного дальше «Положение о порядке создания туристических зон...» 2004 г., не предполагавшего развития туризма на всей территории страны и трактовавшего туристские зоны сугубо локально. Главным критерием государственного туристского районирования Беларуси в 2005 г. стал территориально-административный принцип. Он позволял надеяться на эффективность государственного управления и контроля за развитием региональной туристической индустрии, но не учитывал специфику региональных туристических ресурсов. Например, в Гродненской области такие

природные рекреационные туристические ресурсы, как Беловежская, Липичанская и Налибокская пуши оказались разделенными между несколькими туристскими зонами и даже областями. Тесно связанный с этнографической и историко-культурной точки зрения с Лидским районом Вороновский район оказался включенным в Новогрудскую туристскую зону. В результате, большинство туристских маршрутов в рамках утвержденных туристских зон Гродненской области оказались «транзитными» – проходящими по территории двух зон, что ставит под сомнение саму идею самодостаточности каждой туристской зоны, как уникального места отдыха или посещения.

Не случайно, что первое же крупное научное исследование по проблемам туристского районирования Беларуси, осуществленное А.И.Локотко, отошло от утвержденной на государственном уровне модели. Минский исследователь предложил следующие «локальные районы комплексного историко-культурного наследия, как основы для организации туристско-рекреационных зон»:

Центральный регион, включающий 9 локальных регионов;

Поозерье (Подвинье) – 6 локальных регионов;

Поднепровье – 4 локальных региона;

Полесье (Поприпятье) – 8 локальных регионов;

Понеманье – 12 локальных регионов [2, с.469 – 470].

Насколько позволяет судить текст монографии Локотко, предложенное деление во многом опирается на исследования известного белорусского ученого В.С.Титова [4, 6]. В 1984 г. Титов, преимущественно на основе анализа артефактов народной культуры и этнографических источников второй половины XIX – начала XX обосновал существование в Беларуси следующих «историко-этнографических регионов»: Северный регион (Поозерье), Восточный регион (Поднепровье), Центральный регион, Северо-Западный регион (Понеманье), Восточное Полесье, Западное Полесье [4, с.152].

Следует отметить, что районирование Титова является сугубо этнографическим. Оно ограничено сферой народной культуры – т.н. «низовой культурой сельского населения» и, являясь значительным шагом в развитии белорусской этнографии, вряд ли может безоговорочно приниматься как основа для выделения туристских регионов современной Беларуси. К сожалению, как туристический ресурс, народная культура Беларуси не обладает такими важнейшими характеристиками, как известность и доступность. Поэтому, принимая за основу модель Титова, Локотко наполняет ее принципиально иным содержанием, делая акцент на архитектурных и исторических памятниках. То есть, в качестве «структурообразующих туристических ресурсов» при выделении туристских зон предлагаются архитектурные

памятники высокой, элитарной культуры, несущие на себе отпечаток «больших стилей»: готики, ренессанса, барокко, классицизма и модерна.

В целом, предложенная Локотко модель туристского районирования Беларуси выглядит не совсем аргументированной. Она включает в себя принципиально разные таксонометрические единицы: части отдельных районов, районы, группы районов [2, с.303 – 314]. К тому же, с точки зрения «высокой культуры» Беларусь не может быть разделена на «готические» или «барочные» регионы. Здесь можно говорить скорее о последовательности и региональной сохранности тех или иных «стилей».

Альтернативная модель туристского районирования Беларуси была предложена в 2008 г. научным коллективом под руководством И.И.Пирожника. Ученые выделили на территории Беларуси 18 рекреационно-туристских зон, которые различаются «специализацией и концентрацией рекреационно-туристского обслуживания», туристским спросом, уровнем развития санаторно-курортного и туристского обслуживания. С этой точки зрения наиболее развитыми были признаны Минский и Молодеченско-Нарочанский рекреационно-туристские районы [5, с.18, 29 – 30].

Очевидно, что модель научного коллектива под руководством Пирожника является наиболее продуманной с точки зрения туристской индустрии. Она учитывает специфику природных и антропогенных туристических ресурсов, а также уровень развития туристической индустрии. К недостаткам данной модели следует отнести нарушение современного территориально-административного деления республики. В результате, четыре района Гродненской области оказались в составе рекреационно-туристских районов Брестской и Минской областей. При этом все варианты туристского районирования Беларуси лишены образности, не обладают качествами столь ценного на рынке «бренда».

Конечно, сложно ожидать от белорусских регионов самоочевидного своеобразия, подобно французским провинциям или немецким землям. Лишь Полесье обладает общепризнанной в научной и популярной литературе уникальностью, в том числе и с точки зрения развития «этнического туризма». Большинство исторически зафиксированных в истории Беларуси «региональных топонимов» являются экзогенными по своей природе – репрезентациями европейских интеллектуалов и политиков Нового времени. Это в равной мере относится как к «цветным названиям» Белая Русь и Черная Русь, так и к «политико-цивилизационной поляризации» на Восточную и Западную Беларусь. Не случайно, что попытка уйти от чисто административных названий приводит к актуализации в названии белорусских туристской регионов однотипных природных особенностей: Брестская область (Западное

Полесье, Побужже), Витебская область (Подвинье, Поозерье), Гомельская область (Восточное Полесье, Посожже), Гродненская область (Понеманье), Могилевская область (Поднепровье). Подобного рода «бренды» ни как не отражают историко-культурного наследия определенных белорусских регионов. Между тем, в половине официально утвержденных туристских зонах Беларуси ставка сделана именно на культурно-историческое наследие. Однако для успешного продвижения на рынок региональных туристских услуг имеет значение не только степень сохранности культурно-исторических туристических ресурсов, но и их привлекательность в глазах туристов. Последнего можно достигнуть лишь с помощью научно обоснованного «мифотворчества» на базе представленного в том или ином регионе культурно-исторического наследия: как аутентичного, так и реконструированного и воссозданного. Только грамотный «семиозис пространственных мифов» придаст белорусским туристским регионам искомые черты уникальности и привлекательности. Одного энтузиазма экскурсоводов и краеведов здесь будет недостаточно.

Список источников и литературы

1. Карты туристской инфраструктуры административных районов Гродненской области Республики Беларусь на 2006 – 2007 г. в рамках развития туристских зон. – Минск: Министерство спорта и туризма Республики Беларусь – Белкартография, 2006. – 21 л.
2. Локотко, А.И. Историко-культурные ландшафты Беларуси / А.И.Локотко. – Минск: Беларус. наука, 2006. – 470 с.
3. Митин, И.И. Комплексные географические характеристики. Множественные реальности мест и семиозис пространственных мифов / И.И.Митин. – Смоленск: Ойкумена, 2004. – 160 с.
4. Титов, В.С. Историко-этнографическое районирование материальной культуры белорусов: XIX – начало XX в. / В.С.Титов. – Минск: Наука и техника, 1983. – 152 с.
5. Туристические регионы Беларуси / редкол. Г.П.Пашков; под общ. ред. И.И.Пирожника. – Минск: Беларус. Энцыкл. імя П.Броўкі, 2008. – 608 с.
6. Цітоў, В.С. Этнаграфічная спадчына. Беларусь. Краіна і людзі: Вучэб.-метадапам. – Минск: Беларусь, 1996. – 208 с.

Сергей Владимирович Донских, кандидат культурологии, декан факультета туризма и сервиса ГрГУ имени Янки Купалы.

ЗМЕСТ

СТУДЭНЦКІ ГУРТОК І ЯГО РОЛЯ ў СТАНАЎЛЕННІ СПЕЦЫЯЛІСТА-ГІСТОРЫКА	1
Крэнь І.П., Івашчанка Н.А. НАВУКОВА-ДАСЛЕДЧЫ ГІСТОРЫКА-КРАЯЗНАЎЧЫ ГУРТОК “НІКА”: ГІСТОРЫЯ ў ПАДЗЕЯХ І АСОБАХ.....	3
Марозава С.В. НАВУКОВА-ПЕДАГАГІЧНАЯ ШКОЛА ПРАФЕСАРА Я.Н.МАРАША	9
Госцеў А.П. КРАЯЗНАЎСТВА ЯК НАВУКА АЛЬБО ўВОДЗІНЫ ў АЗБУКУ КРАЯЗНАЎЦЫ.....	17
Ягнешка Н.Л. ВЫПУСКНІК ГІСТАРЫЧНАГА ФАКУЛЬТЭТА І ГІСТОРЫКА-КРАЯЗНАЎЧАГА ГУРТКА: МІХАІЛ ПАЎЛАВІЧ КАСЦЮК	23
Соркіна І.В. ЛАКАЛЬНАЯ ГІСТОРЫЯ ў ПРАЦАХ ГУРТКОЎЦАЎ КАНЦА 1980-х – ПАЧАТКУ 2000-х ГАДОЎ	27
Гедройць П.С., Кіенка Д.Г., Піваварчык С.А. З ВОПЫТУ ДЗЕЙНАСЦІ СТУДЭНЦКАГА ТАВАРЫСТВА ВАЙСКОВАЙ АРХЕАЛОГІІ І ГІСТОРЫІ “РУБОН”	34
КАНФЕСІЙНАЯ ГІСТОРЫЯ І КРАЯЗНАЎСТВА	38
Пятраускас М.А. КАНФЕСІЙНАЯ ТРАНСФАРМАЦЫЯ: ТЭРМІНАЛАГІЧНЫ АСПЕКТ	38
Барташэвіч А.Ю. РЭЛІГІЯ І ГАРАДСКАЯ СУПОЛЬНАСЦЬ У НОВЫ ЧАС: СІМБІЁЗ ЦІ СЕКУЛЯРЫЗАЦЫЯ?	43
Лавреенко Л.В. ПРАВОСЛАВНЫЕ БРАТСКИЕ ШКОЛЫ НА БЕЛОРУССКИХ ЗЕМЛЯХ В XVI – ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ XVII вв.	47
Миронов А.В. МЕЖКОНФЕССИОНАЛЬНЫЕ ОТНОШЕНИЯ В МИНСКОЙ ЕПАРХИИ В НАЧАЛЕ XX ВЕКА	50
А. Крот А. АЙЦЕЦ ІГНАТ КУЛЬЧЫНСКІ І ЯГО «APPENDIX AD SPECIMEN ECCLESIAE RUTHENICAE...»	55
Бруйло А.А. ЦАРСКАЯ ПАЛІТЫКА ў ДАЧЫНЕННІ ДА УНІЯЦКАЙ ЦАРКВЫ ў 1838 – 1839 гг. З КАНАНІЧНАГА ПУНКТУ ПОГЛЯДУ	60
Сцяцкевіч П.Т. ПАЛІТЫКА ўРАДА РАСІЙСКОЙ ІМПЕРЫІ НА БЕЛАРУССКИХ ЗЕМЛЯХ У АДНОСІНАХ ДА ІУДАІЗМА (АПОШНЯЯ ТРЭЦЬ XVIII – СЯРЭДЗІНА XIX ст.).....	65
Линкевич В.Н. М. О. КОЯЛОВИЧ О КОНФЕССИОНАЛЬНОЙ СИТУАЦИИ В БЕЛОРУССИИ В 1860-Е – 1880-Е ГГ.....	70

Тубелевич В.И. ПОЛОЖЕНИЕ КАТОЛИЧЕСКОЙ ЦЕРКВИ ВКЛ В ТРУДЕ «ЛИТОВСКАЯ ЦЕРКОВНАЯ УНИЯ» М.О. КОЯЛОВИЧА	75
Федаровіч П.С. УДЗЕЛ СВЯТАРОЎ ВІЛЕНСКАЙ ДЫЯЦЭЗІІ Ў СТУДЗЕНСКИМ ПАЎСТАННІ, РЭПРЭСІІ АДНОСНА ДУХАВЕНСТВА ПАСЛЯ ПАЎСТАННЯ	79
Эйсмант П.М. СКАСАВАННЕ КАТАЛІЦКІХ КЛЯШТАРАЎ У ГРОДНЕ ПАСЛЯ ПАЎСТАННЯЎ 1830 – 1831 І 1863 – 1864 ГГ.	84
Мінько Ю.С. ІГНАЦІЙ ЯКУБ МАССАЛЬСКИ – КНЯЗЬ І БІСКУП ВІЛЕНСКИ	89
Шидловский А.К. ХРИСТИАНСКИЕ КОНФЕССИИ БЕЛАРУСИ В ВОССТАНИИ 1863 – 1864 ГГ.	94
Проценко О.Э. СМЕШАННЫЕ БРАКИ И КОНФЕССИОНАЛЬНАЯ ПРОБЛЕМА В 60-ЫЕ ГОДЫ XIX – НАЧАЛЕ XX ВЕКА В ГРОДНЕНСКОЙ ГУБЕРНИИ	97
Чуль Р.В. ЦАРКОЎНЫЯ СВЯТЫНІ УЛАДАЎСКАГА БЛАГАЧЫННЯ (ДРУГАЯ ПАЛОВА XIX – ПАЧАТАК XX СТСТ.)	105
Романов С. ПРАВОСЛАВНЫЕ ЦЕРКВИ МЕСТЕЧКА СВИСЛОЧЬ В XIX – СЕРЕДИНЕ XX ВВ.	108
Саўчык К.В. ДЗЯРЖАЎНАЯ РЭГІСТРАЦЫЯ ПРАВАСЛАЎНЫХ АБШЧЫН У БССР У ПЕРШЫЯ ПАСЛЯВАЕННЫЯ ГАДЫ: УМОВЫ ПРАВЯДЗЕННЯ І РОЛЯ ЧАЛАВЕЧАГА ФАКТАРУ (НА МАТЭРЫЯЛАХ БЕЛАРУСКАГА ЎСХОДНЯГА ПАЛЕССЯ)	112
ЗАХОДНЯЯ БЕЛАРУСЬ У 1921 – 1939 ГАДАХ	117
Загдулін А.М. ЗАХОДНЯЯ БЕЛАРУСЬ У ДАСЛЕДАВАННЯХ ГРОДЗЕНСКИХ ГІСТОРЫКАЎ	117
Гарматны В.П. ВАЙСКОВАЕ АСАДНІЦТВА ЗАХОДНЯЙ БЕЛАРУСІ (1921 – 1939 ГГ.) У ПРАЦАХ СУЧАСНЫХ БЕЛАРУСКИХ ДАСЛЕДЧЫКАЎ	122
Вашкевіч А.Ф. МАТЭРЫЯЛЫ ПА ГІСТОРЫІ БЕЛАРУСКАЙ ХРЫСЦІЯНСКАЙ ДЭМАКРАТЫІ Ў ФОНДАХ АСОБАГА АРХІВА ЛІТВЫ	126
Саракавік І.А. ГРАМАДСКІ РУХ СТУДЭНЦТВА ЗАХОДНЯЙ БЕЛАРУСІ Ў МІЖВАЕННЫ ПЕРЫЯД	131
Кузьмич В.И. ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ МОЛОДЕЖНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ ПОЛЬСКИХ ПОЛИТИЧЕСКИХ ПАРТИЙ И ОБЪЕДИНЕНИЙ В ЗАПАДНОЙ БЕЛАРУСИ В 1918 – 1926 ГГ.	135
Самосюк Н.В. ЯЗЫКОВОЙ ВОПРОС В ОТНОШЕНИЯХ ПРАВОСЛАВНОЙ ЦЕРКВИ И ГОСУДАРСТВЕННОЙ ВЛАСТИ НА ТЕРРИТОРИИ ПОЛЕССКОЙ ЕПАРХИИ В 1921 – 1939 ГГ. ...	139

Казарэз І.Л. КАЗІМІР СВАЯК: ПАЭТ МІЖ СВЯТАРОЎ І СВЯТАР МІЖ ПАЭТАЎ	143
Горны А.С. ТОДАР ВЕРНІКОЎСКИ – БЕЛАРУСКИ ГРАМАДСКИ І ЦАРКОЎНЫ ДЗЕЯЧ ЗАХОДНЯЙ БЕЛАРУСІ	147
Вайцешчык Г.С. З ГІСТОРЫІ МЯСТЭЧКА ЗЭЛЬВА (20 – 30 ГГ. XX СТ.)	152
ГІСТАРЫЯ ГРАФІЯ І КРЫНІЦЫ	157
Белазаровіч В.А. ВЫКЛАДЧЫКІ ГРОДЗЕНСКАГА УНІВЕРСІТЭТА – ДАСЛЕДЧЫКІ ГІСТОРЫІ ГРОДНА	157
Канановіч У.І. ВОБРАЗ БІТВЫ Ў НАРАТЫЎНЫХ КРЫНІЦАХ ВКЛ ЭПОХІ РЭНЕСАНСУ	162
Мароз М.С. ІНВЕНТАРЫ ЯК ГІСТАРЫЧНАЯ КРЫНІЦА (НА ПРЫКЛАДЗЕ ІНВЕНТАРОЎ КАПЫЛЯ XVII – XVIII СТСТ.)	169
Козловская Н.В. ОСНОВНЫЕ ПОДХОДЫ К ИЗУЧЕНИЮ ЭЛИТ В СОВРЕМЕННОМ СОЦИОГУМАНИТАРНОМ ЗНАНИИ	173
Заневский С.В. ДВОРЯНСКОЕ ЗЕМЛЕВЛАДЕНИЕ В ИССЛЕДОВАНИЯХ П.Н. ЖУКОВИЧА	177
Буцько В.Н. УСТНАЯ ИСТОРИЯ: МЕТОДЫ, ТЕОРИЯ, ПРАКТИКА	182
Марозаў С.П. ТЭОРЫЯ САЦЫЯКУЛЬТУРНАЙ ТРАЎМЫ П. ШТОМПКА ЯК ТЭАРЭТЫКА-МЕТАДАЛАГІЧНАЯ АСНОВА ВЫВУЧЭННЯ ІДЭІ І ПРАЕКТАЎ АДРАДЖЭННЯ ВЯЛКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА	186
Каляга А.У. ГАСПАДАРЧЫЯ ІНСТРУКЦЫІ ФОНДУ СЛІЗНЯЎ: ВОПЫТ АНАЛІЗУ	193
Черняк Д.А. ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ А. МИЦКЕВИЧА (1815 – 1829 ГГ.)	198
Альховик Р.В. ДВЕ РЕВОЛЮЦИИ 1917 ГОДА В ОЦЕНКАХ СОВРЕМЕННОСТЕЙ	202
Сіняк С.А., Цынкевіч А.А. НАЦЫЯНАЛЬНЫ ФАКТАР СТАНАЎЛЕННЯ ДЗЯРЖАЎНАСЦІ І ТЭРЫТАРЫЯЛЬНАЙ ЦЭЛАСНАСЦІ БЕЛАРУСІ НА САВЕЦКАЙ АСНОВЕ Ў 1918 – 1924 ГГ. У ПРАЦАХ У.М. ІГНАТОЎСКАГА	207
Гавриловец Л.В. ВОПРОС О ПОЛЬСКО-ГЕРМАНСКОЙ ГРАНИЦЕ ПОСЛЕ ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ В СОВЕТСКОЙ ИСТОРИОГРАФИИ	211
Макрушыч А.М. КРЫНІЦЫ ПА ГІСТОРЫІ ЭТНАКУЛЬТУРНАЙ ПАЛІТЫКІ РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ У 1990-х – ПАЧАТКУ 2000-Х ГГ.	215
ГІСТОРЫЯ БЕЛАРУСІ І КРАЯЗНАЎСТВА	221

СОБОЛЕВСКАЯ О.А. БЕДНОСТЬ КАК СОЦИОКУЛЬТУРНЫЙ ФЕНОМЕН У ЕВРЕЕВ БЕЛОРУССКОЙ ЧАСТИ ЧЕРТЫ ОСЕДЛОСТИ В XIX ВЕКЕ	221
ЕРМАК Ю.Г. СЕМЕЙНОЕ ВОСПИТАНИЕ ЕВРЕЙСКОЙ ДЕВОЧКИ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX ВЕКА	227
КАРДЭЛЬ Ю.В. ДЗЕЙНАСЦЬ ОРГАНАЎ САМАКІРАВАННЯ ў Г. ГРОДНА ПАСЛЯ АДМЭНЫ МАГДЭБУРГСКАГА ПРАВА.....	230
КАЗАК Т.В. ФАТАГРАФІЯ ў ГРОДЗЕНСКІХ ФОТАМАЙСТЭРНЯХ 1860-1939 гг.	234
РУСИНА Л.Н. МЕДИЦИНСКИЕ УЧРЕЖДЕНИЯ ОБРАЗОВАНИЯ ГОРОДА ГРОДНО ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX в.....	241
НАФІКАВА Г.С. МАСТАЦКІ ВОБРАЗ ГРОДЗЕНСКАЙ АРХІТЭКТУРЫ МАДЭРНА	246
СИЛЬВАНОВІЧ С.А. БОЕВЫЕ ДЕЙСТВИЯ В РАЙОНЕ ЛУННО В ИЮНЕ 1941 г.	256
ГАПОНЕНКО Т.В. ВИТЕБСКИЙ КОНЦЕНТРАЦИОННЫЙ ЛАГЕРЬ «5- ЫЙ ПОЛК» (1941 – 1944 гг.)	260
НОСОВА А.А. ЗНАЧЕНИЕ Г. ГРОДНО В ПРОЦЕССЕ РЕПАТРИАЦИИ СОВЕТСКИХ ГРАЖДАН ИЗ ГЕРМАНИИ	264
ФИРОНОВА Е.А. ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ СЕТИ ДЕТСКИХ ДОМОВ В ГРОДНЕНСКОЙ ОБЛАСТИ В 1944 – 1960 гг.....	268
ДОНСКИХ С.В. КУЛЬТУРНО-ИСТОРИЧЕСКИЕ ОСНОВАНИЯ РЕГИОНАЛИЗАЦИИ БЕЛАРУСИ КАК УСЛОВИЕ РАЗВИТИЯ СОВРЕМЕННОГО ТУРИЗМА.....	272